

Col·lecció Infància i Adolescència, núm. 10

Acompanyant el seu present: professionals amb la infància

Aquesta publicació recull articles editats, al llarg dels anys 2011 i 2012, al butlletí electrònic *Inf@ncia* de la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència.

© Generalitat de Catalunya, 2014
Departament de Benestar Social i Família
Direcció General d'Atenció a la Infància i Adolescència

Avis legal: Aquesta obra està subjecta a una llicència Reconeixement-No Comercial-Sense Obres Derivades 3.0 de Creative Commons.

Se'n permet la reproducció, distribució i comunicació pública sempre que se'n citi l'autor o autors i l'editor, i no es faci un ús comercial de l'obra original ni se'n creïn obres derivades. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca>

1a edició electrònica: març de 2014

Foto coberta: Araceli Lázaro

Dipòsit legal: B 7533-2014

Maquetació: Fundació AMPANS, Servei d'Impremta

Acompanyant el seu present: professionals amb la infància

Recull d'articles del butlletí *Inf@ncia* (2011-2012)

Col·lecció «Infància i Adolescència»

núm. 10

Generalitat de Catalunya
**Departament de Benestar Social
i Família**

Índex

Salutació	9
Presentació	11
1. El tràfic de persones per a l'Observatori dels Drets de la Infància de Catalunya	13
<i>Romina González Sánchez</i> <i>Departament d'Advocacy i Campanyes de Save the Children</i>	
2. La sostracció internacional de menors	25
<i>Cristina González Beilfuss</i> <i>Catedràtica de dret internacional privat de la Universitat de Barcelona</i>	
3. La supervisió en la intervenció social i educativa: una oportunitat de reflexió i pensament per als professionals que atenen la infància i l'adolescència	31
<i>Carmina Puig i Cruells</i> <i>Diplomada en treball social i llicenciada en psicologia, doctora en antropologia social i cultural, postgraduada en counselling i coaching sistèmic i professora titular de treball social del Departament d'Antropologia, Filosofia i Treball Social de la Universitat Rovira i Virgili</i>	
4. De la guarda compartida a la responsabilitat parental	45
<i>Núria Giralt Page</i> <i>Lletrada de l'Assessoria Jurídica del Departament de Benestar Social i Família</i>	
5. La importància de l'ètica a les polítiques públiques d'infància	55
<i>Begoña Román i Maestre</i> <i>Professora de la Facultat de Filosofia de la Universitat de Barcelona i presidenta del Comitè d'Ètica de Serveis Socials de Catalunya</i>	

6. La responsabilitat civil solidària derivada del delictes comès per una persona menor d'edat tutelada: la responsabilitat de les administracions públiques	63
<i>Yolanda Hernández i Darnés</i>	
<i>Advocada de la Generalitat de Catalunya</i>	
7. La protecció dels menors davant la reforma del Codi penal	69
<i>Josep Tamarit Sumalla</i>	
<i>Catedràtic de dret penal de la Universitat de Lleida, director del Programa de criminologia de la UOC i president de la Societat Catalana de Victimologia</i>	
8. La Llei d'educació de Catalunya a un any de la seva aprovació. Valoració de la Federació d'Associacions de Pares i Mares d'Alumnes de Catalunya (FAPAC)	77
<i>Àlex Castillo</i>	
<i>Vicepresident de la FAPAC</i>	
9. La impugnació de les resolucions administratives en matèria de protecció de menors	89
<i>Dolors Viñas Maestre</i>	
<i>Magistrada de l'Audiència Provincial de Barcelona, Secció Divuitena, especialitzada en procediments de família, incapacitats i protecció de menors</i>	
10. La participació infantil i el Consell Nacional de la Infància i l'Adolescència a Catalunya (CNIAC)	105
<i>Isaac Ravetllat</i>	
<i>Professor de la Universitat de Barcelona</i>	
<i>Josep Villena i Segura</i>	
<i>President de l'Associació Diomira</i>	
11. Quan és irreversible el desemparament i es pot acordar, per tant, un acolliment preadoptiu?	115
<i>Àngel Lázaro Riol</i>	
<i>Doctor en dret i cap del Servei de Suport Jurídic de la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència</i>	
12. Projecte "Escolta'm" per a una tutoria personalitzada	121
<i>Antoni Giner</i>	
<i>Carme Saumell</i>	

13. El Pla de parentalitat en el llibre II del Codi civil de Catalunya relatiu a la persona i la família	133
<i>Elena Lauroba</i>	
14. Les audiències públiques als nois i noies de Barcelona.	141
<i>José Cano Escribano</i>	
<i>Pedagog i cap del Programa de ciutadania i educació de l'Institut d'Educació de l'Ajuntament de Barcelona (IMEB)</i>	
15. Tendències judicials en matèria de protecció de menors	151
<i>Eva Cano Vilà</i>	
<i>Advocada</i>	
16. L'escola inclusiva, una escola per a tothom.	165
<i>Efrèn Carbonell i Paret</i>	
<i>Director de la Fundació Aspasim</i>	
17. Per una aplicació correcta del conveni de la Haia de 1993 en matèria d'adopció internacional.	177
<i>Alegría Borrás</i>	
<i>Catedràtica de dret internacional privat de la Universitat de Barcelona</i>	
18. Importància i necessitat de l'educació emocional a la infància i l'adolescència	185
<i>Rafael Bisquerra Alzina</i>	
<i>Núria Pérez Escoda</i>	
<i>Directors del màster Educació emocional i benestar de la Universitat de Barcelona</i>	
19. Discriminats per l'edat? Ciutadania i participació dels nens i nenes en la vida pública	195
<i>Lourdes Gaitán</i>	
<i>Sociòloga i presidenta de l'Associació Grup Sociologia de la Infantesa i l'Adolescència</i>	
20. La resiliència, una aposta per canviar de models d'intervenció	205
<i>Anna Forés i Miravalles</i>	
<i>Professora de la Universitat de Barcelona</i>	

21. Directiva 2011/92/UE del Parlament Europeu i del Consell, relativa a la lluita contra els abusos sexuals i l'exploració sexual dels menors i la pornografia infantil	213
<i>Eulàlia Creus i Ferré</i>	
<i>Advocada i responsable d'Assessorament Jurídic i Informes de la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència</i>	
22. Dels espais familiars al treball comunitari amb infància i famílies: una experiència pràctica	221
<i>Sara Pascual Cerdán</i>	
<i>Tècnica de família i primera infància de l'Ajuntament de Badia del Vallès</i>	
23. Comentari de la Sentència núm. 565/2009, de 31 de juliol, de la Sala Civil, Secció Primera, del Tribunal Suprem: sobre el retorn de l'infant o adolescent desemparat a la família biològica	237
<i>Cristina Reyes Fernández</i>	
<i>Jurista de la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència</i>	
24. La reincidència en el Programa de mediació i reparació de menors en justícia juvenil	247
<i>Manel Capdevila Capdevila</i>	
<i>Responsable de recerca del Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada</i>	
<i>Marta Ferrer Puig</i>	
<i>Cap de l'Àrea d'Investigació i Formació Social i Criminològica del Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada</i>	
25. La intervenció en els menors més petits de 14 anys que tenen comportaments que es considerarien delictes si fossin més grans . .	257
<i>Joan Mayoral i Simón</i>	
<i>Subdirector general d'Atenció a la Infància i l'Adolescència</i>	
<i>Alba Muro i Marquina</i>	
<i>Psicòloga de la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència</i>	
26. Adolescències en una societat de bombolles.	277
<i>José Leal Rubio</i>	
<i>Psicòleg clínic i psicoanalista i consultor i supervisor d'institucions i equips</i>	
27. La difícil lluita per a l'eradicació de la mutilació genital femenina	289
<i>Montse Sabaté i Pes</i>	
<i>Jurista de la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència</i>	

28. Les mares amb dificultats per tenir cura dels seus infants.	
Vinçle afectiu i criança	303
<i>Marta Sadurní i Brugué</i>	
<i>Gemma Sadurní i Brugué</i>	
<i>Marc Pérez i Burriel</i>	
<i>Roc Masiques i Illa</i>	
<i>Laboratori de Vinçle Afectiu i Desenvolupament Humà de la Universitat de Girona</i>	

Salutació

Em plau presentar-vos un nou recull dels articles publicats al butlletí *Inf@ncia* de la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència corresponents als anys 2011 i 2012. Consolidem així l'aposta per recopilar i compartir en un sol document els coneixements, les reflexions i les experiències que expertes i experts en la matèria exposen mensualment en aquest butlletí electrònic, convertit ja en un mitjà especialitzat de referència.

La difusió d'aquests textos d'anàlisi respon a la voluntat del Departament de Benestar Social i Família de donar eines i obrir debat entre les persones vinculades a la infància i l'adolescència, ja siguin professionals dels serveis socials, responsables polítics, acadèmics o acadèmiques, professorat, juristes, famílies o altres col·lectius interessats.

L'enfocament és necessàriament transversal i sovint depassa les competències pròpies del nostre Departament, perquè –com és sabut– aquest és un àmbit polièdric i complex, que requereix el treball en xarxa i la coresponsabilitat de múltiples actors de la societat. Les realitats i vivències de tot tipus que trobem en els infants i adolescents d'avui en dia no són un compartiment estanc, ans al contrari. Ben sovint per entendre-les i –si cal– modificar-les cal un abordatge pluridisciplinar.

Entre altres temàtiques, en aquest recull trobareu raonaments sobre la participació infantil. Precisament aquest és un dels pilars del Pacte per a la Infància a Catalunya que varem signar el juliol de 2013 una setantena d'entitats, agents, institucions i partits polítics. Un acord estratègic que suposa un abans i un després en les nostres polítiques d'infància i on hem convingut que cal involucrar més i millor els nostres infants i adolescents en els afers que els són propis i en els afers del país.

Desitjo que aquesta publicació us resulti útil i eficaç i que ens ajudi a tots a continuar teixint un futur pròsper per als nostres fills i filles.

NEUS MUNTÉ I FERNÁNDEZ
Consellera de Benestar Social i Família

Presentació

Fer una recopilació d'articles per a una publicació és sempre una gran oportunitat d'avaluar la feina feta i, al mateix temps, de fer públic i conscient el reconeixement necessari per mantenir la il·lusió de continuar treballant. Cal dir que el Butlletí *Inf@ncia* ha sobrepassat, i de molt, les expectatives i els objectius marcats al seu començament.

Des que un grup de professionals motivats el varen iniciar al gener de 2006, s'han publicat ja 70 butlletins i s'ha arribat a més de 6.500 professionals que hi estan subscriptes de diferents àmbits i/o espais relacionats amb la infància i adolescència. Cal dir, a més, que cada vegada més sovint els articles publicats al butlletí apareixen citats a investigacions, recerques o tesis doctorals.

És molt probable que el seu èxit s'expliqui per alguns ingredients que caldria ressenyar. El rigor i la serietat organitzativa, la dedicació tècnica, l'interès a recollir els sabers i els "fer" relacionats amb el benestar infantil, el convenciment que la comunicació interprofessional i el treball en xarxa milloren els resultats i l'autoestima professional i que, com a conseqüència, creix el benestar de la infància i l'adolescència en un sentit ampli.

Des d'aquí, doncs, expresso el meu reconeixement a la feina feta i també el meu suport a la seva continuació. Comparteixo amb vosaltres el convenciment que la infància i l'adolescència es mereixen el millor de les polítiques públiques i de les motivacions professionals.

Amb aquesta publicació teniu al davant un exemple, petit però significatiu, del que podem fer si sumem actuacions i socialitzem el coneixement. Desitjo que us sigui una lectura profitosa, i que us serveixi de punt de referència en el vostre viure quotidià professional i personal.

MERCÈ SANTMARTÍ I MIRO

Directora general de la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència

El tràfic de persones per a l'Observatori dels Drets de la Infància de Catalunya

Romina González Sánchez

Departament d'Advocacy i Campanyes
Save the Children

1. El tràfic de persones per a l'Observatori dels Drets de la Infància de Catalunya

El passat 23 de setembre es va celebrar el Dia Internacional contra l'Explotació Sexual i el Tràfic de Persones,¹ un fenomen que actualment és una de les preocupacions principals dels defensors dels drets humans de la comunitat internacional, així com entre l'opinió pública i les organitzacions de la societat civil.

El tràfic de persones, o el comerç d'éssers humans, és la manifestació actual de l'esclavitud que ja creïem eradicada amb l'alliberació dels darrers esclaus al Brasil el 1888. És per això que és inevitable establir paral·lelismes entre la història passada i el present, i reflexionar sobre la que està encara per escriure.

Aquesta pràctica menyspreable, antiga i universal ja existia a l'època egípcia i grecoromana i va assolir el seu màxim apogeu amb l'arribada dels europeus a Amèrica i al Carib amb el tràfic de negres, a finals del s. xv.

L'economia basada en el sistema esclavista, concretament en l'agricultura de plantació, comportava tants beneficis que les veus dels primers abolicionistes anglesos, francesos i nord-americans a finals del s. xvii van trobar una gran resistència al canvi.

Arguments de tipus moral, religiós i econòmic que reclamaven la fi d'aquesta pràctica es van anar imposant, i van donar lloc a la promulgació d'instruments com el Tractat d'Aberdeen (1845), amb el qual es va intentar prohibir el tràfic de negres al Brasil, o l'abolició de l'esclavitud impulsada per Abraham Lincoln el 1865, que es concreta en la tretzena esmena de la Constitució americana.

No obstant això, van ser els mateixos esclaus qui protagonitzaren les principals rebel·lions des de la seva captura a Àfrica, fins a la seva venda als països de destinació. Un exemple d'això va ser la revolta dels esclaus de Santo Domingo (colònia

1. Instaurat per la Conferència Mundial de la Coalició contra el Tràfic de Persones en coordinació amb la Conferència de Dones que va tenir lloc a Dhaka, Bangladesh, el gener de 1999. El 23 de setembre de 1913 va ser promulgada a Argentina la Llei 9.143, la primera norma legal al món contra la prostitució infantil.

francesa) mitjançant revoltes i suïcidis a finals del s. xvii. D'aquesta manera van destruir el sistema colonial del Carib i van abolir l'esclavitud, la qual cosa va provocar la guerra de la Independència a l'illa.

Moltes de les víctimes del tràfic actual son invisibles, tenen por de denunciar-lo i ni tan sols són conscients dels seus propis drets, que sovint són objecte d'una greu violació dels drets humans.

Es creu que uns 4 milions de persones eren víctimes del tràfic d'esclaus quan Lincoln va promulgar-ne l'abolició el 1865. Actualment, i malgrat tenir diversos instruments de defensa dels drets humans, uns 12,3 milions de persones² fan treballs, tant legals com il·legals, en condicions d'esclavitud. El Fons de les Nacions Unides per a la Infància (UNICEF) parla d'1,2 milions de nens i nenes víctimes de l'explotació sexual cada any.³

Encara que estem familiaritzats amb el terme esclavitud, cal tenir clars alguns conceptes sobre el tràfic d'éssers humans.

1.1. Què és el tràfic?

Segons el Protocol de Palerm,⁴ un nen, una nena o un adolescent és víctima de tràfic quan és captat, traslladat, amagat o rebut amb finalitats d'explotació dins o fora del país on viuen. La captació, el transport, el trasllat, l'acollida o la recepció d'un nen o d'una nena amb finalitats d'explotació es considera tràfic de persones fins i tot quan no es recorri a cap dels mitjans següents: engany, frau, coacció, rapte o abús de poder, segons assenyala el Protocol de Palerm.

La finalitat última del tràfic és l'explotació, que pot ser diversa:

- Sexual: els nens, les nenes i els adolescents són utilitzats en relacions sexuals remunerades (freqüentment denominades *prostitució infantil*);⁵ en l'elaboració d'imatges o altres materials d'abús sexual (freqüentment denominats *pornografia infantil*) o en matrimonis forçats.

2. Dades extretes de l'Informe sobre tràfic del Departament dels Estats Units (EUA) el juny de 2010.

3. Dada extreta de l'Informe de la relatora especial de les Nacions Unides sobre el tràfic de persones, febrer de 2009.

4. Protocol de les Nacions Unides per prevenir, reprimir i sancionar el tràfic de persones, especialment dones, nens i nenes, que complementa la Convenció de les Nacions Unides contra la delinqüència organitzada transnacional.

5. Save the Children considera que l'ús del llenguatge és reflex de les pràctiques, prejudicis i pensaments de la societat. Per això no utilitzem termes com "prostitució" o "pornografia" infantil, perquè considerem que vulneren els drets de la infància i indiquen la voluntat en la participació d'aquestes activitats. Exceptuant cites textuais o instruments legals, utilitzarem els termes "utilització de nens, nenes i adolescents en relacions sexuals remunerades" i "imatges d'abús sexual de nens, nenes i adolescents" respectivament.

- Laboral: servitud per deutes familiars, mendicitat, comissió de furts, nens reclutats en situacions de conflicte bèl·lic, explotació dins l'àmbit de l'agricultura o serveis d'hostaleria.
- Per a l'extracció d'òrgans.

Per la seva traducció de l'anglès (*trafficking*), el tràfic d'éssers humans es confon sovint amb el tràfic il·lícit d'immigrants (*smuggling* en anglès). No obstant això, encara que són fenòmens relacionats, si no es diferencien correctament, les víctimes poden ser més vulnerables i, per tant, els seus drets poden ser no reconeguts.

Les diferències principals entre aquests dos fenòmens es troben en la naturalesa del delictes, la territorialitat, l'objectiu perseguit i el consentiment de la víctima, tal com s'exposa a continuació:

Tràfic d'éssers humans	Vs	Tràfic d'immigrants
Violació dels drets humans	Naturalesa del delictes	Delictes en contra de l'Estat
Interna (no es creuen fronteres) Transnacional, implica creuament legal o il·legal de fronteres	Territorialitat	Creuament il·legal de fronteres
Explotació de persones – el seu objectiu principal és explotar la persona que ha estat traslladada	Objectiu	Obtenció de beneficis per facilitar a l'immigrant el creuament de les fronteres – la relació entre el traficant i l'immigrant acaba després del creuament de les fronteres i el pagament de la tarifa pel trasllat
Obtenció de beneficis per facilitar a l'immigrant el creuament de les fronteres – la relació entre el traficant i l'immigrant acaba després del creuament de les fronteres i el pagament de la tarifa pel trasllat	Consentiment	Normalment l'immigrant consent el tràfic

El tràfic de nens i nenes suposa una seriosa vulneració del dret dels nens, les nenes i els adolescents a ser protegits contra qualsevol forma de violència, així com d'altres drets compresos dins la Convenció sobre els drets de l'infant, particularment:

- El dret a la supervivència i al desenvolupament adequat (article 6).
- El dret a la protecció enfront d'activitats o treballs que resultin nocius per a la seva salut, la seva educació o desenvolupament (article 32).
- El dret a la protecció enfront de l'ús il·lícit d'estupefaents i substàncies psicotròpiques, així com la seva participació en la producció i el tràfic il·lícit d'aquestes substàncies (article 33).

- El dret a la protecció enfront de l'abús sexual, el tràfic i qualsevol tipus d'explo-tació (articles 19, 32, 34, 35, 36, 37 i 39).

L'impacte de les vivències vinculades al tràfic, el maltractament, els abusos sexu-als i la negligència comporten conseqüències terribles en el desenvolupament cong-nitiu, físic i sobretot emocional dels nens i les nenes que el pateixen. Al llarg del procés d'explo-tació, estan exposats a malalties de transmissió sexual, desnutrició, drogoaddicció, embarassos no desitjats i marginació social, entre d'altres.

1.2. Factors que intervenen en el tràfic d'éssers humans

L'Organització de les Nacions Unides contra la Droga i el Crim Organitzat (UNODC) posa de manifest que el comerç d'éssers humans reporta beneficis quasi compara-bles al tràfic de drogues i armes. Segons el Departament d'Estat dels EUA,⁶ el tràfic genera uns 32.000 milions de dòlars anuals, aspecte que estableix una similitud respecte als motius pels qual l'esclavitud es va mantenir al llarg dels segles d'història.

Es tracta d'un fenomen global, que afecta tots els països, i pot tenir lloc tant dins del país com fora, de manera que la mateixa víctima pot ser explotada tant en el país d'origen com en el de trànsit i destinació.

Les causes estructurals del comerç d'éssers humans són les desigualtats econò-miques, la pobresa i la discriminació de la dona. A més, existeixen altres factors que afavoreixen la clandestinitat de l'explo-tació, com la demanda de mà d'obra barata i de serveis sexuals, la corrupció dels agents fronterers, l'atur, la necessitat de fugir de conflictes bèl·lics i les restriccions de polítiques migratòries dels països de destinació.

Segons estudis recents,⁷ l'explo-tació laboral constitueix un dels principals objec-tius del tràfic, en una relació d'1 a 9 respecte de les víctimes forçades per exercir la prostitució. De fet se'n reben menys denúncies i es tracta d'un fenomen encara més invisible, algunes vegades revelat en circumstàncies dramàtiques com en el succés que va tenir lloc a Mèxic el passat mes d'agost, quan 72 immigrants (58 homes i 14 dones) d'origen equatorià i brasiler⁸ van ser assassinats.

Tot i això, és important no perdre de vista la vulnerabilitat que representen les víctimes de sexe femení quan són objecte d'abusos per partida doble. Les que són captades per a feines sota condició d'explo-tació o servitud, també solen ser explota-des sexualment.

Igual que els antics esclaus, les persones vulnerables del tràfic pateixen pobresa i discriminació. Les màfies o explotadors individuals utilitzen l'esperança de les vícti-

6. Informe sobre el tràfic de persones, 14 de juny de 2010.

7. *Trafficking in persons report*. Departament d'Estat, Estats Units d'Amèrica, 2010.

8. Vegeu: <<http://www.elperiodico.com/es/noticias/barcelona/20100719/alerta-tras-localizacion-de-cinco-menores-prostituidas-ciutat-vella/393917.shtml>>.

mes per captar-les, com, per exemple, cercar oportunitats, millorar la seva qualitat de vida i mantenir familiars dependents en els països d'origen. Dins els mètodes emprats hi ha la seducció: estableixen relacions sentimentals amb les víctimes per crear-hi confiança i dependència; les amenaces: normalment fer mal als seus familiars, i l'engany: en els casos d'explotació sexual, fan creure a les víctimes que treballaran com a models, actrius o netejadores i cuidadores.

Concretament, el tràfic de dones i nenes amb l'objectiu d'explotació sexual és l'expressió universal de la persistent discriminació de la dona i de la violència de gènere. Del total de víctimes, el 80% són dones i nenes, i el 50% són menors d'edat.⁹

Només a Europa s'exploten anualment unes 500.000 dones que, a diferència de les drogues i les armes, poden ser explotades i venudes diverses vegades a diversos clients de serveis sexuals, la qual cosa reporta grans beneficis al proxeneta.¹⁰ Quant a les nenes, els nens i els adolescents, és molt complicat establir unes xifres concises per la manca d'estudis exhaustius i mecanismes unitaris de recopilació de dades que hi ha. A banda, la identificació de les presumptes víctimes menors d'edat és força complicada, perquè aporten documentació falsa (proporcionada per la xarxa d'explotació) o perquè és difícil establir-ne l'edat segons l'aparença física.

Malgrat això, les associacions que detecten casos de tràfic de menors amb finalitats d'explotació sexual comencen a esbossar perfils i característiques comunes.

A Espanya, les dades més recents¹¹ mostren que la majoria de les víctimes menors d'edat son d'origen comunitari (Romania, Bulgària, etc.)¹². Persones conegudes (el xicot o un amic de la família) o algun familiar proper les traslladen. Generalment provenen de pobles petits i pateixen una situació econòmica precària. Una vegada en el país de destinació, tenen una gran mobilitat i se les ha detectades exercint la prostitució al carrer, polígons, saunes, pisos o clubs.

S'han detectat també víctimes d'origen brasiler i paraguaià. Són noies que han assolit la majoria d'edat recentment, o noies que, per ser menors d'edat, les han traslladades a Espanya mitjançant el reagrupament familiar.

Cal destacar la situació de les víctimes d'origen africà, l'exposició contínua de les quals a greus vulneracions dels seus drets mereix una atenció especial.¹³ Provenen normalment de Nigèria, Sierra Leone o Ghana i arriben a l'Estat espanyol per mitjà de xarxes organitzades que les transporten amb pastera (el viatge el fan a peu fins

9. *Trafficking in persons report*. Departament d'Estat, Estats Units d'Amèrica, 2005, pàg. 7

10. Claude Kajsa, *Con la mira en el cliente de servicios sexuales*. El ejemplo sueco. 2010.

11. Dades de la ponència oferta per APRAMP, Associació per a la Prevenció, Reinserció i Atenció a la Dona Prostituída a les taules de treball sobre tràfic de Save the Children.

12. Vegeu: <<http://www.elperiodico.com/es/noticias/barcelona/20100719/alerta-tras-localizacion-de-cinco-menores-prostituidas-ciutat-vella/393917.shtml>>.

13. La periodista i investigadora Helena Maleno Garzón denuncia a *Pandoras Invisibles*, del mitjà digital *Periodismo Humano*, les constants violacions dels drets humans que pateixen les persones en el trànsit migratori, des d'una perspectiva de gènere i infància.

al Marroc) o amb avió. Moltes d'elles són reclutades al voltant dels 13 anys; no obstant això, el viatge pot durar mesos o fins i tot anys si el seu objectiu és arribar fins a la costa marroquina. La xarxa els proporciona documentació falsa, així com els mitjans per viatjar, l'acollida, etc. Per això contrauen un deute d'entre 20.000 i 45.000 euros, per mitjà d'un contracte vinculat al vudú, a través del qual venen el seu cos i la seva ànima al traficant o a la xarxa.

Durant el viatge es converteixen en esclaves sexuals de diversos homes a canvi de "protecció", encara que això no els evita agressions, violacions múltiples o fins i tot la mort. Una vegada a l'Estat espanyol, exerceixen la prostitució a carrers i polígons. El desconeixement de l'idioma i les malalties mentals associades a l'estrès posttraumàtic, així com les seves creences profundes de vudú, fan difícil que puguin fugir de les xarxes.

Segons fonts d'atenció directa, les víctimes són objecte d'un alt grau de violència física: pateixen violacions, privació d'aliments (com a càstig) i tenen una percepció molt negativa de les forces i cossos de seguretat de l'Estat. El principal obstacle perquè denunciïn la seva situació, a part de la por i les amenaces, les barreres idiomàtiques, etc., és la manca de consciència sobre la seva situació i el desconeixement dels seus drets. És més, en alguns casos poden desenvolupar la síndrome d'Estocolm envers el traficant o manifestar incoherències en el seu relat a causa de l'estrès, la desconfiança o perquè ni tan sols reconeixen els llocs on han estat traslladades.

L'origen i els perfils de les víctimes no són estàtics, ja que varien segons les preferències dels clients. Sovint són portades d'un lloc a un altre perquè els clients prefereixen "noies noves" o amb determinades característiques, o bé per motius que desencadenen la fugida del seu país com conflictes bèl·lics, crisis, pobresa, etc.

1.3. La lluita contra el tràfic d'éssers humans

Tant el dret internacional com els instruments europeus vinculats a la lluita contra el tràfic, de compliment obligat per al Govern espanyol, estableixen que el dret de les víctimes de tràfic a la protecció ha de prevaler davant la seva condició d'immigrant irregular, si aquest fos el cas. No obstant això, com que generalment aquest no és el principi que regeix les actuacions de les autoritats, els ciutadans i ciutadanes en situació administrativa irregular víctimes d'explotació són més vulnerables i pateixen més marginació.

Segons el que preveu la nova Llei d'estrangeria, la cooperació policial i, per tant, a mesura que la víctima denunciï i pugui aportar informació valuosa per a la investigació contra les xarxes criminals, determina el desplegament de les mesures de protecció. En aquest sentit, les organitzacions d'atenció directa critiquen aquest enfocament, ja que troben grans dificultats a l'hora de protegir la víctima si aquesta, com ja hem comentat abans, té por de denunciar-les o no disposen de dades clau per la raó que sigui.¹⁴

Aquestes disposicions, d'aplicació a les víctimes menors d'edat, estableixen la possibilitat d'accedir al període de reflexió de 30 dies per decidir si cooperen amb les autoritats, només quan hi ha motius raonables per creure que una persona estrangera en situació irregular ha estat víctima de tràfic d'éssers humans. Una vegada exhaurit aquest període, poden quedar exemptes de responsabilitat administrativa, mentre valoren la possibilitat de tornar al país d'origen o d'accedir a un permís de residència i treball per circumstàncies excepcionals. En qualsevol cas, està per veure com es porta a la pràctica en els casos de víctimes menors d'edat.

Però, qui estableix els motius raonables per resoldre si una persona és víctima de tràfic? I quines circumstàncies excepcionals seran les que determinaran si la víctima és retornada al país d'origen? No hi ha, actualment, una posició determinada per part del Govern espanyol que respongui a aquestes qüestions.

Hi ha nombrosos instruments i recomanacions per a la identificació de víctimes establerts per organitzacions com ACNUR o OSCE. Recomanen principalment als organismes oficials que tinguin en compte que, a vegades, passen setmanes o mesos abans que la víctima pugui parlar del que ha viscut o del que sap. Per això, un dels objectius prioritaris és aconseguir que els i les professionals de les diferents àrees (àmbit sanitari, serveis socials, àmbit jurídic, forces i cossos de seguretat de l'Estat) que puguin estar en contacte amb les víctimes, utilitzin coneixements i eines que els permetin abordar correctament aquestes situacions. Les conseqüències que es deriven d'una manca d'identificació o d'una identificació inadequada de les presumptes víctimes (detencions, internaments i expulsions), són elements dissuasoris a l'hora de denunciar. Fins i tot les màfies i els explotadors utilitzen aquests arguments per potenciar en les víctimes dependència i submissió.

Save the Children, organització que es dedica a la promoció i protecció dels drets de la infància, treballa per fer visible i prevenir l'abús i l'explotació sexual infantil, violacions de drets que impedeixen als nens, les nenes i els adolescents gaudir de la seva integritat, dignitat i dret a ser protegits contra qualsevol forma de violència.

En aquest sentit, a Save the Children ens preocupa, a més, la manca d'instruments de coordinació interinstitucionals que permetin actuar amb rapidesa i efectivitat davant els casos de tràfic infantil amb finalitats d'explotació sexual, mendicitat i comissió de furt.

Les comunitats autònomes, responsables de la protecció i l'assistència dels menors en situació de desprotecció, actualment no compten amb els recursos per satisfer les necessitats específiques d'aquests infants. Ens trobem que les ONG d'infància acreditades per exercir la guarda no tenen l'experiència professional necessària per abordar la identificació ni el tractament d'aquestes situacions d'abús i explotació sexual, així com el personal suficient (educadors, psicòlegs, assistents

14. Vegeu: <<http://periodismohumano.com/migracion/denuncian-la-deportacion-de-otra-possible-victima-de-trata.html>>.

jurídics, formadors). Els casos sobre els quals tenim coneixement deriven en la desaparició del nen o la nena del centre, cosa que els exposa a una vulnerabilitat encara més gran.

Durant la celebració del Primer Fòrum Social contra el Tràfic (espai destinat a discutir qüestions relacionades amb el tràfic entre la societat civil i els poders públics), Save the Children va manifestar la necessitat urgent de donar resposta a la situació de les víctimes menors d'edat, després de comprovar que el Pla integral contra el tràfic (2009-2012) no tenia en compte mesures concretes per abordar aquests casos. Com a resultat, es va crear el Grup de Treball sobre la Infància i el Tràfic d'Éssers Humans, on participen representants de diferents àrees del Govern de l'Estat: política social, sanitat, justícia, educació, turisme, interior i associacions de la societat civil.

Per a Save the Children, el tràfic dels nens i nenes és un tema prioritari que els governs haurien d'abordar amb més diligència. En aquest sentit, realitzem accions de sensibilització i incidència política¹⁵ centrats en els següents principis establerts pel Conveni del Consell d'Europa contra el Tràfic (en vigor des de l'1 d'agost de 2009):

- Un nen o una nena presumpta víctima de tràfic ha de tenir accés immediat a un permís de residència temporal per raons humanitàries.¹⁶
- L'atenció immediata i integral de l'infant víctima de tràfic no ha de dependre de la seva bona voluntat per cooperar amb les autoritats. Ha de tenir accés a l'atenció mèdica, psicològica, d'acollida, d'assistència social, d'educació o formació vocacional en condicions d'igualtat amb la resta de nens i nenes residents i nacionals.
- Els nens i les nenes víctimes de tràfic mai no han de ser tractats com a delinqüents.
- Quan un nen o una nena és identificat com a víctima de tràfic, el sistema de protecció estatal ha d'assignar-li un tutor o una tutora legal que defensi els seus interessos i l'acompanyi durant el procés. Mentre es determina l'edat d'un menor de 18 anys, se li ha de donar el benefici del dubte.
- Cal implementar procediments amables que evitin la victimització secundària, informar-lo dels seus drets en el seu idioma i emprar un llenguatge adequat al seu nivell de maduresa.
- Cal procurar-li el retorn al lloc d'origen sempre que suposi l'interès superior del menor (encara que la mateixa família pot haver participat en l'explotació).
- S'ha de castigar adequadament els agressors, tant els que trafiquen com els que incideixin en delictes de turisme sexual amb nens, nenes i adolescents, ja sigui a Espanya o a l'estranger.

15. Save the Children forma part de la Xarxa Espanyola contra el Tràfic, on porta a terme actuacions conjuntament amb quasi vint organitzacions de la societat civil.

16. Aquesta forma de vulneració de drets constitueix un motiu per a la concessió d'asil. Vegeu la pàgina 3: <<http://www.acnur.org/biblioteca/pdf/4100.pdf>>.

Encara que queda molt per fer, Save the Children aposta pel diàleg amb les autoritats i la societat civil com a mitjà per aconseguir acords i solucions dirigits a protegir efectivament les víctimes d'aquesta fatal manca de justícia universal.

La sostracció internacional de menors

Cristina González Beilfuss

Catedràtica de dret internacional privat
de la Universitat de Barcelona

2. La sostracció internacional de menors

Dins l'àmbit de les relacions familiars internacionals, una de les qüestions que genera més dificultats i té més ressò és la sostracció de menors, és a dir, el trasllat de menors fora de l'Estat on és la seva residència habitual per part d'un dels seus progenitors sense el consentiment de l'altre. Des del punt de vista de l'interès superior del nen, que d'acord amb el Conveni de les Nacions Unides sobre els drets de l'infant és la consideració que ha de prevaldre, aquesta conducta causa un perjudici evident, ja que arrenca el menor del seu entorn i en la pràctica sol impedir el desenvolupament de les relacions personals normals amb el progenitor que no l'ha acompanyat. Aquest és l'aspecte realment cardinal. Si es té en compte que el dret a relacionar-se amb ambdós progenitors és un dret del nen reconegut en la normativa interna i internacional, resulta que el trasllat implica una vulneració de drets fonamentals del subjecte que l'ordenament jurídic vol protegir.

Els ordenaments jurídics acostumen a combatre aquest tipus de conducta des de dues vessants, la penal i la civil. Així, en el Codi penal espanyol vigent, la sostracció internacional de menors es tipifica com a delicte en l'article 225 bis. No obstant, si es deixa de banda l'efecte de prevenció general que pot derivar-se de la criminalització de la sostracció, són dubtoses les conseqüències beneficioses de la intervenció del Codi penal en aquesta matèria. El dret penal no pot garantir el retorn del menor, atès que el que persegueix és la condemna de l'autor del delicte. Si aquest es troba a l'estranger, caldrà recórrer als instruments d'extradició o aprofitar un retorn eventual de l'autor del delicte al territori on s'ha produït el fet delictiu per tal de poder executar la sentència penal que eventualment pugui recaure. Pot ocórrer, però, que el menor romangui a l'estat al qual ha estat traslladat, la qual cosa produiria l'efecte pervers que el menor podria tenir dificultats per mantenir relacions personals amb ambdós progenitors. D'altra banda, la intervenció del dret penal en la majoria de casos agreuja la conflictivitat entre els progenitors del nen i per tant dificulta la necessària relació de cooperació de cara al futur.

En l'àmbit civil, els dos instruments més importants són el Conveni de la Haia de 1980 sobre els aspectes civils de la sostracció de menors (BOE núm. 202, de 24 d'agost de 1987) i el Reglament de la Unió Europea 2201/2003 en matèria de responsabilitat parental (DO núm. L 338, de 23 de desembre de 2003). Tots dos tenen com a objectiu restaurar l' statu quo unilateralment alterat per qui ha traslladat el

nen, és a dir, obtenir el retorn del menor al seu estat de residència habitual. Com que el Reglament comunitari opera com un acord especial que regeix entre els estats membres de la UE, introduint una sèrie de regles complementàries a les establertes pel Conveni de la Haia, és adient centrar en primer lloc l'anàlisi en el Conveni per després comentar les especialitats aplicables als trasllats il·lítics de caràcter comunitari.

El Conveni de la Haia regeix quan un nen de menys de setze anys ha estat traslladat de manera il·lícita d'un estat contractant a un altre estat contractant o si, transcorregut un període d'estada temporal a un estat contractant, aquest nen és retingut de manera il·lícita en un altre estat contractant.¹⁷

La il·licitud del trasllat o retenció es defineix en els articles 3 i 4 del Conveni. És il·lícit qualsevol trasllat o retenció que infringeixi els drets de custòdia atribuïts separatament o conjuntament amb una altra persona, institució o organisme, d'acord amb el dret vigent a l'estat contractant de residència habitual del menor immediatament anterior al trasllat o retenció. Els drets de custòdia que han d'haver estat vulnerats no són els drets que l'ordenament jurídic estatal defineixi com a drets de custòdia sinó el que el mateix Conveni denomina drets de custòdia, és a dir, el dret relatiu a la cura de la persona del menor i, en particular, el de decidir sobre el seu lloc de residència.

Aquest darrer és un aspecte fonamental i que molt sovint és entès de manera errònia. A fi de promoure un concepte uniforme de sostracció, els drets infringits han de ser els que el Conveni anomena, a l'efecte de la seva aplicació, drets de custòdia, sigui quina sigui la denominació que rebin en el dret nacional. L'aspecte essencial per apreciar si s'ha produït o no una sostracció és que qui ha traslladat el nen hagi infringit el dret d'una altra persona, institució o organisme a decidir el lloc de residència del nen. En el cas del dret català, l'article 236-11 del llibre II del Codi civil de Catalunya estableix que, en principi i llevat que l'autoritat judicial disposi una altra cosa, el progenitor que exerceix la potestat parental necessita el consentiment de l'altre per canviar el domicili del menor quan això l'aparti del seu entorn habitual. A efectes del Conveni, un trasllat decidit unilateralment i sense el consentiment de l'altre progenitor s'ha d'entendre com una infracció de drets de custòdia i, per tant, el trasllat seria un trasllat il·lícit al qual seria d'aplicació del Conveni, sempre que el nen hagi estat portat a un altre estat contractant.

El progenitor víctima d'una sostracció de menors té dues vies per obtenir el retorn del menor. Pot presentar una sol·licitud de retorn directament en via judicial o actuar mitjançant l'autoritat central que cada estat ha de nomenar per assolir els objectius del Conveni. En el cas espanyol, aquesta autoritat central és la Direcció General de Cooperació Jurídica Internacional del Ministeri de Justícia, que actua com a autoritat de transmissió de sol·licituds de retorn en els casos en què un menor re-

17. Es pot consultar una relació molt àmplia d'estats contractants al lloc web de la Conferència de la Haia <http://www.hcch.net/index_en.php>, que és una eina molt valuosa per conèixer el Tractat, atès que conté molts recursos que poden facilitar l'aplicació correcta del Conveni.

sident a Espanya hagi estat traslladat a un altre estat contractant, i que actua com a autoritat de recepció si Espanya és el lloc a on ha estat traslladat el menor esmentat que amb anterioritat residia en un altre estat contractant.

La principal obligació de l'autoritat central de l'estat a on el menor hagi estat traslladat és localitzar el menor i intentar el seu retorn voluntari, utilitzant les mesures que s'estimin adients. En cas que no es produeixi el retorn voluntari, l'autoritat central ha d'interposar o ha de fer interposar una acció judicial de retorn, que, en la majoria d'estats contractants, també pot interposar directament el progenitor o la persona víctima del segrest sense recórrer a la via administrativa prèvia. Aquesta acció té naturalesa interdictal, és a dir, no pretén resoldre el conflicte de fons entre els progenitors del nen, sinó restaurar l' statu quo unilateralment alterat per un d'ells. S'ha de tramitar amb caràcter d'urgència. En el cas espanyol el procediment el regulen els articles de 1901 al 1908 de la LEC de 1881.

El progenitor que ha sostret el nen està obligat a retornar-lo al seu lloc de residència habitual llevat que hi concorri alguna de les causes de denegació del retorn. El no-retorn només és possible si l'autor del fet il·lícit demostra que: (a) l'altre progenitor ha consentit en el trasllat o no exercia amb caràcter efectiu els seus drets de custòdia tal com els entén el Conveni, amb anterioritat al trasllat; (b) el retorn produiria un greu risc de trastorn psíquic o físic al menor o el posaria en una situació intolerable; (c) el menor s'oposa al retorn quan té una edat i un grau de maduresa suficient perquè les seves opinions siguin tingudes en compte, i (d) hagi transcorregut més d'un any des del trasllat i el menor s'hagi integrat en el seu nou medi social.

Les causes de no-retorn han de ser interpretades restrictivament i, sobretot, la seva aplicació no ha de desnaturalitzar el caràcter interdictal del procediment. No es pretén, en efecte, decidir quin és el progenitor més adequat per exercir la potestat parental i conviure amb el menor, sinó fer possible que siguin les autoritats de l'estat del qual el menor ha estat sostret les que resolguin els conflictes entre els pares. En particular és important evitar que s'interpreti de manera excessivament laxa l'excepció relativa al greu risc de perill físic o psíquic, ja que és relativament freqüent que el sostractor o sostractora s'oposi al retorn basant-se en aquesta causa. Un dels arguments que més es fa servir és que una eventual ordre de retorn produiria la separació del nen i el sostractor o sostractora amb greu perjudici per al seu benestar emocional. Si aquest raonament fos acceptat amb caràcter general, el Conveni deixaria de ser operatiu. El que se li ha de respondre al sostractor és que el procediment no perjudica la seva idoneïtat per exercir la potestat parental, ja que no és aquest el seu objecte. El sostractor o sostractora sempre podrà plantejar la controvèrsia davant de les autoritats competents de l'estat del qual el menor ha esta sostret. Per tant, l'excepció seria només aplicable en casos extrems en què es demostrés que el sostractor o sostractora no pot de cap manera retornar amb el nen i plantejar amb garanties el procediment de fons.

Des de l'1 de març de 2005, les disposicions del Conveni de la Haia s'han de complementar amb regles especials que estableix el Reglament 2201/2003, que re-

geixen quan els dos estats involucrats en un supòsit de sostracció són estats membres de la Unió Europea, llevat de Dinamarca. En aquests casos la normativa comunitària específica que s'ha de donar audiència en el procés a la persona que sol·licita el retorn i al menor, llevat que en aquest darrer cas no es consideri adient tenint en compte la seva edat i grau de maduresa, i que la sol·licitud de retorn s'ha de resoldre en el termini màxim de sis setmanes. També puntualitza que no es pot denegar el retorn basant-se en el greu risc per a la salut psíquica o física del menor si es demostra que s'han adoptat mesures per garantir la protecció del menor un cop hagi retornat a l'estat membre a on residia abans del trasllat. Aquestes especialitats no suposen, de fet, cap canvi important respecte al ja establert al Tractat i ja regeixen com a conseqüència de la normativa interna d'aplicació del Conveni de la Haia a molts dels estats part del Conveni. En el cas espanyol, no obstant això, poden generar alguna dificultat, sobretot pel que fa a la intervenció del menor en el procediment, ja que acostuma a ser molt reduïda, i pel que fa a la duració del procediment. Si bé la Llei d'enjudiciament civil (LEC) ja estableix el termini de sis setmanes, els estudis estadístics fets internacionalment indiquen que en la pràctica el termini no se sol complir.

El Reglament comunitari innova quan regula la fase posterior a una denegació de retorn, que no es té en compte en el Conveni de la Haia. En els casos de sostraccions entre estats membres de la UE en què es dicti una decisió de no retorn, s'ha de transmetre, en el termini d'un mes, còpia de la resolució judicial i d'altres documents pertinents, en particular de l'acta de la vista, a l'autoritat judicial competent o autoritat central de l'estat membre on el nen residia abans del trasllat. Aquesta informació ha de ser comunicada a les parts que, en el termini de tres mesos, poden plantejar un litigi sobre la custòdia del menor. En aquest procediment sobre el fons es tracta de determinar quin ha de ser el progenitor amb el qual el menor ha de residir habitualment i quin ha de ser el lloc de residència habitual. La decisió que finalment recaigui en aquest darrer procediment, en cas que es produeixi, es reconeix de ple dret en tots els altres estats membres, inclús si implica el retorn del menor. Per tant, s'ha d'entendre que qui finalment té l'última paraula és l'estat on el menor tenia la seva residència habitual abans del trasllat. Aquest és un canvi substancial respecte a la situació anterior. Fora de l'àmbit del Reglament, una decisió de no-retorn habitualment implica que les decisions sobre el menor corresponen a l'estat al qual el menor ha estat traslladat. Per tant, si el menor havia estat traslladat a Espanya i les autoritats judicials espanyoles havien denegat el retorn basant-se en alguna de les causes de denegació del retorn establertes al Conveni, corresponia a les autoritats espanyoles decidir qui havia de ser el progenitor amb qui el nen havia de residir. En els casos de les sostraccions comunitàries, en canvi, l'autoritat de l'estat d'on el nen ha estat sostret és qui té una darrera oportunitat per decidir aquesta qüestió.

La supervisió en la intervenció social i educativa: una oportunitat de reflexió i pensament per als professionals que atenen la infància-adolescència

Carmina Puig i Cruells

Diplomada en treball social i llicenciada en psicologia, doctora en antropologia social i cultural, postgraduada en *counselling* i *coaching* sistèmic, i professora titular de treball social del Departament d'Antropologia, Filosofia i Treball Social de la Universitat Rovira i Virgili

3. La supervisió en la intervenció social i educativa: una oportunitat de reflexió i pensament per als professionals que atenen la infància-adolescència

Els professionals de la intervenció socioeducativa es pregunten: “No em serveix actuar com sempre, no és vàlid, no estic content del que faig. M’estic començant a cremar, què faig? Com puc contrastar i compartir la meva situació amb altres visions dels companys de treball? Com puc viure amb més distància la situació que tant m’afecta sense desconnectar-me’n? Com puc entendre la posició dels meus companys del centre o d’altres institucions o entitats?”

Sovint, aquests interrogants obren la possibilitat de revisar les pràctiques i de fer-ne una supervisió. Aquests plantejaments de desconfort i la necessitat de fer front a problemes ja van inspirar la rellevant tasca de supervisió que van realitzar els i les treballadores socials de principis del segle XX amb els i les voluntàries de les societats caritatives als Estats Units. La feina que van dur a terme aquestes professionals del treball social fou clau en el període constitucional de la supervisió.

Aquesta aportació genuïna a la societat que ha fet el treball social s’ha anat constituint com una resposta sensible i possible en les organitzacions immerses en la complexitat, en què conviuen processos de molta incertesa i l’emergència de nous fenòmens, i on la interpel·lació contínua de les funcions de les institucions socials generen la necessitat de plantejar noves perspectives sobre l’acció professional.

La supervisió s’orienta als problemes plantejats a l’organització des d’una posició externa del supervisor, que ha de mantenir criteris ètics i ha d’estar capacitat per fer-ho.

L’actuació dels professionals sovint és influïda per factors emergents. Més incertesa en el context social i en les decisions, més restricció de recursos...; tot i això, continuen atenent la població amb menys creixement de recursos. A més d’aquesta falta de creixement en recursos tangibles, un altre aspecte necessari és redimensionar, redefinir l’estructuració de les organitzacions per donar resposta a una societat cada vegada més complexa.

Els models d'intervenció, els processos d'atenció a les famílies, l'atenció als nois i noies dels serveis potser s'hauran de revisar arran d'aquests nous factors emergents. És en aquest cas, i per fer front a aquests canvis, que els i les professionals són un recurs i un valor en alça.

Des d'aquesta posició de partida hi ha dos sistemes principals que s'han de tenir en compte per donar una resposta sensible a les preguntes plantejades pels professionals i així oferir noves oportunitats. Són la institucional i la del professional.

Malgrat que cadascun d'aquests sistemes han estat estudiats en profunditat en altres articles (Puig, 2005), ens hi aproximarem molt breument.

3.1. El sistema institucional

Les institucions, com és sabut, són contextos que permeten ordenar i contenir les expressions de necessitat de la societat. Asseguren el control i el repartiment de béns, i reglamenten possibilitats i prohibicions. També recullen necessitats de la població i l'assisteixen. Però estic d'acord amb José Leal, supervisor institucional (Leal, 2003), que les institucions també exerceixen una funció psíquica. En el nostre cas, en el sentit que ofereixen als professionals una funció de suport, seguretat, benestar, afiliació, identificació i sentiment de pertànyer a un conjunt. També faciliten identitat, transcendència i participació en ideals comuns.

Com que les institucions són sistemes de vincles, tenen una funció sostenidora. Cada individu hi confia una part de si mateix, i es potencia i es desenvolupa més o menys en funció del vincle que estableix amb l'organització. La quantitat i la qualitat d'aquest compromís serà allò que marcarà el tipus de relació de cadascú amb les institucions.

Aquesta relació és molt complexa i té dos elements perillosos que s'han de tenir en compte: la possibilitat que els i les professionals posin un excés d'anhels i desitjos en les organitzacions, o bé tot al contrari, que siguin insuficients. És a dir, si el o la professional no aporta una part suficient d'ell mateix a la institució, no pot generar un sentiment de pertinença i, en conseqüència, no pot fer una tasca comuna. Per contra, si hi posa un excés d'ell mateix i n'és massa dependent, hi ha el risc que qualsevol canvi que es proposi el pugui viure com un perill o una amenaça.

En resum, els i les professionals generen entre ells i les institucions de les quals formen part sentiments simbòlics i vivencials molt importants. Per això convé que les institucions els ofereixin el suport adient per tal d'augmentar-ne el desenvolupament personal i professional i aconseguir els objectius institucionals.

Per què són necessaris aquests suports i les atencions als professionals de les institucions? Perquè si les funcions descrites anteriorment fallen, condicionaran excessivament els resultats de les accions professionals. Si la institució no interpreta adequadament les necessitats dels professionals o les viu com un atac, pot

provocar un sentiment d'abandonament i desempament del professional que repercuteix en el tracte que rep la persona usuària del servei.

És fàcil observar tensió entre professionals que es regeixen per valors no burocràtics i els responsables o administradors dels serveis. Els i les professionals, de la seva banda, volen autonomia i facilitats per fer la seva feina, i els responsables o administradors volen controlar-la.

Les aspiracions d'aquests professionals no encaixen en l'organització, la qual cosa també genera malestar. A mesura que aquesta inquietud supera el límit de tolerància dels professionals i si a més no es faciliten mecanismes de contenció, van sorgint la confusió, la pertorbació i els atacs contra la institució, que es mostren de diverses maneres: amb atacs contra la feina base i contra l'atenció a les persones, o bé a través de la desmotivació, el desinterès, el cansament i la relaxació del compromís professional. Per contra, es poden augmentar els mecanismes de control, d'inspecció i de registre de la feina que, d'altra banda, sempre seran insuficients, ja que la relació mateixa entre el o la professional i la persona usuària és completament incontrolable. Com es pot controlar la qualitat del vincle establert en una relació entre un educador i un infant? O en una entrevista amb una família?

Les organitzacions i els agents han de destinar els recursos suficients per evitar el greu risc que comporta no atendre'ls i no cuidar-se. Convé fer-ho per diverses raons. En primer lloc, per rendibilitat econòmica: les baixes laborals per cansament i esgotament són preocupants. També podríem considerar lamentable l'excés de mobilitat de professionals qualificats. En segon lloc, per raons de prevenció: tenir cura del creixement personal i professional dels treballadors i treballadores evita el desgast que condueix a la no-implicació en la feina i a la insatisfacció; cal evitar que els i les professionals sentin l'organització com un ens en què no poden satisfer les seves necessitats de desenvolupament. Cal reconèixer que, no obstant això, les institucions també tenen els seus límits, que els i les professionals han d'acceptar i fer-se'n càrrec. Mai no podran satisfer expectatives professionals desmesurades. En tercer lloc, per raons de qualitat del servei que s'ofereix a les persones: la situació dels professionals que atenen les persones amb necessitats és molt delicada i fràgil, en el sentit que tenen, d'una banda, funcions de control que vetllen per garantir els drets dels més vulnerables de la societat i, d'altra banda, funcions d'ajuda i assessorament per estimular el canvi en les persones usuàries que ho desitgin.

Sabem que l'instrument més valuós amb què comptem, i que segurament és el més apreciat per conèixer amb aquesta complexitat, és el seu propi saber fer, la seva capacitat per entendre, la subjectivitat que emmarca sentir i escoltar els fets que les persones, els infants, presenten, la major part de les vegades, en forma de dolor i sofriment.

3.2. El sistema professional

Atendre persones que presenten dificultats requereix del professional una ocupació permanent de si mateix: la capacitat d'integrar la dimensió professional i la dimensió personal.

D'aquesta integració bidimensional resulta la persona-professional, en la qual s'inclou, d'una banda, l'àmbit professional, en què trobem tots aquells requisits que s'exigeixen per a la pràctica d'una funció específica (tècniques, teories, codis, etc.), i de l'altra, l'àmbit personal, en què es reuneixen la disposició i les habilitats de la persona-professional per estar en desenvolupament constant.

D'altra banda, aquesta integració per desenvolupar la professió s'exerceix mitjançant l'autogestió de la persona. Ara bé, cal afegir que funcionar adequadament en l'àmbit personal no és suficient per funcionar en el vessant professional. Per portar a terme l'autogestió cal integrar competències personals i requisits professionals, i fer encaixar els objectius amb les capacitats d'actuació.

Per a aquest fi cal prendre en consideració les preferències i els sentiments propis, dels quals s'ha de saber fer un ús adequat, els valors i les normes d'un mateix que influeixen en les accions, i conscienciar-se de les pròpies limitacions i competències en l'acció.

En el sistema professional també trobem uns nivells de gratificació o de malestar que són inherents a la pràctica. Exposaré quatre eixos fonamentals amb els quals els i les professionals entrevistats per a la recerca manifesten problemes o conflictes habitualment. A veure si vostès s'hi reconeixen.

El primer conflicte és els grups de persones. És a dir, les relacions que s'estableixen entre professionals, agents socials, treballadors i membres de les institucions. Les relacions establertes entre ells són les que poden dificultar o no el desenvolupament del projecte.

El segon és els conflictes entre els professionals i la institució. La formalització de l'encàrrec, la confusió de la demanda i el marc legal en són alguns. D'aquest tipus de conflicte se'n deriven dificultats de comunicació i problemes per resoldre els encàrrecs de la institució, així com la permanència dels conflictes.

El tercer és els conflictes entre el o la professional i la seva eina de treball. És a dir, les persones amb les quals ha de treballar i les necessitats o el malestar de les persones que ha d'atendre.

El quart i últim conflicte està representat per tres àmbits que considero interrelacionats: els marcs teòrics –allò que sap o que no sap el o la professional–, els seus instruments, i les habilitats i els recursos que té per desenvolupar-se en el marc institucional.

En definitiva, són conflictes que s'han d'admetre, dels quals s'ha de ser conscient, i d'aquesta manera poder-los reconèixer, en el sentit de tornar a conèixer, repensar i solucionar aquests àmbits de dificultat inherents a la pràctica. És aquí quan la supervisió esdevé una eina eficaç.

Determinats conflictes són intrínsecs a la tasca professional i la capacitat de resoldre'ls és pròpia de la vida. Tanmateix, també propicien la capacitat de processar, superar, detectar i buscar recursos per solucionar-los adequadament.

Tot i assenyalar els principals punts de conflicte, hem de plantejar-nos quines són les particularitats de la tasca professional que sovint provoquen interrogants i a vegades malestar. Fer la feina i assolir els objectius que es proposen és la pròpia raó de ser i la de l'organització per a la qual es treballa. Aquesta feina es porta a terme, fonamentalment, a través de la relació interactiva i independent que s'estableix amb les persones usuàries per trobar objectius comuns i compartits.

La principal font de frustració i malestar amb què s'enfronta permanentment el professional d'acció social o educador és la diferència entre allò a què aspira o que desitja en el cas o situació que tracta i allò que realment pot obtenir.

Sovint els objectius que es proposen i els recursos disponibles no coincideixen, de manera que l'únic instrument de què poden disposar per fer la feina és el vincle, la relació, que exposa el professional a un alt risc de desgast i cansament. Aquesta situació es reconeix fàcilment en converses amb treballadors de l'àmbit social i en contextos de supervisió. El 1974 el psicòleg Freudenberger el denominà *burnout* o síndrome de l'esgotament, i així l'anomenen també els americans. Col·loquialment se'n diu "estar cremat".

La síndrome d'esgotament professional té com a característiques principals:

- L'aïllament i l'augment de conflictes amb altres persones, amb tendència a la irritabilitat. La dependència excessiva dels companys i la disminució de les relacions amb altres persones fora de la feina també hi són presents.
- L'esgotament emocional, que es mostra amb símptomes de fatiga, tristesa i avoriment o bé de sentir-se atrapat i presoner del treball, amb una disminució de l'autoestima professional que repercuteix en la imatge d'un mateix i que va acompanyada del desig de canviar de feina i de distanciar-se dels companys i de les persones usuàries dels serveis.

També poden aparèixer alteracions físiques o de comportament: cansament, insomni, mal de cap persistent, augment del consum de tabac, cafè, fàrmacs.

Freudenberger la descriu com la situació a què arriben els i les professionals que tracten problemes humans i diu que els símptomes i la intensitat depenen de cada persona. Ho explica com "una pèrdua [...], potser la pèrdua de l'ideal, i que s'expressa amb dolor i còlera [...]", sentiments propis del dol.

3.3. La pràctica de la supervisió

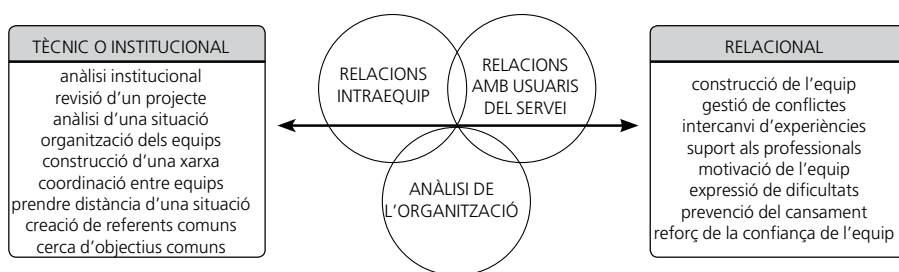
L'elaboració d'una definició ha requerit prendre en consideració els canvis de la professió i, per a això, s'ha necessitat recórrer un camí des del passat, ampliar la

mirada i reflexionar sobre quines són les activitats; actualment es proposa tot això als professionals amb la finalitat de distanciar-se de l'acció i reflexionar-hi.

De tot el que he analitzat fins aquí, considero que l'activitat de la supervisió no encaixa en una única definició consensuada; es pot parlar d'una activitat plural i hiperdefinida, la qual cosa desemboca naturalment en pràctiques i condicions del seu exercici diverses.

Cada supervisor singularitza la seva pràctica.

Els objectius que persegueix la supervisió sempre se situen entre els dos extrems que es descriuen en el quadre següent: hi ha una part tècnica o institucional i una part relacional. També els continguts es poden agrupar en: relacions internes de l'equip, anàlisi de l'organització, relacions amb les persones usuàries o els casos.

3.4. Què és la supervisió?

La supervisió és l'anàlisi de la pràctica professional que duen a terme els treballadors d'àmbits psicosocials. És un treball sobre el treball, un metatraball que se situa en la interfície entre l'aprenentatge, la formació, l'educació i el suport en una organització o institució.

La supervisió en la intervenció social feta per un supervisor extern a la institució és un procés i una relació que té com a objectiu revisar la feina professional i els sentiments que acompanyen l'activitat. També ajuda a contrastar els marcs teòrics i conceptuals amb la praxi quotidiana.

El nucli de la supervisió són els supervisats, els professionals, i el focus, la intervenció, els sentiments, els valors, el model d'interpretació que es manifesta en la seva actitud i orientació amb les persones ateses, amb els i les col·legues i també amb un mateix.

Aquesta definició abandona tota idea de control i dona pas a una supervisió centrada en la revisió reflexiva de les intervencions socioeducatives, ja que la feina tècnica s'enfronta a serioses dificultats a l'hora d'abastar la complexitat dels mitjans i problemes sobre els quals es treballa. La perspectiva que plantejo és inclusiva dels processos de subjectivació i d'incertesa que es donen en les pràctiques socioeducatives.

3.5. Els objectius que es persegueixen en la supervisió

Són molts i diferents els objectius que persegueix la supervisió. Cada autor o autora i sobretot cada supervisor o supervisoar estructuren objectius diferents. Tanmateix, tots coincideixen que els participants en la supervisió s'han de posar d'acord sobre l'objectiu que volen assolir. Aquests objectius es poden agrupar de la manera següent:

- a) La supervisió que persegueix la reflexió i millora de la tasca. Generar un espai que afavoreixi la reflexió participativa del grup i amb el grup per aconseguir l'intercanvi i la producció de coneixement crític com a element essencial de la tasca, és la proposta de Barenblit (1997). Aquest objectiu permet aclarir i objectivar fets o accions professionals i aprendre des de la pròpia experiència, la qual cosa millora la capacitat d'intervenció i de maneig del complex entornat que es presenta en les intervencions socials.
- b) La supervisió destinada a la resolució de conflictes. La supervisió pot complir els objectius de detectar conflictes individuals, tant en l'equip com en l'organització, i plantejar interrogants, i pot constituir un element generador de canvis. El tractament de conflictes com a objectiu de la supervisió busca reconduir-los, no tant per resoldre'ls (sovint no és competent) sinó més aviat amb la intenció de contenir-los. La resolució de conflictes implica aquelles maneres o mètodes que, sense imposició de solucions ni l'eliminació del conflicte, sí que s'esforcen perquè les parts involucrades trobin per si mateixes maneres de resoldre'ls de forma satisfactòria per a ambdues.
- c) La supervisió com a promoció de la cura professional. Amb aquest objectiu, la supervisió busca promoure mecanismes d'autocura dels professionals per enfrontar-se als encàrrecs institucionals. També intenta prevenir els riscos d'intervencions improvisades quan no es compta amb la formació tècnica necessària per a una actuació pertinent i oportuna. Com diu Barenblit, "és necessari recordar que [...] el psiquisme propi dels professionals és l'instrument privilegiat per al desenvolupament de les activitats que es duen a terme i cal cuidar-lo. No hem de perdre de vista que el nostre treball és insalubre per essència i definició, ja que operem amb les ansietats" (op. cit., 1997).

3.6. Què es tracta en la supervisió?

En la recerca doctoral es feia avinent que les organitzacions o dispositius es caracteritzen per l'existència de multitud d'interlocutors davant d'una situació i per això els temes més tractats són: la necessitat de coordinació i codependència dels diferents interventors socioeducatius a l'hora de actuar; la intervenció de molts intermediaris en la presa de decisions i les jerarquies formals i informals presents, i l'existèn-

cia de les diferents percepcions de la manera d'actuar. Les demandes o els encàrrecs institucionals i també legislatius són normalment fragmentats. Tots aquests són els temes més tractats en l'espai de supervisió, a banda de l'anàlisi de casos concrets que també són el resultat de travessar les dinàmiques presents en el sistema institucional o professional.

3.7. Per a qui i quan està indicada la supervisió?

La supervisió no s'ocupa d'un sol sector. Si bé va néixer i es va desenvolupar en els camps socials, tanmateix no és una pràctica exclusiva d'aquest àmbit, sinó que s'exerceix en diferents ciències humanes, socials, psicològiques i en els camps de l'educació i de la salut. Més recentment, s'està obrint camí en el sector de l'empresa, encara que en aquest camp la multiplicació d'ofertes d'assessorament, com el *coaching* personal o la combinació de mètodes de suport i consulta en fan més complexa la singularització.

Sense excloure cap sector específic de la supervisió, els i les professionals que exerceixen pràctiques vinculades a la cura o ajuda a persones (en què la relació és rellevant) són els que més la practiquen i hi donen suport. "La supervisió és particularment funcional en aquelles professions en les quals és important el maneig de les relacions, es dirigeix cap al desenvolupament professional altament integrat i competent" (Rich, 1993).

Els professionals de centres socials, d'atenció a famílies, treballadors socials, educadors, psicòlegs i pedagogs són el públic més habitual, encara que també hi mostren interès presidents d'organitzacions i directors de serveis, que busquen un lloc per compartir, intercanviar i revisar les seves pràctiques.

No obstant això, les entrevistes realitzades en la recerca doctoral, així com la sistematització de la pròpia experiència, em permeten afirmar que, si bé és cert que és en els àmbits psicosocials on més s'exerceix la pràctica de la supervisió, també es practica (amb altres denominacions) en diferents àmbits –sanitaris, empresarials– interessats per les comeses dels serveis en què els i les professionals són la clau.

La supervisió és indicada a l'hora d'ajudar a destriar l'encàrrec social i els rols professionals, i es manifesta adequada per enfortir la identitat d'equips multidisciplinaris o interdisciplinaris. També resulta apropiada per iniciar canvis en equips o grups humans de llarga trajectòria històrica o, per contra, per a nous equips o per escometre nous projectes. És recomanable, d'igual forma, per ajudar a aclarir situacions de malestar o confusió a l'interior d'equips. A més, la supervisió és una eina clau en els processos de qualitat de les organitzacions.

Les organitzacions busquen respostes o possibilitats per fer front a tot això i normalment la demanda sorgeix d'organitzacions que estan en procés de canvi o bé tenen projectes nous, personal nou, directius nous. De centres o organitzacions

que implanten sistemes de qualitat i la supervisió forma part del seu pla de millora. També d'equips o organitzacions que necessiten renovar-se i busquen en la supervisió una eina de reflexió i anàlisi o bé simplement que la supervisió s'inclou en els plans de formació permanent.

Els contextos preferents per aplicar la supervisió i en els quals es troba l'excel·lència són aquells en què els equips de professionals disposen d'un fort bagatge teòric i tècnic: "Ja no demanen eines ni metodologies d'acció, sinó que han descobert que la tensió entre les demandes institucionals i els dispositius d'atenció al públic no es resolen amb l'acumulació de formacions basades en coneixements o tècniques. Ells busquen trobar espais de reflexió, d'intercanvi d'experiències i capacitats per innovar i desenvolupar noves formes de cooperació" (Albert, 2006).

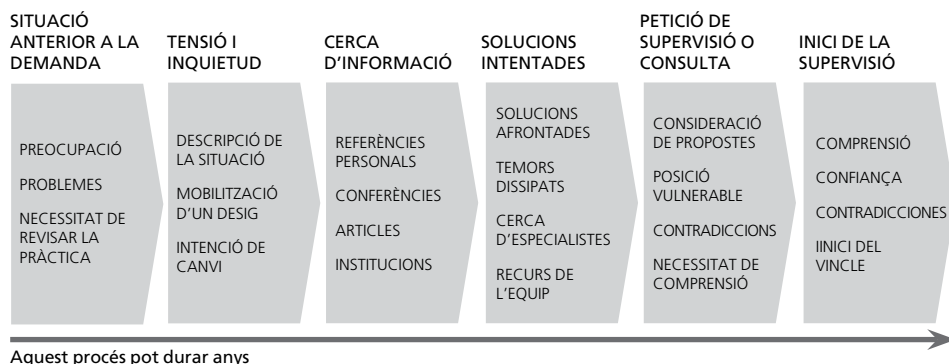
Un grup de professionals supervisors francesos recullen la percepció següent de la figura del supervisor, la qual resulta il·lustrativa de l'apreciació creativa vinculada a l'exercici de la supervisió: "Nosaltres som interventors en l'àmbit psicosocial que ens trobem [...] entorn d'un projecte singular, intentant explicar-nos les pràctiques professionals, la intel·ligència col·lectiva i el desenvolupament humà. Nosaltres ens reconeixem com a creadors de contextos que permeten l'acte-evolució de sistemes. Som creatius i artesans, a la manera dels companys paletes o constructors, en allò que seria l'aplicació de l'art i de com generar alguna cosa nova [...]. Som companys artesans d'allò emergent (nòmades del sentit) per garantir que el pensament no sigui mai arrestat, i possibilitar que pugui florir l'obertura" (op. cit., 2006).

3.8. La demanda en supervisió: etapes d'una decisió

Les expectatives dels demandants de supervisió són molt rellevants en el procés de l'encàrrec de supervisió, encara que més essencial, i de vegades determinant, resulta la forma en què es produeix. La supervisió, igual que la intervenció, es fonamenta, es constitueix i s'inicia en la demanda. Existeix tot un conjunt d'elements que estan presents en les demandes de supervisió que cal considerar. L'encàrrec és d'on parteix i és part integrant del procés de supervisió, però no sempre apareix en el primer moment, sinó que serveix com a punt d'arrencada i és recurrent durant tot el procés de supervisió.

La demanda de supervisió és un primer punt per tenir en compte, atès que es relaciona directament amb qüestions institucionals, contextuais i singulars amb les quals s'haurà de treballar: per què ara? Quin és el canvi desitjat? Què s'espera de la supervisió i del supervisor o supervisora? Qui la duu a terme? Quan i com es realitza? Aquestes preguntes constitueixen elements clau que hauran de ser tinguents en consideració primer de tot per poder establir sobre què es treballarà, ja que com més clara sigui la demanda, més sòlid serà el procés de supervisió.

La demanda en els processos de supervisió: etapes d'una decisió

En el quadre es descriuen alguns supòsits institucionals i professionals que estan implicats de forma clara o latent en la demanda de supervisió: a) l'invisible o situació anterior a la demanda; b) tensió i inquietud; c) recerca d'informació; d) solucions intentades; e) petició de supervisió o consulta, i f) inici de la supervisió (Puig, 2010).

Comprendre el conjunt d'elements contradictoris i el procés que es presenten en demanar supervisió és bàsic per establir confiança sobre el subjecte, l'espai i la relació.

3.10. Elements estructuradors d'un espai de supervisió

Pel que fa a l'estructura de la supervisió, hi ha diferents maneres d'organitzar-la i diversos mètodes per dur-la a terme: individual o en grup. Presentaré la que considero més adequada per als equips educatius, que és la de grup. Distingim entre la supervisió en grup i la supervisió de grup.

Supervisió en grup: normalment s'utilitza per agrupar diversos professionals que treballen en diferents serveis. Pot ser que siguin del mateix àmbit o disciplina o no. En les sessions, cada professional té responsabilitats sobre un cas i exposa la situació que s'ha d'analitzar i després, juntament amb el supervisor o la supervisora, cadascú rep la supervisió del material exposat. La confidencialitat i la cooperació de tothom és imprescindible.

Supervisió de grup: és el sistema utilitzat en els serveis en què els i les professionals actuen com a equip i han de treballar coordinats a l'hora de proporcionar recursos. El supervisor o supervisora facilita i assegura el treball cooperatiu i efectiu sobre el material aportat i es concentra en les relacions d'equip.

Els avantatges de la supervisió en grup o d'equip respecte de la individual és que estalvia temps i permet que els i les professionals coneguin el treball dels seus companys. Entre ells poden suggerir intervencions, col·laborar i compartir informació sobre recursos, actuacions, la qual cosa és molt útil.

Els membres del grup es donen suport mútuament en el treball i en les tensions o dificultats. L'aprenentatge es produeix mitjançant la reflexió sobre les situacions presentades per un altre i la retroalimentació mútua; no obstant això, la intensitat i el rigor més personalitzats es perden.

Cada membre és pres en consideració, cada aportació disposa del seu temps i del seu espai. La dinàmica de grup és part i art de la supervisió de grup.

3.11. Enquadrament tècnic

Les sessions de treball han d'estar concertades prèviament amb acord de la metodologia que les emmarcarà.

Estructurar el temps: és recomanable treballar una hora i mitja o dues durant el nombre de sessions que s'acordin. És recomanable establir la freqüència de les sessions, la qual s'ha de valorar en funció de l'experiència i la necessitat dels professionals, el moment institucional, la demanda que es formula i la situació evidenciada o vivencial del grup.

Alguns compromisos per tenir en compte: s'ha d'establir un espai de treball de confidencialitat absoluta i privadesa sense interrupcions on hi hagi un compromís d'assistència i de participació amb aportació de material per treballar. És important la idea que tothom és competent i tothom se sent lliure de decidir-se sobre el procés supervisat.

Per acabar, vull compartir la meva experiència sobre el fet que la pràctica de la supervisió i l'assessorament d'equips d'infància i adolescència estigui apareixent a poc a poc en els diferents escenaris. Això em sembla un senyal positiu i inequívoc d'avanç i de progrés professional i organitzatiu.

A Catalunya diversos tipus d'institucions ja han fet seva aquesta pràctica. Concretament, hi ha experiències de col·legis professionals en conveni amb diputacions, d'universitats en conveni amb administracions locals, de governs comarcals, de centres públics i del tercer sector que han contractat serveis de supervisió externa i d'aquesta manera han donat suport als seus professionals.

En aquest sentit, a Catalunya, amb la Llei 12/2007, de serveis socials, s'obre una oportunitat per al reconeixement de la supervisió i els supervisors i supervidores, ja que estableix que "les administracions responsables del sistema públic de serveis socials han de garantir als professionals supervisió, suport tècnic i formació permanent".

Com a conclusió, podem dir que la supervisió és una eina que, després de dècades de pràctiques, es mostra especialment útil en la complexitat actual i a l'hora de tenir cura dels professionals i les organitzacions. Permet aprendre a identificar, analitzar i comprendre la dinàmica de les organitzacions en què els i les professionals presten els seus serveis, així com seva posició en el sistema institucional i professional i els efectes que té en la seva tasca i en les persones usuàries. La supervisió, doncs,

ofereix un espai col·lectiu de suport per superar situacions de pressió i dificultat que es viuen diàriament.

Bibliografia

- ALBERT, V.; PIROTON, G., SKA, V. "Une approche conjointe de la supervision collective dans le non-marchand". *Cahier*, núm. 57-58. Bèlgica: Laboratoire des Innovations Sociales, 2006.
- BARENBLIT, V. "Supervisión de equipos sanitarios en distintas instituciones". Treball presentat en les V Jornadas Nacionales de APAG. Sant Sebastià, 1997.
Disponible a <<http://www.geocities.com/hotsprings/9256/textos.html#valentin>>.
- LEAL, J. "Diálogo con Valentín Barenblit acerca de la supervisión institucional en los equipos de salud mental". *Revista de la Asociación Española de Neuropsiquiatría*. Vol. XIII, suplement II. 1993.
- "Motivació i desencant professional". *Fòrum. Revista del Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2003.
- PUIG, C. "El agotamiento de los profesionales. La importancia de la supervisión". *Revista Trabajo Social y Salud*. Saragossa, 2005.
- Tesi doctoral "La supervisión en la intervención social. Un instrumento para la calidad y el bienestar profesional". 2009.
Accés lliure a <<http://www.tesisexarxa.net/>>.
- "Del supervisar y de la supervisión en la intervención social". *Revista RTS*. Barcelona: Col·legi Professional de DTS de Catalunya, 2010.
- RICH, P. *La forma, la función y el contenido de la supervisión clínica: un modelo integrado en la clínica del supervisor*. Nova York: Haworth Prensa Inc., 1993.

De la guarda compartida a la responsabilitat parental

Núria Giralt Page

Lletrada de l'Assessoria Jurídica
del Departament de Benestar Social i Família

4. De la guarda compartida a la responsabilitat parental

4.1. Introducció

Les darreres reformes del dret de família, especialment les que s'han fet en l'àmbit espanyol mitjançant la Llei 15/2005, de 8 de juliol, per la qual es modifiquen el Codi civil i la Llei d'enjudiciament civil en matèria de separació i divorci,¹⁴ i en l'àmbit català a través de la nova Llei 25/2010, de 29 de juliol, del llibre segon del Codi civil de Catalunya, relatiu a la persona i família,¹⁵ han introduït la guarda compartida com a nova modalitat de l'atribució de la guarda dels menors en les situacions de ruptura de convivència entre ambdós progenitors, però mentre que el Codi civil espanyol regula la guarda compartida de manera excepcional, el Codi civil català aposta per la guarda compartida per a les situacions de ruptura convivencial, sense que en el text articulat es faci referència expressa als termes de guarda compartida ni preferent, tal com va passar a Aragó.¹⁶

4.2. Per què s'introdueix la figura de la guarda compartida?

En els darrers trenta anys el nombre de ruptures convivencials no ha deixat d'augmentar, de manera que cada cop són més els nens que no conviuen amb els seus dos pares; per això les legislacions dels països del nostre entorn han cercat noves fórmules d'exercici de les responsabilitats dels progenitors en els casos de la ruptura convivencial. Els estudis previs a aquests canvis normatius a França, Alemanya i Bèlgica, entre d'altres, han anat acompanyats de diversos estudis que tracten el sistema de la guarda compartida com el model adequat per a l'atribució de la guarda després

14. BOE núm. 163, de 9 de juliol de 2005.

15. DOGC núm. 5686, de 5 d'agost de 2010. El llibre segon del Codi civil de Catalunya va entrar en vigor l'1 de gener de 2011.

16. La Llei 2/2010, de 26 de maig, d'igualtat en les relacions familiars enfront de la ruptura de convivència dels pares, de la Comunitat Autònoma d'Aragó, també regula la guarda compartida i indica en aquest cas que és el règim preferent davant la ruptura convivencial dels progenitors (BOA núm. 111, 8 de juny de 2010).

de la ruptura convivencial dels progenitors en atenció a l'interès del menor.¹⁷ Aquest plantejament ha portat a introduir la regulació de la guarda compartida en els ordenaments jurídics més avançats de manera gradual.¹⁸

Originàriament, aquesta modalitat es va instaurar als Estats Units, on va evolucionar d'un sistema de guarda unilateral, imperant als anys setanta, a una implantació progressiva de la guarda compartida a partir dels anys vuitanta. En aquesta línia, es distingeixen dues modalitats de guarda compartida (*joint custody*): la primera, denominada *joint legal custody*, en què el menor resideix amb un dels pares i es divideix el temps entre ambdós progenitors; en la segona modalitat, denominada *joint physical custody*, el menor viu amb els dos progenitors i la convivència es divideix en l'habitatge de cadascun d'ells.¹⁹

En aquest sentit, cal destacar l'origen de la figura de la guarda compartida, per assenyalar que en moltes de les atribucions de la guarda exclusiva amb un ampli règim de visites ja s'estava aplicant una guarda compartida encoberta (*joint legal custody*).

4.3. La guarda compartida al Codi civil espanyol

Amb la reforma de la Llei 15/2005, de 8 de juliol, per la qual es modifica el Codi civil i la Llei d'enjudiciament civil en matèria de separació i divorci, s'introdueix la figura de la guarda compartida que regula explícitament l'article 92 del Codi Civil, tot i que està limitada als supòsits següents:

- El primer supòsit té lloc quan els dos progenitors sol·liciten per mutu acord aquesta modalitat d'atribució de la guarda (article 92.5 del Codi civil).
- El segon supòsit regula amb caràcter excepcional aquelles situacions en què únicament ho sol·licita una de les parts. En aquest cas caldrà que el ministeri fiscal²⁰ n'informi favorablement i que el jutge acordi la guarda compartida

17. PÉREZ SALAZAR-RESANO, MARGARITA; GÓNZALEZ POVEDA, PEDRO; GONZÁLVIZ VICENTE, PILAR. *Tratado de Derecho de Familia*. Madrid: Sepin, 2005, pàg. 195.

18. GARCÍA RUBIO, MARÍA PAZ; OTERO CRESPO, MARTA. "Apuntes sobre la referencia expresa al ejercicio compartido de la guarda y custodia de los hijos en la Ley 15/2005". *Revista Jurídica de Castilla y León*, núm. 8, 2/2006, pàg. 88 i 89.

19. SCHEPARD, A. I. *Children, Courts, and Custody, Interdisciplinary Models for Divorcing Families*, Cambridge University Press, 2004, pàg. 46 i ss.

20. El fet de requerir un informe favorable del ministeri fiscal comporta que en cas que l'informe resulti desfavorable a l'aplicació de la guarda compartida, el jutge o jutgessa no pot acordar la guarda compartida a instància d'una de les parts, tot i que el mateix jutge ho consideri com la millor solució en atenció a la protecció de l'interès superior del menor. En aquest sentit, el Ple del Tribunal Constitucional ha admès a tràmit la qüestió d'inconstitucionalitat núm. 8912-2006, en relació amb l'article 92.8 del Codi civil, per la possible vulneració dels articles 14, 39 i 117 de la Constitució espanyola (BOE núm. 103, de 29 d'abril de 2010). Es demana que l'informe del ministeri fiscal sigui preceptiu en lloc de favorable, ja que en aquest darrer cas estariem davant d'una restricció de l'arbitri judicial i de la funció de jutjar que els jutges i magistrats tenen assignada per la Constitució espanyola.

fonamentant-la en què només així es protegeix adequadament l'interès superior del menor (article 92.8 del Codi civil).

Amb anterioritat a aquesta reforma, la guarda compartida era una mesura que la jurisprudència ja adoptava de forma excepcional, en atenció a les circumstàncies especials que podien concórrer en el supòsit de fet en concret, justificant que aquesta modalitat era la que més beneficiava el menor. Tanmateix, amb el nou redactat de l'article 92.8 del Codi civil, el jutge o la jutgessa només podrà atorgar la modalitat compartida quan aquesta sigui l'única forma de protegir adequadament l'interès del menor. Per tant, amb la redacció actual, en els casos en què ambdós pares no sol·licitin la guarda compartida, el jutge no podrà atorgar-la, tot i que consideri que per al cas en concret sigui la millor fórmula de protecció del menor; és a dir, el nou article 92.8 del Codi civil exigeix que aquesta sigui l'única fórmula d'atribució per protegir l'interès del menor. A més, en la nova redacció de l'article esmentat es tanca la porta a la possibilitat que el jutge acordi d'ofici la guarda compartida si no ho ha sol·licitat algun dels pares.

Amb referència al repartiment que es pugui establir amb la guarda compartida entre un i l'altre progenitor, veurem que seran diferents en atenció a les particularitats concretes i els hàbits de cada família. És a dir, amb la guarda compartida es pretén que els períodes d'estada del menor amb un i altre progenitor siguin tan amplis per a ambdós que es pugui parlar d'un repartiment equitatiu del temps, de manera que el dret a estar en companyia del menor es faci de forma igualitària i, per tant, que ambdós comparteixin les tasques de cura i guarda del fill. En aquesta línia, i segons l'anàlisi de diverses sentències, se'n poden extreure cinc models diferents:

1) Per semestres alterns

La distribució de la guarda per semestres significa que cada progenitor s'encarregarà de la cura diària del menor durant sis mesos seguits i l'altre passarà a ser-ne el guardador durant els sis propers mesos, i així successivament. Durant el temps en què el fill sigui guardat per un dels progenitors, l'altre mantindrà el dret de visites i, passats aquests sis mesos, s'invertiran els papers: el progenitor guardador serà el progenitor visitador i a l'inversa.

El primer pronunciament judicial que va distribuir els períodes de guarda per semestres va ser el de l'Audiència Provincial d'Alacant, del 7 de juliol de 1997: "els menors conviuran el primer semestre de l'any amb el pare i el segon semestre amb la mare" (FJ.2n).

2) Per mesos alterns

Una altra de les solucions que s'ha adoptat consisteix a repartir l'any per mesos i, en aquest sentit, s'acostuma a indicar que en els mesos parells s'atribueix la guarda a un dels progenitors i en els mesos senars s'atribueix a l'altre. En aquests supòsits també es preveu un règim de visites per al progenitor que en el mes corresponent no tingui atribuïda la guarda. La Sentència pionera en

aquesta modalitat va ser la de l'Audiència Provincial de València del 27 de maig de 1997, en què s'entén que ambdós progenitors són persones equilibrades, viuen en el mateix edifici i tenen capacitat per cuidar el fill adequadament; per això no es pot fer distinció entre l'un i l'altre.

3) Per períodes quinzenals

També s'han fet pronunciaments judicials en què s'atribueix la guarda compartida per períodes quinzenals, és a dir, que els menors passaran quinze dies amb un progenitor i quinze dies amb l'altre, sense necessitat d'establir un règim de visites ni repartir les vacances. Un dels primers pronunciaments sobre aquest aspecte és la Sentència de l'Audiència Provincial de les Illes Balears de 19 d'abril de 1999, en què es manifesta que el més convenient és intercalar els períodes de convivència de manera quinzenal, atès que l'equip psicològic del Jutjat posa en relleu que després de la separació el menor ha passat més temps amb el pare que amb la mare.

Tanmateix, s'entén que en aquests casos cal assenyalar un règim de visites per al progenitor que no conviu amb el menor durant quinze dies, ja sigui durant algun cap de setmana o fixant alguna tarda intersetmanal.

4) Per setmanes

Així mateix, també consten sentències judicials en què el jutge o la jutessa ha preferit distribuir els períodes de guarda de cada progenitor per setmanes. En aquest sentit, la Sentència de l'Audiència Provincial de Girona de 25 de febrer de 2001 constata que el menor assumeix amb naturalitat la guarda compartida que va decretar la Sentència de primera instància i per això decideix mantenir aquest règim d'atribució de la guarda, però en modifica la distribució del temps compartit, que fins aleshores era de dos dies amb cada progenitor, perquè d'aquell moment en endavant fos d'una setmana amb cadascun dels progenitors a fi de donar més estabilitat al menor.

5) Per dies

Seguint amb les modalitats d'alternança exposades, cal afegir també que hi ha jutges que han optat per dividir les setmanes en dues parts. Així, la Sentència de l'Audiència Provincial de Barcelona de 20 de febrer de 2007 estableix el règim següent: dilluns i dimarts amb la mare, dimecres i dijous amb el pare, sempre amb pernoctació a la casa de cadascun dels progenitors, que haurà d'acompanyar al matí següent els menors a l'escola, i els caps de setmana seran alterns amb cada progenitor. Així mateix, les vacances escolars dels nens es gaudiran per meitats entre ambdós progenitors i correspondrà –excepte en cas d'acord– a la mare escollir els períodes que estan sota la seva guarda els anys parells i al pare els anys senars.

Fins i tot s'ha arribat a dividir els dies entre matins i tardes en funció de l'horari laboral dels progenitors. Així ho va dictar la Sentència de l'Audiència Provincial de Castelló de 14 de novembre de 2003, en què atribueix la guarda a la mare als matins, ja que treballa a les tardes, i el pare s'encarrega de

recollir la menor de l'escola, portar-la a les activitats extrascolars, donar-li de sopar en el seu domicili i després acompanyar-la al domicili de la mare on la menor dorm.

4.4. Les responsabilitats parentals al Codi civil català

Sens dubte l'aposta més mediàtica de la Llei 25/2010 ha estat establir la guarda compartida com a modalitat d'atribució per a les situacions de ruptura de la convivència sense que en cap dels articles aparegui de manera expressa el terme *guarda compartida* ni tampoc la preferència per a aquesta modalitat. Tanmateix, la regla del principi favorable a la guarda compartida per al supòsit de manca d'acord impregna cadascuna de les normes referents a la responsabilitat parental.

De fet, el legislador català ha fet un pas més avançat que el legislador espanyol i proclama que la ruptura convivencial no altera les responsabilitats parentals que els progenitors tinguin respecte dels seus fills, que aquestes responsabilitats parentals tenen caràcter compartit i, tant com sigui possible, s'han d'exercitar conjuntament.

La introducció del supraconcepte "responsabilitat parental" té la seva raó de ser en el dret comunitari, els tractats internacionals i el dret europeu de família, que deixa de banda la qüestió de la guarda com a figura que els tribunals i la doctrina, tan en l'àmbit estatal com en el català, han utilitzat per donar compliment als deures derivats de la cura directa del menor (deure de companyia i de vetllar pels fills), i tracta tots els deures dels pares respecte dels fills de manera conjunta.

Efectivament, per determinar com s'ha d'exercitar la guarda dels fills en les situacions de ruptura convivencial, la llei estableix que, quan hi hagi manca d'acord, el jutge o la jutgessa l'ha de fixar atenent el caràcter conjunt de les responsabilitats parentals, sens perjudici que pugui disposar de l'exercici individual de la guarda si això és el que més convé a l'interès del menor. Per tant, es recalca la preferència implícita de la guarda compartida, i quan aquesta modalitat no beneficiï el menor, s'atorgarà la guarda de manera exclusiva.

En relació amb l'exercici de la guarda, la nova regulació del Codi civil català, en l'article 233-10, determina que s'ha de fer de la manera convinguda pels cònjuges en el Pla de parentalitat, llevat que resulti perjudicial per als fills.

- S'indica que el primer criteri que cal tenir en compte és la voluntat d'ambdós progenitors plasmada en el Pla de parentalitat.
- En cas que no hi hagi acord o si aquest no s'ha aprovat, l'autoritat judicial haurà de determinar la manera d'exercir la guarda, atenent el caràcter conjunt de les responsabilitats parentals. Tanmateix, l'autoritat judicial pot disposar que la guarda s'exerceixi de manera individual si convé més en interès del fill.

Per tant, en cas d'acord, es farà el que hagin pactat els pares, llevat que aquest acord perjudiqui els fills. D'altra banda, en cas de desacord serà l'autoritat judicial qui en atenció al caràcter conjunt de les responsabilitats parentals decidirà la manera d'atribuir la guarda, deixant la porta oberta a la modalitat exclusiva quan convingui per a l'interès superior del menor.

Una de les novetats principals del nou Codi civil català és que fixa els criteris per a l'atribució del règim i la forma d'exercir la guarda que estableix l'article 233-11. En aquest article s'estableix que, per determinar el règim i la manera d'exercir la guarda, cal tenir en compte les propostes del Pla de parentalitat i, en particular, els criteris i les circumstàncies següents ponderats conjuntament:

- a) La vinculació afectiva entre els fills i cadascun dels progenitors, i també les relacions amb les altres persones que conviuen a les llars respectives.
- b) L'aptitud dels progenitors per garantir el benestar dels fills i la possibilitat de procurar-los un entorn adequat, d'acord amb la seva edat.
- c) L'actitud de cadascun dels progenitors per cooperar amb l'altre a fi d'assegurar la màxima estabilitat als fills, especialment per garantir adequadament les relacions d'aquests amb tots dos progenitors.
- d) El temps que cadascun dels progenitors havia dedicat a l'atenció dels fills abans de la ruptura i les tasques que efectivament exercia per procurar-los el benestar.²¹
- e) L'opinió expressada pels fills.
- f) Els acords en previsió de la ruptura o adoptats fora de conveni abans d'iniciar-se el procediment.
- g) La situació dels domicilis dels progenitors, i els horaris i les activitats dels fills i dels progenitors.

En l'atribució de la guarda, no es poden separar els germans, llevat que les circumstàncies ho justifiquin.

En interès dels fills, no es pot atribuir la guarda al progenitor contra el qual s'hagi dictat una sentència ferma per actes de violència familiar o masclista dels quals els fills hagin estat o puguin ser víctimes directes o indirectes. En interès dels fills, tampoc no es pot atribuir la guarda al progenitor mentre hi hagi indicis fonamentats que ha comès actes de violència familiar o masclista dels quals els fills hagin estat o puguin ser víctimes directes o indirectes.

I l'altra novetat de l'articulat català és la introducció del Pla de parentalitat com a nou document amb què el legislador català obliga els pares a reflexionar i pactar les seves futures responsabilitats respecte de les decisions que afectin el menor.

21. El legislador català ha introduït com a nou criteri en l'atribució de la guarda: la voluntat de mantenir les relacions paternofiliales després de la ruptura entre els progenitors (idea de continuïtat), tal com ha propugnat l'American Law Institute en els *Principles of the Law of Family Dissolution*.

Segons l'article 233-9 de la Llei 25/2010, en el Pla de parentalitat s'ha de concretar la manera en què ambdós progenitors exerceixen les responsabilitats parentals, i també s'hi han de fer constar els compromisos que assumeixen respecte a la guarda, la cura i l'educació dels fills. A més, la nova llei determina que en les propostes de Pla de parentalitat han de constar els aspectes següents:

- a) El lloc o els llocs on viuran els fills habitualment. S'hi han d'incloure regles que permetin determinar a quin progenitor correspon la guarda en cada moment.
- b) Les tasques de què s'ha de responsabilitzar cada progenitor amb relació a les activitats quotidianes dels fills.
- c) La manera com s'han de fer els canvis en la guarda i, si escau, com s'han de repartir els costos que generin.
- d) El règim de relació i de comunicació amb els fills durant els períodes en què un progenitor no els tingui amb ell.
- e) El règim d'estades dels fills amb cadascun dels progenitors en períodes de vacances i en dates especialment assenyalades per als fills, per als progenitors o per a la seva família.
- f) El tipus d'educació i les activitats extraescolars, formatives i de lleure, si escau.
- g) La manera de complir el deure de compartir tota la informació sobre l'educació, la salut i el benestar dels fills.
- h) La manera de prendre les decisions relatives al canvi de domicili i a altres qüestions rellevants per als fills.

Entenc que aquesta es una regulació de mínims que respon als aspectes que se solen pactar al llarg del creixement dels menors, i que, per tant, en atenció a les particularitats concretes, les parts podran complementar-la segons les necessitats de cada cas. Així mateix, caldria entendre el Pla de parentalitat com un document viu i canviant en el temps, és a dir, que cal anar completant o modificant en funció de les etapes del menor.

I per a la millor fixació dels extrems necessaris per a l'elaboració del Pla de parentalitat i la resta de qüestions que hagin de pactar ambdós progenitors en relació amb els fills, el mateix article 233.9 preveu la possibilitat de recórrer a la mediació familiar per resoldre les diferències derivades de l'aplicació del Pla, o la conveniència de modificar-ne el contingut per adaptar-lo a les necessitats de les diferents etapes de la vida dels fills.

4.5. Conclusions

Un cop aconseguida la igualtat entre els pares a través de l'exercici compartit de la pàtria potestat durant la segona meitat del segle XX, l'evolució actual busca assolir l'equilibri en la participació d'ambdós pares, tot i la ruptura convivencial, en supòsit

que la mare ha tingut un paper molt més destacat, i que ara es pretén equilibrar per garantir el dret del fill a ser educat pels seus dos progenitors.

El règim de funcionament de la guarda compartida s'haurà de determinar en cada cas concret, en funció de les circumstàncies personals de cada família, per organitzar la manera que millor contribueixi al desenvolupament correcte del menor atenent la seva personalitat, l'edat, les necessitats afectives, les relacions amb els pares, etc.

En efecte, la posada en pràctica exigeix col·laboració i flexibilitat d'ambdós pares, ja que la convivència alternada suposa que el fill haurà de canviar de residència periòdicament i alternar una diversitat de detalls de la seva vida quotidiana; per això es fa necessari un esforç per part dels pares, per evitar la pèrdua d'estabilitat del menor.

En parlar de canvis de residència cal deixar clar que aquests poden ser amb pernoctació o sense. Cal recordar que el règim de la guarda compartida no implica necessàriament una distribució absolutament igualitària del temps de permanència en els entorns de cadascuna de les figures parentals, sinó, fonamentalment, una implicació intensa d'ambdues figures en les funcions inherents a la pàtria potestat.

I com que la modalitat de la guarda compartida implica una coparticipació d'ambdós progenitors en la cura, l'assistència i l'educació envers els fills comuns tot i la ruptura convivencial, s'entén que aquesta modalitat haurà de ser atribuïda a aquells pares que hagin compartit la cura, l'assistència i l'educació envers els fills comuns abans de la ruptura convivencial, o bé aquells pares que d'una manera raonada i justificada puguin arribar a compartir aquesta cura diària del menor tot i no haver-ho fet abans.

Així doncs, es busca que ambdós progenitors comparteixin de manera efectiva i responsable un rol sense que es doni una superioritat jeràrquica d'un sobre l'altre, i al mateix temps s'aposta per la igualtat de drets i oportunitats de la dona que a poc a poc deixa de ser l'única responsable de la cura dels fills. Per tant, amb la coparentalitat no es tracta de reconèixer drets als pares, sinó de respectar que el menor té dret a conviure, ser educat i cuidat per ambdós progenitors.

Per tant, entenc que les legislacions difícilment poden establir un model únic de guarda, atès que les circumstàncies especials de cada cas en concret han de ser curiosament estudiades. Ara bé, si atenem l'increment de la ruptura de parelles, crec que urgeix la regulació de sistemes millors de distribució de la guarda, més enllà d'establir que el menor sigui custodiat per un dels progenitors, i que únicament tingui contacte amb l'altre progenitor alguns caps de setmana, no tant per la possible discriminació d'un progenitor vers l'altre, sinó per la discriminació envers del mateix menor.

La importància de l'ètica a les polítiques públiques d'infància

Begoña Román i Maestre

Professora de la Facultat de Filosofia de la Universitat de Barcelona
i presidenta del Comitè d'Ètica de Serveis Socials de Catalunya

5. La importància de l'ètica a les polítiques públiques d'infància

5.1. Polítiques públiques d'infància: cal més ètica que moral

Si partim de la distinció entre el conjunt d'hàbits i costums, que és la moral, i l'ètica, que és una reflexió críticoracional sobre la moral, en moments de grans canvis com els que estem vivint es necessita més ètica que moral, més reflexió que mera acció. Així ho exigeix una societat que vol abandonar el paternalisme en els serveis als ciutadans, que vol superar un cert despotisme il·lustrat (tot per al poble però sense el poble) i es proposa instaurar un model autonomista de responsabilitat basat en drets. També en les polítiques públiques d'infància ens hem adonat de la insuficiència d'aquell paradigma, perquè no s'educa en la responsabilitat si no és sent responsable, perquè no s'esdevé ciutadà si no és que un no ha estat considerat com a tal des de sempre.

Ara bé, ens trobem en un moment de *lost in translation*: s'ha assumit el canvi de nomenclatura, fem servir una retòrica basada en els drets d'acord amb la Convenció sobre els drets de l'infant de 1989, que aposta pel canvi en el tractament de l'infant, el qual deixa de ser objecte de protecció i passa a ser considerat i tractat com a subjecte de drets. No obstant això, aquests canvis no són presents en les formes de fer, els costums ni els hàbits, les morals. La cosa tampoc és fàcil, perquè cal canviar les regles del joc: sovint els jugadors i les institucions són els mateixos, i entre ells imperen les inèrcies, de forma que, tot i que canviïn els noms, no sempre ho fan, en coherència, les estratègies, els objectius i les mateixes polítiques.

Si això s'afegeix al fet que la nostra societat, en vint-i-dos anys que té la declaració, ha canviat molt i vertiginosament, algunes polítiques han quedat obsoletes, perquè la realitat va per un altre lloc (per exemple, el pluralisme moral, el multiculturalisme, l'emergència de noves famílies, els menors estrangers sols i indocumentats, les generacions ni-ni, nous trastorns associats a les noves realitats, etc.). Si aquesta és la nostra societat, també són aquests els símptomes que han d'afectar la infància i les polítiques públiques d'infància. Tot plegat, la sensació és no sols de desorientació i d'estar perduts en la traducció, sinó que és la d'estar perduts en la transició, perquè encara no sabem cap a on anem.

Si la missió actual de les polítiques públiques d'infància és considerar l'infant com un subjecte de drets, més enllà de la seva mera protecció, cal replantejar-se moltes de les maneres tradicionals de procedir, tant per part dels professionals com per part de la ciutadania adulta, que segueix jutjant les polítiques des d'un paradigma obsolet.

El principi d'autonomia és molt escàs en l'actual concepció social d'infància, i tampoc no ajuda la manca de pedagogia social per canviar la percepció de la infància entre la població, on hi ha els mateixos pares, ni les reformes de la llei sobre la responsabilitat penal del menor, que ha patit una certa desnaturalització²² de l'esperit que regnava l'any 2000 (reformes degudes, entre altres motius, a la pressió social de les víctimes i a l'alarmisme social que demanava endurir les penes i homogeneïtzar la justícia del menor amb la dels adults).

No deixa de ser desconcertant, quan llegim les declaracions sobre drets i deures dels infants, com de desconeguts i vulnerats són els seus drets i deures per part de tots: els nens i nenes, les obligacions del pares envers ells i l'oblit que els drets d'aquests són limitats: primer els nens.

Podem afegir que en el món dels serveis d'atenció a la infància, en l'actitud del professional pot regnar una clara vocació de servei a l'infant que, malgrat que sovint és molt benvolent, altruista i compassiva, és a vegades poc coordinada, integrada i coherent...; la desmoralització s'hi instaura.

Però els canvis de mentalitats necessiten arguments: i és d'això, del que s'encarrega l'ètica; ja no es tracta de què fem, sinó de per què i per a què ho fem. Enmig del multiculturalisme i de l'inevitable pluralisme moral, cal tenir clar (si no tot vel) que mai és perquè acceptem uns mínims, un mínims cívics, amb una cosmovisió neutra, que han d'orientar totes les polítiques públiques.

L'ètica cívica és la que ha de prevaldre en les polítiques públiques d'infància, la qual cosa implica tenir com a referència principal els drets humans, que són el mínim decent per parlar de vida digna abans que de concepcions de vida bona o de qualitat de vida. El criteri per a la gestió d'aquells mínims cívics és la justícia (seguint les aportacions de Rawls, Walzer i Habermas, entre altres), entesa com un procediment on es tenen clars els punts següents:

- a) Que tots som igualment lliures.
- b) Que no s'abandona ningú a la seva sort: s'atén la vulnerabilitat en totes les etapes de la vida (infància inclosa).
- c) Que es garanteix la imparcialitat en els conflictes.
- d) Que els afectats per les decisions prenen part en la presa de decisions en condicions d'informació i simetria i, si aquesta no és present, si més no considerant la competència argumentativa de cadascú.

22. VALBUENA GARCÍA, E. "Una paulatina desnaturalización de la ley del menor". *Foro. Revista de las Ciencias Jurídicas y Sociales*. Nueva época núm. 7, pàg. 119-131. 2008.

Per fer-ho possible tot plegat, cal més reflexió que acció, més ètica que moral, més gestió de la incertesa i de la complexitat, més tensió i pensament crític que seguretat i excés de protocols.

5.2. Polítiques públiques explícites: transparència, coherència i integritat

Com que tractem de polítiques públiques, cal explicitar els consensos sobre els valors i principis que volem promoure. Si un valor és el pluralisme, perquè vivim –i és bo– en societats moralment plurals, això implica acceptar que hi ha múltiples formes de família, moltes formes de viure i convida, i si un valor és la tolerància i un principi (punt de partida indispensable), el principi d'autonomia progressiva de l'infant, que ha d'anar adquirint amb el pas del temps graus de competència i responsabilitat, caldrà explicitar també els valors pels quals volem que es caracteritzin les polítiques públiques, les accions que fem, i si hi ha coherència entre les conseqüències que volem evitar i les que volem promoure.

L'ètica exigeix coherència i integritat, no sols apel·lar als drets i els discursos que tenen clares les paraules però que després no tenen operativitat i acaben amb morals personals, segurament benvolents, però no sempre coherents amb la missió de les polítiques públiques ni amb l'eficiència sobre el que aconsegueixen. No es tracta sols de retòrica i paraules, potser parlem molt de drets, però no ens els prenem seriosament: es tracta de dotar-los de garanties i d'aplicabilitat, ja que l'eficiència també és un deure ètic.

Així, doncs, i en concret, la reflexió ètica sobre les polítiques públiques de la infància hauria de considerar, entre altres, els punts següents:

- a) L'ètica cívica mundial com a referent, present a la missió de totes les polítiques: els drets dels infants són imperatius, exigències universals més enllà d'idiosincràsies culturals.
- b) Aquesta ètica també és la que ha d'orientar l'esperit de les lleis, i no les consideracions basades en el benestar de la població ni en interessos corporativistes, partidistes o alarmistes, que fan canviar les lleis a cop de decret en reacció a successos fruit de la indignació, d'altra banda molt comprensible humanament, de les víctimes.
- c) L'ètica organitzativa i professional dels agents de les polítiques d'infància: per treballar més coordinadament en compartir la mateixa missió i visió, per superar contradiccions, duplicació de processos o endarreriments, que en el cas del nen són més negatius (el temps és relatiu, i el dels nens passa més ràpid i amb més seqüeles si no succeeix res durant molt de temps mentre s'espera l'informe, la sentència, etc.).

En aquest sentit, cal aconseguir una visió de l'ètica que no sigui mera estètica, qüestió de gustos o modes, ni tampoc de ser substituïda, en nom de la seguretat jurídica, per més i millors lleis.

Així, el o la professional ha de poder comptar amb el diàleg i l'explicitació dels dilemes que té; forma part de la dinàmica de les polítiques saber que determinats casos es resolen no discrecionalment ni arbitràriament, sinó amb arguments que no són ideològics ni personals, que estan en sintonia amb l'ètica cívica a la qual les polítiques públiques s'adrecen i amb els recursos tècnics i humans de què en aquell moment disposa l'organització.

És freqüent defugir responsabilitats apel·lant a la manca de recursos. En efecte, l'ètica exigeix una responsabilitat proporcional al poder: si s'ha de fer una cosa, es pot fer; si no es pot fer, no s'ha de fer. Però la tendència a desconsiderar la tasca d'equip, la necessitat d'explicitar models assistencials, posen en relleu la manca d'ètica de les organitzacions i el pes excessiu que es posa en les ètiques professionals. I tot plegat aboca a la desmoralització dels mateixos professionals: angoixats, no creuen en la qualitat del seus serveis, ni creuen que les polítiques siguin coherents amb el fi de vetllar per l'interès superior de l'infant.

En aquest sentit, fóra una bona política institucionalitzar espais de reflexió ètica en les organitzacions: per no deixar sol i desamparat el o la professional que ha d'elaborar un informe sobre el futur immediat d'un nen, ponderant i sospesant quins valors fer prevaldre, quins processos complir...

- d) Els canvis requereixen també pedagogia social i ètica en els mitjans de comunicació i en les comunicacions dels organismes que treballen amb la infància, perquè es vagi consolidant la consideració dels infants com a subjectes de dret, perquè són ja persones, i no com allò que encara no són, o només ho són potencialment, però encara no tenen competència ni ciutadania plenes. Ens cal una comunicació que transcendeixi a tota la ciutadania perquè la qualitat del servei obeeixi a expectatives fundades i no subjectives dependent de la moralitat de cadascú.

5.3. A tall d'exemple: sobre l'interès superior de l'infant o adolescent

Sovint se sent que l'apel·lació a l'interès superior del menor (article 3 de la Convenció sobre els drets de l'infant) és una fórmula de vella retòrica que continua deixant sense resoldre la manca de transparència, coherència i integritat de les polítiques públiques sobre infància, que continua amagant llastos de paternalisme o visions molt subjectives i ideològiques (per exemple, sobre què és una família estructurada, què és el que jo crec que és millor per a aquest nen o nena, etc.). El cert és que el famós interès superior del menor obliga a explicitar en les polítiques públiques d'infància els punts següents:

a) L'interès superior és la protecció dels drets de l'infant en una visió integrada dels seus drets: tot dret és un interès, i el dret principal és el dret a tenir drets.

b) *Superior* vol dir que, en cas de conflicte, primer és el més vulnerable i, per tant, és el nen; superior ho és respecte dels pares, les cultures, les institucions i, des d'una visió integral, com més drets siguin possibles millor és per al nen.

c) En cas que alguns dels drets del nen entrin en col·lisió (per exemple, el dret a tenir pares i el dret a la integritat física), s'haurà de ponderar riscos i beneficis i argumentar per què es prioritzen uns drets sobre altres. Recordem que en la ponderació, en cas de conflicte de drets i interessos (tot dret és un interès però no tot interès és un dret), l'interès pot ser una preferència del mateix nen, i pot ser fins i tot negatiu de cara als propis drets. Per això cal tenir en compte dos criteris per permetre cert paternalisme:²³

El primer criteri és si la persona és incapaç d'aconseguir els propis objectius, de forma que cau en una contradicció entre els interessos que diu que té i la incapacitat que demostra per aconseguir-los. En el cas del menor, això es pot constatar comprovant si té capacitat per advertir i sospesar els riscos i beneficis d'una decisió.

Una segon criteri per justificar èticament el paternalisme és posar les mesures oportunes per millorar les condicions d'autonomia i igualtat del nen: com que en el cas del nen parlem d'autonomia progressiva, se sacrifica en cert grau la seva autonomia d'avui per permetre que la desenvolupi demà.

d) Això no es pot fer sense fer participar l'infant en el procés de presa de decisions. Fer-lo participar significa considerar-lo ja com a persona, que pot tenir una competència per participar en la presa de decisions que l'afectin. No és el dret a ser informat ni el dret a conèixer la seva opinió, sinó que és tenir en consideració la seva competència i el desenvolupament d'aquesta competència (la mateixa consideració de la seva opinió forma part del procés). Cal tenir en compte que fer participar el nen o la nena en el procés de la presa de decisions és molt més exigent que fer-lo escollir entre dues opcions ja tancades havent-ne exclòs altres alternatives.

El dret a l'autonomia progressiva implica el dret a participar en la presa de decisions, que és més que el dret a ser escoltat. A més, el dret a ser escoltat implica molt més que tenir en compte la seva opinió, i no sols oral o ben argumentada: potser un nen de 5 anys no té la potència argumentativa ni la retòrica suficient per dir que no vol que el seu pare biològic el vingui a veure, però és molt comunicativament efectiu quan cada vegada que ve el pare plora compulsivament i demana ajut a la persona que en aquell moment el cuida en el centre que l'acull.

23. GARZÓN VALDÉS, E. "¿Es éticamente justificable el paternalismo jurídico?". *Doxa. Cuadernos de Filosofía del Derecho*, núm. 5, pàg. 155-173.

Per això cal explicitar més els consensos, els processos i la coherència de tot plegat amb els drets, que són la brúixola moral en tota política.

Per exemple, la CIDI opta clarament per l'entorn familiar abans que per la institucionalització, sota el concepte de "dret als pares": considera que la família és el lloc més idoni per al desenvolupament integral de la persona, i per això fins i tot els centres d'acollida procuren imitar un entorn familiar i acollidor. Però potser encara prioritzem massa la paternitat biològica i la família estructurada tradicional (cosa que tampoc és gaire clar que ho sigui) enfront d'altres projectes familiars menys freqüents. Des del moment en què ja ni biològicament és veritat que de mare només n'hi ha una, la participació del nen en la presa de decisions que l'afecten sobre en quina família vol ser acollit i sospesar la qualitat de les raons que el menor aporta, fan més complexa la intervenció social de les polítiques d'infància.

Per això també cal gestionar l'aprenentatge professional i organitzatiu a la llum de les conseqüències, perquè només disposem d'una ètica humana, que pondera, sospesa, riscos i beneficis i només ho pot fer bé en entorns dialògics. Es tracta d'una ètica humana que no compta amb l'omnipotència divina però tampoc claudica i cedeix a la impotència: si parlem, ens entenem; si ens equivoquem, demanem disculpes, però sempre, i humilment, aprenem.

En aquest sentit, volem que el Comitè d'Ètica de Serveis Socials de Catalunya contribueixi amb les seves recomanacions i propostes formatives a millorar les polítiques d'infància, i que promogui espais de reflexió, models d'intervenció social i bones pràctiques compartides.

En conclusió: l'ètica ajuda a reconsiderar si són legítimes o no les finalitats i els mitjans de les polítiques. L'ètica els recorda la seva missió, els valors i els estils d'intervenció social que vol promoure, perquè tot plegat pot quedar enfosquit per les inèrcies o obsolet per desatenció (és a dir, amb poc respecte) a les noves realitats socials. L'ètica vetlla per l'eficiència d'aquestes polítiques i per l'educació de les expectatives que generen en els agents involucrats.

L'ètica, en darrer lloc, s'ha de fer present en forma de pensament crític continu dels professionals que s'hi dediquen i ens indica com ha de vetllar perquè no ho facin a títol personal, per tenir bona consciència, sinó que ho facin per la coherència de les organitzacions per a les quals treballen i a les quals representen, per crear un estil, una identitat, independentment de la persona que porti el cas en concret.

I això és desitjable, bo, per a tots:

- Genera la confiança del ciutadans en les institucions, perquè funcionen coordinades sota el mateix criteri.
- Dóna certa seguretat als professionals, que se senten emparats per les directrius polítiques a l'hora inevitable d'interpretar les normatives i protocols davant del cas particular.
- Promou l'aprenentatge organitzatiu sobre si les polítiques estan al servei de les persones o a la inversa.

La responsabilitat civil solidària derivada del delicte comès per una persona menor d'edat tutelada: la responsabilitat de les administracions públiques

Yolanda Hernández i Darnés

Advocada de la Generalitat de Catalunya

6. La responsabilitat civil solidària derivada del delicte comès per una persona menor d'edat tutelada: la responsabilitat de les administracions públiques

La Llei orgànica 5/2000, de 12 de gener, reguladora de la responsabilitat penal dels menors (d'ara endavant LORPM), determina que quan una persona menor d'edat és declarada pel jutge responsable d'un delicte, també ho és de la responsabilitat civil que se'n deriva en aquells casos en què s'han produït danys o perjudicis a la víctima.

L'article 61.3 regula la responsabilitat civil dels menors d'edat derivada del delicte establint que:

“Quan el responsable dels fets comesos sigui menor de divuit anys, han de respondre solidàriament amb ell els seus pares, tutors, acollidors i guardadors legals o de fet, per aquest ordre, dels danys i perjudicis causats. Quan aquests no han afavorit la conducta del menor amb dol o negligència greu, la seva responsabilitat pot ser moderada²⁴ pel jutge segons els casos”.

El sistema de responsabilitat que introdueix l'article 61.3 de la LORPM ha significat un canvi substancial i innovador, tant en relació amb el model de responsabilitat civil que recull el Codi penal actual (que en aquests casos, i en la mesura que és aplicable a majors d'edat, parlaria no de responsabilitat civil solidària,²⁵ sinó de responsabilitat

24. Moderació: graduació o reducció de la quantitat que correspon pagar com a responsabilitat civil.

25. Responsabilitat civil solidària: implica que la persona perjudicada pot dirigir-se directament a qualsevol de les persones que la sentència determina com a responsables civils i reclamar-los l'abonament de la quantitat fixada en concepte d'indemnització per danys i perjudicis.

civil subsidiària),²⁶ com amb el model que regula el Codi civil, que estableix la possibilitat no solament de la moderació de la responsabilitat, com recull la Llei del menor, sinó de l'exclusió d'aquesta. Així, l'article 1903 del Codi civil estableix que:

“Els pares són responsables dels danys causats pels fills que es trobin sota la seva guarda”.

“Els tutors ho són dels perjudicis causats pels menors o incapacitats que es troben sota la seva autoritat i viuen amb ells. [...] La responsabilitat que recull aquest article finalitza quan les persones de que es parla demostrin que van utilitzar tota la diligència pròpia d'un bon pare de família per prevenir els danys”.

En vista de l'article 61.3 de la LORPM, hem de partir de la base que, quan parlem d'adolescents tutelats que han comés un delicte, la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència (d'ara endavant DGAIA), com a tutora legal del menor, sempre respon pels danys i perjudicis causats per aquest, si bé aquesta responsabilitat pot ser moderada.

En aquest àmbit, la jurisprudència de les diferents audiències provincials és variable, atès que no hi ha cap altra instància superior que unifiqui el criteri que cal seguir en matèria de responsabilitat civil solidària.

A Catalunya l'aplicació de la moderació no és unànime, si bé la Secció Tercera de l'Audiència Provincial de Barcelona, en una sentència de 30 de novembre de 2004, va acceptar per primer cop la moderació de la responsabilitat civil de la DGAIA en un 50%, ja que que no constava que per part de cap membre dependent d'aquesta s'hagués afavorit el comportament antisocial del menor. També l'Audiència Provincial de Girona, en una sentència de 3 de febrer de 2011, segueix aquesta línia, malgrat que altres audiències provincials, com les de Lleida i Tarragona, segueixen sense compartir aquest criteri.

Així, la Secció Tercera de l'Audiència Provincial de Barcelona entén que, si l'Administració aporta proves al procés que va actuar amb total diligència o no va poder controlar el menor malgrat la diligència exercida, ha de procedir la moderació (ja ho havia recollit així la Secció Segona de l'Audiència Provincial de Burgos a una sentència de 12 d'abril de 2002). Així, en la Sentència de 31 d'octubre de 2008, es va estimar el recurs d'apel·lació presentat per la DGAIA en considerar que “atès que el menor feia quatre mesos que s'havia escapolit del centre on es trobava, l'Administració no podia portar a terme un control exhaustiu de les activitats del menor, el qual tampoc podia estar sotmès a un règim de limitació de llibertat tan intens per evitar de totes maneres que s'evadís”, i estableix una moderació del 50%.

26. Responsabilitat civil subsidiària: la persona responsable penalment respon en primer lloc de la responsabilitat civil encara que estigui parcialment incapacitada o totalment incapacitada. Només si és insolvent en respon el tutor o tutora.

Les proves acceptades susceptibles de moderar la responsabilitat de la DGAIA són les següents:

- La documentació acreditativa que, un cop escapolit l'adolescent, el centre on es trobava ha emès els comunicats de fuga corresponents als cossos i forces de seguretat.
- La documentació acreditativa del comportament correcte de l'adolescent durant el temps que ha estat tutelat per la DGAIA. Normalment aquesta informació consta incorporada a la causa a través de l'informe de l'equip tècnic adscrit al jutjat de menors que realitza l'avaluació del menor d'edat.
- La documentació que acrediti que el menor d'edat estava en aquells moments sota la guarda de la pròpia família, la qual seria la primera responsable de controlar-ne l'actuació.

En altres comunitats autònomes, les audiències provincials comparteixen el criteri de la Secció Tercera de la de Barcelona. Així, la Secció Segona de l'Audiència Provincial d'Astúries, el 20 d'octubre de 2005, "va apreciar la moderació del 75% a l'Administració responsable d'un centre de menors per entendre que de la documentació quedava acreditat que, abans que s'assumissin les funcions tutelars, el/la menor presentava una certa conflictivitat i havia estat objecte de diversos expedients de reforma per altres delictes, però que, arran de les mesures adoptades per l'Administració, en concret pel centre de menors on estava ingressat, va experimentar una evolució molt favorable en la normalització del seu comportament, i va mostrar una actitud de col·laboració i bona conducta seguint pautes de deshabitució a les drogues. En detectar-se la situació perillosa per al centre, es van adoptar mesures tendents a pal·liar la perillositat i la comissió de fets il·lícits" (posició que ja recollia aquesta Sala en la Sentència de 16 de desembre de 2004).

També la Secció Primera de l'Audiència Provincial de Huelva, a la Sentència d'11 de juny de 2009, que confirma una sentència del Jutjat de Menors de Huelva, considera que la previsió i possibilitat moderadora de la responsabilitat civil considerada a la norma és qui l'invoca a qui li correspon provar (també a una sentència de l'Audiència Provincial d'Alacant de 12 de desembre de 2004).

Un altre cas en què es produeix la responsabilitat de les administracions és per les accions que els i les menors d'edat tutelats cometem dins dels centres on estan acollits. En aquests supòsits trobem la Sentència de 12 d'abril de 2002 de la Secció Primera de l'Audiència Provincial de Burgos, que creiem que és la primera sobre la matèria, seguida per una sentència de la Secció Tercera de l'Audiència Provincial de Barcelona, on s'estableix la moderació de la responsabilitat civil quan la persona agredida és alguna de les persones a qui l'Administració encomana la funció de control dels menors, ja siguin vigilants de seguretat dels centres o els seus educadors.

Davant de tot això, podem concloure que no existeix una jurisprudència unànime pel que fa a l'aplicació de la moderació en la responsabilitat civil solidària dels

menors d'edat que infringeixen el Codi penal, però que, en tot cas, la tendència de la majoria d'audiències provincials és reconèixer la moderació quan les administracions proven de forma documentada que han adoptat tots els mecanismes adients per evitar la conducta delictiva del menor.

La protecció dels menors davant de la reforma del Codi penal

Josep Tamarit Sumalla

Catedràtic de dret penal de la Universitat de Lleida,
director del Programa de criminologia de la UOC
i president de la Societat Catalana de Victimologia

7. La protecció dels menors davant de la reforma del Codi penal

7.1. Antecedents i context

La Llei orgànica 5/2010, per la qual es reforma el Codi penal, incideix en alguns dels tipus delictius en què es protegeixen els béns jurídics dels menors d'edat. Cal destacar especialment les modificacions que afecten els delictes de caràcter sexual, on es reestructuren algunes tipologies i se'n creen de noves, a més d'introduir-hi la mesura de seguretat de llibertat vigilada. L'exposició de motius justifica les modificacions apel·lant a la necessitat d'augmentar el nivell de protecció de les víctimes i de transposar la Decisió marc 2004/68/JAI del Consell de la Unió Europea, de 22 de desembre de 2003, relativa a la lluita contra l'explotació sexual dels infants i la pornografia infantil. Ens referim tot seguit als factors que es troben a l'origen de les reformes.

a) Normativa en l'àmbit europeu

La Decisió marc de 22 de desembre de 2003, posterior a les reformes del Codi penal espanyol de 2003 i criticada des de certs sectors pel seu intervencionisme penal excessiu, obligava a adaptar alguns aspectes del dret intern, com la incriminació, pel que fa a la pornografia infantil, de les conductes consistentes a captar o lucrarse, a més d'algun lleuger increment en els màxims de pena respecte al delicte esmentat.

També cal tenir en compte la Convenció europea de protecció dels infants contra l'explotació sexual i l'abús sexual del Consell d'Europa, de 25 d'octubre de 2007, que crida els estats a adoptar mesures de prevenció en relació amb les persones que tenen contacte amb infants i les que tenen por de cometre delictes contra menors. També preveu l'adopció de programes i estructures multidisciplinàries de suport a les víctimes (línies telefòniques i d'Internet i assistència psicològica), la necessitat que els professionals que tenen contacte amb menors puguin fer denúncies com a deure prevalent sobre el secret professional, a més de mesures d'intervenció en relació amb persones imputades o condemnades per delictes sexuals, orientades a reduir el risc de reincidència, amb respecte a la presumpció d'innocència i el consentiment de la persona afectada. Tot i la importància que concedeix a les mesures de caràcter no penal, la Convenció estableix una sèrie de conductes que han de ser incriminades, que són:

- *L'abús sexual*, que es defineix com el fet d'involucrar en activitats sexuals un infant que no ha assolit l'edat del consentiment, mitjançant violència o intimi-

dació, abusant d'una posició de confiança, influència o autoritat, o abusant d'una situació de particular vulnerabilitat.

- Reclutar, forçar o promoure la prostitució o recórrer a la prostitució infantil.
- La participació d'infants en espectacles pornogràfics.
- La corrupció de menors, entesa com el fet de provocar que un menor sigui testimoni d'activitats sexuals.
- Sol·licitar infants mitjançant les tecnologies de la informació i la comunicació amb la finalitat de cometre un abús sexual.
- Produir, oferir, distribuir, posseir conscientment mitjançant tecnologies de la informació i la comunicació pornografia infantil o bé accedir-hi, definida com tota mena de material que representi una conducta sexualment explícita, tot i que reconeix als estats la capacitat per decidir no castigar la pornografia virtual (simulació d'imatges de menors sense que en la seva intervenció hom hagi utilitzat menors reals) o la pornografia tècnica (obtinguda per manipulació d'imatges, convertides en imatges pròpies de pornografia infantil) i la possessió per al propi ús.

La Convenció també posa l'atenció en la implementació de mesures per reduir la victimització secundària i, en aquest sentit, recomana als estats que duguin a terme actuacions per assegurar el respecte als drets d'informació de les víctimes, l'accés d'aquestes als serveis d'assistència (inclosa l'assistència jurídica), amb participació d'ONG, la protecció de la seguretat, la privacitat, la identitat i la imatge, per evitar el contacte entre víctimes i ofensors, i per fer els interrogatoris sense retards injustificats, per professionals formats, limitats als estrictament necessaris i en presència d'un adult elegit pel menor.

b) Pressió social

Si la normativa internacional ja reflecteix l'evolució de la sensibilitat social en relació amb la voluntat de reforçar la protecció dels menors d'edats, a més de la necessitat de donar resposta als nous riscos derivats del desenvolupament tecnològic i les noves formes de vida i de comunicació de la població infantil i adolescent, s'han produït fets en l'àmbit espanyol que han contribuït a impulsar la reforma legal en el doble sentit d'ampliar les tipologies delictives i d'incrementar, respecte a certs delictes, la resposta punitiva. A partir de la difusió mediàtica d'alguns delictes de particular gravetat i del protagonisme públic que han assolit algunes víctimes d'aquests delictes, diversos actors polítics han reclamat, fins i tot amb iniciatives parlamentàries, reformes legals que assegurin un enduriment de la reacció penal davant dels delictes sexuals contra menors d'edat.

c) Deficiències de la regulació anterior

Pel que fa a la regulació dels delictes sexuals del Codi penal de 1995, en diversos moments s'havien fet crítiques, sota concepcions politicocriminals diverses, a l'exis-

tència de certs dèficits de protecció respecte a les víctimes menors d'edat. Algunes d'aquestes crítiques tenien un fonament, tot i que en general la forma de pal·liar les deficiències havia empitjorat la situació o havia errat en la detecció del problema, com va succeir amb la (re)introducció del delicte de corrupció de menors en la contrareforma de 1999 o amb l'escalada punitiva que es va produir en la reforma dels delictes relatiu a la pornografia infantil l'any 2003. Els problemes, en general mal diagnosticats, es mantien després de les reformes esmentades: no hi havia un tipus penal específic d'abús sexual de menor, sinó que els abusos de menors es trobaven confosos entre les altres tipologies delictives, no s'incriminava de manera explícita la conducta del client de prostitució de menors d'edat, els marcs penals per les diverses conductes estaven mal fixats amb absurds lògics reiteradament denunciats per la doctrina i l'anomenada edat del consentiment es trobava per sota del de la major part de codis penals de l'entorn, que en general adopten com a edat límit fins a la qual es presumeix de manera absoluta la irrellevància del consentiment de la víctima en els catorze anys. La reforma aborda alguns d'aquests problemes, però deixa sense resoldre'n altres i, d'altra banda, segueix confiant en el mal remei dels increments de penes, que arriben en alguns casos a atemptar contra les exigències de proporcionalitat de la pena.

7.2. Les reformes principals

■ 7.2.1. Orientació general

Els aspectes més evidents de la reforma es poden resumir en un increment de les penes, que s'ha concentrat en alguns tipus delictius, i la incriminació de noves conductes, en la direcció marcada per la Convenció europea de 2007. Pel que fa al primer aspecte, el legislador, revisant a l'alça tant els límits màxims com els mínims, ha anat molt més enllà de les exigències de la Decisió marc de 2003, com, per exemple, en el nou marc penal de cinc a nou anys de presó de l'article 189-3. Quant a les reformes que afecten les conductes delictives, hi trobem noves figures típiques (assetjament cibernètic i fer ús dels serveis sexuals d'un menor d'edat) i una reestructuració d'algunes que ja s'hi preveïen.

■ 7.2.2. Agressions i abusos sexuals de menors de tretze anys

La creació d'un nou tipus delictiu en l'article 183, en què es descriuen de manera singularitzada les agressions i els abusos sexuals sobre menors de tretze anys, és una de les novetats principals, la qual cosa en principi podria merèixer una valoració positiva. Malgrat tot, hi ha diversos aspectes que resulten criticables: a) no s'aborda

globalment el fenomen de l'abús sexual de menors, sinó que el nou capítol està dedicat només a les víctimes menors de tretze anys; b) la descripció de la conducta típica es fa en termes imprecisos, mitjançant la fosca i arriscada expressió atenten contra la indemnitat sexual; c) la creació del nou tipus no va acompanyada de la supressió dels anacrònics tipus d'abús fraudulent (article 182) i corrupció de menors (article 189-4), i d) els marcs penals són manifestament inadequats, amb salts punitius disfuncionals entre l'article 183-1 i el 183-3, i de tots aquests en relació amb els de l'article 181, amb un rigor punitiu que s'agreuja per la previsió de tipus qualificats (article 183-4) de sentit polític criminal dubtós.

■ 7.2.3. Assetjament sexual cibernètic de menors de tretze anys

En la versió final de la Llei orgànica 5/2010, apareix un nou tipus delictiu no previst inicialment en el Projecte, pel qual es preveu el càstig penal del *child on-line grooming* o assetjament cibernètic d'infants. S'avança així la protecció del bé jurídic en relació amb la que s'ofereix per mitjà dels tipus d'abús i agressió sexual. El tipus exigeix la materialització de dos fets: en primer lloc el contacte, que exigeix una resposta del menor, i, en segon lloc un acte que vagi més enllà del mer contacte virtual, com acudir a l'indret on el subjecte actiu s'ha citat amb el menor, malgrat que en aquest cas la víctima no s'hi presenti. El comportament tipificat té una naturalesa material d'acte preparatori, de manera que està situat en un moment previ al del començament de l'execució d'un dels delictes planejats per l'autor. Pel que fa al subjecte passiu, la protecció "avançada" es limita als menors de tretze anys, la qual cosa es pot explicar d'acord amb el principi de la mínima intervenció necessària. A diferència de les conductes d'assetjament, no és necessari que l'assetjador mostri un patró de conducta i la seva singularitat rau en la finalitat sexual i en què la víctima ha de ser menor d'edat.

■ 7.2.4. Prostitució de menors d'edat

La Llei orgànica 5/2010 ha afegit un segon incís a l'article 187-1, pel qual es preveu imposar la mateixa pena del delictes de promoció de la prostitució de menors o incapaços al qui sol·liciti, accepti o bé obtingui, a canvi d'una remuneració o una promesa, una relació sexual amb un menor d'edat o un discapacitat. L'impacte real de la reforma és relatiu si hom té en compte que ja hi havia una tendència a considerar que la conducta del client de prostitució de menors i discapacitats podia ser ja qualificada d'acord amb aquest tipus delictiu, però no podem oblidar que això ha estat objecte de forta controvèrsia i la jurisprudència no sempre ha estat clara sobre aquest tema. D'aquesta manera, a més de millorar la previsibilitat de la conducta que pot ser penalment sancionada, es més visible la resposta penal davant

d'un fenomen que cal tenir en compte de manera singular i, per tant, es reforça la protecció penal.

■ 7.2.5. Pornografia infantil

Les modificacions introduïdes en relació amb la pornografia infantil tenen menys rellevància, la qual cosa s'explica perquè aquest sector ja havia estat profundament afectat per les reformes de 1999 i 2003. En aquest cas, el legislador ha actuat mogut per la necessitat de complir les previsions de la Decisió marc de 2003, que obligava a tipificar expressament la captació de menors per ser utilitzats en espectacles exhibicionistes o pornogràfics o en la producció d'aquesta mena de materials, a més de la conducta de qui es lucra amb aquestes activitats. Aquests dos nous comportaments són afegits als que ja es preveuen en l'apartat a) de l'article 189-1. També en compliment de la Decisió marc s'afegeix a l'apartat b) el fet d'oferir material pornogràfic en la producció del qual hagin estat utilitzats menors d'edat.

■ 7.2.6. Altres reformes

D'ençà de l'entrada en vigor de la Llei orgànica 5/2010, el Codi penal preveu la responsabilitat penal de les persones jurídiques pels delictes relatius a la prostitució i corrupció de menors i a la pornografia infantil, d'acord amb el nou sistema que permet la imposició de penes de multa a les persones jurídiques que siguin responsables d'alguna d'aquestes infraccions penals.

Una novetat molt destacable és la llibertat vigilada, una nova mesura de seguretat prevista amb caràcter preceptiu per als condemnats a una pena de presó per qualsevol dels delictes de caràcter sexual. La mesura, imposada en la sentència condemnatòria, s'ha d'executar quan el condemnat hagi complert la pena privativa de llibertat. La previsió té un caràcter molt dràstic i ha estat justament criticada pel seu automatisme, ja que no està condicionada al fet que tingui una gravetat especial, a la reincidència de l'autor o al fet que s'aprecii un risc especial. Per flexibilitzar-ne la imposició, el Codi preveu solament la possibilitat que el jutge pugui no imposar la mesura si es tracta d'un sol delicte comès per un delinqüent primari, tenint en compte la "perillositat menor de l'autor".

7.3. Una victimologia més enllà del dret penal

Més enllà de posar en relleu les deficiències de la llei penal pel que fa a la protecció dels menors d'edat, la reforma és una bona ocasió per recordar com la victimologia s'ha d'orientar a desenvolupar programes centrats en la víctima, evitant l'obsessió

criminalitzadora que redueix la protecció de les víctimes a accions centrades en l'agressor. Un cop més, la reforma penal ha incorregut en aquest parany. En l'àmbit de les reformes legals, és necessària l'elaboració d'una llei d'assistència i reparació a les víctimes.

És una paradoxa que l'abundant retòrica sobre les víctimes no hagi donat lloc a una iniciativa legislativa per la qual s'abordin els drets de totes les víctimes, no sols els de les víctimes de determinats delictes, i per la qual es refonguin i millorin aspectes continguts en diverses normes i es posin al dia i es desenvolupi l'anacrònica regulació de la Llei 35/1995. Amb tot, cal no oblidar que hi ha un ampli espai d'actuació per part dels diversos actors públics i privats que tenen contacte amb les víctimes en els marges de la llei, dins de les alegalitats.

L'experiència demostra que la sensibilització i els canvis d'actitud dels actors poden resultar més decisius que les reformes legals en moltes qüestions relacionades amb el tractament de les víctimes. Així, la jurisprudència ha seguit una evolució favorable a l'acceptació com a prova anticipada de la declaració del menor d'edat feta en la fase d'instrucció amb les degudes garanties (per exemple, les sentències del Tribunal Suprem de 8 de març de 2002 o de 10 de març de 2009). És clar que en aquest cas la manca d'una intervenció legislativa que clarifiqui la qüestió suposa un risc greu que una actuació sensible als interessos de les víctimes pugui ser castigada amb una sentència absolutòria, si tenim en compte que en alguns casos el Tribunal Suprem no ha acceptat com a vàlida la prova anticipada (com ara la sentència de 10 de desembre del 2009). Altres exemples que demostrin que és possible anar més enllà de la llei els tenim en el desenvolupament de programes de mediació penal i de justícia restaurativa, encara que molts jutges no els reconeguin, i desconeixen que allò que és possible fer, i fins i tot allò que és convenient fer, no està sempre previst de manera explícita en la llei. Lamentablement en aquests casos, des d'una posició passiva, la llei és vista més com una mena de programa del que cal fer més que no pas, en una actitud oberta a la creativitat, com el límit que no es pot traspasar. També, quant a l'assistència a les víctimes, les institucions i la societat han d'anar més enllà de la llei per millorar l'esquifida xarxa de serveis especialitzats d'atenció a les víctimes existent a Catalunya, que no aconsegueix tenir un impacte real més que en sectors molt parcials de víctimes de determinats delictes. Dissortadament, els menors d'edat molt sovint no es troben entre els col·lectius de víctimes als quals l'acció institucional ha prestat més atenció en les seves polítiques actives de protecció i d'assistència.

**La Llei d'educació de Catalunya a
un any de la seva aprovació.
Valoració de la Federació
d'Associacions de Pares i Mares
d'Alumnes de Catalunya (FAPAC)**

Àlex Castillo

Vicepresident de la FAPAC

8. La Llei d'educació de Catalunya a un any de la seva aprovació. Valoració de la Federació d'Associacions de Pares i Mares d'Alumnes de Catalunya (FAPAC)

El sistema educatiu català és com un got mig ple o mig buit, segons com es miri.

Tenim una bona escola. Cal dir-ho per endavant, perquè de vegades hi ha una tendència a criticar tot el que es fa que no és positiva ni útil per a la millora del sistema.

Però tampoc no ens podem quedar en l'autocomplaença i emmirallar-nos només en els elements positius del sistema. Tenim una bona escola malgrat alguna gent i algunes tendències negatives, gent i tendències tant des de l'àmbit de l'escola, com també des de les famílies. Afortunadament hi ha una majoria de docents, de famílies i de funcionaris de l'Administració que es preocupen de debò per l'educació de les generacions futures i fan que el procés educatiu avanci a grans trets de forma favorable. Tenim una escola que ha desterrat l'analfabetisme de casa nostra, que ha aconseguit l'escolarització universal fins als setze anys, que ha incrementat percentualment, de manera molt significativa, el nombre de graduats en secundària respecte a dècades anteriors, una escola que és capaç de donar competències lingüístiques molt correctes en tres idiomes a la majoria de l'alumnat..., una escola que, en general, respecta i potencia els valors fonamentals de les societats democràtiques: participació, civisme, llibertat, respecte pels drets humans, capacitat d'anàlisi, capacitat de crítica, formació d'un pensament individual, una escola que ha estat capaç d'incorporar un percentatge altíssim d'alumnat vingut d'altres països en només una dècada sense que el sistema hagi deixat de funcionar un sol moment. Qui ens ho havia de dir, en la foscor de la dictadura, quan fèiem cua a l'entrada de l'escola per recollir el got de llet en pols que ens enviava l'amic americà? Només 50 anys ens separen d'aquells moments i realment hem millorat molt pel que fa a la societat, al

país i a l'escola.

Però aquesta escola que ha aconseguit tantes millores socials encara té assignatures pendents: el nivell de fracàs escolar és significativament elevat, en especial, en determinades classes socials poc afavorides, hi ha una taxa d'abandonament prematur dels estudis que supera el 30%, molts alumnes no aconsegueixen les competències bàsiques, segons es desprèn tant de l'informe PISA com de les proves d'avaluació de sisè. A més, tenim una doble xarxa escolar plenament consolidada que amplia les diferències socials entre grups segons la seva capacitat econòmica i el seu nivell cultural.

Una separació entre grups d'alumnes segons els seus orígens que pot provocar una fractura social i cultural importantíssima de la qual sabem les conseqüències en properes legislatures.

També ens trobem en una societat molt diferent de les societats industrials del segle passat. Les famílies han evolucionat molt: es tenen menys fills, la incorporació de la dona al món del treball està molt més desenvolupada que fa unes dècades; no s'ha resolt el tema de la conciliació entre la vida laboral i la vida familiar, problema que ultrapassa l'àmbit estrictament educatiu i que esdevé un autèntic problema social. La revolució de les tecnologies de la informació (les famoses TIC) ha suposat un autèntic daltabaix en els mètodes d'aprenentatge, en la comunicació entre les persones, en la transmissió i la generació de la informació, i en el camp de l'oci infantil i adolescent. Aquest nou panorama exigeix una nova mirada per tal de poder aprofitar de la millor manera possible els molts potencials positius i educatius d'aquestes tecnologies. Sense obsessionar-nos per les TIC, hem de començar a trobar la manera de fer-ne un aliat i no un enemic en el camp de l'educació.

I dins d'aquesta situació és on es planteja la necessitat de fer una llei d'educació a Catalunya que incorpori els acords principals aconseguits en el Pacte Nacional d'Educació del 2006.

8.1. Gènesi de la Llei d'educació de Catalunya

En aquest panorama, i per donar resposta a aquests desafiaments, es planteja la necessitat d'elaborar la que serà la nova Llei d'educació de Catalunya (LEC). Passat més d'un any des de la seva aprovació i després d'unes eleccions que han donat una nova majoria al Parlament, ens arriba el moment de fer una primera valoració d'aquesta Llei i de la seva aplicació.

La LEC ha suposat, en un primer moment, enrarir l'ambient a les escoles, objectiu que no tenia previst.

En una altra ocasió, en la inauguració de l'Escola d'Estiu de la Confederació Estatal de Federacions d'Associacions de Pares i Mares d'Alumnes (CEAPA), a l'estiu del 2009, des de l'Administració es va manifestar que amb la LEC serien les famílies, qui triarien les escoles, i no les escoles, qui triarien l'alumnat.

Aquest punt queda lluny de ser veritat, en els moments actuals, i ens preocupa

tornar a veure ajornat sine die aquest tema. La implicació igual de totes les escoles que reben finançament públic en l'escolarització de tot l'alumnat encara en té per temps.

No és una prioritat. Les famílies més vulnerables socialment i culturalment tenen la porta barrada en un bon nombre d'escoles, algunes de les quals són públiques.

Sembla com si s'hagués delegat en la crisi la solució d'aquest problema: els immigrants ja marxaran i els pobres deixaran de tenir fills.

Qualsevol excusa és bona abans de treballar seriosament per a l'educació dels fills de les classes socials més desfavorides.

Més enllà de les repercussions electorals, la LEC és una llei que ha nascut amb una voluntat de permanència i que serà, sense cap mena de dubte, una llei que estarà en vigor molts anys. En un any i pocs mesos no es pot pretendre que una llei arregli tots els problemes educatius que tenim; no es poden demanar resultats a una llei educativa a només un any vista de la seva aprovació. Es pot esperar que posi en un full alguns dels problemes principals i que apunti algunes solucions. I aquestes solucions vindran del desplegament dels decrets de direcció, d'autonomia de centres i d'avaluació, però no pas del decret d'admissió d'alumnes previst per d'aquí a dos cursos.

En un primer moment, des de la nostra Federació vam tenir una posició en tot moment constructiva respecte a la tramitació del text legislatiu, tant en la seva fase de document de bases i en l'avantprojecte, com finalment en el projecte de llei. Vam presentar diversos textos d'esmenes, alguns conjuntament amb alguns sindicats i associacions de mestres i d'estudiants que també havien signat el Pacte Nacional per a l'Educació. L'aprovació de la llei va deixar fora del text moltes de les nostres reivindicacions més importants, de manera que vam mostrar-nos crítics amb el text aprovat pel Parlament. Un seguiment dels nostres comunicats durant tot el procés mostra les nostres aportacions al diàleg i les nostres reflexions tant pel que fa al document de bases de la LEC com a l'avantprojecte o al projecte. En darrera instància vam acabar amb un rebuig a la llei per haver deixat fora del text legal el gruix important i més significatiu de les nostres esmenes. Es pot seguir tot el procés a través dels nostres comunicats.

8.2. Quina anàlisi fem de la llei?

És una llei amb una clara voluntat de consens que ha eliminat alguns dels acords importants assolits al Pacte Nacional per a l'Educació per tal d'obtenir l'aprovació de totes les forces polítiques.

Tant s'ha decantat cap al consens que s'han perdut acords ja signats per les patronals de l'escola concertada i per les associacions de pares i mares de l'escola privada catòlica. Una de les pèrdues més evidents és el Servei Públic Educatiu del Pacte Nacional per a l'Educació, que passa a dir-se Servei Educatiu de Catalunya.

Cau la paraula públic i potser cau, a més, la voluntat de fer un servei públic des d'un determinat tipus d'escola.

Potser ja no importa que hi hagi una escola que no sigui un servei públic i que rebí finançament públic. Els darrers trenta anys ha estat així, i no es deu veure la raó per canviar un funcionament tan arrelat. A més, tenim també una escola pública amb una clara voluntat d'imitar models de funcionament de l'escola concertada, tant pel que fa a admissió d'alumnes com per marcar un perfil propi. No té sentit demanar a l'escola concertada una implicació en l'escolarització d'alumnes amb pocs recursos quan algunes escoles públiques tampoc treballen en aquesta línia. Aquí, i no en cap altre lloc, és on existeix el veritable perill de privatització de l'escola pública catalana. Podem veure una evolució cap a un funcionament d'escola privada per part d'alguna escola pública, una escola pagada amb els diners de tothom i gestionada per funcionaris públics amb vocació elitista, és a dir, una escola de titularitat pública que defuig el seu compromís d'escola al servei de tota la societat i es limita a donar servei a un determinat tipus de família molt concreta amb poques necessitats socials i culturals, i aquí voldríem veure una actitud contundent de l'Administració que tallés de soca-rel aquestes tendències elitistes i discriminadores a l'escola pública.

8.3. La Llei canvia la situació actual de l'escola a Catalunya?

Sí, efectivament, estableix canvis en alguns temes importants, però el tema de la doble xarxa educativa queda blindat. Amb aquesta Llei queda garantida la vigència de la doble xarxa, es manté l'obligació de pagar concerts educatius sense que els centres retin comptes clars i públics a les autoritats educatives que aporten aquests diners. No s'entra en el tema de la gratuïtat de l'educació, i aquest buit ha estat des de sempre la justificació per als cobraments de quotes de diversa mena a les famílies. Es tanca una porta a l'equitat del sistema, per dir-ho així. S'aparca el model de contracte programa com a eina per introduir una igualació progressiva en drets i deures per part de tots els centres que reben finançament públic.

El contracte programa es redueix a una aportació econòmica suplementària de l'Administració per a centres que escolaritzin alumnat amb grans necessitats educatives. O, dit d'una manera encara més crua, es legisla la legitimitat de les injustícies socials en l'esfera educativa fent honor al consens i el dret a la lliure elecció de centre. Aquest blindatge de la situació de desigualtat actual és una notícia dolenta per a tot el sistema educatiu, incloent-hi les escoles concertades que fan els deures i s'esforcen per oferir una educació de qualitat per a un futur millor.

8.4. Quins canvis introdueix la Llei d'educació de Catalunya en el sistema educatiu?

Bàsicament tenen a veure amb l'organització de les escoles. És el triangle que s'estableix entre autonomia de centre, direccions més fortes als centres i avaluació dels resultats obtinguts. En una de les compareixences parlamentàries, l'experta sueca Inger Enkvist va dir que el projecte de la LEC li havia semblat que no transmetia ni amor per la saviesa ni amor pels nens. La definia com una llei destinada a controlar els adults a les escoles. Aquest control sobre els adults resulta fàcilment visible. En la columna vertebral de la LEC i en molts dels articles de la Llei traspua aquesta concepció. D'altra banda hi ha un compromís de millora del finançament del sistema fins a arribar als nivells dels països veïns. És un aspecte molt positiu de la Llei, potser dels articles que generen més unanimitat (textualment diu "veïns", amb la qual cosa no hem d'oblidar que som més veïns d'Algèria i el Marroc que de Finlàndia). La limitació d'aquest compromís és que no estipula com concretar l'obligació constitucional d'oferir educació gratuïta de forma universal.

Amb aquests canvis es pot millorar el sistema, però si només ens trobem amb canvis legislatius i de decrets, l'educació pot quedar tal com està. Cal una implicació més gran de l'Administració en l'educació per obtenir millors resultats, i en especial cal transmetre il·lusió, coratge i ganes als sectors professionals que estan en primera línia fent la tasca educativa amb l'alumnat.

8.5. Quin paper tenen l'autonomia de centre i l'avaluació de resultats?

L'autonomia de centre pretén aconseguir que cada escola es doti per si mateixa d'un model educatiu propi segons les seves possibilitats i la seva voluntat. Aquest model educatiu pot ser diferent del d'altres escoles, però ha de tenir un marc curricular comú que és determinat per lleis més àmplies. El que representa l'autonomia és que una escola pugui tenir flexibilitat per orientar la formació de l'alumnat de la millor manera possible en les seves circumstàncies concretes. L'escola recull les seves especificitats en el projecte educatiu de centre, aprovat pel consell escolar de cada centre, i en funció d'aquest projecte es presenta un projecte de direcció de centre perquè l'executi i el faci realitat. El paper de les direccions de les escoles és poder implementar de formar real i eficaç l'autonomia pròpia de cada centre.

Aquest esquema es tanca amb l'avaluació que es fa un cop acabat el període de direcció, per tal de veure si s'han aconseguit els objectius plantejats o bé en quin grau d'assoliment d'aquests objectius som.

Sobre el paper, és la mateixa dinàmica de la competència, la que farà aflorar les millors capacitats de cada centre i de tots i cadascun dels professionals de l'educació,

i seran la imitació del treball de les escoles més brillants i la pròpia reflexió entre la comunitat educativa de cada centre, les que conduiran el treball docent de tots i cadascun dels centres a uns resultats òptims.

Aquest plantejament definit així peca d'una certa ingenuïtat; lògicament no tot serà bufar i fer ampolles, no totes les escoles milloraran rendiments de forma immediata, però sí que es bastiran les bases per a una millor gestió de les escoles i perquè aquestes funcionin de forma més lliure, no tan jerarquizada i més oberta.

8.6. Com és el tracte que la LEC dóna a les famílies?

La LEC no estableix cap nou mecanisme de participació de les famílies en l'escola més enllà dels ja previstos per la legislació anterior o per la LOE. Afegeix algun detall que és més un desideràtum que un aspecte que es tingui la intenció real d'aplicar. En concret, és a l'article 25.4, on diu que el Govern ha de promoure les mesures per facilitar l'assistència de pares i mares a les tutories i a les reunions de consells escolars. Honestament crec que des de l'Administració es pensa que la participació de les famílies beneficia l'escola, però tampoc no es veu que convingui incrementar la participació fins a l'extrem de fer aportacions als projectes educatius de centre, o qüestionar determinats aspectes de la política educativa del Departament. En alguna ocasió hem hagut de sentir justificacions per no lliurar documentacions a la representació de les famílies, per por del mal ús que suposadament fariem els representants de pares i mares d'aquesta documentació. La LEC no vol entrar en aquest tema tan espinós i s'estima més fer un brindis al sol... Així seguim amb el problema crònic de les actes dels consells escolars. Documentació totalment confidencial per a algunes escoles, i que en plena època de les TIC es neguen a treure del centre, fotocopiar-la o difondre-la de cap manera més enllà de l'arcaic llibre d'actes, molts cops escrit a mà. En aquestes condicions, la participació de pares i mares és més una cursa d'obstacles que una tasca útil, productiva per a la societat i gratificant per a les persones que la desenvolupen.

D'altra banda, la LEC no estableix cap mecanisme per incrementar ni incentivar la participació de les famílies tant a les AMPA com en les votacions als consells escolars. Fa dècades que estem instal·lats en participacions inferiors al 30%, amb dades realment preocupants dels centres de secundària.

Sembla que pel que fa a la participació de les famílies, als legisladors les coses ja els estan bé.

8.7. On creiem que hi ha els principals desafiaments del sistema educatiu?

En la manca d'èxit escolar d'una banda, i d'altra banda en la segregació escolar. La manca d'èxit escolar està molt relacionada amb la qüestió social i cultural. És l'autèntic rovell de l'ou del sistema. La pobresa genera fracàs escolar i el fracàs escolar genera pobresa. El sistema educatiu té l'obligació de trencar aquest cercle i aconseguir que l'ascensor social funcioni, tant per fer pujar les persones vàlides de classes desfavorides com per garantir que el naixement o la filiació no siguin condicions úniques i suficients per estar a dalt de tot de la societat.

Nosaltres creiem fermament que la participació i la implicació de les famílies en l'educació dels seus fills és la clau de volta sobre la qual es pot sustentar l'edifici de l'èxit educatiu.

Aquests dos problemes es poden tractar amb independència de la llei que tinguem aprovada. Molts països tenen problemes amb el fracàs escolar i amb la manca d'equitat del sistema i apliquen mesures legislatives diferents de la nostra. No hi ha una única via, una única solució a aquests problemes, però sí que hi ha d'haver sempre la voluntat política de resoldre'ls. Sembla que el nou Govern ha fet una declaració d'intencions molt clara respecte al fracàs escolar, però no hi ha indicis que ens indiquin una intenció tan clara en el sentit de l'equitat del sistema i de la lluita contra la segregació escolar.

8.8. Quins canvis es preveuen en l'avaluació del sistema?

Una de les eines que preveu la Llei per poder situar en quin nivell som com a sistema educatiu, és l'Agència d'Avaluació i Prospectiva de l'Educació. Aquesta Agència millora les competències i la dotació que tenia l'antic Consell d'Avaluació del Sistema Educatiu. Aquest organisme no és encara prou independent per poder avaluar de debò tant els resultats de les escoles i la comparativa entre centres, mètodes, situacions socials diferents, etc., com per poder avaluar de debò les polítiques educatives. L'estreta vinculació d'aquesta Agència al Govern de la Generalitat i, de retruc, al mateix Departament d'Educació, que és qui proposa el president de l'Agència, fa que la desitjable independència d'aquesta mena d'organismes no es vegi prou clara ni prou respectada, com passaria si l'Agència depengués del Parlament i no del Govern. Tot i així, si les persones que tenim al capdavant del Departament d'Educació volen, i les persones que treballen a l'Agència tenen clar què és el que han de fer, aquesta Agència podrà treballar amb total llibertat per redactar les proves, per publicar els seus dictàmens, informes i memòries de forma apartidista.

Hi ha algunes concrecions sobre aquesta Agència que encara no sabem com s'articularan: es valoraran els aspectes de qualitat del sistema centrats únicament en as-

pectes de notes i competències? O es farà una avaluació que inclogui altres aspectes, com la capacitat de l'escola per donar eines pràctiques de convivència en societat?

I com es mesuraran els aspectes d'iniqüitat del sistema? I en darrer terme cal saber què es farà amb el resultat de les avaluacions del sistema, si es produiran canvis quan els resultats no siguin bons o si simplement es dirà que cada centre, en l'exercici de la seva autonomia, ha de prendre les accions que s'estimin convenientes. Del que es faci un cop es detectin els problemes dependrà en gran part l'èxit o el fracàs d'aquesta Llei i del sistema educatiu en el conjunt. No podem caure en un ping pong entre el Departament d'Educació i els centres escolars on ningú es faci càrrec de les seves responsabilitats. Algú ha de prendre decisions, i cal que siguin decisions clares i orientades a millorar els punts febles detectats.

Per exemple, a les proves d'avaluació de sisè del curs passat es veu una gran diferència entre el nivell d'anglès dels alumnes de determinats centres en comparació amb els d'altres.

El motiu de la diferència es justifica pel divers origen cultural i social de l'alumnat, però algú ha plantejat un pla de millora dels resultats d'anglès en les escoles que acullen majoritàriament l'alumnat amb menys recursos culturals i econòmics? No; uns esperen que sigui el Departament, qui comenci a fer-ho, perquè no tenen mitjans, i altres esperen que siguin els centres qui moguin fitxa, i amb tot això, els alumnes mantenen el nivell deficient en el seu anglès. Un cop descobert el problema, el sistema educatiu ha de ser més àgil i eficaç a l'hora de plantejar les possibles solucions.

8.9. On trobem el principal punt feble de la Llei?

El principal punt feble de la Llei ha estat la manca d'empatia del Departament per treballar amb el col·lectiu docent, ha estat un gran fracàs de l'equip del Departament sortint. No es pot aprovar una llei contra l'opinió majoritària del personal que ha d'aplicar aquesta llei. L'aplicació de la llei serà un camí complicat per com s'han sentit de poc escoltats tant docents com famílies durant el procés d'elaboració de la llei. És d'esperar que canviïn els mètodes d'interlocució entre el Departament i la comunitat educativa per poder desencallar alguns dels problemes immediats més enverinats que tenim. La batalla del calendari escolar és un dels despropòsits més aguts en el qual s'ha focalitzat tota l'atenció sense que es parli d'altres temes tan importants com l'èxit escolar, la segregació escolar, les noves construccions, el manteniment dels centres docents, les qüestions curriculars i metodològiques, etc. Algun malpensat podria deduir que es tracta d'un truc per distreure l'atenció dels temes més transcendents i centrar l'atenció en un acalorat debat amb poques vies de sortida.

8.10. Propostes de la FAPAC per a la legislatura que ara comença

Crear un observatori sobre la segregació escolar, format per universitats, sindicats, Administració, famílies, mestres, etc. per fer un treball específic sobre el tema: mirar dades, establir mecanismes de millora i avaluar les polítiques dutes a terme en aquest sentit. Adequar les polítiques als objectius reals que diuen que tenen. Reduir de forma significativa la segregació escolar durant aquesta legislatura.

Establir un pla per aconseguir millorar l'èxit escolar amb especial incidència allà on els resultats són més baixos. Aquest pla ha d'estar consensuat entre les escoles i les famílies a través dels consells escolars de centre, però cal tirar-lo endavant a tots els llocs on la diferència entre l'èxit local i la mitjana de Catalunya sigui molt notable. La participació de les famílies en aquests plans és una condició imprescindible per desenvolupar-los adequadament.

Formar les famílies perquè participin i facin un seguiment de l'escolarització dels seus fills. Allà on la família té interès manifest pels estudis dels fills s'incrementa molt l'èxit escolar. Cal incentivar les famílies perquè s'impliquin en l'educació dels fills tant dins com fora de les aules.

Millorar els mecanismes de participació de les famílies, tant als consells escolars com a tota mena d'organismes de participació. Fer que la participació resulti útil, positiva i gratificant.

Assolir la gratuïtat real de l'educació. Avançar cap a la gratuïtat o, com a mínim, incrementar la inversió en educació tal com recull la LEC: fins a arribar al nivell del 6% del PIB. Demanem tan sols que s'apliqui la Llei.

Implicar l'Administració en les activitats no lectives: extraescolars, menjadors, etc. Que sigui la mateixa Administració qui gestioni aquestes activitats i se n'encarregui.

Fer un reconeixement real de les activitats que duem a terme les AMPA i les associacions que impliquin una reducció important de la càrrega administrativa i de gestió.

Crear més places d'escola bressol (de 0 a 3 anys) fins a arribar a escolaritzar un 60% de la població d'aquesta edat.

Fer un pacte nacional de racionalització d'horaris per tal de conciliar de manera efectiva la vida familiar amb la vida laboral, de manera que les jornades laborals acabin preferentment a les sis de la tarda i les famílies, com a mínim, sopin plegades.

Plantejar-ho amb la col·laboració de diferents agents socials: patronal, ajuntaments, sindicats, cambres de comerç, col·legis professionals, i així poder introduir els canvis que el nou calendari escolar ha iniciat. Sobre aquest tema ja s'ha treballat de manera infructuosa, i convé donar-li la importància real que té.

Establir un pla per reduir de manera significativa els barracons a les escoles. Ara mateix en tenim més de mil i caldria acabar la legislatura amb un nombre significativament menor. La provisionalitat no ha de ser la norma. La norma ha de ser la bona

planificació i la gestió acurada dels recursos.

Fer el seguiment de la formació professional per tal d'adaptar-la al món del treball i a les necessitats productives de la societat. Que deixi de ser d'una vegada la germana pobre del sistema educatiu.

Fer una regulació consensuada de les activitats educatives no curriculars com les colònies i les sortides, tant pel que fa a les gratificacions com pel que fa a la responsabilitat civil dels docents que s'encarreguin d'aquestes activitats. El sistema educatiu no es pot permetre una espasa de Dàmocles permanent amb capacitat per generar divergències i malentesos entre famílies i docents.

Per acabar, segons el dictat de la crisi, s'ha fet un gran esforç d'estalvi amb retallades de pressupost significatives als centres. Aquestes retallades van en contra del que diu la LEC d'arribar al 6% del PIB en despesa educativa, entre altres motius perquè estem encara lluny d'aquest 6% i perquè l'educació és una inversió i no una despesa; tot el que ens estalviem ara en educació ho gastarem després en forma de serveis socials. És una pura qüestió de lògica: cal invertir més en educació i així s'aprofitar millor aquesta inversió.

La impugnació de les resolucions administratives en matèria de protecció de menors

Dolors Viñas Mestre

Magistrada de l'Audiència Provincial de Barcelona,
Secció Divuitena, especialitzada en procediments de família,
incapacitats i protecció de menors

9. La impugnació de les resolucions administratives en matèria de protecció de menors

La regulació d'aquesta matèria la trobem en la Llei 14/2010, de 27 de maig, de drets i oportunitats en la infància i l'adolescència, i en la Llei d'enjudiciament civil.

9.1. Introducció

En matèria de protecció de menors, la Llei atorga la facultat primera d'intervenció a l'Administració i encomana als tribunals una funció revisora. Aquesta funció és necessària i la conté la Convenció sobre els drets de l'infant en l'article 9.

La Llei distingeix les situacions de risc i les situacions d'alt risc. Per situació de risc, l'article 102 entén la situació en què el desenvolupament i el benestar de l'infant o l'adolescent es veuen limitats o perjudicats per qualsevol circumstància personal, social o familiar, sempre que per a la protecció efectiva de l'infant o l'adolescent no calgui la separació del nucli familiar. La declaració de desemparament resta per als casos més greus de desprotecció i, per tant, només és necessària si cal adoptar una mesura que comporti la separació del menor de la seva llar. L'article 105 defineix el desemparament com la situació de fet en la qual es troben els infants o adolescents en què els manquen els elements bàsics per al desenvolupament integral de la personalitat, sempre que per a llur protecció efectiva calgui aplicar una mesura que impliqui la separació del nucli familiar. L'article 228-1 del Codi civil de Catalunya recull una definició similar del desemparament. La revisió o control judicial queden limitats a les declaracions de desemparament.

La distinció entre situació de risc i situació d'alt risc o desemparament determina diferents nivells d'intervenció de l'Administració. La competència en les situacions de risc està atribuïda a l'Administració local, mentre que el desemparament és competència de l'entitat protectora de la Generalitat.

Les conseqüències jurídiques de la situació de risc social i de la declaració de desemparament són diferents. Els efectes de la declaració de desemparament s'han recollit a l'article 109 de la Llei: l'assumpció immediata de les funcions tutelars sobre l'infant o l'adolescent; la suspensió de la potestat parental o de la tutela ordinària i dels drets que se'n deriven; el fet que l'organisme competent pugui demanar la privació de la potestat parental i la remoció de la tutela i reclamar aliments o exercir

les accions administratives o judicials que escaiguin en benefici de l'infant o l'adolescent; el fet que la suspensió o la privació no afectin l'obligació dels progenitors o d'altres parents de fer tot el que calgui per assistir els infants o els adolescents ni l'obligació de prestar-los aliments en el sentit més ampli, i l'obligació dels progenitors o altres parents de contribuir al pagament dels serveis utilitzats per l'infant o l'adolescent.

En aquestes situacions de risc social i desemparament és freqüent la tramitació de procediments judicials, en l'àmbit penal i l'àmbit civil, de manera que convé aclarir a l'Administració que exerceix les competències en matèria de protecció de menors quina és la intervenció que s'ha de fer en aquests procediments i quines són les facultats i mesures protectores que ha de prendre el jutge. És convenient clarificar-ne les funcions amb la finalitat exclusiva de dotar de racionalitat tot el sistema de protecció, on l'Administració té atorgades funcions importants, però on els jutges i el ministeri fiscal tenen atribuïda també la important funció i responsabilitat de protegir els nens i nenes menors d'edat.

La situació de risc provoca la intervenció dels serveis socials, però no modifica les funcions de la potestat que tenen els progenitors. L'apreciació pels serveis socials d'una situació de risc sense declaració de desemparament no té conseqüències jurídiques, el contingut de la potestat es manté inalterat, però és clar que hi ha una intromissió de l'Administració en la vida familiar.

La impugnació judicial de les resolucions administratives, en conseqüència, queda limitada a les declaracions de desemparament, és a dir, a aquelles situacions en les quals s'hagi disposat la separació del menor de la seva família.

Els articles 102 i 105 de la Llei defineixen les situacions de risc i de desemparament. Aquesta relació d'indicadors o de situacions permet objectivar i clarificar les causes per les quals s'ha declarat un desemparament, cosa que ha de permetre una activitat més uniforme per part dels serveis socials bàsics i especialitzats i facilitar tant l'exercici del dret de defensa de la família biològica com la valoració dels tribunals. No es tracta d'una relació tancada però facilita l'exercici de les funcions protectores de tots els que intervenen en el procés.

9.2. Resolucions impugnables dictades per la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència (DGAIA)

■ La resolució de desemparament

La resolució que declara en situació de desemparament un infant o adolescent s'ha de notificar als progenitors, als titulars de la tutela o de la guarda i a l'adolescent, amb informació dels efectes de la resolució, de la possibilitat d'impugnar-la i dels terminis per fer-ho, i també dels requisits i els tràmits que s'han de complir per al reconeixement del dret a l'assistència jurídica gratuïta (article 108 de la Llei

14/2010, de 27 de maig, dels drets i les oportunitats en la infància i l'adolescència).

Normalment, en la mateixa resolució en què es declara el desemparament, s'adopta la mesura o situació en la qual queda l'infant o l'adolescent: retenir hospitalària, acolliment familiar d'urgència o en centre...

■ **La resolució que adopta la mesura de protecció després del desemparament**

Les mesures de protecció es recullen a l'article 120 de la Llei: "a) L'acolliment familiar simple per una persona o una família que pugui suplir, temporalment, el nucli familiar natural de l'infant o l'adolescent. b) L'acolliment familiar permanent. c) L'acolliment familiar en una unitat convivencial d'acció educativa. d) L'acolliment en un centre públic o concertat. e) L'acolliment preadoptiu. f) Les mesures de transició a la vida adulta i a l'autonomia personal. g) Qualsevol altra mesura de tipus assistencial, educatiu o terapèutic aconsellable, d'acord amb les circumstàncies de l'infant o l'adolescent".

■ **La resolució que fixa el règim de visites (article 116 de la Llei)**

■ **Resolució que acorda la constitució de l'acolliment preadoptiu (article 148 de la Llei)**

A diferència de la Llei 37/1991, la constitució de l'acolliment preadoptiu a la nova Llei és sempre administrativa i no judicial, encara que no hi hagi el consentiment o la conformitat dels progenitors. Aquesta és una de les novetats importants introduïdes en la nova Llei.

9.3. Terminis d'impugnació

S'estableixen a la Llei terminis d'impugnació que són diferents segons la resolució dictada. La Llei d'enjudiciament civil i el Codi civil també recullen terminis d'impugnació, molts dels quals són coincidents.

■ **La resolució de desemparament**

L'article 113 de la Llei regula la impugnació de les resolucions que declaren la situació de desemparament. Disposa que "sens perjudici de la seva eficàcia im-

diata, és impugnable en els termes que estableix la Llei d'enjudiciament civil davant la jurisdicció civil sense necessitat de reclamació prèvia per via administrativa en el termini de tres mesos a comptar de la notificació de la resolució que s'impugna". L'article 780.1 de la Llei d'enjudiciament civil (LEC), en la redacció que en fa la Llei 54/2007, de 28 de desembre, d'adopció internacional, recull el mateix termini de tres mesos per impugnar les resolucions de desamparament i la no-necessitat de reclamació prèvia per via administrativa.

■ El canvi de circumstàncies

L'article 115 de la Llei limita a un any el termini perquè l'Administració demani el cessament de la tutela des de la notificació de la resolució de desamparament per canvi de circumstàncies, sempre que no s'hagi constituït l'acolliment preadoptiu. La petició s'ha de fer a l'entitat pública que té l'obligació de resoldre en un termini de tres mesos, i si no ho fa, s'entén desestimada per silenci administratiu. Contra la desestimació es pot formular impugnació judicial en el termini de dos mesos. Es diu de forma explícita que passat un any des de la declaració de desamparament, decau el dret de petició de revisió i no es pot oposar a les mesures de protecció.

El termini que estableix la Llei catalana és més curt que el que recull el Codi civil a l'article 172, en la redacció que en fa la Llei 54/2007. En el Codi civil el termini per demanar el cessament del desamparament és de dos anys i només quan han passat dos anys s'entén que decau el dret de demanar la revisió i d'oposar-se a les mesures de protecció.

La regulació diferent dels terminis pot produir situacions de desigualtat entre les famílies que viuen a Catalunya respecte a les famílies que viuen en un territori on sigui aplicable el Codi civil, desigualtat que no té justificació. L'interès del menor també es troba compromès per aquesta diferència.

■ La resolució que fixa el règim de relació i visites

L'article 116 de la Llei preveu que la resolució que disposa, limita o exclou el règim de relació i visites es pot impugnar judicialment en el termini de dos mesos. Es té en compte, així mateix, el silenci administratiu, que en aquest cas es produeix si l'Administració no resol en el termini d'un mes, sempre que no s'hagi acordat l'acolliment preadoptiu i que sigui ferm. L'article 780.1 de la LEC disposa el termini de dos mesos per impugnar les altres resolucions administratives que es dictin en matèria de protecció de menors, entre les quals es troben les que disposen el règim de visites. En aquesta matèria la regulació no és diferent.

■ Les resolucions que acorden les mesures de protecció

El termini és de dos mesos, segons l'article 123 de la Llei. Però si ha passat un any des de la notificació del desemparament –s'entén no impugnats–, o s'ha confirmat judicialment, no hi ha possibilitat d'impugnar la mesura, a excepció de l'acolliment preadoptiu, que es regula de manera independent a les altres mesures. La LEC, a l'article 780, com s'ha dit anteriorment, preveu també un termini de dos mesos per impugnar les mesures de protecció, però no s'estableix cap límit ni es denega el dret d'impugnació encara que hagi passat un temps des de la declaració de desemparament.

■ La resolució que constitueix l'acolliment preadoptiu

L'article 148 estableix un termini d'impugnació de dos mesos per impugnar la resolució de constitució de l'acolliment. La Llei distingeix la constitució de l'acolliment del que anomena formalització de l'acolliment a l'article 149, que no és impugnable. Es diferencien els dos actes: la constitució o resolució, que adopta la mesura que es considera adequada, i la formalització, que implica l'execució de l'anterior en el qual es determina la família acollidora del nen o nena. En la primera resolució només s'adopta la mesura i en la segona s'executa. La finalitat d'aquesta distinció és concretar l'objecte de la impugnació, que és el de l'adequació de la mesura per a l'infant o l'adolescent i no la idoneïtat de la família acollidora. D'altra banda, resultaria impossible complir amb la reserva necessària de la identitat dels acollidors si tots poguessin comparèixer en el procediment d'impugnació que regulat l'article 780 de la LEC, judici verbal que requereix unitat d'acte.

Els terminis d'impugnació s'han introduït a la Llei, segons s'expressa a l'exposició de motius: "amb la voluntat de no perllongar les situacions d'incertesa amb oposicions injustificades i sovint extemporànies dels progenitors o dels familiars –que s'acaben convertint en un perjudici irreparable per a l'infant o l'adolescent, que veu, completament indefens, com la seva infància i adolescència s'escola irremediament als centres d'internament–".

Ara bé, són terminis molt breus, i això produeix en molts casos una total indefensió a la família biològica i de retruc un perjudici per a l'infant o l'adolescent, atès que no s'ha previst que la declaració de desemparament, que comporta la separació de l'infant de la seva família, impliqui la designació automàtica d'advocat com a garantia necessària del dret de defensa. Si es limita el dret d'impugnació, s'hauria d'haver recollit la designació immediata d'advocat. Ens trobem davant d'una matèria d'extraordinària sensibilitat, on s'està privant la família biològica d'un dret, i aquesta privació hauria de comportar de forma automàtica l'assessorament jurídic pertinent. No es pot desconèixer que en

molts casos de protecció ens trobem amb famílies amb mancances econòmiques i socials importants que poden veure's privades de reclamar la tornada dels seus fills. La brevetat dels terminis introdueix greus desigualtats no sempre justificades per l'interès del menor. La regulació de terminis ha estat criticada pel que fa a la legislació estatal per innecessària i inútil; innecessària perquè els jutges ja valoren la passivitat de les famílies en la superació de les carències per recuperar els seus fills, i inútil per a l'establiment d'un termini en el qual es pot demanar la tornada dels menors per canvi de circumstàncies.²⁷

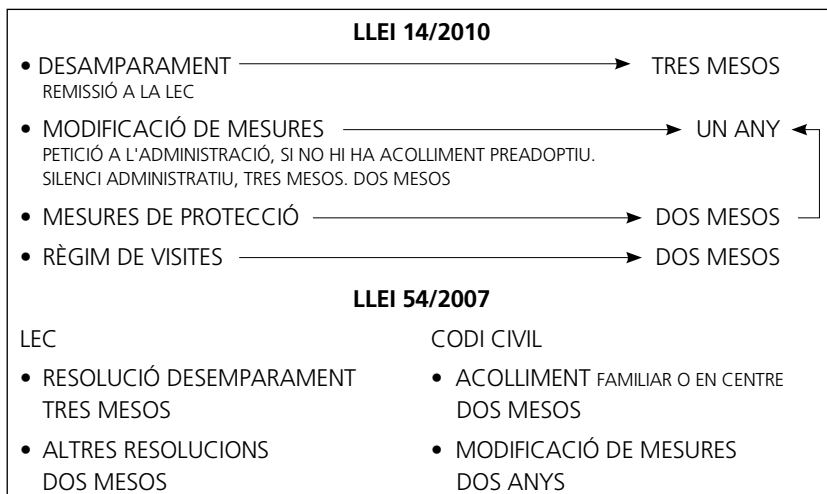
■ La conclusió

El termini per impugnar la resolució de desemparament és de tres mesos. També a la legislació estatal.

El termini per impugnar una resolució que acordi una mesura protectora o que determini el règim de relació i visites és de dos mesos, també en el Codi civil. Ara bé, a la legislació catalana hi ha una limitació d'un any des de la notificació de la declaració de desemparament o quan aquest sigui ferm.

Per demanar el cessament del desemparament per canvi de circumstàncies, el termini és d'un any. Al Codi civil és de dos anys. A la Llei catalana queda clar que la petició s'ha de dirigir a l'entitat pública, i quan aquesta és desestimada de forma expressa o per silenci administratiu, es pot impugnar judicialment. A la regulació del Codi civil, en canvi, no queda clar si la petició inicial s'ha de dirigir a l'Administració o al jutjat.

Seguidament es presenta un gràfic que il·lustra la diferència de regulació.

27. UTRERA, José Luis. "Algunas cuestiones en relación con el control jurisdiccional de las resoluciones administrativas en materia de protección de menores". *Cuadernos de Formación* 2008. CGPJ.

Cal destacar que la Llei estableix un termini per recuperar la potestat suspenuda com a conseqüència de la declaració de desemparament, termini que és de caducitat, i en canvi l'acció per recuperar la titularitat de la potestat en els supòsits de privació no té previst un termini. Resulta, si més no, contradictori i de difícil justificació, ja que es penalitza més els pares que tenen suspesa la potestat que aquells que n'han estat privats.

D'altra banda, mentre que el Codi civil permet al ministeri fiscal formular la sol·licitud de cessament del desemparament per canvi de circumstàncies passats els terminis, aquesta possibilitat no la recull de manera expressa la nostra Llei, si bé cal pensar que no hi ha inconvenient, especialment en els supòsits en què els menors es trobin ingressats en un centre, ja que, en cas de recuperació o rehabilitació de la família biològica, cal pensar que sempre és millor per als menors que tornin amb la seva família que no que continuïn en un centre, i en qualsevol cas ha de donar-se prioritat a l'interès dels infants.

9.4. El procediment d'impugnació

- **No és necessària la reclamació prèvia en via administrativa per formular-hi oposició**
- **Competència territorial**

La Llei d'adopció internacional ha modificat també l'article 779 de la LEC i dóna caràcter preferent a aquests procediments. L'article 779 de la LEC determina la competència territorial per conèixer d'aquests procediments en consideració del domicili de l'entitat pública. D'aquesta manera es concentra la competència per conèixer dels processos de protecció de menors en els jutjats de família de les capitals de província. Hi ha una excepció a aquesta regla general introduïda per la Llei orgànica 1/2004, de 28 de desembre, de mesures de protecció integral contra la violència de gènere (article 44). El nou article 87 ter de la LOPJ introduït disposa que, en els casos en què es compleixin els requisits que preveu l'apartat 3 (l'existència d'un procés penal per violència de gènere en el qual siguin part els qui ho són en el procés civil de família corresponent), és competent per conèixer del procediment sobre oposició a les resolucions administratives dictades en matèria de protecció de menors el jutjat de violència sobre la dona que conegui del procés penal, jutjat de violència que territorialment determina el nou article 15 bis de la Llei d'enjudiciament criminal, que disposa que ho ha de ser el del lloc del domicili de la víctima.

■ Objecte del procés

Són objecte del procés totes les resolucions administratives dictades en matèria de protecció de menors. Comprèn, com hem vist, la declaració de desemparament, l'adopció de qualsevol mesura de protecció, la determinació, la limitació o la supressió del règim de visites, la declaració de no-idoneïtat i la denegació del cessament de la tutela .

S'entén que el procediment que regula l'article 780 de la LEC engloba tots aquells supòsits que preveu la Llei orgànica 1/1996 en la disposició addicional primera 2 i 3.

■ Legitimació

1. La legitimació activa la determina la legislació substantiva

- A) Per impugnar la resolució de desemparament estan legitimats el ministeri fiscal, els progenitors, els titulars de la tutela o de la guarda i l'adolescent. L'article 108 de la Llei de drets i oportunitats en la infància i l'adolescència disposa que "1. Les resolucions que declaren el desemparament s'han de comunicar al ministeri fiscal en el termini de dos dies i s'han de notificar als progenitors, als titulars de la tutela o de la guarda i a l'adolescent. 2. La notificació a què fa referència l'apartat 1 ha d'informar dels efectes de la resolució, de la possibilitat d'impugnació i dels terminis per fer-ho, i també dels requisits i els tràmits que s'han de complir per al reconeixement del dret a l'assistència jurídica gratuïta".

La mateixa legitimació la reconeixen els articles 121 i 123 per impugnar les mesures de protecció.

Els articles 108, 113 i 123 de la Llei legitimen l'adolescent per impugnar les resolucions administratives, però es preveu que l'autoritat judicial en nomeni un defensor judicial. Així s'estableix que, un cop notificada la resolució, l'adolescent pugui manifestar, dins del termini, la disconformitat i la voluntat d'impugnar, i l'òrgan competent que ha assumit la tutela n'ha de promoure el nomenament judicial. Per adolescents la Llei entén els menors d'edat i més grans de 12 anys. Aquesta és una novetat de la Llei que permet al menor més gran de 12 anys l'exercici dels seus propis drets, amb l'assistència d'un defensor judicial nomenat pel jutge, a petició de l'entitat pública. Com en altres processos en els quals s'han d'adoptar mesures sobre menors, s'ha de tenir cura de preservar-los i protegir-los de pressions i manipulacions externes, especialment quan es tracta de menors que es troben en situacions de fragilitat emocional com succeeix en els procediments de protecció de menors. En cas contrari, el que en principi

s'ha establert com una garantia de satisfacció i reconeixement dels propis drets, es pot convertir en un perjudici per als adolescents si són abocats a un conflicte de lleialtats.

L'article 118 ha creat una nova figura, la del procurador de la infància, com a figura de comunicació entre l'Administració i el menor amb funcions d'inspecció, d'atenció a les sol·licituds i queixes dels menors tutelats, d'atenció a les peticions d'informe del Síndic de Greuges, i també amb la funció d'elevat recomanacions i propostes en l'àmbit de les situacions dels infants i adolescents.

- B) Per demanar que es deixi sense efecte la declaració de desemparament per canvi de circumstàncies, es legitimen els progenitors que no han estat privats de la potestat i les persones titulars de la tutela que no han estat remogudes del càrrec (article 115 de la Llei).

No es regula de manera explícita la legitimació per impugnar les resolucions relatives al règim de visites, si bé s'ha d'entendre que tenen legitimació les mateixes persones que poden impugnar el desemparament i les mesures protectores.

- C) Per impugnar la resolució de constitució de l'acolliment preadoptiu, es legitimen els progenitors que no estan privats de la potestat, els titulars de la tutela als quals no els ha estat remoguda, sempre que no hagin donat el seu consentiment, o la mare que ha fet abandonament voluntari abans d'haver passat trenta dies del part (article 148 de la Llei).

2. La legitimació passiva

L'entitat pública que ha dictat la resolució objecte d'impugnació (article 753 de la LEC) exigeix que, en els processos regulats, s'ha de donar coneixement del plet al ministeri fiscal i a les altres persones que hagin de ser part en el procediment, encara que no hagin estat demandades. Això obliga a citar a termini l'altre progenitor si la demanda l'ha plantejada un de sol o les persones que en tinguin la guarda.

■ Procediment

1. Sol·licitud inicial

L'article 780 de la LEC fa referència a un escrit inicial en el qual, de manera breu, s'ha d'expressar la pretensió i la resolució o les resolucions objecte d'oposició. L'escrit inicial no és una demanda, sinó un escrit el contingut del

qual es limita a indicar la pretensió que s'exercita, és a dir, que s'impugna o es formula oposició a una resolució administrativa i al que aquesta resolució determini. És convenient, si és possible, fer aportació de còpia de la resolució i facilitar les dades d'identificació i domicili. La presentació d'aquest escrit no requereix intervenció d'advocat i procurador.²⁸

2. Reclamació de l'expedient administratiu per part del jutjat

La finalitat d'aquesta fase prèvia és facilitar al demandant un coneixement complet de tot l'expedient tramitat per l'entitat pública en el qual s'ha declarat el desemparament o s'ha adoptat la mesura que s'impugna. Es garanteix, d'aquesta manera, l'efectivitat del dret de defensa. L'expedient l'ha de facilitar l'entitat pública en el termini de vint dies. La LEC no preveu cap conseqüència si l'entitat pública no compleix el termini de vint dies. Es pot aplicar l'article 48 de la Llei 29/1998, de 13 de juliol, reguladora de la jurisdicció contenciosa administrativa, que preveu la imposició de multes²⁹ o la imposició de multes amb aplicació de l'article 247 de la LEC, o fins i tot es pot entendre que pot haver-hi un delictes de desobediència, atesa l'obligació de col·laborar amb l'Administració de justícia (articles 118 de la Constitució espanyola i 17.1 de la LOPJ), si bé aquesta última possibilitat quedaria molt restringida i condicionada al requeriment previ.

No queda clar quin contingut ha de tenir l'expedient que l'entitat pública ha de remetre al jutjat i si s'han de remetre tots els informes dels serveis socials, EAIA, informes mèdics i en general tot allò que ha fonamentat la resolució que s'impugna (denúncies de veïns, informes confidencials...). En qualsevol cas es considera oportuna l'elaboració d'un índex que detalli el contingut de tot l'expedient, cosa que permetria a la part demandant que s'oposa, al ministeri fiscal o al jutge sol·licitar el que calgui o el que no s'hagi aportat i que es consideri necessari. En l'expedient hi ha d'haver les notificacions als interessats de les diferents actuacions, o les resolucions que es dictin, i les de les compareixences dels interessats, i resulta convenient que s'hi adjuntin els informes mèdics i escolars que s'hagin tingut en consideració per dictar la resolució corresponent.

L'article 106 de la Llei regula el procediment per declarar la situació de desemparament, i fixa, per tant, el contingut de l'expedient. Aquest pot estar format per la informació prèvia –que no sempre és necessària–, l'acord d'iniciació de l'expedient, les notificacions als interessats (progenitors, titulars de la tutela o de la guarda), els informes dels equips tècnics i la resolució corresponent. S'estableix l'obligació de dictar resolució en el termini d'un any. L'ar-

28. ORTUÑO MUÑOZ, Pascual. *Comentarios a la nueva Ley de Enjuiciamiento Civil*. Pàg. 3641.

29. MELLADO, Asencio. *Proceso Civil Práctico*. Madrid, 2001. Pàg. 4-259.

ticle 107 recull el procediment simplificat pensat per als supòsits de conformitat dels progenitors o titulars de la tutela o guarda amb la declaració de desemparament. I l'article 110 recull la possibilitat de declarar preventivament el desemparament quan hi hagi una situació de perill per a l'infant o l'adolescent, o concorri qualsevol altra causa que exigeixi una intervenció urgent i que faci necessària la separació del nucli familiar. En aquests casos, l'expedient de desemparament s'inicia després, si no s'ha fet abans. .

3. Demanda i contestació

Quan el Jutjat ha rebut l'expedient administratiu, s'emplaça la part actora per presentar la demanda en el termini de vint dies.

La demanda ha d'identificar de forma clara la resolució o resolucions que s'impugnen. Es pot donar el cas que un cop l'entitat pública hagi presentat la sol·licitud inicial del procediment, s'hagi dictat una resolució posterior –el que normalment passa quan la mesura de protecció és adoptada després de la declaració de desemparament– o que del contingut de l'expedient es derivi la necessitat d'impugnar una resolució anterior. Es permet ampliar en la demanda l'objecte d'impugnació anunciat a l'escrit inicial. L'article 753 de la LEC remet al judici verbal de l'article 437 de la LEC, el qual, en principi, podria fer pensar que la demanda pot ser succinta, però les especialitats introduïdes en el procediment per l'article 753 de la LEC, especialment la que fa referència a la contestació per les normes del judici ordinari, fan concloure que la demanda s'ha de formular de la manera que s'exigeix per al judici ordinari. En aquest sentit es pronuncia la majoria de la doctrina quan es refereixen als procediments regulats en el títol I del llibre IV. Per a la presentació de la demanda és preceptiva la intervenció d'advocat i de procurador. Si no es presenta la demanda en el termini establert, s'arxiva el procés, la qual cosa no impedeix presentar la demanda en un moment posterior, però sempre sotmesa als terminis de caducitat establerts.

Es poden sol·licitar mesures cautelars, de vegades molt útils per evitar que el pas del temps consolidi situacions difícilment recuperables. Només es poden sol·licitar com a mesures de protecció per l'article 236-3 del Codi civil de Catalunya. No s'han admès mesures cautelars presentades pels articles 721 i següents de la LEC.³⁰

De la demanda es fa el trasllat a la part demandada perquè contesti en el termini de vint dies. S'ha de fer el trasllat també de les persones que hagin de ser part en el procediment, encara que no hagin estat demandades (ar-

30. Interlocutòria de l'Audiència Provincial de Barcelona de 27 de juliol de 2004, Recurs 81/2004, de 9 de març de 2006, i Recurs 992/2005. Interlocutòria de l'Audiència Provincial de Granada de 29 de setembre de 2004.

ticle 753 de la LEC). Pot passar que la impugnació la formuli un dels progenitors contra l'entitat pública, però no es dirigeixi la demanda contra l'altre progenitor. S'haurà d'emplaçar també l'altre progenitor o si el menor està sota la guarda d'una altra persona o persones com poden ser els avis, s'haurà de cridar al procediments els guardadors. És important aquesta previsió legal a l'hora de presentar la demanda, ja que per tal d'evitar retards en la tramitació dels procediments o nul·litats posteriors per falta d'emplaçament de les persones interessades, seria convenient que es demanés el seu emplaçament en la mateixa demanda.

4. Prova

L'article 780 LEC es remet a les normes del judici verbal de l'article 753 de la LEC. No es preveu un termini de prova, com en els processos matrimonials o de ruptura i l'absència de termini s'ha de tenir en consideració quan es pretén la pràctica d'alguna prova que no es pugui practicar de manera immediata el dia de la vista o judici.

Si es pretén proposar una prova pericial, s'ha d'aportar amb la demanda o amb la contestació (article 336 de la LEC); si no és possible aportar-la, s'ha d'anunciar la intenció d'aportar-la en un moment posterior i presentar-la abans de la celebració de la vista (article 337 de la LEC), per tal de garantir el principi de contradicció i d'igualtat de parts. Igualment si la necessitat del dictamen pericial ve derivada de la contestació (article 338 de la LEC), es preveu la designació judicial de perit quan les parts o una d'elles sigui titular de justícia gratuïta o quan ho demanin, i s'exigeix que la petició es formuli en els escrits inicials, per tal de poder-la acordar abans de la celebració de la vista. A més, el tribunal té la facultat d'adoptar la prova d'ofici (article 752 de la LEC).

Si es pretén proposar la prova d'interrogatori de l'entitat pública, l'article 315 de la LEC preveu que les respostes es formulin per escrit, i per tant abans de la celebració de la vista s'han de remetre les preguntes formulades per tal que les contestin (article 315 de la LEC). Com que en el judici verbal no hi ha una fase prèvia o audiència prèvia pròpia del judici ordinari –la proposició de la prova s'ha de fer en la mateixa vista en la qual s'admet i es practica–, convindria que la proposició d'aquesta prova es fes abans de l'assenyalament de la vista i per tant es pot proposar en els escrits inicials o immediatament després de rebre la notificació de l'assenyalament. En cas contrari, si no es proposa la prova fins al dia de la vista, s'ha d'interrompre i assenyalar un altre dia per rebre les respostes de l'interrogatori. La primera possibilitat té l'avantatge de no dilatar més un procediment que per si mateix és llarg.

Si es pretén demanar prova testifical, s'ha de sol·licitar la citació judicial dels testimonis en el termini dels tres dies següents a la notificació de l'assenyalament.

5. Final del procediment

Una vegada celebrada la vista del jutjat, es dicta la sentència, contra la qual es pot formular recurs d'apel·lació.

El procediment d'impugnació de les resolucions administratives dictades en matèria de protecció de menors, regulat a la LEC, és un procediment llarg, però, a diferència del que succeïa abans, garanteix perfectament el dret de defensa de totes les parts que hi intervenen i que es troben en situació d'igualtat processal. A fi d'evitar retards injustificats en la tramitació, que poden impedir o dificultar la viabilitat de l'execució d'una sentència contrària a la mesura o declaració administrativa, la LAI ha determinat el caràcter preferent que tenen aquest procediments en l'article 779 de la LEC, que processalment es tradueix en assenyalaments ràpids i preferents en relació amb altres procediments. És a dir, aquests procediments han de passar al davant i s'han de resoldre en uns terminis prudencials.

La participació infantil i el Consell Nacional de la Infància i l'Adolescència a Catalunya (CNIAC)

Isaac Ravetllat

Professor de la Universitat de Barcelona

Josep Villena i Segura

President de l'Associació Diomira

10. La participació infantil i el Consell Nacional de la Infància i l'Adolescència a Catalunya (CNIAC)

10.1. La participació infantil

La participació activa dels infants i adolescents en tots els àmbits de la vida és el primer pas necessari perquè aquests assumeixin la seva responsabilitat social. Promoure i desenvolupar els drets dels infants en general i més particularment els de participació, esdevé una necessitat social, cultural, de justícia i d'exercici democràtic. Cal prendre consciència que els infants i adolescents com a col·lectiu social formen part activa de la societat amb drets i deures i que això exigeix l'exercici i l'aplicació pràctica de la democràcia amb totes les seves regles.

Infants i adolescents constitueixen l'últim grup social pendent de veure reconeguts els seus drets de ciutadania. La tradicional consideració dels nens, nenes i adolescents com a futurs adults, vigent durant dècades en el nostre context social, ha significat la denegació sistemàtica a aquest sector de la població d'un paper actiu en la construcció del món que l'envolta.

Des que les Nacions Unides varen aprovar la Convenció sobre els drets de l'infant, el 20 de novembre de 1989, una nova percepció del que és la infantesa i de les seves capacitats s'ha anat obrint pas, lentament però inexorablement, en el si de les nostres normes, polítiques, plans i actuacions vers el col·lectiu de menors d'edat. És el reconeixement de la condició de ciutadans de ple dret dels infants i adolescents.

La participació dels nens i nenes s'ha de considerar no tan sols a escala personal, sinó també a escala social, i s'ha de realitzar en el seu entorn més proper: el barri, la població o la ciutat. En els últims anys, la ciutat ha esdevingut l'eix central de la societat i ha establert una estreta relació cada vegada més propera amb la ciutadania. Si la vinculació de l'Administració local amb els seus ciutadans i les seves ciutadanes resulta evident, amb la seva ciutadania més jove esdevé imprescindible.

La proximitat ha estat un element clau en el desenvolupament de les polítiques locals, que sensibilitzen els ciutadans, apelen a la seva consciència cívica i els fan còmplices en el moment de promoure la cultura de la pau i de respecte als drets

humans i de promoure la difusió dels drets de la infància i que generen programes de participació social capdavanters i diverses experiències i bones pràctiques de ciutadania, de respecte als altres i de solidaritat.

La participació social dels nens, nenes i adolescents no és possible sense el compromís incondicional de les institucions que tenen avui un repte que condicionarà decisivament el desenvolupament social i col·lectiu de la seva població: trobar canals de comunicació entre adults i infants per fer del seu barri, de la seva ciutat, un espai de convivència apte per a tots.

Però convé no oblidar la responsabilitat i el compromís necessari de l'adult referent en el procés vivencial de participació social. És en l'aspecte quotidià, on es desenvolupen les relacions afectives i els aprenentatges significatius. També passa amb la participació. I el canvi necessari de mirada adulta ha d'acompanyar l'esmentat repte d'obertura de les institucions.

Els infants han de fer les seves aportacions per aconseguir que la seva ciutat, on viuen diàriament, sigui una ciutat on viure agradablement, sense inseguretat en el carrer, o on les condicions higièniques del parc no els impedeixin jugar. Cal un espai de participació directa, real, on exposar les seves necessitats, expressar el seu punt de vista i trobar amb els adults les solucions més adients. Els camins amics, els parcs, les senyalitzacions de trànsit, el mobiliari urbà... formen part d'una llarga llista on els usuaris, els nens i nenes, hi tenen alguna cosa a dir.

10.2. La participació directa dels infants i adolescents de Catalunya

És en aquest nou escenari que sorgeix i té la seva raó de ser l'anomenat Consell Nacional d'Infància i Adolescència de Catalunya (CNIAC), òrgan previst per la Llei dels drets i les oportunitats de la infància i l'adolescència, que ve a significar la creació d'un mecanisme de representació i participació directa dels infants i adolescents del nostre país.

En aquesta mateixa línia, la nova Llei d'infància parla dels infants i adolescents com a subjectes actius de drets i preveu i impulsa la posada en funcionament de l'esmentat Consell Nacional d'Infància i Adolescència i de tot un seguit de consells territorials on aquests infants i adolescents puguin exercir la seva ciutadania.

En els darrers temps, alguns fets significatius estan permetent que la participació dels nens i nenes a Catalunya passi de ser una utopia a ser una realitat. No obstant això, l'existència a Catalunya d'unes 40 experiències o pràctiques col·lectives en forma de consells d'infants, audiències públiques a nois i noies, plenaris infantils o fórmules similars, algunes de composició i funcionament exemplars, no són suficients en nombre per poder considerar que la participació social de la infància a Catalunya és prou reeixida. El reconeixement de la tasca realitzada per aquestes iniciatives singulars ha de motivar que molts ens locals es plantegin la possibilitat que els nens,

nes i adolescents del seu municipi es constitueixen, amb el seu suport, en consell d'infants.

S'ha de tenir en compte, com a punt de partença, la tasca i l'experiència acumulada per aquestes pràctiques participatives, en especial la de la Xarxa de projectes de participació infantil, impulsada per l'Àrea d'Educació de la Diputació de Barcelona. Aquesta iniciativa va néixer l'any 1997 amb sis municipis. El projecte s'inspira en l'experiència de la Ciutat dels infants, del pedagog italià Francesco Tonucci. Actualment aquesta iniciativa està integrada per un total de 26 municipis (Artés, Badalona, Badia del Vallès, Callús, Cardedeu, Cornellà, Granollers, l'Hospitalet de Llobregat, Moià, el Prat de Llobregat, Rubí, Sallent, Sant Feliu de Llobregat, Sant Joan d'Espí, Santa Perpètua de Mogoda, Santpedor, Sitges, Súria, Tona, Berga, la Garriga, Sabadell, Sant Llorenç Savall, Sant Joan de Vilatorrada i Vilafranca del Penedès).

Cal destacar també les associacions de lleure educatiu com una autèntica escola de democràcia participativa, que va des dels grups de base dels agrupaments escoltes i els esplais fins a les seves assemblees associatives, i la participació a l'escola i el foment dels valors de la cultura democràtica manifestada de diverses maneres: programes participatius, consells escolars, assemblees d'aula o d'escola...

La participació als municipis ha de respondre a una voluntat política i ha de formar part d'un pla d'infància elaborat amb la participació dels càrrecs electes, tècnics i professionals que treballen en l'àmbit de la infància i l'adolescència, agents socials, associacions i els nens, nenes i adolescents que representen el conjunt de la població infantil del municipi.

El Consell d'Infants és un bon instrument de participació ciutadana. La constitució, l'organització i el funcionament del Consell han de permetre considerar transversalment i en un primer nivell de participació els temes que els afecten com a ciutadans amb les seves identitats culturals, polítiques i religioses. La representació del Consell ha de ser del conjunt de la població infantil del seu barri o poble i els seus representants ho han de ser dels diferents espais de participació: de l'escola, dels esplais i agrupaments, dels consells esportius o de grups culturals com les corals. Sempre s'ha de tenir present la necessària representativitat social, de gènere i d'edats, per reflectir la diversitat real de la societat i per vetllar per la inclusió en aquests processos dels col·lectius de més difícil accés, com són les minories ètniques o la població nouvinguda o amb dificultats específiques.

Els principis bàsics que haurien d'inspirar el desenvolupament dels consells d'infants serien diversos, tant en l'àmbit local com en el nacional. En primer lloc, se'ls hauria de dotar d'un protagonisme real, no sols formal; és a dir, se'ls hauria de considerar una eina, no un objectiu en si mateix i, per tant, s'hauria d'evitar la creació de consells d'infants sense haver-los dotat d'un contingut real previ. A més, perquè la participació sigui eficaç i significativa, s'ha d'entendre com un procés, no com un esdeveniment individual i únic. Tanmateix, intervenir en la vida democràtica d'una comunitat significa gaudir del dret, els mitjans, l'espai, l'oportunitat, l'accés i, quan escaigui, el suport per participar i influir en els mecanismes de presa de decisi-

ons, així com formar-ne part activa, per construir una societat millor. Així, el nostre concepte de participació implica capacitat de decisió, i, per tant, no es redueix a la mera consulta no vinculant, o a la transmissió de la informació sense donar l'oportunitat d'expressar el que hom pensa.

En definitiva, el Consell Nacional de la Infància i l'Adolescència de Catalunya hauria de ser el resultat final d'un grup consolidat de consells que ja funcionin al territori. Aquesta participació hauria de ser transversal, i, per tant, hauria de ser una participació directa i en tots els àmbits. Així mateix, caldria determinar de manera clara quin rol han de fer els adults en aquesta participació, així com considerar l'edat dels infants que hi han d'intervenir. El futur Consell Nacional d'Infància hauria de ser del tot independent de l'Administració pública, o almenys tendir cap a aquest objectiu final, per garantir una participació plena i democràtica.

El Consell Nacional d'Infància i Adolescència de Catalunya ha d'esdevenir l'òrgan participatiu i consultiu de la infància i l'adolescència a Catalunya, adscrit al departament competent en matèria d'infància i adolescència, i ha de tendir a llarg termini a constituir-se com a entitat de base associativa amb personalitat jurídica pròpia i sense ànim de lucre.

10.3. Bases normatives a Catalunya

Les bases normatives que cal tenir en compte a l'hora de fonamentar legalment l'existència, les activitats i el règim jurídic del Consell Nacional d'Infància de Catalunya són les citades a continuació.

■ Convenció sobre els drets de l'infant (1989)

L'article 12.1 del tractat internacional esmentat estableix que "els estats membres han d'assegurar al nen i la nena amb capacitat de formar-se un judici propi el dret a manifestar la seva opinió en tots els afers que els afectin. Les seves opinions han de ser tingudes en compte segons la seva edat i maduresa".

L'anàlisi detallada i l'àmbit d'extensió d'aquest article els trobem recollits a l'Observació general núm. 12 del Comitè dels Drets de l'Infant: "El dret de l'infant a ser escoltat" (51a sessió, Ginebra, 25 de maig - 12 de juny de 2009). Les notes principals que cal tenir en compte són les que es recullen tot seguit:

a) "Han d'assegurar"

Terme legal amb una força especial que no deixa marge a la discrecionalitat dels estats membres. Aquesta obligació inclou dos elements per garantir que es disposa de mecanismes per demanar-los l'opinió en tots els afers que els

afectin i perquè aquestes opinions siguin tingudes en compte.

b) "Amb capacitat de formar un judici propi"

El Comitè subratlla que l'article 12 no imposa cap límit d'edat per al dret de l'infant a expressar la seva opinió, i dissuadeix els estats membres d'introduir límits d'edat, tant de dret com de fet, que puguin limitar el dret de l'infant a ser escoltat en tots els afers que l'afectin.

Els estats membres també tenen l'obligació de garantir que aquest dret s'aplica en el cas d'infants que troben dificultats per fer-se sentir. Per exemple, als infants amb discapacitat se'ls hauria de proporcionar i permetre utilitzar qualsevol mitjà de comunicació necessari per facilitar-los l'expressió de les seves opinions. També s'han de fer tots els possibles perquè es reconegui el dret a expressar opinions dels infants pertanyents a minories, grups indígenes o grups immigrants i dels infants que no parlen l'idioma majoritari.

c) "El dret a manifestar la seva opinió"

Els estats membres han de garantir les condicions perquè els infants puguin expressar les opinions que donen compte de la seva situació individual i social, i se sentin respectats i segurs quan expressin lliurement les seves opinions en el seu entorn.

L'exercici del dret a expressar la seva opinió requereix que l'infant estigui informat de les qüestions, les opcions i les possibles decisions que es puguin adoptar i les seves conseqüències. L'infant també ha de ser informat sobre les condicions en què se li demanarà que expressi la seva opinió. Aquest dret a la informació és essencial, perquè és la condició prèvia de les seves decisions.

d) "En tots els afers que l'afectin"

Aquesta condició bàsica ha de ser respectada i s'ha d'entendre en sentit ampli.

El grup de treball de composició oberta establert per la Comissió de Drets Humans, que va redactar l'esborrany del text de la Convenció, va rebutjar una proposta segons la qual es volien definir aquestes qüestions mitjançant una llista que limités l'atenció prestada a les opinions dels infants. En lloc d'això, es va decidir que el dret de l'infant a ser escoltat havia de fer referència a tots els afers que l'afectin. Així, una interpretació àmplia de les qüestions que afecten els infants ajuda a incloure'ls en els processos socials de la seva comunitat i la seva societat.

e) "Les opinions de l'infant han de ser tingudes en compte segons la seva edat i maduresa"

Aquesta clàusula es refereix a la seva capacitat, la qual ha de ser avaluada per poder tenir en compte les seves opinions. L'article 12 estableix que el simple fet d'escoltar l'infant no és suficient perquè la seva opinió hagi de ser tinguda en compte seriosament quan és capaç de formar-se un judici propi.

Així, l'edat, per si sola, no pot determinar la importància de l'opinió d'un infant. Els seus nivells de comprensió no estan relacionats de manera uniforme amb la seva edat biològica. Per tant, les opinions de l'infant s'han d'avaluar de manera individual.

Finalment, cal apuntar que l'article 12 també està estretament vinculat amb d'altres preceptes recollits al text de la Convenció, més concretament amb articles relacionats amb els drets i les llibertats civils, en particular l'article 13 (el dret a la llibertat d'expressió) i 17 (el dret a la informació). Aquests dos són prerequisits essencials per a l'exercici efectiu del dret a ser escoltat. A més, l'article 12 està connectat amb tots els altres articles de la Convenció, que no poden aplicar-se plenament si l'infant no és respectat com un subjecte amb les seves pròpies opinions sobre els drets que contenen els articles corresponents i la seva aplicació.

■ Estatut d'autonomia de Catalunya (2006)

L'Estatut d'autonomia actual, per la seva banda, ja té assignades com a competències exclusives de la Generalitat de Catalunya tant les relatives a les polítiques d'infància com les referents a matèria de joventut. Ambdues han de ser interpretades des d'una concepció transversal, i, per tant, han d'estar estretament lligades a altres competències com les d'educació, salut, cultura, urbanisme i política territorial, entre d'altres.

Ara bé, si comparem el títol competencial que atribueix a la Generalitat de Catalunya les competències exclusives en matèria d'infància i adolescència (article 166) amb el seu homòleg en aspectes de joventut (article 142), mentre que aquest darrer fa esment de manera expressa a la "promoció de l'associacionisme juvenil i a les iniciatives de participació de la gent jove", el primer, en canvi, sembla oferir-nos una visió més limitada, reduïda als drets tradicionals de protecció i supervivència de la infància i l'adolescència (drets passius). Es corre, per tant, el risc de reproduir, un cop més, el vell axioma de considerar els nens, les nenes i els adolescents únicament i exclusivament com a éssers indefensos i mancats de facultats. Per evitar aquesta circumstància, el legislador hauria d'incloure, a més de les mencions a la protecció i a la promoció, una tercera noció relativa a la participació (drets actius). D'aquesta manera es donaria entrada, d'una manera clara i plausible, a la nova sensibilització social cap al sector de la població infantil i adolescent, que de mica en mica s'ha anat instal·lant al nostre ordenament jurídic.

Aquesta mancança, certament més conceptual i simbòlica que no pas amb veritable transcendència jurídica, s'evidencia encara més des del moment en què la mateixa Llei catalana 14/2010, de 27 de maig, dels drets i les oportunitats en la infància i l'adolescència, norma precisament fonamentada en els articles 166.3 i 4 de l'Estatut, recull en el preàmbul una definició de les expressions de promoció, protecció i participació del menors d'edat, la qual cosa mostra clarament que ens trobem davant de tres categories, si bé interrelacionades, totalment autònomes i independents entre si.

■ **Llei 12/2007, d'11 d'octubre, de serveis socials**

La Llei catalana de serveis socials reconeix el Consell General de Serveis Socials (article 49) com un dels òrgans de participació ciutadana i associativa. Tot seguit, el Govern de la Generalitat de Catalunya va aprovar, el mes de desembre de 2009, el Decret 202/2009, dels òrgans de participació i coordinació del Sistema català de serveis socials, en què configura el Consell Nacional d'Infància com una comissió sectorial del Consell General de Serveis Socials esmentat (article 15.2n), i integra, així, el Consell Nacional d'Infància dins l'estructura creada per la Llei de serveis socials.

■ **Llei dels drets i les oportunitats de la infància i l'adolescència**

En justificar els motius que duen a la necessitat d'aprovar una nova Llei d'infància, el preàmbul de la norma fa al·lusions contínues al dèficit que presenta la normativa catalana en aspectes participatius. S'arriba a afirmar fins i tot que el concepte de participació dels infants i adolescents és el que configura el seu estatus de ciutadà.

D'acord amb aquests principis programàtics d'actuació, la Llei procura tot seguit establir diferents canals i instruments per garantir l'efectivitat dels que anomena drets de participació, i aconseguir d'aquesta manera fer expressa la intervenció dels nens, nenes i adolescents en la presa de decisions en l'àmbit de la seva comunitat i vida pública.

Una d'aquestes vies d'intervenció directa dels infants i adolescents són els consells de participació territorial i nacional dels menors d'edat. Aquests òrgans els preveu l'article 27 de la nova Llei d'infància i presenten com a objectius principals:

- (a) Proporcionar un fòrum que permeti als infants i adolescents expressar-se amb total llibertat sobre les seves preocupacions.
- (b) Oferir als infants i adolescents l'oportunitat de formular propostes a les auto-

- ritats responsables de polítiques d'infància.
- (c) Permetre a les autoritats responsables de polítiques d'infància consultar el Consell sobre qüestions específiques.
 - (d) Facilitar un fòrum on es puguin desenvolupar, supervisar i avaluar projectes on prenguin part infants i adolescents.
 - (e) Crear un espai que faciliti la consulta i l'intercanvi amb les organitzacions i associacions infantils i juvenils.
 - (f) Facilitar la participació dels infants i adolescents en altres òrgans consultius de la Generalitat de Catalunya.

10.4. Cap al Consell Nacional d'Infància i Adolescència de Catalunya

La constitució definitiva del Consell Nacional d'Infància i Adolescència de Catalunya significarà l'exercici dels drets que per naturalesa tenen els nois i noies de Catalunya, un canvi radical en la consideració que es té d'ells, la qual cosa els reafirmarà com a ciutadans de ple dret. Aquest fet significa un avanç social considerable en molts valors democràtics com són la participació, el sentiment de pertinença, la inclusió social, la responsabilitat, el compromís i també una escola d'aprenentatge de ciutadania i exercici democràtic.

Els primers passos estan fets: l'aprovació de la Llei dels drets i les oportunitats de la infància i l'adolescència, l'elaboració del document de bases i la redacció del decret corresponent són els elements necessaris per permetre'n la constitució en el moment del desplegament de la Llei esmentada. Mentrestant, cal reforçar els consells d'infants existents, que es constitueixin aquells que estan en fase de fer-ho i promoure aquells que considerin els nous programes municipals que sorgiran de les properes eleccions municipals.

Quan és irreversible el desemparament i es pot acordar, per tant, un acolliment preadoptiu?

Àngel Lázaro Riol

Doctor en dret i cap del Servei de Suport Jurídic
de la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència

11. Quan és irreversible el desemparament i es pot acordar, per tant, un acolliment preadoptiu?

El títol d'aquest article planteja, en realitat, un problema científic, i potser filosòfic i moral: és possible establir una certesa sobre la conducta futura de les persones afectades actualment per greus dèficits socials i personals? És obligat concedir una oportunitat de recuperació malgrat els pronòstics desfavorables quan l'espera pot perjudicar un infant?

En l'àmbit de la protecció dels infants i els adolescents desemparats, la resposta està condicionada alhora per dues regles d'equilibri problemàtic: l'interès superior del menor, que és preferent (segons la Convenció sobre els drets de l'infant de l'ONU), i el dret a la vida familiar i a la preservació del vincle entre el mateix menor i la seva família (segons el Conveni europeu de drets humans).

Encara més, els poders públics han de fer tot el possible per afavorir l'acolliment del menor desemparat en un entorn familiar, en benefici del seu desenvolupament afectiu i social, i evitar estades en centres innecessàriament prolongades (especialment en edats molt curtes) que puguin comportar maltractament institucional i pèrdua d'oportunitats d'integració familiar.

11.1. La solució (parcial) de la Llei

La Llei dels drets i les oportunitats en la infància i l'adolescència proporciona una primera resposta "de dret" al problema, una clàusula general que acota els termes de l'enunciat a favor del menor, però que no soluciona les dificultats "de fet" que generen els casos individuals.

Així, l'article 147.2 de la Llei considera que "no és factible la reintegració de l'infant o l'adolescent en la seva família biològica quan, tot i que existeix una possibilitat de reintegració, aquesta requeriria el transcurs d'un període de temps durant el qual es podria produir més deteriorament psicosocial en el desenvolupament evolutiu de l'infant o l'adolescent".

La norma estableix una primera premissa legalment indiscutible: el desemparament es pot considerar irreversible encara que hi hagi una possibilitat de reintegració.

No obstant això, la premissa no és absoluta i està estrictament condicionada per una variable temporal sobre la qual és molt difícil, si no impossible, establir una certesa científica: quin temps d'espera és necessari per no perjudicar el desenvolupament d'un infant o adolescent, segons l'edat, la maduresa i la salut psíquica i física? Quan de temps requereixen els progenitors per recuperar les seves capacitats parentals en situacions de dèficits personals i socials greus (per exemple, drogodependència, trastorn mental o exclusió social)?

11.2. La resposta (problemàtica) dels tribunals

El Tribunal Superior de Justícia de Catalunya (TSJC), en una Sentència recent de la Sala Contenciosa Administrativa, ha aplicat un criteri que, en el cas que es confirmi, invertiria el pes de les variables temporals a favor dels progenitors i podria comportar una dinàmica defensiva de les entitats protectores en matèria d'acolliments preadoptius.

El cas, una vegada conegut, es pot resumir cronològicament en les dades bàsiques següents:

- a) Un nadó amb síndrome d'abstinència és desemparat per l'entitat protectora (octubre de 2000).
- b) El centre d'acollida considera inviable la reintegració del menor per la situació dels progenitors, afectats per una drogodependència molt greu de llarga durada (abril de 2001).
- c) Els progenitors col·laboren poc en el pla de treball i les visites, irregulars, han de ser molt vigilades pel risc de caigudes del nadó, atès l'estat físic dels pares (gener-abril de 2001).
- d) Les famílies extenses no poden fer-se càrrec del nadó, per la qual cosa, atès el pronòstic sobre els progenitors, l'equip tècnic proposa un acolliment preadoptiu (juny de 2001).
- e) Els progenitors, que s'oposen a la mesura i manifesten la seva voluntat de recuperar l'infant, inicien un tractament de deshabitació de llarga durada en un centre terapèutic a Múrcia i Alacant (juliol de 2001).
- f) L'acolliment familiar simple es constitueix el mes de setembre de 2001.
- g) L'EAIA referent hi intervé per primera vegada el mes de desembre de 2001 i diagnostica una evolució positiva, però lenta, del tractament.
- h) L'entitat protectora acorda un règim de visites bimensual, d'una hora de duració, que, per raons òbvies, fracassa (febrer de 2002).
- i) La jurisdicció civil, en interès del menor, confirma el desemparament i l'acolliment preadoptiu (desembre de 2002 i gener de 2004), perquè el retorn és inviable pel fet que no hi ha cap vincle afectiu entre l'infant i els progenitors bio-

lògics, però aquests consideren injustificada la mesura, perquè descarta sense fonament les possibilitats de reintegració familiar.

- j) Els informes posteriors acrediten que els progenitors aconsegueixen superar la drogodependència i recuperar una vida familiar i social normal: troben feina i habitatge, recuperen la tutela d'una filla anterior i tenen un altre fill (juny de 2003).
- k) L'acolliment és constituït i confirmat judicialment (febrer-novembre 2005) i el nadó, finalment, és adoptat (any 2007).
- l) l) El Tribunal Superior de Justícia de Catalunya considera patrimonialment responsable la DGAIA (DGAM) del trencament injustificat del vincle biològic, ho equipara a la pèrdua del fill per mort no accidental i imposa a la Generalitat una indemnització de 980.000 euros (més interessos), pendent de recurs al Tribunal Suprem (abril de 2010).

La Sentència del TSJC i les anteriors de l'Audiència Provincial i el Jutjat de Primera Instància ens revelen aspectes clarament millorables en el seguiment, l'avaluació i la documentació d'aquests casos, que han de ser necessàriament més rigorosos que la resta, per les seves conseqüències.

No obstant això, els òrgans judicials introdueixen un criteri sobre el "temps d'espera" més que discutible. Les resolucions, que ometen dades molt rellevants del procés (nadó sense cap vincle afectiu d'inici, situació de desemparament causada pels progenitors, rehabilitació mínima prevista de dos anys), semblen imposar una estada prolongada de l'infant en un centre o amb una família temporal, esperant una recuperació llarga i incerta dels progenitors (amb qui, durant un any, no va ser materialment possible fixar un règim adequat de visites), sense valorar el perjudici que suposa per a un nadó privar-lo de vincles afectius estables.

Així, la Sentència raona especulativament amb una base científica i legal menys consistent que la que va fonamentar la mesura administrativa i, en conclusió, ve a dir que el nadó, malgrat els dèficits afectius que això li comporta, ha d'esperar la incerta i llarga recuperació dels seus pares: "tal actuació, o tal intent, hagués estat especialment beneficiós per a tots: el menor hagués crescut, després d'un breu pas per un centre, en una família d'acollida temporal amb la qual, si després en guardés algun record –cosa que és més difícil que conservi abans dels dos anys–, pogués mantenir algun tipus de llaç o relació; els pares haguessin pogut afrontar amb més tranquil·litat el procés curatiu (...) al mateix temps que haguéssin mantingut un contacte real, una identitat com a pares, i el reencontre, també progressiu, hagués estat molt poc traumàtic...".

11.3. Elements (inicials) per a la reflexió

Els aspectes discutibles de la Sentència no ens han d'amagar les reflexions crítiques i les oportunitats de millora que se'n deriven, i que podem enumerar, per al debat,

en els punts següents:

1. Els expedients han d'estar documentats exhaustivament. En el cas analitzat, l'expedient no disposava de l'historial mèdic dels progenitors, ni d'una anàlisi detallada de les seves toxicomanies, la qual cosa impedia revisar en altres instàncies l'abast de la drogodependència.
2. El pronòstic sobre les possibilitats de reintegració s'ha de fonamentar en dades objectives, no en opinions preconcebudes sense base documental. La millor manera d'objectivar la decisió és fonamentar el diagnòstic en un treball familiar inicial intensiu en què estiguin implicats tots els equips (el centre, els serveis socials bàsics i els especialitzats), incloent-hi, si escau, l'equip terapèutic dels progenitors.
3. D'acord amb el punt anterior, les visites freqüents s'han de mantenir en la fase inicial, encara que requereixin un suport tècnic intensiu (per exemple, progenitors sotmesos a tractament amb metadona) i siguin irregulars. Per contra, les visites bimensuals d'una hora de duració, després d'una llarga suspensió, en el cas d'un nadó acollit de manera estable des de fa mesos per una família, no tenen sentit i són contraproductes.
4. Per la mateixa raó, els equips, malgrat les dificultats, han d'evitar fer cas omís dels senyals incipients de recuperació i rehabilitació dels progenitors, i de la seva voluntat de recuperar l'infant; tanmateix, sembla aconsellable integrar en el procés de diagnòstic l'equip de tractament terapèutic, per determinar objectivament el temps d'espera (per exemple, en els casos de drogodependència, els terminis per a un tractament d'èxit en drogodependents greus de llarga duració pot oscil·lar entre dotze i vint-i-quatre mesos).

Entre fer via i abreujar els tràmits, la qual cosa oblida requeriments tècnics essencials que poden invalidar judicialment la mesura, i esperar de manera prolongada i incerta, la qual cosa perjudica el desenvolupament afectiu de l'infant (fonamental en els nadons), hi ha d'haver, necessàriament, un terme mitjà, que passaria per: a) objectivar i documentar la proposta; b) escollir i descartar opcions després de treballar i analitzar intensivament totes les alternatives; c) consensuar el diagnòstic entre tots els equips implicats, fins i tot els que no formen part directament de la xarxa (per exemple, comunitats terapèutiques), i d) finalment, però, després de fer tots aquests passos en el menor temps possible, i quan la recuperació és irreversible o molt llunyana i l'espera és objectivament perjudicial per a l'infant (segons l'edat, l'estat de salut, la maduresa, els vincles afectius existents, etc.), acordar l'acolliment preadoptiu sense demora.

Malgrat la incertesa provocada per la sentència del TSJC (pendent de recurs), la nova Llei dels drets i les oportunitats en la infància i l'adolescència estableix una base jurídica prou sòlida per acordar un acolliment preadoptiu en situacions de reintegració familiar incerta i problemàtica, sempre que la decisió estigui fonamentada en un treball tècnic rigorós, complet i exhaustiu.

Projecte “Escolta’m” per a una tutoria personalitzada

**Antoni Giner
Carme Saumell**

12. Projecte “Escolta’m” per a una tutoria personalitzada

12.1. L’escola: un lloc per aprendre a escoltar, a dialogar i a prendre decisions

Aquest article pretén fer una petita presentació del projecte “Escolta’m”. Es tracta d’un projecte que se situa dins de l’àmbit de l’acció tutorial als centres educatius, tant de primària com de secundària.

El Projecte proposa personalitzar l’escola amb un pla d’intervenció educativa que estableixi una vinculació educativa positiva entre el tutor i l’alumne, i que proporcioni a tots els alumnes factors promotors que els reconeguin i els acompanyin en el seu creixement per anar aconseguint cotes de seguretat personal que els ajudin a desenvolupar-se de manera integral i satisfactòria.

12.2. De la socialització primària a la socialització secundària

Des que l’infant neix disposa d’un entorn familiar que li permet construir un marc d’aprenentatge per a la seva primera socialització. Els pares, els avis, la família i les persones més properes ensenyen als nens a formular els seus pensaments i a regular les seves demandes i emocions. Quan arriben a l’escola porten el seu propi bagatge, una motxilla carregada d’experiències vitals que faran possibles nous aprenentatges, pensaments i vivències. Sigui a l’escola bressol o a l’escola de primària, els infants obren la porta de l’escola i es presenten en societat; encuriósits i un pèl atemorits, entren en un món nou i diferent.

El pas del temps els portarà cap a un altre canvi, ara ja no des de l’entorn familiar fins a l’escola, sinó de l’escola a l’institut. Un canvi important, en un moment clau, l’adolescència, sovint una etapa complexa per als nois i per als pares i familiars. És el moment àlgid per a l’acompliment d’una bona socialització secundària. En tots aquests processos, escoltar i dialogar amb l’alumne és important perquè ajuda a reconèixer l’estudiant i a identificar la persona. Des de la nostra perspectiva, l’escolta activa i el diàleg respectuós permeten elaborar argumentacions millors, i són un suport necessari per a l’aprenentatge de la presa de decisions.

Una relació tutorial personalitzada es fonamenta en els eixos vertebradors següents que li donen sentit:

- La inclusió i la tutoria personalitzada.
- Els vincles i l'aprenentatge.
- L'escolta activa i el canvi de mirada.
- La gestió relacional i el reconeixement.

■ Des de l'àmbit de l'escola inclusiva

Parlar d'inclusió des de la tutoria personalitzada del projecte "Escolta'm" suposa, d'una banda, la consideració de tots i cadascun dels alumnes del centre educatiu i, de l'altra, un reconeixement que parteix dels propis recursos de l'alumne, i no pas dels seus dèficits..

El projecte vol donar veu als nens i als nois perquè puguin expressar el que pensen, el que senten, com ho viuen, què els agrada, què els disgusta... oferint espais de trobada, de manera tranquil·la, sense pressa, per poder-los transmetre amb delicadesa, de manera personal i sense excepció, el missatge de "tu m'importes". Espais per poder conèixer amb més amplitud no solament l'alumne, sinó també la persona; perquè cadascú disposa d'una història pròpia que el fa diferent, que és necessari que es respecti, es valori i es reconegui.

■ A partir de la vinculació i l'aprenentatge

L'escola és un dels àmbits educatius més on l'alumnat pot ampliar el seu nivell de coneixements acadèmics. És un àmbit educatiu important per adquirir les capacitats bàsiques i potenciar les intel·ligències múltiples.

Tanmateix, ens cal tenir present el que Geddes (2010) afirma: "Sense vinculació no hi ha aprenentatge". Es necessiten bons vincles relacionals. La tutoria personalitzada ofereix la possibilitat d'establir vincles educatius que facilitin una vinculació segura i estable entre tutor i alumne. Des d'aquesta posició, el projecte té com a objectiu construir entorns de seguretat que permetin a l'alumnat tenir una relació amb els seus mestres i professors en què el respecte i la confiança mútua facilitin l'ensenyament, l'aprenentatge i la cohesió social. Per aconseguir-ho, és indispensable disposar d'una comunicació fluida, lliure, respectuosa i distesa, d'una escolta activa que ofereixi un espai propi a l'altre.

■ Des de l'escolta activa i el canvi de mirada

Si observem les tertúlies d'opinió dels mitjans de comunicació, podem copsar com n'és, de difícil, escoltar. Sovint els diàlegs es converteixen en monòlegs o en paraules entrelaçades i ningú no escolta. L'escola pot ser un lloc per aprendre a escoltar i a dialogar, però cal fer-ho possible.

La tutoria personalitzada construeix nous entorns que permeten espais d'escolta per gaudir dels alumnes i acceptar la incertesa que produeix una conversa oberta i espontània.

No es tracta de bones intencions o d'actituds complaents; per escoltar cal fer un canvi de mirada, atendre i entendre l'infant, l'adolescent, i potenciar-ne les habilitats i els recursos. Per atendre i entendre l'alumnat, el projecte proposa generar relacions capacitatives que transmetin a l'alumne missatges engrescadors, com ara "tu pots".

■ Des de la gestió relacional, per arribar al reconeixement

El projecte "Escolta'm" vol arribar a tots i cadascun dels alumnes del grup classe; no està pensat tan sols per als que mostren conductes problemàtiques o per als que manifesten dificultats d'aprenentatge. La tutoria personalitzada vol crear una cultura de centre on l'acció tutorial arribi de manera personal a tots els alumnes: per als que solen ser protagonistes i per als que es mostren tan discrets que sembla que passin de puntetes per les classes i els centres educatius.

La tutoria personalitzada vol crear una cultura de centre on, en acabar l'escolaritat, els alumnes se sentin reconeguts i valorats pels tutors i pels mestres.

12.3. Els objectius generals del projecte

■ Els objectius generals del projecte pretenen:

- Aprofitar els treballs teòrics i de metodologia fets en l'àmbit de les perspectives participatives, i desenvolupar un canvi de mirada respecte a les tasques tutorialmentals per millorar les accions que s'hi duen a terme.
- Implementar als centres educatius una acció tutorial amb un format més íntim i acollidor, que ajudi a crear vincles afectius positius i resilents entre tutor i alumne.
- Planificar temps i espais de conversa en petit grup per dur a terme la tutoria personalitzada.
- Oferir un treball reflexiu en profunditat sobre la pràctica tutorial amb els tutors des de la mateixa comunitat educativa.

■ D'aquests objectius generals se'n desprenen uns d'específics:

- Fer a l'escola un projecte comú que convidi a la reflexió sobre el significat, el valor i la pràctica d'una acció tutorial resilient.
- Crear i estructurar espais de relació i comunicació formals i informals entre tutor i infants que afavoreixin altres maneres de relacionar-se i altres formes de complicitat i d'empatia mútues.
- Fer emergir entre l'alumnat factors de resiliència.
- Centrar la mirada en els elements que afavoreixen el progrés dels alumnes més que en les causes dels seus problemes.
- Desenvolupar habilitats de comunicació i relació entre iguals.
- Proporcionar al grup classe un bon clima emocional d'aula i la motivació per voler aprendre i treballar a l'escola.
- Donar respostes educatives als alumnes per promoure factors que els facin créixer de manera equilibrada i que els ajudin a tenir una motivació més gran per aprendre.
- Promoure activitats educatives d'interacció positiva amb tot l'alumnat.
- Millorar les relacions entre el professorat, l'alumnat i les seves famílies.
- Que el tutor disposi de més temps i de qualitat per treballar amb aprofundiment i tranquil·litat l'acció tutorial envers el grup classe.
- Proporcionar eines de treball i d'autoreflexió al professorat.

■ El projecte "Escolta'm" es nodreix de diverses bases teòriques

En destacarem dues que des de la nostra òptica són les principals: la resiliència i el *coaching* (entrenament) educatiu.

• Quina és la relació entre el concepte de resiliència i l'entorn escolar?

Repassem tot seguit algunes definicions de resiliència:

"L'habilitat per ressorgir de l'adversitat, adaptar-se, recuperar-se i accedir a una vida significativa i productiva" (ICCB, Institute on Child Resilience and Family, 1994).

Tedesco (2003) assenyala que les persones resilients tenen tres característiques: la presència de la idea de futur, el fet que puguin formular una explicació del que els passa o del que els ha passat, i que hagin tingut vincles positius amb una o diverses persones, ja que els permeten enfortir l'autoestima i la confiança.

La resiliència permet que una persona que estigui en situacions adverses sàpiga com afrontar-les i desenvolupi estratègies per sortir-ne airoament. La resiliència es dona per factors de protecció.

En l'àmbit escolar es poden generar una munió de factors de protecció personal i de l'entorn que promoguin el desenvolupament harmònic de l'alumne.

Henderson (2006) classifica els factors resilients en tres grans categories: el suport extern; la força interior de cada persona, que es desenvolupa a través del temps, i el factor interpersonal, és a dir, la capacitat de resoldre problemes amb el diàleg.

- **Autors com Werner, Garmezy, Ferguson, Lynskey i Rutter descriuen com a factors promotors de la resiliència:**

- Les característiques del temperament: un nivell adequat d'activitat, una capacitat reflexiva i una responsabilitat davant altres persones.
- La naturalesa de la família: la relació emocional estable amb un dels pares, com a mínim, o una altra persona significativa.
- La disponibilitat de fonts de suport extern: la presència d'interessos i persones significatives fora de la família.
- El desenvolupament d'interessos i vincles afectius: el clima educacional obert i amb límits clars.
- La relació entre iguals: tenir una relació de qualitat amb els seus iguals.
- Haver viscut experiències d'autoeficàcia i d'autoconfiança, i comptar amb una imatge positiva.

Diversos investigadors han explorat la naturalesa de les relacions amb atenció i amb bon tracte en funció de la taxa hormonal, i han descobert que algunes substàncies apareixen en una quantitat més gran en situacions en què predomina el bon tracte (Taylor 2002). L'oxitocina, la vasopressina i els pèptids opioïdes endògens són substàncies que intervenen en conductes socials de moltes menes i formen part del que els neurofisiòlegs denominen circuit neurològic associatiu. Per aquests investigadors, l'esfera afectiva del bon tracte està constituïda per l'adquisició de necessitats relacionals, cognitives i socials bàsiques.

Boris Cyrulnik, neuropsiquiatre, membre de l'Organització Mundial de la Salut i responsable de la investigació en etologia clínica de l'Hospital de Toulon (França), argumenta la importància que els nens puguin interactuar millor amb el seu entorn i que es creïn polivincls amb diverses persones, per poder créixer i arribar a desenvolupar-se com a adults feliços.

- **L'escola té un paper important en el desenvolupament de la resiliència en la infància. L'escola permet:**

- Establir una relació de persona a persona amb els infants..

- Descobrir en cada persona aspectes positius.
- Ser capaç de posar-se al lloc de l'altre per comprendre els seus punts de vista, les seves actituds i les seves accions.
- Predicar amb l'exemple adoptant actituds de respecte, solidaritat i comprensió amb els infants.
- Tenir en compte les necessitats, les dificultats i les expectatives de cada infant, ja que tots són diferents.
- Estimular el desenvolupament de les capacitats d'escoltar, d'expressió verbal i no verbal, i de la comunicació en general.
- Posar límits, actuar amb comportaments tranquil·litzadors i fer observacions verbals per ajudar els infants.
- Desenvolupar comportaments conseqüents que transmetin valors i normes, incloent-hi factors de resiliència.

Els pilars de la resiliència que es poden treballar des de l'escola són principalment la introspecció, la independència, la capacitat de relacionar-se, la iniciativa, l'humor, la creativitat, la moralitat i l'autoestima constructiva, entre d'altres.

- **Quan parlem de *coaching* educatiu, de què parlem?**

El *coaching* és un concepte nou al nostre país que amb poc temps ha evolucionat molt ràpidament. Actualment n'hi ha de molts models, amb línies de treball i tendències diverses; encara no n'hi ha un d'unificat que el defineixi clarament. Davant d'aquesta situació emergent, el grup de Coaching Educatiu, que es va fundar a l'Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de Barcelona l'any 2006, va definir el *coaching* en educació de la manera següent: "Essencialment, és una relació, un diàleg entre un tutor i un alumne en un context orientat al desenvolupament i al creixement personal. Consisteix a acompanyar les persones individualment o en grup, mitjançant la comunicació, per ajudar l'alumne a identificar les seves capacitats i possibilitar que les transformi en habilitats".

El *coaching* busca establir una relació significativa entre tutor i alumne, és un procés en què a poc a poc va apareixent aquesta complicitat en la relació que fa que el diàleg que apareix sigui escoltat, amb tot el que això implica. Un diàleg que està orientat al desenvolupament i al creixement personal.

El *coaching* parteix de les capacitats de l'alumne i no de les mancances; es tracta d'unes capacitats que l'alumnat, si vol, pot desenvolupar i convertir en habilitats, mitjançant l'acompanyament del tutor. El protagonista és l'alumne, que és el responsable del seu progrés, del seu creixement, de les seves actituds.

Un tutor que escolta, legitima i reconstrueix narratives més constructives.

Aclarim aquest nou concepte de narratives constructives. Es parteix de la base que tothom explica la realitat de manera diferent. Cadascú es fa una construcció de l'entorn que l'envolta segons el seu estil cognitiu.

Les persones amb aquests esquemes cognitius de la realitat ens expliquem la vida d'una determinada manera que fa que ens puguem moure millor o pitjor en el nostre territori, en el nostre entorn o amb les emocions i les actituds. Quan un diu, per exemple: "És un menjador bonic", s'està movent en el seu mapa; què vol dir bonic per a una altra persona? Probablement una cosa diferent. O quan es diu: "Aquest nen és insuportable!", un s'està movent en el seu propi mapa, en una explicació de la realitat. Primer s'hauria de definir què vol dir insuportable per saber què hi ha al darrere i per valorar si aquesta realitat és gaire encertada, si coincideix amb la que té la resta de la gent, si aquesta interpretació és útil o si és limitadora...

D'aquesta manera es va construint el mapa de la realitat i s'atribueixen significats a les diverses situacions, de forma totalment imprecisa, però amb un alt significat per a un mateix o per a la persona amb qui ens relacionem.

El *coaching* vol esbrinar quines creences i construccions narratives configuren el mapa de cadascú, en aquest cas de l'alumne, i si l'ajuden a créixer o, ben al contrari, el limiten sense deixar-lo desenvolupar. A partir de la relació significativa que s'estableix entre tutor i alumne, cal intentar que aquest darrer canviï les creences limitadores o destructives per les creences que l'ajudin a créixer. Això es produeix d'una forma natural amb la comunicació que s'estableix i amb l'intercanvi de reflexions.

Una de les aportacions del *coaching* és les estratègies de comunicació per millorar el nostre treball com a tutors. Aquestes estratègies es nodreixen de diversos models, com ara la programació neurolingüística (PNL), el model sistèmic, la teoria de la comunicació, el model cognitiuconstructivista i el model de la Gestalt, entre d'altres.

La resiliència i el treball de *coaching* són el marc conceptual que dona força al treball de tutoria personalitzada, i, en aquest sentit, l'aula petita és un espai prioritari per desenvolupar en els alumnes, de manera preventiva, resiliències internes mitjançant la relació que es genera.

• **Organització, planificació, acompanyament i avaluació**

Anteriorment hem esmentat que el projecte "Escolta'm" vol aconseguir una cultura de centre pel que fa a l'acció tutorial, i donar tant significat com sigui possible a la funció docent del tutor. És evident que, perquè s'implementi, és necessària la complicitat dels centres educatius respecte als plantejaments referencials i els objectius proposats. Però, per aconseguir aquests objectius, l'organització, la planificació i la sistematització del projecte són elements indispensables.

Des del canvi de mirada descrit més amunt, el mestre o el professor escolta l'alumne en un espai programat detalladament des de l'inici de curs: l'aula petita, que és un espai significatiu, acompanyat d'una reflexió posterior amb els altres tutors que participen en el projecte. Aquesta reflexió se centra a partir de les notes de camp recopilades pels tutors. La reflexió es genera a partir del diàleg i de l'escolta; de fet, l'experiència de cinc anys ens demostra que aquests espais d'acompanyament permeten compartir coneixements que enriqueixen el grup de treball i el mateix projecte. En aquestes reunions hi participa, també, un referent extern al centre educatiu.

El projecte s'inicia a demanda de l'escola o de l'institut, i requereix una formació al claustre durant dos anys consecutius. Aquesta formació està avalada pel Pla de formació de zona del Departament d'Ensenyament i per l'Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de Barcelona.

El primer any d'implementació és un any experimental i, en acabar el curs, són els alumnes i els mestres o professors qui en valoren els resultats obtinguts. Els resultats de la valoració es transmeten al claustre i serveixen com a eina clau per donar continuïtat al projecte o no.

Els referents externs que acompanyen els tutors també disposen de reunions mensuals de reflexió i de formació contínua des de l'Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de Barcelona. Actualment, vint-i set escoles i tres instituts el duen a terme, i n'obtenen resultats molt satisfactoris.

Des del curs passat hem iniciat un programa per avaluar els resultats tant de manera qualitativa com quantitativa. Pels resultats obtinguts, podem explicitar que, en general, als nens i als adolescents els agrada molt participar-hi, i dels registres elaborats se'n deriva que la tutoria personalitzada, i concretament l'aula petita, generen en l'alumnat una sensació de tranquil·litat i benestar. Aquesta dada ens resulta prou significativa, perquè ens fa pensar que com més benestar, més aprenentatge. Altres dades significatives són les que exposen els tutors, que constaten que millora la relació entre el mateix professorat, entre iguals.

- **Discursos interns**

El projecte "Escolta'm" no dona resposta a totes les dificultats per assolir un bon aprenentatge ni a tots els problemes de convivència que té l'escola. Ni ho pretén.

És un projecte educatiu, senzill, humil i de baix cost. És una iniciativa més, un projecte que pretén aportar el seu gra de sorra com a resposta a la realitat, cada cop més complexa, que es manifesta als centres educatius i en una societat també complexa, en què sovint la manca de referents en l'alumnat es fa evident, no pas per falta de voluntat dels docents, sinó més aviat per un ritme escolar accelerat que no facilita ni la reflexió ni la pausa.

Aquestes circumstàncies poden arribar a comprometre els objectius que pretenem aconseguir, com ara que els nostres alumnes gaudeixin d'un bon desenvolupament que permeti que cada persona arribi a tenir el seu propi criteri i una vida sostenible.

Per als centres educatius sensibles als valors de la tutorització de l'alumnat i a la necessitat de professionalitat d'aquesta funció docent, el projecte pretén donar eines formatives i organitzatives per assolir una relació més humana al teixit cada cop més burocràtic de l'escola, amb l'objectiu de donar suport als infants i als adolescents, perquè puguin ser persones millors i ciutadans més competents.

A partir de la vivència i l'experiència de professionals que treballem en l'àmbit de l'educació i del recull de teories i models que sostenen la nostra proposta, hem buscat la forma d'organitzar una resposta que faciliti la tasca del tutor i alhora doni un suport més ferm a l'alumne.

Ens agrada fer la metàfora següent: la mar Mediterrània fa anys que es va descobrir, però sempre hi ha llocs que no hem visitat, ni hem experimentat; es tracta que ens expliquem tots els racons i que després els anem a visitar, per poder descobrir coses noves i interessants.

Quan parlem de relacions humanes tot és complex, però tots ens hem de relacionar; el que es procura amb el projecte "Escolta'm" és aportar estratègies i formes per fer-ho millor.

Bibliografia

- ÁNGEL, P.; AMAR, P. *Guía práctica del coaching*. Barcelona: Paidós, 2007.
- AUBERNI, S. *Convivir en paz, la metodología apreciativa*. Bilbao: Descleé de Brouwer, 2007.
- AUSLOOS, G. *Las capacidades de la familia*. Barcelona: Herder, 1991.
- BOU, J. F. *Coaching para docentes*. Alicante: ECU, 2007.
- CANO, E. *Cómo mejorar las competencias de los docentes*. Barcelona: Graó, 2005.
- GEDDES, H. *El apego en el aula*. Barcelona: Graó, 2010.
- HENDERSON, E. *Resiliencia en la escuela*. Barcelona: Paidós, 2005.
- KOTLIARENCO, M; DUEÑAS, V. *Vulnerabilidad versus resiliencia: una propuesta de acción educativa*. Santiago de Chile: Derecho a la infancia: 3r bimestre, 1992.
- MELILLO, A.; NÉSTOR, E. *Resiliencia. Descubriendo de las propias fortalezas*. Barcelona: Paidós, 2005.
- MORCHIO DE UANO, L. *La construcción de autoimágenes positivas en los alumnos*. Barcelona: Novedades educativas, núm. 116, 2000.

El pla de parentalitat en el llibre segon del Codi civil de Catalunya, relatiu a la persona i la família

Elena Lauroba
Universitat de Barcelona

13. El pla de parentalitat en el llibre segon del Codi civil de Catalunya, relatiu a la persona i la família

L'1 de gener de 2011 va entrar en vigor el llibre segon del Codi civil de Catalunya, relatiu a la persona i la família (Llei 25/2010, de 29 de juliol), que reforma i actualitza els continguts del Codi de família (1998) i introdueix novetats importants, amb la voluntat d'adaptar-se a l'evolució de les famílies i la societat en els darrers anys. Volem destacar que, en la regulació de la crisi de parella, els dos aspectes més remarcables són l'aposta per la guarda conjunta com a modalitat preferida/preferent i la regulació del Pla de parentalitat. Certament, s'ha potenciat, respecte de la cura dels fills, la guarda conjunta, amb la voluntat que els menors sota potestat puguin relacionar-se de manera equilibrada i satisfactòria amb els dos progenitors. A més, aquesta modalitat és un efecte nuclear de la voluntat de plasmar el caràcter conjunt de les responsabilitats parentals (article 233-8). La guarda conjunta, d'altra banda, permet evitar la dialèctica de progenitors vencedors i vençuts, i incrementar-ne la responsabilitat i implicació en la cura i l'educació dels fills comuns. Dit això, tanmateix, cal tenir present que la guarda conjunta no s'atribueix de manera indiscriminada perquè podria perjudicar –en algun cas concret– l'interès superior del menor (article 233-10.2). Per aconseguir un exercici satisfactori de la guarda, especialment si s'atribueix de manera conjunta (cosa que genera "una convivència que forçosament ha de ser més complexa que la que es duu a terme quan els progenitors conviuen", tal com estableix, per exemple, la Sentència del Tribunal Suprem de 8.10.2009),³¹ cal subministrar eines adequades i, per això, s'introdueix a l'ordenament jurídic català la figura del pla de parentalitat (article 233-9).

El Pla de parentalitat és una de las novetats més vistents d'aquesta matèria. Ho

31. LAUROBA, M. E. "Comentario a la Sentencia del Tribunal Supremo de 8 de octubre de 2009". *Cuadernos civitas de jurisprudencia civil*, núm. 84, setembre-desembre 2010, pàg. 1477 i ss. GUILARTE MARTIN CALERO, C. "Criterios de atribución de la custodia compartida. A propósito de la línea jurisprudencial iniciada con la Sentencia del Tribunal Supremo de 8 de octubre de 2009". Indret, 3/2010. <http://www.indret.com/pdf/753_es.pdf>.

constata el preàmbul de la Llei 25/2010, que dóna –amb voluntat pedagògica– la definició següent:

“És un instrument per concretar la manera com ambdós progenitors pensen exercir les responsabilitats parentals, en el qual es detallen els compromisos que assumeixen respecte a la guarda, la cura i l’educació dels fills. Sense imposar una modalitat concreta d’organització, encoratja els progenitors, tant si el procés és de mutu acord com si és contenciós, a organitzar per si mateixos i responsablement la cura dels fills en ocasió de la ruptura, de manera que han d’anticipar els criteris de resolució dels problemes més importants que els afectin”.

S’ha considerat que la regulació prèvia i ordenada dels aspectes referents a la relació d’ambdós progenitors amb els menors, un cop s’ha dissolt la parella, redueix el nombre i la magnitud de les discrepàncies que sorgeixen. A més, el disseny de la situació posttrecament permet als progenitors copsar la complexitat de la relació amb els fills i facilita la gestió dels seus afers. En altres països, la pràctica dels plans de parentalitat ha fet disminuir la litigiositat i, fins i tot, els costos del divorci. Així, s’ha constatat, per exemple, als EUA, el Regne Unit i Austràlia –on inicialment existia un cert escepticisme sobre aquesta figura.³² Però no cal lligar-ho únicament a territoris de cultura anglosaxona. Des de març de 2009, la Llei de procediment civil holandesa en preveu la formalització per als casos de divorci o dissolució de parella registrada i ens consta que en altres països està sent objecte d’anàlisi. Com a referent més proper, al nostre país, el Grup Parlamentari del Partit Popular va proposar adoptar-lo durant la tramitació de la Llei 15/2005, de 8 de juliol –coneguda com a Llei del divorci exprés.

En el Projecte del Llibre segon del Codi civil català, presentat al Parlament el gener del 2009, el pla de parentalitat es regulava de manera més genèrica.³³ Després d’escoltar les compareixences, els parlamentaris van considerar adient optar per una redacció més detallada, que en fes més entenedors la finalitat i el contingut. Per això, es va acceptar l’esmena amb la redacció següent:

1. El pla de parentalitat ha de concretar la manera en què ambdós progenitors

32. Pel que fa al Regne Unit, <<http://www.justmediation.co.uk/Portals/1/ppeng.pdf>> i <<http://www.parentingplan.co.uk/>>, i pel que fa al govern australià: <<http://www.aifs.gov.au/afrc/docs/pplan.pdf>>. En relació amb els plans elaborats o promoguts pels tribunals americans, <[http://family.findlaw.com/child-custody/custody-forms/state-child-custody-forms\(3\).html](http://family.findlaw.com/child-custody/custody-forms/state-child-custody-forms(3).html)>. Per a més informació, LAUROBA, M. E. “Ejercicio de la guarda y responsabilidad parental. La propuesta del Código civil catalán”. RJC, 2011-2 (en premsa).

33. Article 233-9. Projecte 2009 (BOPC de 19.1.2009): “En les propostes de pla de parentalitat, els progenitors han de concretar la forma d’exercir les seves responsabilitats i de prendre decisions pel que fa a la cura i l’educació dels fills, el lloc o els llocs on aquests viuran habitualment, el règim de relació en els períodes de temps en què els progenitors no tinguin els fills amb ells i també les tasques que efectivament exercirà cadascun”.

exerceixen les responsabilitats parentals. S'hi han de fer constar els compromisos que assumeixen respecte a la guarda, la cura i l'educació dels fills.

2. En les propostes del pla de parentalitat hi han de constar els aspectes següents:

- a) El lloc o els llocs on viuran els fills habitualment. S'hi han d'incloure regles que permetin determinar a quin progenitor correspon la guarda en cada moment.
- b) Les tasques de què s'ha de responsabilitzar cada progenitor amb relació a les activitats quotidianes dels fills.
- c) La manera com s'han de fer els canvis en la guarda i, si escau, com s'han de repartir els costos que generin.
- d) El règim de relació i de comunicació amb els fills durant els períodes en què un progenitor no els tingui amb ell.
- e) El règim d'estades dels fills amb cadascun dels progenitors en períodes de vacances i en dates especialment assenyalades per als fills, per als progenitors o per a la seva família.
- f) El tipus d'educació i les activitats extraescolars, formatives i de lleure, si escau.
- g) La manera de complir el deure de compartir tota la informació sobre l'educació, la salut i el benestar dels fills.
- h) La manera de prendre les decisions relatives al canvi de domicili i a altres qüestions rellevants per als fills”.

El pla de parentalitat forma part del conveni regulador (article 233-2.2). Com s'afirma en el preàmbul, no pressuposa cap modalitat de guarda. Ho ratifica significativament l'article 233-11, quan fixa els criteris per determinar el règim i la manera d'exercir la guarda, i esmenta les propostes de pla de parentalitat. Així mateix, cal tenir present que, amb independència del règim de guarda acordat pels progenitors, l'exercici de la potestat parental és conjunt. Així es deriva de l'article 233-8 del Codi civil de Catalunya –el punt de partida de tota la construcció–, el qual estableix el caràcter conjunt de les responsabilitats parentals. Finalment, i des de la voluntat de situar les figures que preveu la legislació, el pla de parentalitat esmentat difereix del Pacte de relacions familiars, que preveu l'article 3 de la Llei aragonesa 2/2010, de 26 de maig, d'igualtat en les relacions familiars davant la ruptura de convivència dels pares, i del Pacte de convivència familiar, que estableix l'article 4 de la Llei valenciana 5/2011, d'1 d'abril, de relacions familiars dels fills i filles els progenitors dels quals no conviuen. Ambdues tenen un contingut molt més ampli, com ara els acords sobre l'ús de l'habitatge familiar.

La lectura de l'article 233-9 situa una sèrie d'aspectes rellevants: en primer lloc, el pla no aborda les qüestions lligades als aliments ni el règim de relacions dels menors amb els avis i els germans que no conviuen en el mateix domicili. Aquests aspectes els estableix l'article 233-2, apartats b) i c). Per això, els costos que esmenta

l'apartat c) de l'article 233-9 es deriven, estrictament, dels desplaçaments derivats del canvi de guarda. En segon lloc, el precepte explicita que les propostes de pla poden preveure recórrer a la mediació familiar per resoldre les diferències derivades de la seva aplicació i que es poden diferenciar diverses etapes de la vida dels fills (per adaptar-se a les seves necessitats). La referència expressa a la mediació és rellevant perquè aquesta es considera l'altra eina idònia per afrontar de manera satisfactòria els conflictes familiars, tal com avalen tant la Llei 15/2009, de 22 de juliol, de la mediació en l'àmbit del dret privat, com l'article 233-6 del Codi civil de Catalunya.³⁴ D'altra banda, cal tenir present que, segons el supòsit, ens podem trobar amb una proposta única de pla de parentalitat acordada pels dos progenitors en el si del conveni regulador o amb dues propostes, en què cadascun n'aporta una.

Per elaborar, implantar i emprar millor el Pla de parentalitat, durant la tramitació parlamentària es va introduir la disposició addicional novena de la Llei 25/2010. Aquesta disposició prescriu que el Departament de Justícia, en col·laboració amb els col·legis professionals, ha de difondre la informació sobre el pla de parentalitat i facilitar models per elaborar-lo adaptats a les diferents etapes de la vida dels menors. Conseqüentment, en el Departament de Justícia, durant la tardor del 2010, es va treballar –inicialment en el si de l'Observatori de Dret privat de Catalunya– en l'elaboració d'una guia i un model de pla de parentalitat. Calia tenir-los enllestits abans de l'entrada en vigor del llibre segon. Finalment, el mes de desembre es van fer arribar als col·legis professionals, que els van difondre.³⁵ Es tracta de materials de caràcter indicatiu i tot fa preveure que, en els propers mesos, apareixeran models o formularis nous impulsats per professionals de l'advocacia, la psicologia i d'altres especialitats, així com per diferents entitats.

Per elaborar el model i la guia –conscientment menys detallada– es van consultar diferents models utilitzats en el dret comparat, com ara els plans de parentalitat que consisteixen en un qüestionari o els que opten per un sistema de caselles. Aquest és, per exemple, el model proposat per l'American Academy Matrimonial Lawyers, el qual, certament, va lligat a una manera d'actuar ja consolidada, on el fet de marcar majoritàriament amb creuetes l'opció desitjada no suposa banalitzar els continguts ni obliga a pronunciar-se sobre tots els aspectes possibles, però sí que contribueix a fer que els progenitors coneguin millor les seves responsabilitats.³⁶

Finalment, cal recordar que, des dels primers esborranys del llibre segon del Codi civil, l'adopció del pla de parentalitat no ha estat exempta de crítiques. S'ha objectat que pot dificultar encara més l'obtenció d'acords entre els progenitors, i també que és una eina innecessària perquè cada cop més propostes de conveni i més resolucions

34. Per a una visió de la progressiva consolidació de la mediació familiar, capítol VII del *Llibre blanc de la mediació a Catalunya* (dirigit per Anna Vall): <<http://www.llibreblancmediacio.com>> (pàg. 375 i ss.).

35. <<http://www.icab.cat/?go=eaf9d1a0ec5f1dc58757ad6cfffcdacedb1a58854a600312cccabe-27fca69cffc33cf899a77036d593d1bd4b62661b2dd9049856e8dc7aa754>>.

36. <http://www.familylawfla.org/pdfs/AAML_Parenting_Plan.pdf>.

judicials presenten un contingut detallat respecte de la guarda dels menors. Malgrat aquesta evolució, els experts consultats durant els anys d'elaboració del text legal – advocats, jutges, integrants dels equips de suport– van considerar que podia ser beneficiós, justament per fer decreixer la conflictivitat. En aquest moment, el nombre de conflictes derivats de l'execució de les mesures definitives és molt alt –i indefectiblement judicialitzat– i comporta perjudicis evidents per als fills sota potestat. Es tracta de consolidar mecanismes per eradicar-los entre tots.

Les audiències públiques als nois i noies de Barcelona

José Cano Escribano

Pedagog i cap del Programa de ciutadania i educació de l'Institut
d'Educació de l'Ajuntament de Barcelona (IMEB)

14. Les audiències públiques als nois i noies de Barcelona

Aquest document és el resultat de la revisió i l'actualització de la publicació de l'IMEB del mateix nom.

“Els estats membres han d'assegurar a l'infant amb capacitat de formar un judici propi el dret a manifestar la seva opinió en tots els afers que l'afectin. Les opinions de l'infant s'han de tenir en compte segons la seva edat i maduresa.

“Amb aquesta finalitat, l'infant ha de tenir especialment l'oportunitat de ser escoltat en qualsevol procediment judicial o administratiu que l'afecti, bé directament, bé per mitjà d'un representant o d'una institució adequada, d'acord amb les normes de procediment de la legislació”.

(Article 12 de la Convenció sobre els drets de l'infant. Nacions Unides, 1989).

“Les administracions públiques han d'establir procediments destinats a recollir les opinions dels infants i els adolescents amb relació a les polítiques, les normes, els projectes, els programes o les decisions que els afecten.”

(Article 34.2 de la Llei 14/2010, de drets i oportunitats de la infància i l'adolescència).

14.1. Què són les audiències públiques?

L'audiència pública és una forma regulada de participació a través de la qual la ciutadania fa propostes a l'Administració municipal sobre la gestió de la ciutat.

Les normes municipals que a la ciutat de Barcelona regulen la participació ciutadana consideren aquesta participació un dret fonamental de la ciutadania i un principi inspirador de l'Administració municipal. Aquest dret està recollit en la Carta municipal de Barcelona i en la Carta europea de salvaguarda dels drets humans, en les quals la ciutat es compromet a promoure la participació activa.

Les normes reguladores plantegen les audiències públiques com un mecanisme per formular propostes provinents de la ciutadania, vinculades normalment a un procés de participació. Concretament, estableixen que l'alcalde o l'alcaldesa pot

convocar audiències públiques a petició dels nois de menys de setze anys i vinculades a una institució educativa, d'acord amb el nombre i l'interès de les temàtiques que es presentin.

També la Llei 24/2010, de drets i oportunitats de la infància i l'adolescència, estableix que els poders públics han de garantir el dret de participació dels infants a Catalunya, i l'Informe d'Unicef sobre l'estat mundial de la infància 2011 assenyala que s'ha de donar prioritat a la participació dels infants i els adolescents en reconeixement de la seva condició de ciutadans actius.

14.2. Què són les audiències públiques als nois i noies de Barcelona?

Per indicació de l'alcaldia, l'Institut d'Educació de l'Ajuntament de Barcelona convoca, des del curs 1994-1995, l'audiència pública als nois i noies de la ciutat. És una activitat especialment pensada per a l'alumnat d'entre 11 i 17 anys, també d'educació especial.

L'audiència pública als nois i noies de la ciutat se serveix d'un mecanisme de participació ja establert per configurar un espai de diàleg i participació dels joves escolars com a ciutadans de ple dret.

Cada any es proposa un tema diferent d'interès per als infants, a fi que aquests hi puguin pensar, puguin intercanviar idees, imaginar-se i buscar solucions raonades i raonables i, finalment, emetre les seves opinions i demandes per millorar la ciutat i la qualitat de vida dels seus ciutadans i ciutadanes.

Després d'un procés col·lectiu de reflexió, els infants presenten les seves conclusions i propostes en una audiència pública del consistori que presideix l'alcalde. D'aquesta manera, la ciutat dona espai i veu als ciutadans i ciutadanes més joves.

■ Fonaments de l'audiència pública als nois i noies de Barcelona

- **El protagonisme urbà**

En l'educació dels nois i les noies per a la participació democràtica, la ciutat adquireix un gran protagonisme per raons diverses:

- La ciutat és un espai en el qual ja es participa, d'una manera conscient o inconscient, com a usuari de serveis de la mateixa ciutat.
- La ciutat, com a construcció humana, és el paradigma del canvi i de la comunitat, de la temporalitat, de la presència simultània de passats, presents i futurs possibles.
- La ciutat, a més, permet aprendre a viure la democràcia practicant-la realment. És el territori i l'àmbit convencionals idonis per a l'exercici de la

democràcia de proximitat, la democràcia que es planteja resoldre els problemes quotidians de la ciutadania allà on es produeixen (i pels mateixos ciutadans i ciutadanes). Aquesta democràcia de proximitat permet pensar en formes de participació originals i creatives i de comunicació directa entre els diferents agents implicats en la vida urbana.

- **El compromís i el lideratge institucionals**

El desenvolupament de l'audiència pública als nois i noies de Barcelona requereix la implicació de l'alcaldia, el lideratge de l'Institut Municipal d'Educació de Barcelona i la dotació de recursos per a la dinamització de la participació i el seguiment del procés.

- **Representació i representativitat**

L'Institut d'Educació de l'Ajuntament de Barcelona ofereix recursos per facilitar la tasca de representació, però el sistema per escollir els nois i noies que participaran en els debats intercentres o en l'audiència pública està en mans dels mateixos grups classe o dels centres escolars.

- **Concreció temàtica i planificació del procés**

El tema de debat, plantejat en cada curs escolar, ha de ser concret i important per a la ciutat i per als mateixos nois i noies. La proposta didàctica, el calendari, l'agenda de treball per a les trobades intercentres i la plataforma virtual moodle de l'audiència pública³⁷ busquen facilitar el procés de reflexió, debat i consens.

Aquest curs 2010-2011, amb la col·laboració de l'Institut Municipal de Cultura, l'audiència pública als nois i noies de Barcelona obre la seva XVI edició amb el lema "Barcelona cultura! Propostes per gaudir la cultura" amb la intenció de reflexionar sobre el consum i la producció de cultura, assumir compromisos i elaborar propostes. L'objectiu és la participació efectiva dels infants en la vida cultural i fer que siguin una veu que cal considerar en el disseny cultural de la ciutat.

- **Les activitats dinamitzadores del procés**

Les activitats dinamitzadores promogudes per l'Institut d'Educació de l'Ajuntament de Barcelona van adreçades tant a l'organització municipal com

37. <<http://www.audienciapublica.cat>>.

a les escoles i l'alumnat. Les persones responsables de la dinamització han de tenir, doncs, les condicions necessàries per moure's per la xarxa d'agents, tant la interna com l'externa, a l'Ajuntament.

- **La implicació d'altres actors i ciutats**

Una experiència de participació escolar implica l'existència d'un ampli ventall d'actors socials: els centres escolars, les àrees i regidories municipals, les entitats ciutadanes, etc. Per aquesta raó, i en funció del tema de debat, es compta amb la col·laboració, l'assessorament i l'organització d'altres agents ciutadans.

La fórmula de l'audiència pública als nois i noies s'aplica també al districte (el cas del districte de Nou Barris) i a altres ciutats.

Des del curs 2001-2002, l'audiència pública es fa en col·laboració amb el Departament de Participació i Barris de l'Ajuntament de Donòstia - San Sebastià, i des del curs 2006-2007, amb la Concelleria d'Infància y Joventut de l'Ajuntament de Rivas Vaciamadrid, amb una àmplia participació de nois i noies de diferents centres educatius d'aquestes ciutats.

Això permet a l'alumnat contrastar propostes o comprovar-ne similituds i fer un intercanvi amb nois i noies d'altres ciutats. Representants de l'alumnat participant viatgen a Donòstia - Sant Sebastià i a Rivas Vaciamadrid per conèixer en directe el desenvolupament de l'audiència pública a les altres ciutats. Recíprocament, representants de l'alumnat i el professorat d'aquestes ciutats també estan convidats a participar a l'audiència pública de Barcelona.

En aquest curs, la ciutat de Donòstia dona una dimensió europea a la seva X Audiència Pública ja que convida a participar-hi a Rivas Vaciamadrid, Barcelona i tres ciutats europees més. A la celebració, es trobaran els infants representants que, prèviament hauran mantingut reunions en línia mitjançant Internet en anglès per compartir el procés que es va desenvolupant. Els representants d'aquestes sis ciutats han d'elaborar un document comú amb propostes que presentaran al Parlament Europeu.

- **L'avaluació**

L'avaluació incorpora diferents perspectives: la dels joves escolars, la dels docents i la de l'Institut d'Educació de l'Ajuntament de Barcelona. L'avaluació serveix per millorar l'organització, els espais i els processos de participació i d'aprenentatge.

- **Objectius**

Amb l'audiència pública als nois i noies de Barcelona es vol:

- fomentar la participació dels nois i noies en les qüestions que afecten la ciutat i que aquesta els escolti com a ciutadans i ciutadanes de ple dret;
- fer un pas endavant cap a una democràcia participativa, més enllà de la representativa;
- revalorar la política com una activitat necessària per a la convivència.

D'altra banda, les audiències públiques als nois i noies de Barcelona són espais de ciutadania per a la participació ciutadana que permeten als infants:

- l'aprenentatge pràctic de valors com l'autonomia, l'opinió crítica, el respecte, la solidaritat, la convivència, i també la valoració positiva de la negociació o l'acceptació de la diversitat i dels límits raonats;
- l'aplicació de metodologies que prioritzen la construcció de projectes i de propostes a través del consens;
- el desenvolupament de les capacitats d'argumentació, l'assumpció de responsabilitats en afers col·lectius i l'acompliment de tasques de representació;
- el coneixement de com funcionen l'Ajuntament i la ciutat i de com poden contribuir a millorar la vida ciutadana.

■ Metodologia de treball

Les audiències públiques als nois i noies de Barcelona segueixen el procés següent:

- Jornada de formació per al personal docent participant en l'audiència pública en què es fa la presentació del tema i el lliurament de les propostes didàctiques.
- Presentació de l'activitat als nois i noies participants en el transcurs d'un acte festiu i de sensibilització envers el tema que hauran de treballar.
- Coneixement, formulació d'hipòtesis de treball, discussió i elaboració de conclusions en els grups classe i els centres escolars. Els serveis tècnics de l'Institut d'Educació en fan un seguiment.
- Trobades intercentres en les quals els nois i noies faran una posada en comú amb representants d'altres centres. Els participants en aquestes trobades han d'informar la resta de companys i companyes del grup classe dels resultats aconseguits.
- Plataforma virtual moodle de l'audiència pública (<<http://www.audienciapublica.cat>>) per crear espais de fòrum de l'alumnat i del professorat participants de Barcelona i de les altres ciutats, per construir comunitats d'aprenentatge, intercanviar idees i propostes, i accedir a activitats planificades, notícies i materials didàctics.

- Redacció provisional del Manifest amb les diferents aportacions dels grups de treball, a càrrec d'un grup de nois i noies que reben l'assessorament d'una persona especialista en el tema.
- Petició de l'audiència mitjançant una instància lliurada al Registre municipal.
- Presentació del Manifest als regidors i regidores implicats en el tema.
- Celebració de l'audiència pública al Saló de Cent de l'Ajuntament. Es fa la lectura del Manifest, que inclou el resum del treball fet pels nois i noies i les seves peticions concretes, i se'n fa lliurament al consistori. En aquest moment ja hi ha una primera resposta del consistori a algunes de les propostes plantejades
- En les audiències públiques de cada ciutat, totes desenvolupades seguint el model organitzatiu de Barcelona, hi participen joves observadors de les altres ciutats, partint de la idea que davant problemàtiques comunes a diferents ciutats es poden compartir experiències, coneixements i solucions.
- Valoració del procés seguit en l'audiència pública i del nivell de resultats i de participació aconseguit per l'alumnat i el professorat.
- Seguiment dels acords presos pel consistori.

■ Transferibilitat del model

La fórmula de l'audiència pública, adoptada per altres ciutats que comparteixen unes inquietuds i uns interessos semblants, ha demostrat, després d'anys d'experiència, la seva validesa i que pot ser perfectament transferible a altres realitats municipals amb vocació participativa.

■ Resultats

En paraules d'un alumne participant a una de les darreres audiències públiques: "[...] et sents molt satisfet que la teva feina arribi a personalitats polítiques com és ara l'alcalde... S'està entregant un document que té propostes meditades i estudiades per moltes persones, car estàs entregant el treball de mesos de feina... Treballar per a l'audiència ens dóna a tots els nois i noies la satisfacció de poder millorar la nostra ciutat".

Les propostes que els infants han fet al final de cada projecte, especialment aquelles que depenen exclusivament del municipi, el Consistori les ha tingut en compte. Així, s'han creat jardins, carrils bici, camins escolars i, en els darrers cursos, l'Àrea Municipal de Medi Ambient i el Pla Barcelona interculturalitat han atès les seves propostes.³⁸

38. Es poden consultar els manifestos elaborats i la resposta municipal a <<http://www.audienciapublica.cat>>.

En el curs passat, els escolars van plantejar la restauració de parets mitgeres amb l'expressió creativa dels infants i, arran d'aquesta proposta, han participat en el disseny d'un projecte col·lectiu de millora del paisatge urbà de la ciutat: una paret mitgera per crear un nou fons visual per a la platja de la Barceloneta.

Així mateix, s'han publicat els materials didàctics utilitzats a cada curs escolar, que estan a l'abast del professorat i els professionals interessats. Al final del document es mostra un resum de l'audiència pública als nois i noies de Barcelona per temàtica i curs escolar.

Finalment, cal assenyalar que la fórmula de l'audiència pública promou un model de participació democràtica per als infants i té un valor pedagògic, ja que permet de repensar la ciutat com a entitat educadora i transmissora de valors democràtics i cívics. Tot això, fruit d'un aprenentatge en què la infància és la protagonista principal.

■ Resum de l'audiència pública als nois i noies de Barcelona per temàtica i curs escolar.

- Mesures per a un món millor (1994-1995).
- La participació dels infants en la vida social de Barcelona (1996-1997).
- Educació física, salut i esport: un dret d'avui i per a tothom (1997-1998).
- Ens ocupem del medi ambient per una Barcelona millor (1998-1999).
- Barcelona SONA! Ens agrada la música? (1999-2000).
- Barcelona més verda. Com volem que sigui un jardí del nostre districte? (2000-2001).
- Ens movem per Barcelona. Com veiem la mobilitat a la ciutat? (2001-2002).
- Com volem la Barcelona del futur? De la preservació del patrimoni a l'urbanisme del demà (2002-2003).
- Com ens relacionem a la ciutat? Propostes per a una convivència pacífica (2003-2004).
- Salut, Barcelona! Propostes per a una millor qualitat de vida (2004-2005).
- Barcelona fa ciència! Contribucions científiques del jovent per a la millora de la ciutat (2005-2006).
- Barcelona comunica! Propostes per a l'ús i la millora dels mitjans de comunicació a la ciutat (2006-2007).
- Barcelona futur! Millorant la ciutat defensem la Terra: propostes per actuar davant el canvi climàtic (2007-2008).
- Barcelona diàleg! Propostes per a una ciutadania intercultural (2008-2009).
- Barcelona millora el seu paisatge! Mesures per a la protecció del paisatge urbà (2009-2010).
- Barcelona cultura! Propostes per gaudir la cultura (2010-2011).

Tendències judicials en matèria de protecció de menors

Eva Cano Vilà

Advocada

15. Tendències judicials en matèria de protecció de menors

15.1. Introducció

Com és sabut, el sistema de protecció de menors és un sistema mixt en el qual l'Administració pública i els òrgans judicials es distribueixen les competències. Si bé l'Administració pública és la competent per dictar les resolucions sobre mesures de protecció de menors,³⁹ els òrgans judicials ho són per efectuar-ne la revisió i el control de legalitat quan aquestes són impugnades per les persones legitimades per a aquest efecte.⁴⁰ Aquest treball pretén exposar de manera breu un estudi sobre l'estat de la jurisprudència menor en aquesta matèria, detectat a partir de l'anàlisi de més de quatre-centes resolucions judicials dictades entre els anys 2009 i 2011*, i delimitar, així, en la mesura que sigui possible, les tendències doctrinals remarcables en les sentències dels jutjats de primera instància i audiències provincials més recents. Les qüestions tractades se cenyeixen a les causes del desemparament, a la prova del desemparament, al suport dels serveis socials a la família d'origen i el reintegrament de l'infant o l'adolescent, al règim de visites i a les mesures cautelars.

Com a indicació prèvia, s'ha de tenir en compte que qualsevol estudi del sistema jurídic de protecció de menors ha de partir necessàriament d'una premissa recurrent, com la dels conceptes jurídics indeterminats. Aquests conceptes es refereixen a una esfera de la realitat que no està delimitada de manera precisa en cap disposició legal. No obstant això, aquesta indeterminació no s'ha de traduir en una inseguretat jurídica absoluta, sinó que es tracta d'una matèria essencialment casuística en la qual s'hauran de tenir en compte molts factors, i en la qual serà difícil trobar dos casos idèntics, fet que en moltes ocasions impedirà la identificació de línies jurisprudencials clares.

39. Articles 98, 106 i ss. de la Llei 14/2010, de 27 de maig, dels drets i les oportunitats en la infància i l'adolescència.

40. Articles 113 i 123 de la Llei 14/2010, de 27 de maig, dels drets i les oportunitats en la infància i l'adolescència.

* Aquesta recerca i investigació s'ha dut a terme en el marc de la col·laboració de l'autora com a becària de la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència.

15.2. Les causes del desemparament

D'acord amb la Llei 14/2010, de 27 de maig, dels drets i les oportunitats en la infància i l'adolescència, són factors de desemparament els que descriu l'article 105, que es diferencien de les situacions de risc que enumera l'article 102 de la mateixa norma.

Les situacions de risc suposen un perjudici per a l'infant o l'adolescent, però no d'entitat suficient per separar-lo del nucli familiar, de manera que l'actuació de l'Administració ha de ser preventiva i ha de tractar de disminuir els factors de risc en l'àmbit de la seva família a fi que l'infant o l'adolescent disposi d'allò indispensable per al desenvolupament ple de la seva personalitat. Aquestes situacions no requereixen l'assumpció de la tutela administrativa. No obstant això, els poders públics han de garantir els drets de l'infant o l'adolescent i tractar de disminuir els factors de risc i dificultat social que incideixen en la situació personal i social en què es trobi, promovent no sols la seva protecció, sinó també la de la seva família. En aquesta línia es pronuncia la jurisprudència actual, que restringeix les resolucions de desemparament a situacions extremes, quan cap altra mesura social pugui solucionar la situació de l'infant o l'adolescent i, és clar, només si és necessari separar-lo de la família d'origen. Més que la causa, el que és realment important és el resultat, és a dir, la manca d'assistència moral o material.⁴¹

En la jurisprudència, moltes vegades, els factors que justifiquen el desemparament són múltiples, tot i que també trobem casos en els quals el desemparament es justifica en una causa única, especialment si aquesta consisteix en un maltractament o abús sexual. Aquells desemparaments que es justifiquen en un factor únic que no impliqui maltractament o constitueixi un abús sexual, com, per exemple, la manca d'un habitatge adequat o la manca d'higiene, per si sols corren el perill de ser considerats improcedents.⁴²

Respecte al causant del desemparament, en alguns casos es considera que, si bé un dels progenitors no és "l'autor" directe de la situació de desprotecció, sí que se'n pot considerar coresponsable de manera que no ha sabut protegir l'infant o l'adolescent com li pertocaria.⁴³ Recentment, en una sentència de 31 de març de 2011, el Tribunal Superior de Justícia de Catalunya ha confirmat la línia jurisprudencial que defensa que en un mateix nucli familiar es poden observar diferents factors de risc que requereixin el desemparament d'uns germans però no d'uns altres.

41. PADIAL ALBÀS, Adoración. *Estudios jurídicos sobre la protección de la infancia y de la adolescencia*. Tirant lo Blanch, 2007.

42. Sentència núm. 38/2010, de 28 de gener, del Jutjat de Primera Instància de Barcelona núm. 15. Un exemple en l'àmbit europeu el trobem en la Sentència de 26 d'octubre de 2006 del Tribunal Europeu de Drets Humans (TEDH), Wallová i Walla contra la República Txeca. En aquest cas, s'havia acordat el desemparament dels menors en el factor únic de la manca d'un habitatge adequat.

43. En aquest sentit trobem casos freqüents de dependència emocional de la mare respecte de la seva parella, autora dels maltractaments o abusos. Per exemple, la Sentència núm. 348, de 26 de juny de 2009, del Jutjat de Primera Instància de Barcelona núm. 14, entre altres..

D'altra banda, en un nombre important de resolucions judicials, el consum (no esporàdic) de tòxics per part dels progenitors, la malaltia mental d'aquests (corroborada per un diagnòstic mèdic) i la conflictivitat familiar o la violència domèstica, són factors que justifiquen, juntament amb la negligència en la cura dels fills, el desemparament.

Per determinar si el desemparament és il·lícit o d'acord amb el dret, el jutge o la jutgessa té en compte les circumstàncies existents en el moment en què es va acordar el desemparament. No obstant això, el pas del temps pot haver provocat canvis en la situació, que el jutge o la jutgessa ha de revisar. En aquest sentit, l'òrgan judicial pot revocar el desemparament per un canvi de circumstàncies, com també pot acordar un canvi de mesura protectora, si així ho creu convenient en virtut de l'interès superior de l'infant.⁴⁴

Tanmateix, en aquest punt hi ha jurisprudència contradictòria sobre quin és el moment que els òrgans judicials han de tenir en compte per valorar el desemparament i les mesures que cal emprendre. Algunes sentències de les audiències provincials consideren que s'han de tenir en compte les circumstàncies concurrents en el moment en què es revisa el desemparament en seu judicial, i no les que hi havia en el moment que l'Administració va decidir l'adopció de la mesura de protecció. Altres sentències consideren que les circumstàncies que s'han de tenir en compte són fonamentalment les que van motivar l'adopció de la mesura de protecció en seu administrativa amb independència de les variacions posteriors que hagin pogut patir. El cert és que la jurisprudència constitucional, atesa la importància dels interessos d'ordre personal i familiar dels infants o els adolescents, dels pares biològics i de la resta d'afectats, ha admès l'existència d'un rigor formal menor en aquest tipus de processos. Ha declarat que no configuren un simple conflicte entre pretensions privades, sinó que s'amplien ex lege les facultats del jutge o la jutgessa en garantia dels interessos que han de ser tutelats, entre els quals ocupa una posició prevalent l'interès superior del menor,⁴⁵ i ha consagrat la legitimitat constitucional del que anomena l'exclusió de la preclusivitat,⁴⁶ és a dir, l'exclusió dels efectes del principi de preclusió, segons el qual la clausura d'una fase o termini processal impedeix replantejar allò ja decidit en aquella.

15.3. La prova del desemparament

La lectura dels antecedents de fet de les sentències ens permet adonar-nos de la importància extraordinària que tenen en aquests casos els dictàmens pericials o els

44. Sentència núm. 286/2010, de 4 de maig, de l'Audiència Provincial de Barcelona, Secció Divuitena.

45. Sentència núm. 58/2008, de 28 d'abril, del Tribunal Constitucional.

46. Sentència núm. 75/2005, de 4 d'abril, del Tribunal Constitucional, i Interlocutòria núm. 149/2011, de 21 de juny, de l'Audiència Provincial de Barcelona, entre altres. Per aprofundir sobre aquesta qüestió, vegeu també: DE LA IGLESIA MONJE, María Isabel. "Impugnación de la declaración de desamparo de menores y su posible inserción en la familia biológica". *Revista Crítica de Derecho Inmobiliario*, núm. 717, 2010.

informes forenses, referents tant als fills com als pares. Les autoritats administratives i els tribunals solen delegar en aquests professionals la determinació de l'interès de l'infant; no obstant això, també trobem casos en els quals el jutge es desvia del dictamen que contenen aquests informes.

Hi va haver un cas en què els indicadors de risc van consistir principalment en la situació de la mare: era estrangera, es trobava sola, sense coneixement de l'idioma, en situació irregular a Espanya, sense ingressos econòmics i sense domicili. A més, es negava a fer un seguiment mèdic i pediàtric dels fills i era poc col·laboradora amb els serveis socials. La Sentència de primera instància va acordar la mesura d'atenció als fills en la pròpia família i va atribuir la guarda a la mare. L'informe del Servei d'Assessorament Tècnic en l'Àmbit de Família (d'ara endavant SATAF) no era positiu: considerava que la situació de la mare no estava prou consolidada i que, per tant, no era aconsellable retornar-li l'exercici de la potestat parental. Tot i així, l'Audiència Provincial, en seu d'apel·lació, va valorar la seva evolució positiva a tots els nivells. La mare comptava amb el suport de la família paterna dels nens, amb qui vivia, i els progenitors s'havien reconciliat i vivien des de feia més d'un any. D'altra banda, hi havia una vinculació afectiva forta entre mare i fills, la mare tenia feina estable i, entre altres coses, s'havia fet càrrec de gestionar tots els tràmits relatius a la seva escolarització.⁴⁷

La base probatòria necessària per prendre una decisió de la magnitud del desemparament pot variar en funció de la gravetat dels fets: en casos d'abús sexual o maltractaments físics, les autoritats tenen l'obligació d'adoptar les mesures de protecció, encara que no tinguin proves sòlides i contrastades sobre els fets però hi hagi una sospita important. La Sentència de l'Audiència Provincial de Barcelona, Secció Setena, de 27 de febrer de 2010, es referia a un cas en el qual se sospitava d'abusos sexuals derivats del contingut d'un primer informe mèdic de l'Hospital de Mataró. Posteriorment, la Unitat d'Abusos de l'Hospital de Sant Joan de Déu descartava que n'hi hagués. No obstant això, l'Administració ja havia adoptat mesures protectores cautelars. El jutge va entendre que no es podia qualificar l'actuació de l'entitat pública ni de desproporcionada ni d'incorrecta, atès que concorria el factor de risc important que justificava la seva intervenció, la declaració de desemparament i la separació de la menor del nucli on aparentment s'havien produït els abusos. L'actuació de l'Administració va ser correcta, no esqueia esperar al contingut de l'informe de l'Hospital de Sant Joan de Déu per adoptar les mesures protectores. La mesura adoptada va ser la menys perjudicial per a la menor, atès que en cas contrari se li haguessin pogut irrogar danys irreparables.⁴⁸

En canvi, en casos en què no hi ha sospites de maltractament o abusos, l'exigència

47. Sentència núm. 124/2011, de 24 de febrer de 2011, de l'Audiència Provincial de Barcelona, Secció Divuitena.

48. Sentència d'11 de febrer de 2008 del TEDH, D. i altres contra el Regne Unit, i Sentència de 30 d'octubre de 2008, R. K. i A. K. contra el Regne Unit.

probatòria per emprendre les accions de protecció és més elevada, i abans d'aplicar-les, les autoritats hauran de portar a terme una valoració de les mesures alternatives a la seva intervenció. En aquests casos, el fet de no haver avaluat exhaustivament les alternatives possibles constituirà una actuació il·lícita.⁴⁹

15.4. Suport dels serveis socials a la família d'origen i reintegrament de l'infant o l'adolescent

Destaquen considerablement aquelles resolucions que ordenen la necessitat de procurar el retorn progressiu de l'infant o l'adolescent a la família d'origen o biològica, així com l'execució de mesures actives dirigides a aconseguir una més gran capacitació dels progenitors pels serveis socials, reforçant les seves aptituds parentals amb l'objectiu que aquest retorn tingui èxit. En alguns casos, el jutge introdueix terminis concrets per a la consecució d'aquests objectius.

En funció de les circumstàncies concretes de cada cas, la reunió familiar pot revestir una dificultat més gran i, en ocasions, acaba sent impossible. Ni el dret dels pares a estar amb els seus fills ni l'obligació de les autoritats de propiciar aquesta situació són drets absoluts. El que és determinant per decidir si hi ha hagut una vulneració de la llei no és si la reunificació ha tingut lloc o no finalment, sinó si les autoritats, ateses les circumstàncies del cas, han adoptat totes les mesures que raonablement caldria exigir als pares per fer viable la reunificació. Per exemple, el cas, resolt pel Jutjat de Primera Instància de Barcelona núm. 51, de 29 de juliol de 2010, d'una mare que pateix una discapacitat del seixanta-cinc per cent i en què el jutge va considerar finalment que el més convenient era, per tant, prolongar la situació d'acolliment per desemparament de la nena, però va decidir també tancar l'alternativa de l'acolliment preadoptiu que s'estava tramitant, i permetre que l'àvia compartís la meitat dels dies en els quals la mare tenia dret a visites. En opinió de l'òrgan judicial, en aquest cas, l'Administració va prendre una decisió extremament dràstica. Era evident la discapacitat de la mare, però no per això havia de ser privada de manera absoluta de la possibilitat d'exercir el seu dret i pretenia una situació pràcticament irreversible, ja que ni tan sols s'havia donat l'oportunitat a la mare i l'àvia de poder demostrar les seves possibilitats, atès que a la família no se li havia ofert cap programa. Tot i que la mare patia un retard, això no implicava que no tingués necessitats afectives. A més, l'àvia es mostrava disposada a fer-se càrrec de la seva néta i una germana de la mare també va manifestar en el judici que, en cas que faltés l'àvia, ella es faria càrrec de totes dues.

En la Sentència del Jutjat de Primera Instància de Barcelona núm. 19, de 27 de

49. Sentència de 15 de gener de 2010, del Jutjat de Primera Instància de Barcelona núm. 16, Sentència de 26 de febrer de 2002, del TEDH, Kutzner contra Alemanya, i Sentència de 21 de setembre de 2006, del TEDH, Moser contra Àustria.

gener de 2010, els actors eren l'avi matern i la tia materna. La declaració de desemparament es devia a l'alcoholisme dels progenitors i la seva negligència en la cura de la menor, i el centre d'acolliment estava gestionant-ne l'acolliment preadoptiu. Malgrat ser familiars directes no van tenir coneixement de la resolució de desemparament i, des que ho van saber, van fer tot el possible per conèixer la situació de la petita i van manifestar la voluntat de fer-se'n càrrec. El ministeri fiscal i els informes del SATAF van acollir els arguments de la tia i l'avi. La conclusió emesa pel SATAF coincidia amb la prova practicada: la família extensa presentava un compromís notable per l'educació i la formació integral de la menor. La tieta va abandonar tota la seva vida en pro de la petita; fins i tot s'havia traslladat a viure a Catalunya.

En la Sentència del Jutjat de Primera Instància de Barcelona núm. 16, de 15 de gener de 2010, s'aprecia el desemparament del *nasciturus*, la retenció hospitalària i l'ingrés en un centre d'acolliment. Es promou judicialment l'acolliment preadoptiu i se suspelen les visites. El desemparament es basava en la malaltia mental greu de la mare, la falta de suport familiar i econòmic i problemes importants d'habitatge i d'higiene. El jutge tenia en compte que es van portar a terme sis visites amb la família biològica abans de suspendre-les, sense incidències: la mare s'interessava pel fill, les trobades eren afectuoses. El jutge va constatar que des de l'inici de la intervenció de l'Administració no s'havia elaborat cap pla de millora ni s'havia ofert als progenitors ajuda terapèutica per fer front a la situació; la situació de risc era de caràcter reversible.⁵⁰ L'informe del SATAF constata certa millora dels progenitors. Tanmateix, el SATAF considerava que, si bé era cert que hi havia canvis substancials en la relació, aquests s'havien de consolidar: seguiment mèdic de la mare, suport econòmic i personal.

La realitat és que la separació dels infants o els adolescents de la seva família d'origen i la sol·licitud de reinserció posterior ha donat lloc a una amplíssima jurisprudència. En tota la casuística judicial es repeteix el dret dels infants o els adolescents a romandre en la seva llar familiar, així com el dret a mantenir relacions familiars un cop n'ha estat separat, o el dret que els poders públics li proporcionin les mesures necessàries per fer possible la reinserció.

En canvi, els indicadors que impedeixen el retorn de l'infant o l'adolescent en la jurisprudència són, entre altres, els problemes de drogodependència dels progenitors i la manca d'interès de la família extensa de l'infant o l'adolescent per assumir la seva guarda; el desarrelament de la mare i el clima de sensibilitat; la tendresa i la cura que el menor rep de la família acollidora. El temps produeix una situació sense retorn en el cas d'un acolliment preadoptiu del qual deriva una estabilitat social, familiar,

50. Si bé és cert que els tribunals tendeixen a ser indulgents amb els pares poc cooperatius perquè consideren que la seva actitud és comprensible però no disculpable, i que aquest fet no eximeix les autoritats de continuar els seus esforços en pro de la reunificació, en alguns casos els tribunals sí que tenen en compte la falta de col·laboració com a argument principal per considerar correcta l'actuació de l'Administració.

afectiva, emocional i intel·lectual. En la Sentència de l'Audiència Provincial de Tarragona, Secció Primera, de 16 d'octubre de 2010, el Jutjat de Primera Instància estima parcialment la demanda presentada per la mare contra la resolució d'acolliment preadoptiu i acorda la mesura d'atenció en família aliena amb restabliment progressiu de les visites maternals. La mare tenia una altra filla més petita també tutelada per l'Administració. La decisió administrativa es va basar en l'informe de l'EAlA, atès que la mare no havia complert amb els plans de millora i havia abandonat les teràpies de desintoxicació, conseqüència de recaigudes greus. El jutge entenia que és insuficient el desig de la mare de recuperar el seu fill i una evolució favorable, ja que es requereix que hi hagi condicions adequades per restablir la família i eliminar el risc de desemparament. La mateixa sentència de primera instància va reconèixer que la mare no estava totalment rehabilitada, que era inestable emocionalment, tal com ho demostraven els informes mèdics de l'hospital psiquiàtric, i que no havia solucionat la seva situació econòmica ni d'habitatge. La mare considerava convenient un nou pla de millora, però el tribunal d'apel·lació va creure que no es produiria res més que una repetició del que ja havia intentat l'Administració amb anterioritat sense resultat satisfactori. El tribunal també va afegir, fent referència a la Sentència del Tribunal Suprem de 31 de juliol de 2009, que s'havia de tenir en compte el temps transcorregut amb la família acollidora, els vincles afectius que s'haguessin desenvolupat i si el retorn a l'entorn familiar biològic comportava riscos rellevants de tipus psíquic.

15.5. El règim de visites

Un nombre important de les resolucions dictades en els procediments de protecció dels infants o els adolescents el constitueixen resolucions relatives al règim de visites o relacions personals paternofiliales. Es tracta de resolucions en les quals el jutge o la jutgessa ordena una modificació del règim de visites establert per l'Administració per reforçar el vincle maternofiliar o paternofiliar. Aquesta potestat l'estableix l'article 236-3 del llibre segon del Codi civil de Catalunya.⁵¹

Un altre exemple: la Sentència de l'Audiència Provincial de Barcelona, Secció Divuitena, de 25 de març de 2010; en aquest cas, la Sentència de primera instància manté la declaració de desemparament i atorga la guarda al pare i estableix un règim de visites progressives de la mare. Es tracta del seu primer fill i se li havia retirat la guarda des del naixement. La Sentència estableix que passats sis mesos, el SATAF i

51. "Intervenció judicial: 1. L'autoritat judicial, en qualsevol procediment, pot adoptar les mesures que estimi necessàries per evitar qualsevol perjudici personal o patrimonial als fills en potestat. A aquest efecte, pot limitar les facultats dels progenitors, exigir-los la prestació de garanties i, fins i tot, nomenar un administrador judicial. 2. L'autoritat judicial pot adoptar les mesures a què fa referència l'apartat 1 d'ofici o a instància dels mateixos fills, dels progenitors, encara que no tinguin l'exercici de la potestat, dels altres parents dels fills fins al quart grau de consanguinitat o segon per afinitat i del ministeri fiscal."

l'EIA referents tenien el deure d'elaborar un informe de seguiment que valorés la conveniència d'ampliar les visites i la recuperació de la guarda de la mare. També estableix l'obligació d'oferir suport terapèutic i social a la mare per reforçar el vincle maternofilial. L'Administració va interposar un recurs d'apel·lació contra la Sentència de primera instància. La sentència d'apel·lació indica que si bé és cert que l'Administració ha de fixar les visites adequades per als infants o els adolescents la tutela dels quals controla un cop declarat el desemparament, no hi ha cap obstacle perquè els tribunals puguin acordar el règim de visites que considerin més adequat al cas concret, una vegada estimada l'oposició a la resolució administrativa.

En relació amb el règim de visites, els tribunals tenen més en consideració la conciliació d'horaris pares-fills-professionals dels serveis socials. Aquesta qüestió la recull l'article 116.3 de la Llei 14/2010: "L'òrgan competent de la Generalitat, en la supervisió de la relació i les visites de l'infant o l'adolescent amb els seus familiars, té l'obligació de procurar els mecanismes necessaris perquè la visita tingui lloc en els horaris més adequats d'acord amb l'interès de l'infant o l'adolescent, tenint en compte especialment el seu horari escolar".

Quant a la relació amb la família biològica en casos d'acolliments preadoptius, els tribunals aclareixen que la llei no obliga a la suspensió de les visites quan s'acorda aquest tipus d'acolliment. Encara que sigui el més habitual, la suspensió no s'hauria de produir de manera automàtica, atès que s'ha d'analitzar el cas concret, i només es pot justificar en interès de l'infant, tal com estableix l'article 147 de la Llei 14/2010, dels drets i les oportunitats en la infància i l'adolescència, que preveu que en virtut d'aquest principi es mantinguin les visites amb els progenitors biològics. Per exemple, està justificada la suspensió quan l'acolliment preadoptiu i la suspensió de les visites del nen amb la seva família biològica es basa en el transcurs de més de tres anys des de l'acolliment familiar, en la politoxicomania de la mare, el desinterès pel seu fill i l'ingrés del pare a la presó per delictes contra la salut pública, o quan la integració de l'infant o l'adolescent en la família acollidora i les regressions que es produeixen en les visites amb el seu pare aconsellen la suspensió del règim de visites.

15.6. Les mesures cautelars

En alguns casos, els actors presenten oposició a la resolució de l'Administració de tancament de tutela i sol·liciten en el mateix acte l'aplicació de mesures cautelars. Respecte a aquesta qüestió, els arguments judicials són oscil·lants: en alguns casos els òrgans judicials fonamenten la denegació de mesures cautelars en la mateixa naturalesa protectora de les actuacions de l'Administració i, en altres casos, fonamenten l'adopció de mesures cautelars en la potestat del jutge que confereix l'article 134 del Codi de família (article 236-3 del llibre segon del Codi civil de Catalunya).

En algunes interlocutòries els jutges o les jutgesses consideren que les mesures

que adopten les administracions públiques de protecció de l'infant o l'adolescent sempre persegueixen protegir l'interès d'aquest, per tant, el procediment judicial de protecció de menors no és l'adequat per sol·licitar l'adopció de mesures cautelars, atès que les mesures cautelars, per la seva pròpia naturalesa, són aquelles que s'adopten quan hi ha una situació jurídica "cautelable" degudament acreditada, és a dir, quan es tracti d'adoptar mesures de protecció de l'infant o de l'adolescent, sigui per assegurar-li la prestació d'aliments o per evitar-li perturbacions danyoses en els casos de canvis de titulars de la potestat de guarda o, en general, per protegir l'infant o l'adolescent d'algun perjudici.⁵²

No obstant això, en altres casos, l'argument és totalment el contrari. Aquest és el cas, per exemple, d'una demanda d'oposició a la resolució administrativa que cancel·la les visites dels pares, en la qual aquests sol·liciten l'adopció de mesures cautelars consistents en el reinici d'aquestes fins que no es resolgui en sentència. L'Administració va interposar un recurs de reposició contra la providència que les acordava, entenent que no era viable sol·licitar mesures cautelars en els procediments d'oposició a les mesures de protecció de menors, atès que es tracta d'un procediment especial regulat al llibre quart, i en aquest llibre cada procediment té regulades les seves mesures cautelars pròpies i respecte al procediment d'oposició a mesures de protecció de menors (articles 779 i 780 de la Llei d'enjudiciament civil) no es preveuen mesures cautelars. Tanmateix, el jutge declara que si bé les mesures cautelars no estan previstes a l'article 780 esmentat, aquest tampoc les prohibeix, i afegeix que l'antic article 134 del Codi de família (nou article 236-3 del llibre segon) també preveu la possibilitat d'adoptar les mesures que s'estimin oportunes amb la finalitat d'evitar perjudicis als menors. Per a l'adopció d'aquestes mesures se n'ha d'acreditar la urgència i la necessitat.⁵³

En un altre cas també recent, en què la mare sol·licita, juntament amb l'oposició al desemparament, que s'acordi cautelarment un règim de visites, atesa la curta edat del nen, el jutge considera que, si bé la llei no preveu la possibilitat d'acordar mesures provisionals cautelars, aquestes poden ser adoptades a l'empara de l'article 134 del Codi de família i del 158 Codi civil, quan es consideri que l'adopció de les mesures és necessària per evitar a l'infant o a l'adolescent algun perjudici. L'establiment d'un règim de visites respecte al nomenat no es pot considerar perjudicial per al nadó, mentre que la manca de comunicació de la mare amb el seu fill obstaculitzarà completament la creació d'un vincle maternofamiliar, fet que impediria l'efectivitat de la resolució que es dicti, en el cas que la sentència estimés la demanda d'oposició.⁵⁴

Finalment, és destacable un cas de "renúncia" hospitalària de la mare, en el qual el pare demanda la declaració de filiació no matrimonial i la sol·licitud de mesures

52. Interlocutòria núm. 404/2010, de 23 de desembre, del Jutjat de Primera Instància núm. 18 de Barcelona.

53. Interlocutòria núm. 73/2010, de 22 de juny, del Jutjat de Primera Instància núm. 51 de Barcelona.

54. Interlocutòria núm. 87/2011, de 8 d'abril, del Jutjat de Primera Instància núm. 17 de Barcelona.

cautelars consistents en la suspensió de l'acolliment preadoptiu. El jutge declara que les mesures cautelars es poden sol·licitar juntament amb la demanda principal, si bé també es poden sol·licitar abans de la demanda d'oposició si qui les demana acredita raons d'urgència o necessitat (article 730 de la Llei d'enjudiciament civil). En el cas plantejat concorren els dos requisits per adoptar mesures cautelars: *fumus boni iuris* o aparença de bon dret i el *periculum in mora*, a fi d'assegurar el resultat ulterior del procediment principal.⁵⁵

Referències

DE LA IGLESIA MONJE, MARÍA ISABEL. "Impugnación de la declaración de desamparo de menores y su posible inserción en la familia biológica". *Revista Crítica de Derecho Inmobiliario*, núm. 717, 2010.

PADIAL ALBÁS, ADORACIÓN. *Estudios jurídicos sobre la protección de la infancia y de la adolescencia*. Tirant lo Blanch, 2007.

Repertori de sentències del Tribunal Europeu de Drets Humans (TEDH):

Sentència de 26 d'octubre de 2006, del TEDH, Wallová i Walla contra la República Txeca.

Sentència de 12 de febrer de 2008, del TEDH, D. i altres contra el Regne Unit.

Sentència del TEDH, R. K. i A. K. contra el Regne Unit, de 30 de setembre de 2008.

Sentència de 15 de gener de 2010, del Jutjat de Primera Instància de Barcelona núm. 16.

Sentència de 26 de febrer de 2002, del TEDH, Kutzner contra Alemanya.

Sentència de 21 de setembre de 2006, del TEDH, Moser contra Àustria.

Sentència de 26 de febrer de 2002, del TEDH, Kutzner contra Alemanya.

Sentència de 21 de setembre de 2006, del TEDH, Moser contra Àustria.

Repertori de sentències del Tribunal Constitucional (TC):

Sentència del TC 58/2008, de 28 d'abril.

Sentència del TC 75/2005, de 4 d'abril.

Repertori de resolucions judicials de jutjats de primera instància i audiències provincials:

Sentència núm. 38/2010, de 28 de gener, del Jutjat de Primera Instància de Barcelona núm. 15.

Sentència núm. 348/2009, de 26 de juny, del Jutjat de Primera Instància de Barcelona núm. 14.

Sentència núm. 286/2010, de 4 de maig, de l'Audiència Provincial de Barcelona, Secció Divuitena.

Sentència de 15 de gener de 2010 del Jutjat de Primera Instància de Barcelona núm. 16.

Interlocutòria núm. 404/2010, de 23 de desembre, del Jutjat de Primera Instància de Barcelona núm. 18.

55. Interlocutòria núm. 88/2011, de 31 de març, del Jutjat de Família de Tarragona.

Interlocutòria núm. 73/2010, de 22 de juny, del Jutjat de Primera Instància de Barcelona núm. 51.

Interlocutòria núm. 87/2011, de 8 d'abril de 2011, del Jutjat de Primera Instància de Barcelona núm. 17.

Interlocutòria núm. 88/2011, de 31 de març, del Jutjat de Família de Tarragona.

Interlocutòria núm. 149/2011, de 21 de juny, de l'Audiència Provincial de Barcelona.

L'escola inclusiva, una escola per a tothom

Efrèn Carbonell i Paret

Director de la Fundació Aspasim

16. L'escola inclusiva, una escola per a tothom

“La discapacitat apareix quan un ésser humà amb una determinada condició de salut troba barreres en el seu entorn que el priven d’una participació plena, efectiva i en igualtat de condicions amb els altres.”

En aquests moments històrics on la immediatesa, la virtualitat i la superficialitat en les interaccions humanes planen arreu –també en el món de l’educació i l’ensenyament–, intentaré reflexionar, des de la serenor, entorn de l’escola inclusiva, aquella que hauria d’estar sempre immersa en un procés de transformació i construcció d’entorns i espais interns que oferissin oportunitats d’aprenentatge i respostes de qualitat a l’ampli ventall de necessitats educatives de tot l’alumnat.

16.1. Educar o ensenyar

Sense cap voluntat d’entrar en polèmica –ja que és ben clar que l’escola, en essència, és un establiment on s’ensenyava i la feina és un lloc on es va a treballar–, per la naturalesa mateixa del fet i la potencialitat de generar futurs socials actius, no és balder entrar a parlar d’algun matís distintiu entre aquests dos conceptes tot i que alhora es complementin.

Ensenyar ens remet a qüestions organitzatives de sistemes, a mètodes o matèries i actuacions més concretes, mentre que educar conté dues dimensions essencials: la formació i el desenvolupament.

La formació s’entén com “una acció que ajuda a fer [quelcom] donant-li la forma que li és pròpia” (Carbonell, 2004). Si parlem d’infants i joves, aquesta acció desvetlladora de potencialitats i qualitats –físiques, psíquiques, socials, ètiques i intel·lectuals– esdevé un acte creatiu. L’educació, per tant, està molt lligada a l’art, més enllà d’uns principis estètics que ens apropen al coneixement, les habilitats, l’activitat del pensament, la llibertat i el saber.

El desenvolupament, concebut com l’activació d’allò que roman latent en cada infant, és un concepte obert, dinàmic, divers i gens restrictiu que ens apropa a uns estats successius de creixement cap a la complexitat, d’acord amb els trets, les característiques, les necessitats i les particularitats de cada alumne.

16.2. Principis inspiradors de l'escola inclusiva

El procés de construcció d'aquesta escola per a tothom és la llavor bàsica per obtenir un model social amb espai per a tots. Aquesta escola inclusiva en què poden aprendre, junts, alumnes diferents –i també molt diferents (vegeu Pujolàs, 2003)– s'ha de crear a partir dels principis següents:

■ Principi de normalització

Es tracta d'un principi d'acció que sorgeix amb força els anys setanta als països nòrdics en l'àmbit social i que no es refereix exclusivament a les persones amb deficiències, sinó a la relació d'aquestes i totes les altres, dins d'una visió més dinàmica i humanística de l'excepcionalitat. Segons Nirje (1969), el principi d'acció és posar a disposició de totes les persones amb discapacitat unes condicions i una forma de vida tan properes i comunes com sigui possible a les circumstàncies i els estils de vida vigents en la societat, perquè el subjecte amb discapacitat s'ha d'emmarcar en un entorn semblant al del subjecte normal, impregnat d'una atmosfera càlida i rica en estimulació. Es tracta de la possibilitat que la persona amb discapacitat desenvolupi un tipus de vida tan normal com sigui possible.

De fet, la normalització es va plantejar com un objectiu general que calia aconseguir, mentre que la integració seria el mètode de treball per a la seva consecució.

■ Principi de valorització del rol social

En una primera fase, Wolfensberger argumenta que la normalització no s'adiu amb una norma estadística establerta i remarca les ideologies inconscients dels professionals que treballen en serveis socioeducatius i la necessitat de fer-los prendre consciència de crear una ideologia de normalització de serveis que posi fi als espais segregats (Wolfensberger, 1972).

El mateix Wolfensberger afirma que els hàbits de vida i el context sociocultural són determinants per desenvolupar els rols socials de les persones i posar-los en valor, especialment els d'aquelles que tenen un risc, i empren tant com sigui possible mitjans culturalment valorats. Els factors de desvalorització més importants tenen a veure amb l'allunyament dels altres (immigrants, amb discapacitat, pel seu color de pell, etc.), els quals els deshumanitzen, els veuen infantilitzats eternament i inacabats, els perceben com a perill o amenaça, els ridiculitzen i els converteixen en objecte de mofa, de pietat o càrrega (familiar, educativa i social), els consideren com a malalts i, sovint, morts en vida, persones en un estat de coma profund (Wolfensberger, 2007).

■ Principi d'integració

La integració significa que "les relacions entre els individus es creen a mesura que es reconeix que tots compartim els mateixos valors i drets bàsics i que es respecta la integritat de l'altre" (Nirje, 1969).

Si l'apliquem a l'àmbit educatiu, la integració pretén unificar l'educació ordinària i l'especial per oferir un conjunt de serveis a tots els nens en funció de les seves característiques personals. El Pla nacional d'educació especial (1978), inspirat en l'Informe Warnok, va assenyalar: "L'educació especial s'ha d'impartir en els centres ordinaris del sistema educatiu general tant com sigui possible i només quan sigui absolutament imprescindible en centres específics. Per tant, caldrà configurar l'estructura i el règim d'aquests centres per facilitar la integració dels seus alumnes en centres ordinaris. Cal alhora flexibilitzar i modificar el sistema educatiu ordinari, proporcionar-li recursos materials, personals i organitzatius".

La integració suposa també establir diferents graus d'escolarització: completa combinada o compartida parcial en aules ordinàries o centres específics. Però també se la relaciona amb quatre nivells globalitzats i interrelacionats: el físic, el funcional, el social i el comunitari.

- Integració física: es caracteritza per la participació escassa de l'alumne en el seu entorn escolar. Només es comparteixen espais comuns de lleure i menjador.
- Integració funcional: es produeix quan el nen amb discapacitat desenvolupa les mateixes activitats que els seus companys o molt similars. Hi ha tres nivells:
 1. Coutilització de recursos amb els alumnes de centres ordinaris, però en moments diferents.
 2. Utilització simultània de tots els serveis per part de tots els alumnes.
 3. Cooperació, quan s'estableix una relació activa entre ambdós grups en la utilització de recursos.
- Integració social: es produeix quan l'alumne amb discapacitat forma part real del grup i manté intercanvis significatius amb els seus companys.
- Integració a la comunitat: es considera com el darrer graó en el contínuum d'integració, ja que l'alumne aconsegueix les mateixes condicions, atribucions i obligacions que qualsevol ciutadà.

■ Principi de sectorització

La sectorització consisteix a aplicar el principi de normalització de la prestació de serveis a l'alumnat en l'entorn on viu, per apropar els recursos educatius on hi ha la necessitat. L'aplicació d'aquest principi és conseqüència del valor que es dóna a la socialització del nen, la qual només s'ha de donar en contextos propers.

■ Principi de personalització

Es tracta d'un principi pedagògic imprescindible en tot procés d'ensenyament i aprenentatge, ja que es treballa amb un alumnat que per definició s'aparta significativament i singularment dels processos estandarditzats de desenvolupament, de conducta, etc. Així mateix, aquest principi, per no incórrer en errors, s'ha de complementar amb els processos grupals i cooperatius, ja que tenen molta importància en les situacions d'aprenentatge.

■ Principi d'igualtat d'oportunitats

Vol dir tractar tots els alumnes igual de bé, però de manera personalitzada d'acord amb allò que cada un necessita per assolir les fites de l'educació –que han de ser les mateixes per a tot l'alumnat–; és a dir, no s'han de repartir els recursos als alumnes a parts iguals, sinó que els recursos s'han de distribuir en funció de les necessitats educatives de cada alumne. Els alumnes amb necessitats educatives especials vinculades a alguna discapacitat o derivades d'aquesta necessiten recursos educatius especials a diferència dels altres alumnes.

16.3. L'impuls definitiu: la Convenció per a la defensa dels drets humans de les persones amb discapacitat

Quan el novembre de 1989 es va aprovar la Convenció sobre els drets de l'infant, aquesta va ser el primer tractat de drets humans que contenia una referència específica a la discapacitat (concretament a l'article 2 sobre la no-discriminació i al 23, dedicat exclusivament als drets i a les necessitats dels nens amb discapacitat). Així mateix, el setembre del 2006, es va dictar l'Observació general núm. 9 sobre els nens amb discapacitat, davant la manca d'escolarització i d'actuacions preventives en països en desenvolupament (UN, 2006).

La Convenció per a la defensa dels drets humans de les persones amb discapacitat va ser ratificada per la majoria d'estats membres de l'ONU el 30 de

març del 2007 i per l'Estat espanyol el 3 de maig de 2008. Actualment, l'han signada 148 països amb 100 ratificacions i 90 han signat el protocol opcional amb 61 ratificacions. Una mostra de la seva vigència és la creació d'un comitè encarregat de supervisar el compliment de la Convenció i les polítiques que determinen els estats, les que atemptin contra la igualtat d'oportunitats i la negació d'ajustaments raonables, i que defensi la no-discriminació i els drets i llibertats.

Pel que fa a l'educació, l'article 24 sobre el dret de les persones amb discapacitat a l'educació no deixa gaires esclertes: "El dret de les persones amb discapacitat a l'educació s'ha de dur a terme sense discriminació i s'ha de basar en la igualtat d'oportunitats per a tot l'alumnat. Els estats parts han d'assegurar un sistema d'educació inclusiu tenint en compte els punts següents:

- que desenvolupi al màxim el potencial humà, la personalitat, els talents i la creativitat sense exclusions per motius de discapacitat;
- que permeti a les persones amb discapacitat l'accés a una educació primària i secundària inclusives, de qualitat, gratuïta i en igualtat de condicions que els altres i en la comunitat on visquin;
- que faci ajustaments raonables en funció de les necessitats individuals;
- que doni el suport necessari a l'alumnat amb discapacitat en el marc del sistema general d'educació per a la seva formació efectiva;
- que ofereixi mesures de suport personalitzades i efectives en entorns que fomentin al màxim el desenvolupament acadèmic i social, de conformitat amb l'objectiu d'una plena inclusió, i
- que faciliti l'aprenentatge del sistema Braille, l'escriptura alternativa i altres sistemes i formats de comunicació augmentatius o alternatius, i habilitats d'orientació i de mobilitat, així com la tutoria i el suport entre iguals".

La Convenció –com no podria ser d'una altra manera– insta els estats a fer els ajustaments raonables convenients i a planificar a partir del disseny universal. Entenem per ajustaments raonables les modificacions i adaptacions necessàries i adequades a un cas particular, per garantir a les persones amb discapacitat el gaudi o l'exercici de tots els drets humans i llibertats fonamentals en igualtat de condicions que els altres. El disseny universal es refereix al disseny de productes, entorns, programes i serveis que puguin utilitzar totes les persones, si és possible sense necessitat d'adaptació ni disseny especialitzat. Aquest no ha d'excloure els ajuts tècnics per a grups particulars de persones amb discapacitat quan calguin.

16.4. Moments de canvi. Vells debats, nova cultura

Si analitzem els principis, els recorreguts i els relats que aquest procés ha generat al llarg dels darrers anys, ara seria el moment de tancar el debat –amb el reforç

d'una convenció– i concentrar-nos en la construcció de l'escola inclusiva, l'escola per a tots els nens i totes les nenes. De fet, però, sembla que no és així i l'univers de l'educació especial –com s'ha anomenat al llarg de tants anys– no és indiferent als canvis i les transformacions i, de fet, molts dels principis emergents als anys seixanta i setanta –malgrat seguir vigents en essència– passen per un moment delicat i crític, particularment pel que fa a les actituds i voluntats de la comunitat educativa. És una situació que recorda la dicotomia existent a principis del segle passat entre l'escola graduada i l'escola nova, a l'empara de la Llei d'instrucció pública de 1857. Els dos corrents pedagògics constituïen l'anvers i el revers del camí seguit en l'escolarització de nens en situacions de desavantatge o dificultat. L'escola nova i l'escola graduada van coexistir en el temps; tanmateix, una d'aquestes va triomfar massivament en ser adoptada per les polítiques educatives governamentals dels països industrialitzats, mentre que l'altra va quedar com un residu marginal en certes experiències d'innovació pedagògica. En la primera hi cabien tots els escolars, ja que es basava en el principi de la individualització didàctica, mentre que en la segona no, atès que es fonamentava en el principi de l'homogeneïtzació dels agrupaments dels escolars.

Al cor d'aquesta nova cultura de la discapacitat reflectida per la Convenció en què l'educació és un dels exponents més rellevants, hi ha dues proposicions bàsiques:

1. La discapacitat és un fenomen humà universal, no la marca d'una discreta minoria social per a qui cal fer polítiques i accions especials.
2. La comprensió de la discapacitat inclou una interacció estreta i complexa entre les condicions de salut d'una persona, els factors personals i els entorns. La intervenció en qualsevol d'aquestes parts té la força de modificar les altres com a elements d'un sistema complex.

L'any 1978, en l'Informe Warnok es van subratllar dues afirmacions que han marcat aquest darrer quart de segle: d'una banda, que l'escola especial constituïa la millor alternativa per educar nens amb discapacitats greus i complexes (físiques, intel·lectuals o sensorials), amb trastorns emocionals o comportaments greus i deficiències múltiples, i, d'altra banda, que algunes de les escoles especials s'haurien de reconvertir en centres de recursos i, a més, que el seu personal havia d'oferir suport i assessorament als professionals de l'escola ordinària.

Al llarg d'aquests darrers anys, el concepte d'integració també ha evolucionat cap a la idea d'inclusió. *Integració* s'ha utilitzat per descriure processos mitjançant els quals s'ajuda alguns nens peculiars a participar en el programa de l'escola que hi ha en funcionament. En canvi, *inclusió* suggereix la voluntat de generar canvis dins l'escola per atendre la diversitat de tots els seus alumnes. En el primer cas, és l'alumne qui ha d'adaptar-se i canviar o millorar (amb els ajuts i suports adients), sovint amb un excés de dependència de figures de suport o vetlladors.

Quan parlem d'inclusió ens referim a la realitat educativa en tot el seu conjunt (comptant amb el suport de polítiques educatives compromeses i amb una voluntat de racionalització dels recursos), però, sobretot, als plans actitudinals i de formació dels seus elements, que s'han de transformar per acollir la diversitat, les particularitats o l'excepcionalitat de cadascun dels alumnes.

L'educació inclusiva és el procés pel qual s'ofereix a tots els infants –sense distinció de la discapacitat, la raça o qualsevol altra diferència– l'oportunitat de continuar sent membre de la classe ordinària i aprendre dels seus companys (juntament amb ells, dins l'aula). Les escoles inclusives es basen, doncs, en aquest principi: tots els nens, fins i tot aquells que tenen discapacitats més greus, han de poder anar a l'escola de la seva comunitat amb el dret garantit de ser ubicats en una classe comuna (Stainback, 2001).

La inclusió, per tant, exigeix un procés dinàmic i complex amb una interacció constant entre diferents actors, crea xarxes naturals de suport i es basa en la idea que tots els alumnes poden arribar a un aprenentatge significatiu amb els suports i les oportunitats adequats, amb la participació de tots, i a l'adaptació a qualsevol procés educatiu de qualitat. Lluny de ser una moda passatgera, és un dels reptes d'excel·lència i qualitat més importants que té la comunitat educativa i la societat en general (Carbonell, 2007). Alhora, aquest desafiament –malgrat les dificultats, les contradiccions, les controvèrsies i les emocions que genera– hauria d'apropar progressivament els sabers i les bones pràctiques de l'educació especial i l'educació ordinària. És una simbiosi necessària per respondre adequadament a les necessitats de tot l'alumnat, independentment de la gravetat de les barreres a l'aprenentatge i la participació. Un camí en què no cal córrer, però on tampoc s'ha de deixar de generar els facilitadors necessaris perquè el procés es desenvolupi. Els primers centres d'educació especial de referència i programes específics de suport a l'escola ordinària a Catalunya poden ser el motor d'un procés que ajudi a canviar l'enfocament i sobretot l'actitud.

El centre de referència i proveïdor de programes específics Aspasim a Barcelona – que en el curs 2011-2012 té 100 alumnes amb discapacitats intel·lectuals i de desenvolupament matriculats a 40 centres educatius ordinaris de Barcelona– concreta l'atenció a aquest alumnat en un pla educatiu individualitzat i abraça les àrees de suport següents:

- **Suport a alumnes en el centre educatiu ordinari**
 - Aprenentatge dels continguts del currículum escolar a l'aula ordinària.
 - Cura i higiene personal, alimentació i mitjans de transport.
 - Sortides escolars, activitats de lleure i participació en altres activitats escolars generals.
 - Desenvolupament personal de tasques escolars.

- **Suport tècnic a professionals dels centres educatius ordinaris**

- Concreció de mesures personalitzades d'avaluació i de participació en activitats generals.
 - Preparació de mesures generals comprensives d'ensenyament que incloguin l'alumnat amb discapacitat.
 - Personalització i adaptació de materials perquè l'alumnat amb discapacitat participi en l'ensenyament i l'aprenentatge.
- **Suport a pares i mares o tutors legals**
 - Decisions sobre prioritats educatives, necessitats de suport i emplaçament o escolarització en el context de l'elaboració del pla educatiu personalitzat.
 - Transicions escolars (escolarització, itineraris escolars generals, opcions posteriors a l'escolarització obligatòria i plans de transició a la vida adulta).
 - Suport a l'AMPA Aspasim Escola Ordinària.
- **Actuacions per millorar l'atenció a aquests alumnes**
 - Logopèdia i suport conductual positiu, teràpia relacional, musicotèrapia, treball social, suport d'auxiliars tècnics i sanitaris i per a la participació en l'entorn.
 - Fisioteràpia i suport neurològic i psiquiàtric.

Dins d'aquest procés sorgeixen opinions diverses. Algunes són contràries o crítiques, d'altres són favorables o hi donen crèdit. Així, s'obre un debat que sacseja, enriqueix i dinamitza l'acció educativa i, consegüentment, afavoreix la reflexió i la necessitat de trobar el consens. No obstant aquest debat, la inclusió, a més de ser un dret i una qüestió de justícia que comporta amplis beneficis socials, és efectiva per a tots els alumnes, tant en el vessant acadèmic com en el de creixement psicosocial, i el fet de tenir a l'aula ordinària un nivell d'exigència més alt millora els seus resultats acadèmics.

En els darrers treballs de recerca en diferents escenaris educatius, i amb masses crítiques prou assenyalades, els resultats revelen que els alumnes sense discapacitat educats en escoles inclusives progressen significativament més en matemàtiques i lectura, i, pel que fa als alumnes amb discapacitat, l'anàlisi comparativa no aprecia diferències rellevants en els resultats de matemàtiques i lectura. Tanmateix, la revisió de les mitjanes i els percentatges dels diferents grups ens indiquen un nivell més alt d'aprenentatge en els entorns inclusius, la qual cosa reforça la tesi central que tants autors defensen: "Si no hi ha diferències significatives en el rendiment acadèmic i en el desenvolupament psicosocial, és obvi que educar l'alumne amb discapacitat en els entorns menys restrictius no és sols una opció raonable, sinó que hauria de ser prioritària" (Carbonell, 2007).

Es poden preveure altres alternatives, però només eventualment i quan s'hagin fet tots els esforços per fer factible la seva atenció a la classe comuna, i sempre que aquestes alternatives representin clarament més beneficis per a l'alumne. Com a

resultat, els estudiants amb necessitats especials o discapacitats van a l'escola on ja anirien si no fossin discapacitats i van a una classe comuna amb els companys de la seva edat (Porter, 2001).

16.5. A tall de conclusió

Potser ara, amb una llei d'educació de Catalunya per desplegar, és el moment que tots plegats tinguem amb les persones amb capacitats diferents –en tant que col·lectius altament vulnerables i manipulables– un somni real, un somni que passi de la conceptualització a la realitat i en el qual es garanteixi un gaudi ple dels drets en igualtat de condicions.

Fugim d'allò negatiu. Ressaltem varietats i dinamisme i no diferències. Parlem en termes neutres i universals (com ara condicions de salut, facilitadors, suports, limitacions, capacitats, barreres i potencialitats), no creem el tercer sexe i universalitzem dissenys posant tot l'èmfasi en la participació. La discapacitat és aleatòria. De fet, tots tenim unes determinades condicions de salut que ens fan vulnerables i limitats, i també tenim capacitats i entorns més o menys afavoridors, amb respostes i reaccions personals diverses.

I per què no dir-ho? Tenim el somni de treballar per una comunitat educativa unida i forta, amb un nord clar. El procés està engegat i si som capaços de fitar el mínim comú que multipliqui i sumi, i d'allunyar-nos dels màxims comuns divisors, segur que tot l'alumnat ho agrairà, però, essencialment, haurem contribuït a construir una societat millor. L'escola per a tothom és el veritable germen d'una societat inclusiva.

Bibliografia

- CARBONELL, E.; BATLLORI, C., I MUÑOZ, J.; SALTOR, A. "Inclusió educativa d'alumnat amb greus barreres per a l'aprenentatge i la participació, també en l'ensenyament secundari". *Suports*. Barcelona: vol. 8, núm. 2, (2004), pàg. 132-147.
- CARBONELL, E.; CAPELLA, N.; CREUHERAS, M.; ESCUDERO, G.; MILIAN, M. "Transformació d'un centre d'educació especial en centre proveïdor de recursos per a la inclusió educativa d'alumnat amb greus barreres a l'aprenentatge i participació. ASPASIM, 20 anys d'un procés". *Àmbits de la Psicopedagogia*, núm. 21 (2007), pàg. 37-43.
- NIRJE, B. "The normalization principle". A. QUGEL, R.; SHEARES, A. Edil, 1996.
- ONU NACIONS UNIDES. Convenció per a la defensa dels drets humans de les persones amb discapacitat, 2007.
- ONU NACIONS UNIDES. Convenció sobre els drets de l'infant. Observació general núm. 9, Entorn dels nens amb discapacitat, 2006.

- PORTER, G. L. "Elements crítics per a escoles inclusives. Creant l'escola inclusiva: una perspectiva canadenca basada en quinze anys d'experiència". *Revista Catalana d'Educació Especial i Atenció a la Diversitat*. Barcelona: vol. 5, núm. 1, Barcelona (2001), pàg. 6-14.
- PUJOLÀS, P. *Aprendre junts alumnes diferents. Els equips d'aprenentatge cooperatiu a l'aula*. Vic: Eumo, 2003.
- STAINBACK, S. B. "Components crítics en el desenvolupament de l'educació inclusiva". *Suports*. Barcelona: vol. 5, núm. 1, (2001), pàg. 26-31.
- WOLFFENBERGER, W. *The principle of normalization in human services*. Toronto. Canadà: NIMR, 1972.
- WOLFFENBERGER, W.; THOMAS, S. *Passing: a tool for analyzing service quality according to Social Role Valorization criteria*. Ratings manual. 3a ed. rev. Syracuse, NY: Syracuse University Training Institute for Human Service Planning, Leadership & Change Agency, 2007.

Per a una aplicació correcta del Conveni de la Haia de 1993 en matèria d'adopció internacional

Alegría Borrás

Catedràtica de dret internacional privat
de la Universitat de Barcelona

17. Per a una aplicació correcta del Conveni de la Haia de 1993 en matèria d'adopció internacional

17.1. La preocupació per l'aplicació correcta del Conveni

El Conveni de la Haia de 1993 en matèria d'adopció internacional és, sens dubte, un dels convenis elaborats en el si de la Conferència de la Haia de Dret Internacional Privat que ha tingut més èxit. En data 9 de novembre de 2011, són 85 els estats part en aquest Conveni; els últims a incorporar-s'hi han estat Senegal (per la qual cosa entrarà en vigor el proper 1 de desembre de 2011) i Vietnam (per la qual cosa entrarà en vigor el proper 1 de febrer de 2012).⁵⁶ Aquest èxit, a més, rau en el fet que aquests estats inclouen tant estats d'origen com estats de recepció dels nens, un objectiu que es va veure clar des del moment en què la Conferència va decidir (a la XVII sessió, el 1988) l'elaboració d'un conveni sobre adopció internacional: si els estats membres de la Conferència eren, en aquell moment, en gran majoria estats de recepció de nens, es va considerar com a indispensable la participació dels estats d'origen d'on provenen molts dels nens que s'adopten.

Però l'èxit d'un conveni es mesura sobretot per la valoració del seu funcionament. L'aplicació correcta d'un conveni com aquest, en què és fonamental la col·laboració de les autoritats d'ambdós països, el d'origen i el de recepció, implica un respecte estricte dels principis fonamentals del conveni, entre els quals hi ha el principi de subsidiarietat i la prevenció del frau i la corrupció. No sempre la legislació dels estats és adequada i no sempre les autoritats estan disposades a actuar correctament. És en aquest punt, en què es volen fer algunes consideracions sobre la manera en què la Conferència de la Haia vetlla pel funcionament correcte del Conveni de 1993, mitjançant una activitat que consisteix a ajudar a aquest bon funcionament i que es denomina "seguiment" (monitoring). Es tracta d'una vessant poc coneguda en general i que, en canvi, té una gran transcendència pràctica.

56. Tota la informació sobre la Conferència de la Haia i els documents que es mencionen es poden trobar a <<http://www.hcch.net>>, disponible, a més de les llengües oficials (francès i anglès), en espanyol, a "Secciones especializadas" i després "Adopción internacional".

17.2. Les comissions especials sobre l'aplicació del Conveni de 1993

En el cas d'aquest Conveni, com en el d'altres de cooperació d'autoritats, la Conferència de la Haia organitza periòdicament comissions especials per al seu seguiment. De fet, la Conferència va començar aquest tipus d'activitat el 1977, amb una comissió especial sobre el control de l'aplicació del Conveni de 1965 en matèria de notificacions. Aquestes reunions constitueixen un fur adequat i útil per conèixer millor el Conveni, per trobar-se amb les autoritats centrals d'altres països i, així, per intercanviar opinions, i també per arribar a solucionar problemes d'alguns casos concrets. A la fi d'aquestes comissions especials sempre es redacten unes conclusions i recomanacions, que inclouen els punts essencials abordats durant la reunió.

La primera reunió⁵⁷ d'aquest tipus en relació amb el Conveni sobre adopció va tenir lloc el 1994, poc temps després de la seva firma, amb l'objectiu específic d'elaborar un formulari sobre el consentiment per a l'adopció i l'aplicació del Conveni als nens refugiats i a altres nens desplaçats internacionalment com a conseqüència de problemes existents als seus països d'origen. La segona reunió va tenir lloc l'any 2000 i va tenir un caràcter eminentment pedagògic. De fet, es podia veure un desconeixement dels mecanismes bàsics del Conveni, com l'article 17 (el moment clau del matching) i la seva diferència respecte a l'article 23 (Reconeixement de l'adopció) o la mateixa organització de l'autoritat central, sense la qual el Conveni no pot funcionar. El 2005 el coneixement del Conveni era ja més ampli i es van poder abordar qüestions vinculades al seu funcionament, incloent-hi un examen detallat de la intervenció i el funcionament dels organismes acreditats. L'última reunió va tenir lloc el 2010 i, a més dels problemes relatius al funcionament del Conveni, es va abordar en profunditat el tema de la sostracció, la venda i el tràfic de nens en el context de l'adopció internacional, i en la qual van ressaltar les intervencions del senyor H. Boechat i de la senyora F. Fuentes del Servei Social Internacional (centre de Ginebra) sobre la investigació de les zones grises de l'adopció internacional en què aportaven estadístiques o sobre els abusos en el comerç de nens: com "es crea" el nen per ser adoptat, l'obtenció del consentiment, el segrest de nens i el "blanqueig" de nens, per arribar a fer unes recomanacions tant als estats d'origen com als de recepció perquè s'informessin millor, es coordinessin i controlessin les transferències de diners.

Com a resultat d'aquestes reunions també es pot considerar la publicació de guies de bones pràctiques, una activitat que la Conferència ha començat a fer recentment en relació amb els convenis de cooperació. Es tracta de redactar uns textos assequibles, ja que molts dels lectors no seran juristes.⁵⁸ El 2005 es va discutir

57. L'autora d'aquest article, a més d'haver participat com a representant d'Espanya en la negociació del Conveni, ha participat també a totes les comissions especials sobre aquest Conveni i ha presidit la Comissió Especial el 2000 i el 2005.

58. L'Informe explicatiu té un caràcter pròpiament jurídic, és relatiu al Conveni i està redactat pel professor Gonzalo Parra-Aranguren.

un primer projecte de guia de bones pràctiques per a la implementació i el funcionament del Conveni, que es va publicar el 2008 amb el títol *La posada en pràctica i el funcionament del Conveni de la Haia de 1993 sobre adopció internacional, Guia de bones pràctiques* (Guia de bones pràctiques 1). L'objectiu d'aquesta Guia és preparar adequadament l'estructura jurídica i administrativa de l'estat que vol ser part al Conveni (legislació i procediments d'implementació, establiment d'autoritats, provisió de recursos materials i humans, etc.). L'experiència ha demostrat que aquesta preparació és essencial per implementar el Conveni de manera eficaç després de la ratificació o l'adhesió i assegurar-ne el funcionament correcte. Una planificació curosa i una posada en pràctica progressiva, tenint en compte la realitat del sistema vigent i els recursos limitats, ajudaran els estats a planificar i millorar les pràctiques en matèria d'adopció internacional.

A la Comissió Especial de 2005 es va constatar que l'acreditació d'organismes i el seu control és un tema que preocupa, ja que hi ha grans diferències entre els estats i, fins i tot, entre les agències en un mateix estat. Per això es va començar a preparar *Acreditació i organismes acreditats per a l'adopció. Principis generals i guia de bones pràctiques* (Guia de bones pràctiques 2), que es va començar a discutir a la Comissió Especial de 2010 i encara no està acabat, a causa, sobretot, dels seus capítols 9 (Cost de l'adopció) i 10 (Actuació dels organismes acreditats als estats d'origen). Després seguirà una tercera guia de bones pràctiques sobre selecció, assessorament i preparació dels futurs pares adoptius.

17.3. L'assistència tècnica per a la aplicació dels convenis

L'any 2002 es va aprovar el Pla estratègic de la Conferència amb l'objectiu d'augmentar el nombre de membres de la Conferència i dels estats part als seus convenis, per la qual cosa es va intensificar el treball de l'Oficina Permanent de l'organització a fi d'oferir eines a les persones i les institucions encarregades d'aplicar els convenis de la Haia. Molts dels nous membres i dels nous estats part dels convenis són estats en vies de desenvolupament, amb infraestructures jurídiques insuficients, la qual cosa es va traduir en sol·licituds d'ajut a l'Oficina Permanent: és el que s'anomena assistència tècnica i que inclou enviar missions per analitzar i diagnosticar els problemes, desenvolupar una estratègia per a l'aplicació del Conveni, preparar o revisar la legislació i els mecanismes d'execució, oferir ajut per a la creació i formació de les autoritats centrals, organitzar seminaris i conferències per a jutges, funcionaris i operadors jurídics, etc. L'augment de sol·licituds va portar al punt en què, l'any 2007, es creés, en el si de l'Oficina Permanent de la Conferència, el Centre Internacional d'Estudis Judicials i Assistència Tècnica, amb l'objectiu de proporcionar suport a l'organització de les diverses activitats i obtenir fons per a aquesta assistència tècnica.

Un dels programes de més èxit en aquesta assistència tècnica és el Programa

d'assistència tècnica per a l'adopció internacional o ICATAP.⁵⁹ Dintre de les activitats desenvolupades en aquest sentit, algunes han estat particularment rellevants i ens hi referirem. Es tracta dels casos de Guatemala,⁶⁰ Cambodja⁶¹ i Haití.

En el cas de Guatemala, els problemes es varen detectar molt aviat, ja a la Comissió Especial de 2000. L'Oficina Permanent, amb l'ajut econòmic d'Austràlia, Noruega i Estats Units, va començar a prestar assistència tècnica a aquest país des de 2002, si bé una situació constitucional complicada va fer que l'adhesió al Conveni no fos efectiva fins al 2007. L'UNICEF i experts de diversos països (Colòmbia, Alemanya, Noruega, Espanya i Estats Units) varen fer sessions d'informació i de formació, i també varen treballar per preparar la legislació adient. Igualment, va ajudar al programa el Govern de Xile. L'any 2009 l'Oficina Permanent de la Conferència, juntament amb l'UNICEF, va desenvolupar un programa pilot per permetre la represa de les adopcions internacionals, però va haver de ser suspès a conseqüència d'un informe de les Nacions Unides que donava compte de greus irregularitats en el sistema de protecció de nens a Guatemala. En tot cas, el Programa ha servit per posar fi a les adopcions privades; ha servit per disminuir el mercat de nens, xifrat en uns 5.000 nens anuals entre la compra, la venda o el segrest, o fins i tot les anomenades granges de bebès (*baby farming*); ha servit per augmentar el nombre d'adopcions nacionals i, finalment, ha servit per formar les dones, de manera que siguin menys els nens donats en adopció.

Cambodja va demanar ajut a l'ICATAP 2008 a fi de poder implementar correctament el Conveni de 1993. En aquest cas, ICATAP ha col·laborat estretament amb UNICEF. L'assistència ha consistit a proporcionar consell sobre la normativa que calia adoptar, l'organització i la formació de l'autoritat central, etc. Totes aquestes accions permetran la represa de les adopcions internacionals l'1 d'abril de 2012. Cal assenyalar, en aquest cas, la importància dels estats de la regió: d'una banda, permetent que un país de la regió, com Filipines, també participés a l'ajut a Cambodja; d'altra banda, tenint un efecte multiplicador de l'assistència a països veïns, com Vietnam i Nepal.

La situació d'Haití és diferent. Amb motiu del terrible terratrèmol el gener de 2010, l'Oficina Permanent va preparar una nota per cridar l'atenció sobre diverses qüestions que afecten l'adopció internacional, com abans havia fet ja en el cas del desastre del tsunami. Encara que Haití no era part en el Conveni, a les comissions especials s'ha exhortat sempre els estats part a aplicar les garanties i els principis del Conveni de 1993 als estats no part. En aquest cas, l'Oficina Permanent subratlla que la primera preocupació havia de ser la protecció dels nens i que tota decisió

59. En anglès: Intercountry Adoption Technical Assistance Program.

60. D'acord amb l'article 44.3 del Conveni, Espanya, com Canadà, Alemanya, Holanda i el Regne Unit, va formular objecció a l'adhesió de Guatemala.

61. D'acord amb l'article 44.3 del Conveni, Alemanya, Holanda i el Regne Unit varen formular objecció a l'adhesió de Cambodja.

d'evacuació d'un nen s'havia de basar en consideracions de seguretat del nen i de tractar de trobar la seva família, sense confondre-ho amb un procediment d'adopció internacional. Una catàstrofe humanitària com un terratrèmol no pot justificar deixar de banda les garanties indispensables d'una adopció. A la Comissió Especial de 2010 es va concloure que no s'haurien de considerar noves sol·licituds d'adopció fins que les autoritats de l'estat al qual s'havia produït la catàstrofe estiguessin en condicions d'aplicar les garanties necessàries. A petició del primer ministre d'Haití, es varen reunir diverses conferències, amb participació de diversos estats, a més de l'Oficina Permanent de la Conferència de la Haia i l'UNICEF, a fi de preparar l'adhesió d'Haití al Conveni de la Haia de 1993 i de revisar el Projecte de Llei d'adopció internacional en preparació i proposar-hi esmenes. El resultat és que Haití va signar el Conveni el 2 de març de 2011.

17.4. Consideracions finals

A través d'aquestes ratlles s'ha volgut passar revista a algunes de les activitats desenvolupades per l'Oficina Permanent de la Conferència de la Haia de Dret Internacional Privat per a l'aplicació correcta dels convenis elaborats en el seu si. La Conferència no és simplement una "fàbrica de convenis", sinó que té un interès particular en la seva implementació i aplicació interna. L'interès superior del nen està en joc en un tema tan delicat com la seva adopció internacional. Però m'interessa subratllar un últim element: aquesta tasca de formació i assistència no correspon només a l'Oficina Permanent, a la Comissió de Nacions Unides dels Drets de l'Infant o a l'UNICEF, sinó que també ha d'interessar als estats part del Conveni i a les seves autoritats centrals i autoritats competents, com a garants de l'aplicació correcta del Conveni i, en definitiva, com a defensors dels drets dels nens.

Importància i necessitat de l'educació emocional a la infància i l'adolescència

Rafael Bisquerra Alzina i Núria Pérez Escoda
Directors del màster Educació emocional i benestar
Universitat de Barcelona

18. Importància i necessitat de l'educació emocional a la infància i l'adolescència

18.1. Què és l'educació emocional?

Aquest article té com a objectiu justificar la importància i la necessitat de l'educació emocional i aportar algunes idees per posar-la en pràctica, especialment pensades per a les famílies i el professorat.

Convé distingir entre intel·ligència emocional, competències emocionals i educació emocional. Intel·ligència emocional és 'la capacitat per identificar les emocions pròpies i les dels altres, usar-les per facilitar el pensament, comprendre'n la complexitat i regular-les de manera apropiada'. Segons aquesta definició, la intel·ligència emocional és un constructe hipotètic de la psicologia que complementa la intel·ligència, en sentit clàssic, i la personalitat.

Hi ha diferents models d'intel·ligència emocional, cosa que ha originat un debat entre els defensors de cada model i els seus detractors. Nosaltres ens referirem a les aplicacions pràctiques que es deriven d'aquest debat, que són les competències emocionals.

Les competències emocionals són 'la capacitat per gestionar de manera adient un conjunt de coneixements, capacitats, habilitats i actituds necessàries per prendre consciència, comprendre, expressar i regular apropiadament els fenòmens emocionals i afectius'. Una anàlisi més detallada de les competències emocionals permet identificar la consciència emocional, la regulació emocional, l'autonomia emocional, la sociabilitat i les habilitats de vida per al benestar (Bisquerra, 2009).

L'educació emocional és 'el procés educatiu que té com a objectiu el desenvolupament de competències emocionals. És un procés que s'inicia des de la primera infància i està present al llarg de tota la vida'. La fonamentació teòrica de l'educació emocional no es limita a la intel·ligència emocional, sinó que pren en consideració altres referents com ara les aportacions de la neurociència, la tradició de les competències socials, l'autoestima, les investigacions sobre el benestar i la psicologia positiva, etc. Es tracta d'un marc teòric ampli i integrador que fonamenta una proposta d'innovació educativa (Bisquerra i Pérez, 2007; Bisquerra, 2000). Quan

parlem d'educació no ens referim a l'escolarització, sinó a l'educació a la família, a la societat, als mitjans de comunicació, etc.

18.2. Justificació, necessitat i importància de l'educació emocional

Molts dels problemes de la societat actual tenen un substrat emocional. N'hi ha prou de llegir la premsa i estar al dia de les notícies dels mitjans de comunicació per constatar que vivim constantment amb ansietat, estrès, depressió; que hi ha conflictes, suïcidis, consum de drogues, comportaments de risc, etc. Si ens hi fixem, en tots aquests exemples es manifesta l'analfabetisme emocional, que s'observa en la incapacitat per controlar la impulsivitat i la ira i per prevenir la violència i en la baixa tolerància a la frustració, per exemple.

Les competències emocionals afavoreixen les relacions amb altres persones i amb un mateix, facilita la resolució positiva de conflictes, contribueix a la salut física i mental i ajuda a l'aprenentatge, entre d'altres. En últim terme, que és el que realment importa, les persones amb competències emocionals estan en condicions millors per contribuir al benestar personal i social.

L'educació formal, fins ara, no ha previst la necessitat ni la importància de l'educació emocional. Però ha arribat el moment de prendre'n consciència. Afortunadament cada cop hi ha més gent que ho entén així, tal com es manifesta en les publicacions que tracten aquest tema (Bisquerra, 2011).

És important i necessari que l'educació emocional es posi en pràctica tant a l'escola com a la família. La responsabilitat educativa és compartida. L'escola ha de facilitar que les famílies coneguin què és l'educació emocional i com treballar-hi perquè la integrin en el seu rol educatiu.

18.3. Educació emocional a l'escola

Posar en pràctica l'educació emocional a l'escola requereix uns requisits, alguns dels quals es comenten a continuació. El primer pas és la sensibilització i la formació del professorat. Sobre aquest punt hi ha més predisposició del professorat d'infantil i primària que no pas del de secundària. Però en els dos casos falta molta formació perquè el professorat tingui competències emocionals i es pugui sentir segur en el moment de posar-les en pràctica. L'equilibri emocional del professor es transmet i contagia als nens a través d'un to de veu suau, uns gestos alegres i simpàtics o unes carícies.

El professorat amb una formació mínima ho pot posar en pràctica, en primer lloc, a través de la tutoria, que és el primer espai idoni per introduir activitats encaminades al desenvolupament de competències emocionals. Les activitats poden

ser molt diverses i a l'apartat següent es donen alguns suggeriments.

Per poder parlar d'educació emocional en una escola no n'hi ha prou de fer una xerrada, aprofitar l'ocasió d'un conflicte o qualsevol activitat esporàdica que es consideri pròpia de l'educació emocional. Tot això és important, però no és suficient. L'educació emocional posada en pràctica de manera efectiva ha de ser planificada, intencional i sistemàtica i demana una dedicació mínima. Planificada vol dir que des del començament del curs s'han de determinar uns objectius, uns continguts i unes activitats mínimes. Per tant, no depèn de si es presenta l'ocasió per posar-la en pràctica o no; també cal incloure-la en el centre: en el PEC (Projecte educatiu del centre), en el PCC (Projecte curricular del centre) i en el PAT (Pla d'acció tutorial). Però aconseguir que l'educació emocional es manifesti clarament en aquests documents no és fàcil. Requereix un procés de conscienciació del professorat, de formació i d'una implantació progressiva que pot durar dos o tres anys i fins i tot més. Però és un procés necessari per aconseguir la implicació de la major part del professorat i evitar que sigui un treball fet per voluntat d'un professor o professora per voluntat pròpia. Això últim està molt bé com a punt de partida, però no hauria de quedar així. Convé deixar molt clar que una activitat educativa emocional sistemàtica és molt més que l'educació ocasional o circumstancial. S'estima que una educació emocional sistemàtica requereix un mínim de deu sessions d'una hora en un mateix curs escolar durant un mateix trimestre o distribuït al llarg del curs. Així, doncs, el desenvolupament de les competències emocionals requereix una pràctica llarga i un entrenament continuat.

Per afavorir-lo, l'ideal és la implicació de tot el professorat, de tal manera que l'educació emocional estigui present en totes les àrees acadèmiques com si es tractés d'un tema transversal. A tota matèria podem donar-li una dimensió emocional i utilitzar-la per desenvolupar competències emocionals.

La manera més efectiva de posar en pràctica l'educació emocional és aplicant programes. Un programa és 'el pla d'acció o actuació, sistemàtica i organitzada, que defineix unes metes educatives que es consideren valuoses'. És una estratègia diferent d'una intervenció espontània o ocasional sense perspectives de continuïtat. Intervenir per programes significa incloure, com a mínim, objectius, continguts, activitats i una fase d'avaluació (vegeu la bibliografia en què es detallen diversos llibres específics amb programes d'educació emocional destinats a diferents nivells educatius).

Alguns suggeriments sobre aquest tema en relació amb els infants són que la persona que educa ha de deixar expressar, sense prohibicions, les emocions que sentin els nens; ha d'animar-los a fer-ho i a legitimar les seves emocions; ha de tenir en compte el llenguatge emocional a través del cos i la paraula; ha de fer que els nens i nenes es familiaritzin amb estratègies que fomentin el benestar; ha de permetre que l'infant s'equivoqui i aprengui a ser més autònom emocionalment; ha de preparar espais perquè el nen o la nena estableixi relacions socials sanes; ha de facilitar la participació i la col·laboració de les famílies a l'escola, i ha de fer-li

comprendre que de l'emoció no necessàriament se'n deriva un comportament determinat, sinó que aquesta es pot regular (per exemple, la ira no ha de comportar sempre violència).

L'educació emocional s'ha de practicar mitjançant metodologies vivencials i participatives que prevegin l'experiència personal del nen o la nena, el seu entorn i les seves necessitats. Per exemple, no s'ha de prohibir que el nen plori quan en té ganes; en canvi se li pot dir: "Si vols plorar, pots fer-ho. Comprenc que et sentis trist perquè enyores la teva mare". Viure amb els nens el dia a dia ens pot ajudar a ensenyar-los a posar nom als seus sentiments i emocions i fer que reconeixin les emocions d'un mateix i les dels altres, perquè hem de comprendre que l'infant té dret a expressar el que sent i ser respectat per expressar-ho, de la mateixa manera que respectem les altres persones. L'adult ha d'ajudar el nen a canalitzar les emocions que li generin malestar i potenciar les emocions positives.

Una manera de proporcionar un bon clima d'afecte i seguretat és demanar a les famílies materials que formin part de les experiències del nen (joguines, fotografies i objectes) i ocupin un lloc significatiu per a ell.

La música, els titelles, els contes i el joc són quatre recursos excel·lents que ajuden a treballar l'educació emocional. La música, amb la seva varietat d'estils, desperta les emocions i les deixa fluir. Els titelles faciliten bones dinàmiques i s'hi creen vincles emocionals. Els contes permeten que els nens s'identifiquin amb els personatges i amb els seus sentiments; genera vincles emocionals i és un bon recurs perquè canalitzin les seves emocions. El joc facilita la interacció i l'expressió lliure dels sentiments i emocions. També les experiències que es puguin compartir en espais de treball individual o en grup són una bona oportunitat per afavorir l'educació emocional.

18.4. Educació emocional a la família

Els llaços emocionals que s'estableixen intensament entre pares i fills fan necessari que els uns i els altres aprenguin a ser emocionalment intel·ligents amb l'objectiu d'aconseguir viure tots junts amb més benestar.

Les relacions interpersonals –i en primer lloc les familiars– són un dels factors més importants del benestar emocional o de la felicitat. Curiosament, aquestes relacions també són les causes principals de conflicte i malestar, ja que provoquen emocions negatives, com ara la tristesa, el ressentiment i, fins i tot, l'odi.

Viure amb emocions negatives té un cost elevat en la nostra salut i en les relacions interpersonals. Quin clima emocional generem a la nostra llar si vivim immersos en aquest tipus d'emocions? Quins efectes té la nostra vivència emocional amb els nostres fills? En els nens, la manera ràpida i precipitada de viure que caracteritza la nostra societat té efectes com la irritabilitat, l'ansietat o la ràbia. Per tot això, és important que els adults siguin els primers a formar-se en competències emocionals.

En la infància es fixen les bases del creixement i de l'aprenentatge, per tant, és el moment clau per iniciar el desenvolupament sistemàtic de les competències emocionals. En aquesta etapa els pares poden ser un bon referent per ajudar els seus fills a desenvolupar les competències emocionals. Primer de tot cal començar per un mateix. Els pares i les mares són els primers que han de desenvolupar la seva intel·ligència i competències emocionals.

18.5. Propostes per a la pràctica

De cara a la posada en pràctica de l'educació emocional, tant a l'escola com a la família, es presenten en aquest apartat alguns suggeriments. A vegades ens referim a les famílies i altres al professorat. Però, en la majoria de casos, podríem referir-nos a l'adult educador, entès com a mare, pare, professor o professora.

Com puc comprendre i legitimar que el nen s'està enfadant si no puc reconèixer en mi mateix l'emoció de la ràbia? Ja ho deia Sòcrates: "Coneix-te a tu mateix". El camí del desenvolupament de competències emocionals comença per un mateix. Els pares i mares són models de comportament per als seus fills. Per això, és necessari que desenvolupin les competències emocionals a fi d'afavorir les dels seus fills.

Una proposta per començar aquest camí de desenvolupament personal és que l'adult connecti diverses vegades al dia amb el seu estat emocional, cal que identifiqui què està sentint en cada moment. Una bona manera de començar a treballar la nostra consciència emocional pot ser responnent qüestions com són: com em sento? Per què em sento així? Com estic manifestant el que estic sentint? Aquesta emoció, m'ajuda a superar la situació que visc o el moment actual? Quina estratègia puc aplicar per mantenir-la? Què puc fer per canviar-la i sentir-me millor?

El pas següent és ajudar els nostres fills o alumnes a detectar com se senten. Com més aviat comencem a treballar-hi millor. S'ha demostrat que els nens que han començat a desenvolupar la seva intel·ligència emocional a l'edat de 2 o 3 anys, quan en tenen 6 es mostren més cooperatius, amables i amb més competència social respecte de la resta, i també obtenen un rendiment acadèmic superior en matèries diverses, per exemple les matemàtiques o la llengua.

És necessari ensenyar els fills a connectar amb si mateixos perquè puguin identificar com se senten i comprendre que això afecta el seu comportament. Qualsevol situació de la vida quotidiana és bona per practicar i desenvolupar la consciència emocional. És positiu que prenguin consciència de les seves emocions, tant si estan contents com si estan tristos, enfadats, sorpresos, temerosos, etc.

Ser capaç de posar nom a les emocions pròpies i a les dels altres és un indicador de competència emocional. Una bona manera de desenvolupar aquesta competència és que els pares i les mares ho posin en pràctica i donin exemple; per això és important que els pares verbalitzin els seus estats d'ànim: quan estan contents, enfadats, tristos, etc. Això contribueix a ampliar el vocabulari emocional i a conèixer-se un mateix.

Un aspecte important és treballar amb els fills la causa que els ha originat una emoció determinada, trobar la millor manera d'expressar-la i identificar els gestos relacionats amb cadascuna.

Convé destacar que totes les emocions són legítimes i, per tant, és necessari acceptar-les. Ara bé, malgrat la legitimitat de les emocions, el comportament automàtic que se'n deriva (per exemple, l'atac va associat a la ira) no és sempre l'adequat. La impulsivitat pot ser un perill que causi problemes i conflictes múltiples. És important que els fills aprenguin, per exemple, la diferència entre estar enfadat, que és totalment legítim, i pegar el seu amic pel fet de sentir impulsivitat. No és legítim ni acceptable pegar algú a conseqüència d'un comportament impulsiu.

Algunes activitats per fomentar el desenvolupament de la consciència emocional són les següents:

- Dibuixar cares que expressin diferents emocions, per exemple, tristesa, disgust, ràbia.
- Amb fills adolescents es pot treballar el diari emocional. Una manera de fer-ho és animant-los a anotar en el diari com se senten. Aquesta activitat es pot fer de tant en tant, però sobretot és important fer-la quan hagin viscut una situació d'emocions intenses. A partir del moment en què en prenen consciència, han de reflexionar sobre la necessitat de canviar l'emoció i què poden fer per canviar-la (en cas que calgui).
- Situar-se davant d'un mirall pot ser un bon recurs perquè observin com canvien en ells i en l'adult els gestos facials propis de cada emoció.
- Davant algun succés important podem ajudar-los a connectar amb l'emoció que senten en aquest moment, posar nom al sentiment i detectar-ne el perquè.
- Quan el nen o nena està passant per alguna malaltia de llarga durada, és important que sigui conscient de quines emocions està sentint. Això té dos objectius: fer-li comprendre què sent i ajudar-lo a veure que pot canviar la seva emoció per una altra que sigui més beneficiosa en aquest moment.

En moments de malaltia és crucial aprendre a gestionar les emocions. Diverses investigacions han demostrat l'efecte de les emocions positives en la salut i en les relacions interpersonals. Alguns dels beneficis que produeix la vivència d'emocions positives són: disminució del dolor, reducció de la pressió sanguínia, disminució dels nivells d'adrenalina associats a l'ansietat, promoció de la calma, creació d'un estat de més benestar, millora de l'estat d'ànim i del sentit de l'humor i potenciació de les funcions del sistema immunitari.

És important que els pares i el professorat ajudin l'infant a detectar si està estressat, enfadat o trist, per exemple. Quant a la regulació, hi ha diverses estratègies. Una de gran efectivitat és la música: és bo saber quin tipus de música pot ajudar a canviar un estat d'ànim en funció de les preferències personals.

Jugar junts també fomenta viure experiències emocionals positives amb els fills, establir-hi una bona relació i desenvolupar-se emocionalment. Així, mitjançant el joc aprenen a augmentar la seva tolerància a la frustració, a controlar la impulsivitat, a respectar els torns de paraules i a escoltar amb més atenció. Alhora, el joc és una oportunitat òptima per riure, fomentar el sentit de l'humor i les emocions positives.

Fer carícies i donar mostres d'afecte formen part de les manifestacions emocionals íntimes. Tots necessitem carícies i mostres d'afecte, independentment de l'edat i de les relacions socials que mantinguem. Hi ha moltes formes d'acariciar. Una és manifestar agraïment, reconèixer el que l'altre ha fet bé, un contacte físic subtil, etc. Rebre i donar carícies ajuda a sentir-nos bé i a compartir emocions positives. El contacte corporal ens permet mostrar el nostre amor cap a l'altre. L'amor és una de les emocions positives que cal fomentar, desenvolupar i mantenir en la relació amb els nostres fills. És imprescindible mostrar-los l'amor que sentim per ells a partir del llenguatge corporal.

Finalment, cantar i ballar ajuda a generar benestar. Convé fomentar espais on mantenir amb els nostres fills una comunicació caracteritzada per l'obertura i la confiança. És fonamental respectar els seus comentaris i opinions amb tolerància, sense jutjar els seus sentiments. "El moviment es demostra caminant": els primers que han de mostrar aquesta obertura i confiança són els pares, per exemple quan expliquen els seus problemes i emocions i en parlen.

Bibliografia

- AGULLÓ MORERA, M. J. [et al.] *La educación emocional en la práctica*. Barcelona: Horsori-ICE, 2010.
- ÁLVAREZ, M. [et al.] *Diseño y evaluación de programas de educación emocional*. Barcelona: Praxis-Wolters Kluwer, 2001.
- BISQUERRA, R. *Educación emocional y bienestar*. Barcelona: Praxis-Wolters Kluwer, 2000.
- BISQUERRA, R. *Educación para la ciudadanía y convivencia. El enfoque de la educación emocional*. Barcelona: Wolters Kluwer, 2008.
- BISQUERRA, R. *Psicopedagogía de las emociones*. Madrid: Síntesis, 2009.
- BISQUERRA, R. (coord.) *Educación emocional. Propuestas para educadores y familias*. Bilbao: Desclée de Brower, 2011.
- BISQUERRA, R.; PÉREZ, N. "Las competencias emocionales". *Educación XXI*, 10 (2007), pàg. 61-82.
- GROP *Actividades para el desarrollo de la inteligencia emocional en los niños*. Barcelona: Parramón, 2009. [Versions en castellà, català, francès, portuguès, holandès i eslovè.]
- GÜELL, M.; MUÑOZ, J. *Educación emocional. Programa para la educación secundaria postobligatoria*. Barcelona: Praxis-Wolters Kluwer, 2003.

- LÓPEZ CASSÁ, E. *Educación emocional. Programa para 3-6 años*. Barcelona: Praxis-Wolters Kluwer, 2003.
- LÓPEZ CASSÁ, E. *Educación emocional en la infancia (de 0 a 6 años). Reflexiones y propuestas prácticas*. Madrid: Wolters Kluwer, 2011.
- PASCUAL FERRIS, V.; CUADRADO BONILLA, M. *Educación emocional. Programa de actividades para educación secundaria obligatoria*. Barcelona: Praxis, 2001.
- PÉREZ-ESCODA, N.; PELLICER, I. "Necesidad de desarrollo emocional en la adolescencia". I Jornades de tutoria a l'ESO al segle XXI. Universitat de Barcelona, 2009 <http://issuu.com/eprat.ice.ub/docs/necesidad_de_desarrollo_emocional_en_la_adolescenc> [Consulta: 28 de febrer de 2012].
- REDORTA, J.; OBIOLS, M.; BISQUERRA, R. *Emoción y conflicto. Aprenda a manejar las emociones*. Barcelona: Paidós, 2006.
- RENOM, A. *Educación emocional. Programa para la educación primaria*. Barcelona: Praxis-Wolters Kluwer, 2003.
- SOLDEVILA, A. *Emociónate. Programa de educación emocional*. Madrid: Pirámide, 2009.

Discriminats per l'edat? Ciutadania i participació dels nens en la vida pública

Lourdes Gaitán

Sociòloga i presidenta de l'Associació Grup Sociologia
de la Infantesa i l'Adolescència

19. Discriminats per l'edat?

Ciutadania i participació dels nens en la vida pública

La Convenció sobre els drets de l'infant (d'ara endavant CDI) representa actualment el referent principal en l'àmbit mundial per interpretar el lloc que ocupen els nens a la societat, no sols des del punt de vista legal i formal, sinó també en altres dimensions que, explícitament o implícitament, s'enuncien i es delimiten en el text, i que no són cap altra cosa que el reflex del pensament col·lectiu de la imatge comuna amb la qual el grup majoritari, compost pels adults, representava la infantesa en el moment d'assolir-se el consens a les Nacions Unides sobre els drets que havien de ser reconeguts als nens, fa ja més de 20 anys.

D'aquesta manera, després d'assenyalar que el seu àmbit d'aplicació s'estén a tots els éssers humans de menys de 18 anys, la CDI, a l'article 2, consagra la igualtat de drets de tots els nens i nenes i no la igualtat d'aquests envers les persones que superen la barrera dels 18 anys d'edat. Crida l'atenció que la CDI, l'origen de la qual va ser precisament el desequilibri de poder entre adults i nens, no esmenti enlloc la discriminació per motius d'edat.

En conseqüència, mentre que en alguns països ja hi ha lleis i altres disposicions legals que protegeixen la gent gran de la discriminació per la seva edat (age-based discrimination), gairebé cap país reconeix oficialment que l'edat de nenes o nens pot ser el motiu o l'origen d'algun tipus de discriminació. El fet que els tractats de drets humans no consideren els aspectes de la discriminació que tenen a veure amb la condició de ser nen ha comportat que alguns autors es preguntessin si els drets humans són en realitat "drets d'adults" (vegeu, per exemple, Wintersberger, 1994).

Tanmateix, el Comitè dels Drets de l'Infant (CRC), en alguns dels seus comentaris finals sobre els informes nacionals, ha assenyalat discriminacions que es fan als nens a causa de la seva edat i n'ha exigint l'eradicació. En el Comentari general núm. 12 sobre el dret a ser escoltats (CRC, 2009), concretament en el punt 21, es destaquen especialment alguns arguments en contra de la idea de considerar l'edat dels nens com una limitació perquè exerceixin els seus drets:

"El Comitè posa èmfasi en què l'article 12 no imposa cap límit d'edat al dret del nen a expressar la seva opinió i desaconsella als estats part que introdueixin per

lleï o a la pràctica límits d'edat que restringeixin el dret del nen a ser escoltat en tots els assumptes que l'afecten”.

Més endavant, en el punt 29, s'hi afegeix:

“...l'article 12 deixa clar que l'edat en si mateixa no pot determinar la transcendència de les opinions del nen. Els nivells de comprensió dels nens no van lligats de manera uniforme a la seva edat biològica. S'ha demostrat en estudis que la informació, l'experiència, l'entorn, les expectatives socials i culturals i el grau de suport contribueixen al desenvolupament de la capacitat del nen per formar-se una opinió. Per aquest motiu, les opinions del nen han d'avaluar-se examinant cas per cas”.

Segons el criteri del CRC, qualsevol assumpte que comporti efectes en la vida del nen farà que aquest tingui més capacitat per formar-se un judici correcte sobre l'afer, independentment de l'edat que tingui.

En tot cas, fins ara, el debat sobre els drets del nen i els estudis científics que s'hi han fet han deixat de banda la discriminació que es fa a les nenes i nens a causa de la seva edat. Gaitán i Liebel (2011) tracten aquest tema i distingeixen quatre categories de discriminació referides a nenes i nens com a individus o com a grup social o generació, que són:

1. Quan se'ls sanciona per conductes que no són desitjades en nens però que es toleren o són considerades normals en persones adultes.
2. Quan es prenen mesures justificades per la necessitat de protegir el nen, però que, finalment, impliquen més desavantatges per a ell, ja que es limita el seu marge d'acció o se l'exclou de la vida social.
3. Quan se'ls limita l'accés a drets, béns, institucions i serveis en comparació amb els adults.
4. Quan no es considera els nens, com a grup social, en la presa de decisions polítiques que poden comportar efectes negatius per a la seva vida futura i per a les generacions venidores.

Aquestes quatre variants de discriminació de nenes i nens per la seva edat són presents a gairebé tot el món, però no afecten tots els nens de la mateixa manera. Les tres primeres categories concerneixen sobretot nens que viuen en la pobresa o que estan en situació difícil o de risc, bé perquè la seva conducta social no correspon a la idea que té l'adult sobre el que és un comportament adequat per a un nen, o bé perquè les seves possibilitats de conèixer i de reclamar els seus drets són limitades; en aquest cas, es produeix una discriminació doble: com a nens i com a persones pobres o marginals.

En general, les discriminacions per motiu d'edat solen ser l'expressió d'una visió

d'infantesa en què els nens són inferiors als adults: tenen un estatus més baix i menys competències. Són un mitjà que l'adult utilitza –encara que no sempre de manera conscient– per tenir avantatge de poder envers el nen i per impedir –o almenys donar-hi allargs– la igualtat de drets dels nens.

En realitat, els nens estan exposats a una mar de reglamentacions en matèria d'edats mínimes que estableixen des de quin moment està permès que prenguin les seves pròpies decisions, algunes de summa importància per a la seva vida futura. Pensem, per exemple, en l'edat en què poden decidir sobre tractaments mèdics, l'edat en què poden contreure matrimoni, participar en eleccions o elegir quina fe volen professar. Aquestes edats varien segons les cultures i, fins i tot, dins d'una mateixa cultura. Així, en algunes societats, nenes i nens assumeixen responsabilitats que en altres són considerades com a no aptes per a nens. En aquestes, la protecció de la infantesa arriba a tal punt que els nens pràcticament ja no els queda cap marc d'acció per prendre decisions pròpies.

En la majoria dels casos, quan se'ls restringeix el marge d'acció argumentant falta d'edat, es recorre a dues justificacions: d'una banda, es considera que és necessari protegir els nens d'ells mateixos, ja que, presumptivament, no tenen prou capacitat per adonar-se de les conseqüències de les seves decisions; d'altra banda, encara que s'accepti que establir edats mínimes és un procediment molt inexacte, ja que nenes i nens de la mateixa edat poden tenir habilitats i capacitats diferents, cal mantenir-lo simplement perquè és més fàcil de controlar i d'implementar.

19.1. Comprendre els drets del nen com a drets d'acció

És possible entendre els drets no com un codi inamovible establert per sempre, sinó com un treball en curs, resultat d'un conjunt canviant de necessitats, idees i interessos contradictoris. El món, les relacions socials i les condicions de vida de les persones han canviat des que es va aprovar la CDI. Actualment, la capacitat de judici dels nens s'amplia perquè accedeixen sovint a fonts d'informació diverses; els seus desigs d'autonomia, i cada vegada en tenen més, s'uneixen al desig dels adults de veure els nens més responsables de la seva pròpia vida. Això implica proposar que els nens siguin cada vegada més actius en la definició, la defensa i la pràctica dels seus propis drets.

La Convenció sobre els drets de l'infant va reconèixer de manera vinculant, en l'àmbit del dret internacional, les nenes i els nens com a subjectes del seu propi dret. El prerrequisit per a aquest pas va ser que s'implementessin dos canvis fonamentals en la història del dret, que Barranc (2007: 17) denomina generalització i especificació. La generalització ha suposat considerar titulars de drets alguns subjectes que abans estaven exclosos; l'especificació suposa el reconeixement que algunes necessitats no són compartides per tots els subjectes.

Amb referència a la CDI, l'especificació es basa en el supòsit que els nens no

tenen les mateixes necessitats que els adults. Des de la perspectiva de la filosofia del dret, els que es deriven de determinades necessitats (per exemple, alta vulnerabilitat) solen denominar-se “drets morals” (Archard i Macleod, 2002). En aquest tipus de drets es manifesta l’obligació de la societat de cuidar i atendre les persones necessitades, les febles. La inclusió del col·lectiu infantil en aquest grup fa que, de facto, els seus drets es tractin com a obligacions de l’Estat i no com a drets dels quals, els mateixos nens, s’han d’apropiar i encarregar-se de fer complir. És per això que alguns protagonistes del debat filosòfic-jurídic neguen que els drets del nen realment siguin drets (Griffin, 2002) o els qualifiquen de “drets de beneficència” (*welfare rights*), i els diferencia dels “drets d’acció” (*agency rights*) (Brighouse, 2002).

En la CDI, els drets reconeguts a la protecció i a la provisió de mitjans per gaudir d’una vida digna responen al principi de les necessitats. Però la CDI és també el primer document internacional que té en compte, a més, drets de participació per a nenes i nens, els quals no es justifiquen al·ludint determinades necessitats, sinó que es basen en el concepte que els nens tenen interessos especials, que ells mateixos poden identificar i defensar. Tanmateix, les interpretacions més comunes i la gestió de la CDI a la pràctica tracten aquests dos grups de drets (els de provisió i protecció, d’una banda, i els de participació, de l’altra) com a esferes diferents que no tenen res a veure l’una amb l’altra. Aquesta situació es tradueix en el fet que la participació dels nens –quan n’hi ha– es limita a temes de la infantesa i es maneja com si es tractés d’algun escenari d’assaig o preparació per a la vida adulta.

Comprendre els drets dels nens com a drets d’acció significa que no és possible separar un tipus de drets d’un altre, sinó que l’exercici de cada dret es reforça amb l’exercici dels altres. Així, pel que fa a la protecció, se suposa en general que aquesta és, en primer lloc, tasca dels adults, ja que se’ls considera amb més capacitats i a més tenen la influència, el poder i els mitjans necessaris per salvaguardar els nens de qualsevol perill. Tanmateix, en protegir els nens, és possible que caiguem en una restricció de la seva llibertat i el seu marge de decisió, la qual cosa pot arribar a incrementar –malgrat les bones intencions– encara més la impotència i la vulnerabilitat dels nens, especialment quan se’ls inculca que han d’acceptar la seva dependència i confiar en altres persones. És cert que aquestes restriccions es poden justificar, però també ocorre que els adults les usen per imposar les seves pròpies decisions, aprofitant la posició de poder avantatjosa que tenen i, fins i tot, augmentant-la més encara.⁶²

Per prevenir la instrumentalització unilateral de la protecció infantil que fan els adults és indispensable tractar les nenes i nens no sols com a objectes de protecció, sinó que, en determinar com protegir-los, cal escoltar les seves opinions, amb les quals, en alguns casos, fins i tot s’arribaria a la conclusió que el que necessiten no és protecció, sinó que confiem en ells i en la seva capacitat d’autoprotegir-se. De fet,

62. Aquest és el motiu pel qual el defensor dels drets de l’infant nord-americà Richard Farson (1974) reclamava l’any 1970 que el que s’ha de protegir no són els nens, sinó els seus drets.

aquest tipus de participació i codecisió s'imposa també per un altre motiu: com més acceptació hi hagi dels nens, més efectives seran les mesures protectores. Així mateix, els nens poden contribuir de manera activa a la seva pròpia protecció, informant-se i conscienciant-se o fent-se informar i conscienciar, aprenent certes habilitats i regles de precaució, agrupant-se amb altres nens per defensar-se millor, etc. Aquesta seria la manera per respondre millor als interessos específics de les nenes i nens, més enllà d'assegurar els drets amb més efectivitat.

19.2. Els nens com a ciutadans

La participació, com la ciutadania, no és un estat determinat al qual s'ha d'arribar, ni tampoc un objectiu que s'ha de complir, sinó que es tracta d'un procés continu d'aprenentatge que sempre té lloc en un context determinat, de manera que constitueix una pràctica contextual. Però això no vol dir que participació i ciutadania només es refereixin a processos d'aprenentatge que en algun moment acaben o es compleixen. Més aviat cal recalcar que, en ambdós casos, es tracta de processos que no conclouen mai. El seu sentit està determinat pels objectius pràctics que es pretén aconseguir-hi i per la manera de fer-ho. En el cas de la participació i la ciutadania de nenes i nens, la pregunta és si contribueixen a assegurar el reconeixement social i la dignitat humana dels nens.

En el camp dels estudis sobre la infantesa, la qüestió del dret dels nens a participar-hi es discuteix cada vegada més d'una manera relacionada amb la ciutadania d'aquests (Invernizzi i Williams, 2008). Tal cosa condueix, en general, a debatre sobre si els nens tenen drets de ciutadania i si en fan un ús extensiu, o si són capaços de conquerir drets per si mateixos. El segon va més enllà del marc normatiu de la CDI i altres formes legals, i assoleix la qüestió de fins on els mateixos nens poden tenir un paper actiu i efectiu en la formulació i la implementació dels seus drets. Són qüestions que es basen en l'observació de les accions col·lectives dutes a terme per nens, nenes i adolescents que viuen en països del sud global, i també en l'emergència d'actuacions protagonitzades per grups de nens en alguns països del nord (estudiants de secundària, per exemple).

Ciutadania significa 'fer connexions entre l'individu i les vides i les preocupacions dels altres dins d'una comunitat'. Osler i Starkey (2005) defineixen ciutadania com 'un estatus, un sentiment i una pràctica'. Consideren aquestes tres dimensions essencials i complementàries per incloure els elements clau: filiació, drets, responsabilitats i pertinença a una comunitat o a la societat. Enteses així, hauríem de dir que els nens no gaudeixen de ciutadania, que la ciutadania completa dels nens no existeix, ni tan sols en els estats amb constitucions democràtiques, perquè els nens no gaudeixen de drets econòmics i polítics com a ciutadans autònoms. És més freqüent considerar que els nens tenen una ciutadania a mitges, que han d'aprendre a ser ciutadans (i que els adults hi som per ensenyar-los-en).

Segons el clàssic discurs de Marshall, es considera que la ciutadania està associada amb la filiació completa de la comunitat. Equival llavors una ciutadania parcial a una filiació parcial a la comunitat? És a dir, es pot sostenir que els nens només són membres a mitges de la societat en la qual viuen? Al contrari, hi ha raons per reconèixer als nens l'estatus de ciutadans, la qual cosa podria impulsar la seva pràctica i augmentar el seu sentiment ciutadà. Aquestes raons serien, segons Ben-Arieh i Boyer (2005), que els nens són com els adults en tant que ambdós són éssers humans i que els nens són diferents dels adults perquè són els membres més dèbils de la societat, per la qual cosa se'ls ha de garantir la ciutadania com a mitjà per superar la seva debilitat i garantir els seus drets.

Aquests són els arguments per parlar d'una ciutadania centrada en la diferència. Gaitán i Liebel (2011) expliquen, a més a més, els conceptes de ciutadania com a pràctica i de ciutadania des de baix. El primer ha estat desenvolupat pels científics socials britànics Robert Lawy i Gert Biesta (2006), que l'oposen al concepte de ciutadania com a assoliment. Consideren que les experiències que nens i adolescents adquireixen en la vida no solament els faculden per assumir el seu rol i la seva posició a la societat, sinó que també brinden oportunitats múltiples per participar ja en el moment present. Per aquests autors:

“La ciutadania és una pràctica que forma part integral de la realitat de la vida quotidiana de les persones (joves), entreteixida amb aquesta i que es transforma amb el temps en les diverses dimensions de la seva vida” (ibíd.: 47).

Ciutadania des de baix significa que els nens es prenen el dret com si ja fossin ciutadans plens, molt conscients que se'ls priva de certs avantatges. Té com a condicions prèvies necessàries una insatisfacció amb les seves condicions de vida actuals i la seva situació i una presa de consciència. Davant de l'existència d'un món adult, que amb prou feines escolta els nens i que els priva de gairebé tots els drets polítics, no són gaires les alternatives que els queden per explicar alguna cosa en la vida pública. Segons Roche (1999: 479):

“Els nens han de partir des de la posició que tenen en la societat. És a dir, que han d'obrir-se espais propis en un espai totalment determinat per d'altres.”

D'altra banda, la participació es pot veure com una dimensió que connecta amb tots els altres elements i els aspectes clau de ciutadania. En efecte, la participació consisteix a ser part i rebre l'estatus de membre en una comunitat. També pot entendre's com 'el sentiment d'estar junts, de connectivitat, de compartir interessos en comú, drets i responsabilitats'.

En l'explicació que convencionalment sol oferir-se dels drets de la infantesa, tal com es van definir en la CDI, sembla que hi ha una escala de perfecció que va de la protecció (considerada bàsica) a la provisió (conforme a les possibilitats de les famílies

i els estats) fins a la participació (en els assumptes que afecten els mateixos nens). Aquest relat ignora, o oblida, que tots els drets humans són iguals i indivisibles i que necessiten donar-se suport els uns als altres per perfeccionar-se, per realitzar-se. Per això, no hi pot haver protecció sense participació, ni participació sense provisió. El principi d'interès superior del nen, que s'ha erigit en la millor arma a les mans de la classe adulta dominant, no pot servir per limitar el dret dels nens a participar en tots els assumptes que els afecten, sinó, tot al contrari, per ampliar la seva presència i la seva capacitat de decisió en la vida pública. Perquè, avui dia, es prenen moltes decisions en què els nens són els interessats i afectats principals i tot i així no tenen la possibilitat d'expressar-se sobre el desenvolupament sostenible, les reformes de l'ensenyament o la modificació de la Llei de salut reproductiva. En aquestes decisions, els nens i les nenes tenen atribuït el paper de figures simbòliques (de la puresa de l'ambient, de l'autoritat, de la moral) més que el d'éssers humans que viuen i sofreixen, aquí i ara, i probablement continuaran fent-ho quan no existeixin els qui els ignoren ara.

Per concloure suggerim que, per apropiat-se de la idea de ciutadania, els nens han de sentir que aquesta millora el seu reconeixement social i que enforteix la posició que tenen a la societat. Un concepte de ciutadania que s'adeqüi a la seva vida real podria partir de l'experiència concreta de sentir que se'ls necessita i de la qual es valora l'aportació pròpia de la infantesa a la vida social. Per això, advoquem per una comprensió i concepció de ciutadania que els nens considerin rellevant i que tingui un final visible per a ells, que tingui en compte les desigualtats i els desequilibris de poder en la societat i que busqui una resposta a la pregunta de com la ciutadania pot ser un pas per augmentar l'equitat i la justícia entre els éssers humans.

Bibliografia

- ARCHARD, D.; MACLEOD, C. M. (ed.) *The Moral and Political Status of Children*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- BARRANCO, M. C. "Globalización y derechos de la infancia y la adolescencia". A: CALVO, M.; GUILLÓ, J. (ed.) *Globalización y derechos de la infancia y la adolescencia*. Madrid: Save the Children, 2007, pàg. 11-24.
- BEN-ARIEH, A.; BOYER, Y. "Citizenship and childhood: the state of affairs in Israel". *Childhood*, vol. 12, núm. 1 (2005), pàg. 33-53.
- BRIGHOUSE, H. "What Rights (if any) do Children Have?". A: ARCHARD, D.; MACLEOD, C. (ed.) *The Moral and Political Status of Children*. Oxford: Oxford University Press, 2002, pàg. 31-52.
- CRC. Observación general, núm. 12. El derecho del niño a ser escuchado [en línia]. Comité de los Derechos del Niño. Ginebra: Naciones Unidas, 2009 <<http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/comments.htm>> [Consulta: 21 de març de 2012].

- FARSON, R. *Birthrights*. Nova York i Londres: MacMillan, 1974.
- GAITÁN, L.; LIEBEL, M. *Ciudadanía y derechos de participación de los niños*. Madrid: Universidad Pontificia Comillas y Editorial Síntesis, 2011.
- GRIFFIN, J. "Do Children Have Rights?". A ARCHARD, D.; MACLEOD, C. M. (ed.) *The Moral and Political Status of Children*. Oxford: Oxford University Press, 2002, pàg. 19-30.
- INVERNIZZI, A.; WILLIAMS, J. (ed.) *Children and Citizenship*. Londres: SAGE Publications, 2008.
- LAWY, R.; BIESTA, G. "Citizenship-as-Practice: The Educational Implications of an Inclusive and Relational Understanding of Citizenship". *British Journal of Educational Studies*, 54 (1), 2006, pàg. 34-50.
- OSLER, A.; STARKEY, H. *Changing citizenship: democracy and inclusion in education*. Maidenhead: Open University Press, 2005.
- ROCHE, J. "Children: Rights, participation and citizenship". *Childhood* 6 (4), 1999, pàg. 475-493.
- WINTERSBERGER, H. "Sind Kinder eine Minderheitsgruppe? Diskriminierung von Kindern gegenüber Erwachsenen". A: RAUCH-KALLAT, M.; PICHLER, J. W. (ed.) *Entwicklungen in den Rechten der Kinder im Hinblick auf das UN-Übereinkommen über die Rechte des Kindes*. Viena, Cologne i Weimar: Böhlau, 1994, pàg. 73-104.

La resiliència, una aposta per canviar models d'intervenció

Anna Forés i Miravalles

Professora de la Universitat de Barcelona
i autora de diversos llibres sobre resiliència

20. La resiliència, una aposta per canviar models d'intervenció

20.1. La resiliència és un punt de partida, no és un punt de trobada

La resiliència és una aposta per canviar models d'intervenció. Bàsicament consisteix a substituir els models d'intervenció deficitaris pels models d'intervenció més apreciats. La resiliència com a pensament apreciatiu busca les oportunitats, és una tendència que s'aparta dels problemes i les patologies per dirigir-se cap a les solucions, les competències i les capacitats. Es tracta d'una mirada no patològica i més positiva sobre l'existència humana. Tal i com ja dèiem (Forés, Grané, 2008) en comptes d'estudiar les debilitats, les carències i els mitjans per compensar-les, es comencen a investigar les forces i com potenciar-les. Amb la resiliència, s'ha passat dels models de risc fonamentats en les necessitats i la malaltia, als models de prevenció, promoció i participació basats en les potencialitats i els recursos dels éssers humans.

20.2. Escoles de resiliència, evolució del concepte

Entendre la resiliència avui, és entendre la seva evolució. Cal parlar en primer lloc, de l'escola anglosaxona en la qual és possible distingir dues generacions d'investigació en resiliència. Fora de l'àmbit anglosaxó també van sorgint diferents perspectives i maneres de concebre la resiliència. Així podem apreciar una "escola europea", una "escola llatinoamericana" i fins i tot una "tercera generació d'investigació en resiliència" que ja no estaria definida dintre de cap context geogràfic concret.

En la primera generació d'investigació dins del marc anglosaxó es defineix la resiliència com una habilitat o capacitat individual d'enfrontar-se, sobreposar-se i enfortir-se davant l'adversitat. Les investigacions es centren en la infància, partint d'un escenari de riscos. Per tant, els elements que actuen en la resiliència es denominen factors de risc i en contraposició els factors de protecció. Aquesta visió ha estat ràpidament superada, encara que hi ha recerques que han quedat ancorades

en aquesta visió limitant de la resiliència. Una de les investigacions més importants portades a terme dins d'aquesta primera generació és la realitzada per les psicòlogues Emmy Werner i Ruth Smith.

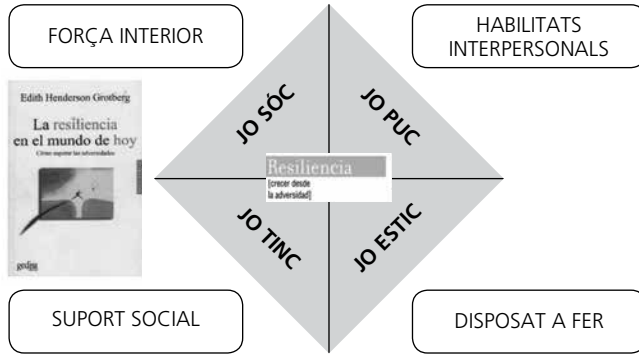
Les investigacions d'aquesta primera generació conclouen que la resiliència està fonamentada per un conjunt de característiques personals (empatia, afectivitat, autonomia, humor, competència, etc.), encara que també es comencen a manifestar la importància de factors externs com la família o el suport d'un adult significatiu. Aquests resultats han servit com a base per al disseny de programes aplicats a l'escola. En ells s'ha buscat, principalment, el desenvolupament de les competències per superar el risc en els nens i nenes resilientes entre l'alumnat.

En la segona generació d'investigació no es fa tant d'èmfasi en les característiques específiques, sinó en entendre el propi procés que duen les persones a sortir de l'adversitat. Per aquest motiu la resiliència és vista com uns processos intrapsíquics, socials i relacionals. Per tant, l'entorn té molta més importància que en la generació anterior i fins i tot podem parlar de models ecològics de resiliència. Així mateix, s'expandeix l'àmbit d'aplicació a adolescents i famílies.

Un dels màxims exponents d'aquesta generació és Sir Michael Rutter qui mostra la seva oposició que determinats nens o persones siguin classificades com "resilients" sense tenir en compte una perspectiva diacrònica (sigui amb el pas dels anys, o bé sigui fer un seguiment de les persones al llarg de la seva vida i no només en moments puntuals), ja que la resiliència no és estàtica i pot canviar amb el temps. També argumenta que l'ús de factors de risc i factors de protecció com a base de l'anàlisi de la resiliència pot resultar arbitrari ja que aquests factors no afecten per igual a totes les persones, el que li duu a posar de manifest la importància de tenir en compte la diversitat tant dels participants com dels contextos a l'hora de dissenyar o aplicar programes de resiliència.

Així mateix, dins d'aquesta segona generació d'investigació sobre resiliència destaca el treball d' Edith Grotberg. Seguint la línia argumental de Rutter proposa canviar de denominació als factors de protecció i anomenar-los factors de resiliència. A més de l'arbitrarietat que ja va ser assenyalada, els factors de protecció corresponen a un model mèdic destinat a la prevenció que resulta incoherent amb la idea de resiliència, ja que si els factors de protecció realment protegissin del risc no es manifestaria la resiliència, entesa com "la capacitat humana de plantar cara, superar, sortir enfortit i fins i tot ser transformat per les experiències d'adversitat" (I. Grotberg, 1996:3). Segons Grotberg els factors de resiliència es divideixen en fortaleses internes desenvolupades (*I am/*jo sóc o estic), suport extern rebut (*I have/*jo tinc) i habilitats socials i de resolució de conflictes adquirides (*I can/*jo puc). A més, amplia el subjecte de la resiliència a persones, grups i comunitats prenent consciència de la importància de traspasar el marc d'estudi tradicional i creant un model per a la promoció de resiliència que pot aplicar-se a múltiples entorns, inclòs l'escolar.

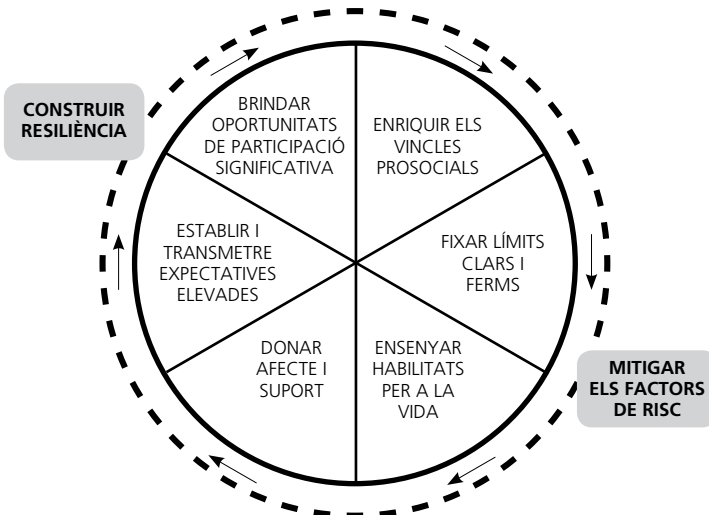
EL DIAMANT DE LA RESILIÈNCIA

Hem vist com en els seus inicis i en la major part dels treballs duts a terme, la investigació resilient ha estudiat els casos d'aquells infants que han superat les adversitats i n'han sortit enfortits. En els darrers anys, les investigacions sobre la resiliència han ampliat el seu espectre per estudiar la promoció de la resiliència en els àmbits familiars, educatius i comunitaris. Es tracta d'ampliar l'abast dels estudis per veure quina és la contribució de la família, l'escola o la comunitat a la construcció de la resiliència. En aquest context es comença a parlar de la família resilient, l'escola resilient o la comunitat resilient.

Promoure la resiliència en entorns socioeducatius

LA RODA DE LA RESILIÈNCIA

Per promoure la resiliència a l'escola es proposa aplicar els sis passos de la roda de la resiliència (Henderson, Nan, Milstein, Mike, 2003: 52):

- Enriquir vincles. Com? Amb la participació de la família, si es pot, o amb els referents dels nens, oferint rols significatius en el centre i parlant periòdicament per donar-los bones notícies dels fills.
- Fixar els límits clars i fermes. Els límits preferentment han d'estar marcats per una actitud afectiva i no pas punitiva.
- Ensenyar habilitats per a la vida. Utilitzant el mètode de l'aprenentatge cooperatiu, s'estableixen relacions amb els altres, treballen conjuntament, expressen opinions, prenen decisions... És un sistema d'aprenentatge entre iguals i són els millors transmissors de les estratègies de prevenció i intervenció.
- Donar afecte i suport. Tenir en compte tothom, cada un com a persona, ajudar-los en les dificultats, oferir a cada infant oportunitats d'èxit (celebrar les bones accions, posar en els diaris dels equips no sols allò que ha fet de negatiu sinó totes les coses bones que han fet durant el dia, etc.).
- Establir i transmetre expectatives altes. Si no creiem en els nens, ells tampoc creuran en si mateixos. "Les persones arribem, d'alguna manera, a ser allò que s'espera de nosaltres", diu Tomás Castillo, autor del llibre *¡Déjame intentarlo!*. Moltes vegades les limitacions de la persona que tenim davant vénen donades per la nostra mirada de "defectòlegs" (especialistes a trobar problemes). Com a "defectòlegs", tant si som educadors com familiars, neguem les possibilitats de la persona que tenim davant, neguem que puguin arribar a fer certes tasques i així el que aconseguim és limitar-ne les possibilitats.
- Donar oportunitats de participació significativa. Per això necessitem que tothom participi, que tots se sentin útils i importants.

20.3. A tall de conclusió

La resiliència com a pensament apreciatiu busca les oportunitats. És una tendència que s'aparta dels problemes i les patologies i es dirigeix cap a les solucions, les competències i les capacitats. No sols d'una part dels infants sinó de tota la població.

Els models de promoció o apreciatius estan compromesos amb la maximització del potencial i del benestar de les persones en lloc de destacar només el dany que una persona ha patit. Apreciar vol dir simplement valorar quelcom. Apreciar és l'acte de reconèixer el millor de les persones, de les coses o de les situacions. El pensament apreciatiu parteix de la premissa que només pel fet d'existir qualsevol persona ja és un ésser valuós. Un tutor de resiliència és qui aprecia l'altre i el sap acompanyar, l'apodera perquè pugui ser el protagonista de la seva història. És una crida perquè tothom esdevingui el millor que cadascú pugui ser. En altres paraules, es tracta que les persones assoleixin el potencial humà més alt malgrat les seves adversitats o

limitacions. Qualsevol ésser humà, i per tant l'infant, té la capacitat de ser guionista i protagonista de la seva història de vida. El compromís nascut d'un patiment superat constitueix una forma molt particular de sentit, que és la base de la felicitat. En paraules del conte del Jordi Llopart *El cor damunt la sorra* "algunes persones (...) tenen molt difícil la missió de viure però, malgrat això, ho aconsegueixen.

—Com ho fan?

—Obren bé els ulls per veure coses boniques, i n'hi ha tantes com gran és el món".

Estem disposats a mirar?

Bibliografia

- BARUDY, J.; DARTAGNAM, M. *Los buenos tratos a la infancia*. Barcelona: Gedisa, 2007.
- BICE *La resiliència o el realisme de l'esperança. Ferit però no vençut*. Barcelona: Claret, 1999.
- CASTILLO, T. *¡Déjame intentarlo!* Barcelona: CEAC, 2009.
- COTS, J. "Le BICE et les droits de l'enfant" en *L'enfance dans le monde*. 1996.
- CYRULNIK [et al.] *Los patitos feos. La resiliencia: una infancia infeliz no determina la vida*. Barcelona: Gedisa, 2002.
- CYRULNIK [et al.] *El realismo de la esperanza*. Barcelona: Gedisa, 2004.
- DURÁN, C.; GINER, M. A. *Una posibilidad entre mil*. Madrid: Ediciones Sinsentido, 2009.
- FORÉS, A.; GRANÉ, J. *La resiliencia. Crecer desde la adversidad*. Barcelona: Plataforma editorial, 2008.
- FORÉS, A.; GRANÉ, J. *La resiliencia en entornos socioeducativos*. Madrid: Narcea, 2012.
- FORÉS, A.; GRANÉ, J. "Tejiendo la red. La resiliència" en BACH, E.; FORÉS, A.: *E-mociones. Comunicar y educar a través de la red*. Barcelona: CEAC Educación, 2007.
- GUENARD, T. *Más fuerte que el odio*. Barcelona: Gedisa, 2003.
- GROTBERG, E. *La resiliencia en acción*. Seminario internacional sobre la aplicación del concepto de resiliencia en proyectos sociales. Universidad Nacional de Lanús, Fundación Van Leer, 1997.
- HENDERSON, NAN; MILSTEIN, MIKE. *Resiliencia en la escuela*. México: Paidós, 2003.
- LLOPART, J. *El cor damunt la sorra*. Barcelona: Beascoa, 2006.
- MANCIAUX (comp.) *La resiliencia: resistir y rehacerse*. Barcelona: Gedisa, 2003.
- RUTTER, M. "Psychosocial resilience and protective mechanisms". *American Journal of Orthopsychiatry*, 57 (3), 316-331, 1987.
- VANISTENDAEL, S. *Derechos del niño y resiliencia. Dos enfoques fecundos que se enriquecen mutuamente*. Brusel·les: BICE, 2010.

Directiva 2011/92/UE del Parlament Europeu i del Consell, relativa a la lluita contra els abusos sexuals i l'explotació sexual dels menors i la pornografia infantil

Eulàlia Creus i Ferré

Advocada i responsable d'Assessorament Jurídic i Informes
de la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència

21. Directiva 2011/92/UE del Parlament Europeu i del Consell, relativa a la lluita contra els abusos sexuals i l'exploració sexual dels menors i la pornografia infantil

Segons diversos estudis, tot apunta al fet que un de cada cinc nens europeus és sotmès a algun tipus de violència sexual almenys una vegada durant la seva infantesa. S'estima que, entre el 70 i el 85% dels casos, l'agressor és de l'entorn de la víctima. Així ha quedat recollit en el Dictamen del Comitè Econòmic i Social Europeu 2012C/24/33, sobre mesures preventives per a la protecció dels nens contra els abusos sexuals.

Altrament, certes formes de violència sexual, com la pornografia infantil, s'estan incrementant i Internet n'és un dels principals canals de producció i distribució.

Davant aquestes dades tan alarmants, el Programa Estocolm, en el qual es recullen les prioritats de la Unió Europea (UE) respecte a l'espai de llibertat, seguretat i justícia per al període 2010-2014, va incloure com un dels eixos d'intervenció la protecció dels infants contra el perill d'abús sexual. D'aquesta manera es van instar el Consell i el Parlament Europeu a elaborar una nova legislació en matèria de lluita contra els abusos sexuals, l'exploració sexual d'infants i la pornografia infantil, i la Comissió a estudiar fórmules de cooperació entre els estats membres per lluitar contra aquest tipus de delictes.

Com a conseqüència d'aquestes actuacions, es va aprovar, el dia 13 de desembre de 2011, la Directiva 2011/92/UE del Parlament Europeu i del Consell, relativa a la lluita contra els abusos sexuals i l'exploració sexual dels menors i la pornografia infantil.

Aquesta norma té el seu punt de partida i de reconeixement en la Convenció sobre els drets de l'infant, el Protocol facultatiu relatiu a la venda d'infants, la prostitució infantil i la utilització d'infants en la pornografia, i el Conveni del Consell d'Europa (organització internacional integrada també per països que no pertanyen

a la UE) sobre la protecció de menors contra els abusos sexuals i l'exploració sexual, establert el 25 d'octubre de 2007, que té el sobrenom de Conveni de Lanzarote, ja que es va fer en aquesta illa (l'Estat espanyol el va ratificar el 22 de juliol de 2010 i, per tant, forma part del nostre dret intern). A més, es complementa amb la Directiva 2011/36/UE del Parlament Europeu i el Consell, de 5 d'abril de 2011, relativa a la prevenció i la lluita contra el tràfic d'éssers humans i a la protecció de les víctimes. Substitueix la Decisió marc 2004/68/JAI del Consell, de 22 de desembre de 2003, relativa a la lluita contra l'exploració sexual dels nens i la pornografia infantil, i reforça les mesures per combatre aquests delictes, s'amplia les infraccions relacionades amb els abusos sexuals i endureix les penes que fixava aquesta decisió marc.

La directiva conté unes normes mínimes comunes per a tots els estats de la UE. Els obliga a adoptar determinades mesures legislatives i administratives i polítiques de prevenció de l'abús sexual i l'exploració sexual d'infants per reduir el risc que els infants es converteixin en víctimes, i també proposa mesures de protecció per evitar la victimització secundària.

Pel que fa a les mesures legislatives que han d'adoptar els estats membres de la UE, en l'àmbit del dret penal material, defineix unes infraccions penals i estableix les sancions mínimes. D'aquesta manera els països de la UE que no recullen en el seu ordenament jurídic aquests delictes o que els sancionin amb penes més baixes han de modificar-lo per adequar-lo a la norma europea.

En aquest sentit, aquest nou instrument defineix dinou tipus de delictes relacionats amb els abusos sexuals, l'exploració sexual, la pornografia infantil i l'engany a menors d'edat per mitjans tecnològics amb finalitats sexuals, i fixa la pena mínima amb què s'ha de sancionar cada delicte d'acord amb la seva gravetat; és a dir, determina la sanció mínima amb què s'ha de castigar el delicte, sense que això obstaculitzi que els estats puguin preveure penes més greus.

A més, incorpora circumstàncies agreujants, com poden ser que la infracció s'hagi comès contra un infant en situació de vulnerabilitat especial –per exemple, quan presenti una discapacitat–, que l'hagi comès un familiar o una persona que conviu amb l'infant o que tingui una posició de confiança o d'autoritat respecte d'aquest, que l'hagin fet diverses persones o que hagi tingut lloc en en el marc d'una organització delictiva, que l'autor sigui reincident, que hagi posat en perill la vida de l'infant, que la infracció s'hagi comès utilitzant violència greu contra l'infant o que li hagi causat un dany greu.

Preveu també que els estats han de prendre les mesures necessàries per garantir que la persona física que hagi estat condemnada per una de les infraccions que defineix la Directiva pugui ser inhabilitada, amb caràcter temporal o permanent, per a l'exercici d'activitats professionals que impliquin contactes directes i regulars amb infants. A més, s'ha de possibilitar que els empresaris puguin demanar informació sobre els antecedents penals relacionats amb aquests delictes abans de contractar professionals que hagin d'estar en contacte amb nens en tot l'àmbit de la Unió Europea. Per això insta els estats membres a adoptar mesures administratives

addicionals, com la creació de registres de delinqüents sexuals.

Així mateix, equipara els delictes de violència o abús sexual a infants i adolescents a la pitjor forma de delinqüència i, en conseqüència, obliga els estats a tenir instruments eficaços per investigar aquests delictes i els insta a tenir els mateixos recursos que s'utilitzen per perseguir la delinqüència organitzada o greu.

Atesa la preocupació per la utilització de la pornografia infantil mitjançant les noves tecnologies, també obliga els estats a reforçar la cooperació entre les autoritats públiques per retirar o bloquejar ràpidament les pàgines web d'Internet que en continguin o difonguin.

Una qüestió a la qual posa una atenció especial és el tractament, l'assistència i el suport que ha de rebre l'infant víctima del delicte perquè es pugui recuperar físicament i psicològicament, que respecti les seves circumstàncies personals, les seves necessitats, els seus interessos i que tingui en compte la seva opinió. Aquesta assistència no pot quedar supeditada a la voluntat de la víctima de cooperar en la investigació penal, la instrucció o el judici.

Els infants víctimes d'aquests delictes, a més de tenir els drets que els confereix la Decisió marc 2001/220/JAI, relativa a l'estatut de la víctima en el procés penal, han de tenir dret, segons aquesta directiva, a comptar amb assessorament jurídic i representació legal, que han de ser gratuïts si no hi ha recursos econòmics per assumir-los.

Es determina a més que tot menor d'edat que sigui víctima d'aquests delictes ha de ser considerat automàticament com a víctima especialment vulnerable i per tant se li ha de donar un tracte específic i s'han d'extremar les precaucions per evitar la victimització secundària.

Per això en la investigació i el procés penal s'ha de garantir que, una vegada s'han denunciat els fets, els interrogatoris s'han de fer sense cap tipus de demora i en espais pensats o adaptats a la situació i mitjançant professionals amb formació adequada. Han de ser els estrictament necessaris per a la investigació penal i sempre que sigui possible i convenient han d'efectuar-los els mateixos professionals. Aquesta declaració s'ha de poder gravar per mitjà audiovisual i la gravació ha de ser admesa com a prova en el procés penal.

També s'ha d'evitar la confrontació entre la víctima i l'agressor, de manera que a les audiències s'ha d'escoltar l'infant des d'una sala diferent de la que es troba l'agressor, i a més s'han d'adoptar totes les mesures per garantir la protecció de la intimitat, la identitat i la imatge de l'infant i impedir la difusió pública d'informació que pugui donar lloc a la seva identificació.

Per garantir l'atenció adequada a la víctima d'aquests processos i saber què és el que li pot passar, com donar-li suport i saber-la tractar, es preveu l'obligació de la formació periòdica de tots els operadors del sistema judicial que puguin estar en contacte amb la víctima com jutges, fiscals, advocats, policies, i també d'altres professionals dels àmbits sanitari, de serveis socials i d'ensenyament. Es tracta de saber com s'ha de tractar la víctima davant d'aquests fets per donar-li suport, i

també, sobretot, de detectar i identificar les situacions en què un infant és víctima d'aquests delictes.

Pel que fa a la prevenció, s'insta els estats a adoptar mesures de caràcter divulgatiu i preventiu, com programes d'educació i informació, dirigides a conscienciar i reduir el risc que els infants siguin víctimes d'abusos sexuals. Es tractaria no sols que els professionals d'infància estiguin formats per saber detectar i abordar aquests temes, sinó també que els infants o adolescents siguin conscients dels riscos de l'abús sexual i d'explotació i tinguin eines per saber com s'han de protegir. També han de crear mecanismes per a la recollida de dades amb la finalitat d'avaluar el fenomen dels abusos sexuals i la pornografia infantil i el resultat de les accions adoptades per a la lluita contra aquests tipus de delictes.

Aquestes disposicions legals, reglamentàries i administratives que s'han esmentat i d'altres que preveu la directiva s'han d'incorporar i, per tant, han de ser vigents en els estats membres al més tard el 18 de desembre de 2013.

Pel que fa a l'Estat espanyol, s'han d'estudiar exhaustivament la legislació i les mesures administratives actuals per incorporar, abans d'aquesta data, totes les modificacions i millores que calgui (pel que fa a mitjans d'investigació policial, prevenció i mesures empresarials) a l'hora de contractar professionals que hagin d'estar en contacte amb la infància, i incorporar totes les altres que siguin necessàries per complir el manament de la norma europea.

En l'àmbit del Codi penal, moltes de les disposicions de dret penal material de la directiva es compleixen, ja que recull molts dels fets delictius que aquesta preveu –hem de pensar que l'any 2010 va haver-hi una modificació del Codi penal en aquesta matèria–, i en general els imposa una sanció superior a la que preveu la directiva. No obstant això, en determinats delictes de l'àmbit de la pornografia infantil o de l'explotació sexual, caldrà valorar si s'ha de revisar a l'alça la resposta penal actual.

D'altra banda, podria haver-hi algunes infraccions que no estan recollides en el nostre Codi penal, com poden ser l'assistència a espectacles pornogràfics en el quals participin menors d'edat, l'accés a pàgines web que continguin pornografia infantil o el que es denomina pornografia virtual infantil, és a dir, aquella en la qual no s'utilitzen infants de debò, però que ofereix imatges virtuals de nens amb conductes explícitament sexistes.

Pel que fa a la Llei d'enjudiciament criminal, s'haurà d'analitzar quines modificacions s'han d'introduir per garantir que la víctima menor d'edat d'aquests delictes rebi el tractament de víctima especialment vulnerable. Això s'hauria de traduir en una definició més clara i precisa d'aquesta llei, alhora que s'hauria de determinar que en aquests casos s'han d'adoptar amb caràcter obligatori una sèrie de mesures de protecció a aquestes víctimes i no deixar-les al lliure albir dels jutges.

Bàsicament, aquestes mesures haurien de determinar l'obligatorietat de la pràctica de la prova preconstituïda i anticipada, feta en espais adequats i amb la intervenció de professionals especialitzats, amb les garanties processals necessàries. Ha de quedar clarament definida la validesa d'aquesta prova en el judici oral.

Altrament, la llei ha de preveure el caràcter prioritari de la instrucció i l'enjudiciament d'aquests procediments i en especial que, una vegada posada la denúncia, la declaració de la víctima es faci sense cap tipus de demora.

Finalment, com que la directiva determina la necessitat de formar acuradament i periòdicament els professionals que han d'atendre els infants víctimes d'abusos sexuals, valdria la pena apostar també per l'especialització de jutges, fiscals i advocats i dels professionals de l'àmbit policial, sanitari i social que han d'atendre aquests infants.

Dels espais familiars al treball comunitari amb infància i famílies: una experiència pràctica

Sara Pascual Cerdán

Tècnica de família i primera infància de
l'Ajuntament de Badia del Vallès

22. Dels espais familiars al treball comunitari amb infància i famílies: una experiència pràctica

La Convenció sobre els drets de l'infant i, més recentment, la Llei de drets i oportunitats de la infància i l'adolescència de Catalunya especifiquen clarament que s'ha de vetllar per tots els infants. Tot i això, fer visible els infants com a subjectes de drets és encara una fita pendent de la nostra societat. Les famílies dels nens i les nenes fan un paper central en la consecució d'aquest objectiu, i per tant són una peça clau en el treball amb infants. La proposta que presentem és una reflexió, a partir de l'experiència pràctica, de com i de quina manera podem acompanyar els pares i les mares, assessorar-los i intervenir-hi sense perdre de vista per a què estem treballant: el benestar infantil.

22.1. Els inicis

El setembre de 2006, Badia del Vallès, un dels municipis més desfavorits de Catalunya quant a problemàtiques socials, comptava amb dos projectes oferts per l'Ajuntament: un de serveis socials, adreçat a famílies amb risc d'exclusió social, i una escola de pares de l'àrea d'educació, adreçada únicament a adults. Aquests projectes, juntament amb la resta de programes oferts per l'Ajuntament de Badia del Vallès, pretenien ajudar els pares i mares perquè fessin front a algunes de les problemàtiques més presents en la seva vida i en el territori: el fracàs escolar, els problemes de salut mental, l'esclatxa entre la família i l'escola, i les dificultats d'inserció laboral un cop finalitzada l'escolarització obligatòria.

Encara que els programes elaborats fins a aquest moment pretenien donar resposta a les dificultats de les famílies en el dia a dia, no tenien l'objectiu de prevenir ni contrarestar les dificultats de la població. I tal com demostraven diferents estudis,⁶³

63. Són nombrosos els estudis que demostren la importància d'intervenir-hi i invertir-hi com més aviat millor. En aquest sentit, ens ha semblat rellevant el darrer informe publicat per l'UNICEF en què s'explicita clarament com s'ha de portar a terme aquesta intervenció i per què. GONZÁLEZ-BUENO, Gabriel; BELLO, Armando; ARIAS, Marta. La Infancia en España 2012-2013. Madrid: Unicef, 2012. [En línia.] <<http://www.unicef.es/actualidad-documentacion/publicaciones/la-infancia-en-espana-2012-2013>>.

com més diners, programes i accions es dediquin a la primera infància, més possibilitats de desenvolupament tindran aquests infants i menys inversió econòmica i social s'haurà de dedicar en el futur.

Davant aquesta evidència, les regidories d'Educació, d'Infància i Serveis Socials van arribar a la conclusió que s'havia de treballar amb les famílies en dues noves direccions:

- Aconseguir que se sentissin capacitades per fer-se càrrec dels seus fills i filles sense delegar les seves responsabilitats en els professionals (mestres, metges, treballadors socials...).
- Trencar amb les polítiques assistencialistes portades a terme fins a aquell moment, que no feien altra cosa que reforçar aquesta idea d'incapacitat.

22.2. 1r plantejament: programa universal d'acompanyament en la maternitat i la paternitat

És així com es decideix fer un nou programa d'acompanyament en la maternitat i paternitat per a tota la població (no sols per als més desfavorits) que reculli necessàriament les pautes d'actuació següents:

- a. Començar com més aviat millor. Els recursos ens permetien iniciar la intervenció al setè mes d'embaràs.
- b. Focalitzar la intensitat de l'acció en la franja d'edat de zero a sis anys per potenciar el desenvolupament òptim de l'infant com a base de prevenció.
- c. Dirigir tots els esforços a apoderar les famílies a partir dels seus propis recursos i capacitats.
- d. Trencar el concepte de treballar només amb els adults (com es feia a l'Escola de Pares) i dissenyar serveis que permetin atendre pares i fills conjuntament.

22.3. Cap als espais familiars

Un cop acceptades aquestes premisses i seguint com a projectes de referència la Maison Verte de Françoise Doltó, així com altres projectes portats a terme arreu de Catalunya,⁶⁴ es creen els espais familiars de Badia del Vallès (d'ara endavant EF).

64. La Diputació de Barcelona, amb l'acord de diferents ajuntaments, ha promogut la Xarxa de professionals dels espais familiars de petita infància (de zero a tres anys) per potenciar-ne la qualitat (Diputació de Barcelona, 2007 i 2010). És un espai privilegiat per aprendre d'altres professionals que hi porten molts anys, compartir dubtes i intercanviar perspectives. En els nostres inicis, els participants de la Xarxa es van convertir en referents, i sense ells i la seva generositat a compartir el seu saber, el camí hagués estat molt més feixuc. Per això, moltes gràcies a tots.

Els EF són un conjunt de serveis adreçats a totes les famílies i als seus infants de zero a sis anys, amb els objectius següents:

1. Fomentar el vincle.
2. Apoderar les famílies.
3. Generar xarxa social.
4. Afavorir el desenvolupament òptim de l'infant.

L'Ajuntament va fer una aposta clara pels EF contractant quatre professionals – una psicòloga familiar, una educadora social, una doula i consultora de lactància materna (IBCL) i una educadora infantil– que van dissenyar els diferents recursos que conformen aquest nou projecte: prepart, postpart, doula consultora de lactància, massatge infantil, espais de criança, pati per a la mainada i servei d'assessorament familiar. Aquest disseny aconsegueix que les famílies se sentin acompanyades des de l'inici de la maternitat fins que els infants arriben a la primària. L'alt nombre de grups dóna resposta a les inquietuds parentals, que en la primera infància canvien molt en poc temps. A més, obrir grups de matí i tarda permet arribar a més població, i el fet que siguin oberts i gratuïts afavoreix que les famílies s'apropin a aquests espais on poden gaudir dels seus fills, compartir inquietuds i dubtes i trobar suport social en el seu dia a dia respecte a la seva maternitat i paternitat.

Cal esmentar especialment el paper que té la doula dins d'aquesta organització, ja que oferir assessorament individual a les mares des de l'inici de la maternitat és una peça clau en la seva vinculació posterior als EF.

22.4. Primera avaluació dels resultats

Els tres primers anys es va aconseguir atendre el 60% de les famílies de Badia del Vallès amb infants de zero a sis anys. En els grups es va treballar l'apoderament de les famílies, la consolidació d'un vincle segur i el procés d'autonomia dels infants, i es va potenciar la xarxa social per interactuar en la manera de fer i pensar d'altres progenitors. Aquest procés va permetre assolir un dels grans objectius del projecte: fer que les famílies, a poc a poc, deixessin de percebre que aquests recursos només es destinaven a la població problemàtica i que els visquessin com a espais oberts i acollidors per a tothom. Actualment, el 80% de les famílies que hi acudeixen ho fan per voluntat pròpia, cosa que facilita el treball amb les famílies que vénen derivades d'altres agents del territori (com ara els serveis socials o els equips d'assessorament i orientació psicopedagògica, EAP) per dues raons: primer, s'adonen que les seves dificultats en la criança són molt semblants a les de la resta de la població i s'adapten als models de relació que ofereix el grup, i, segon, l'aprenentatge vicari es produeix d'una manera natural.

Els resultats, per tant, eren molt positius, però l'avaluació també ens plantejava dubtes importants:

- Les famílies estaven ben vinculades als seus infants a l'inici, però a mesura que aquests es feien grans els costava molt empatitzar amb les necessitats de l'infant quan aquestes es confrontaven amb les seves, fet que es feia evident en les pautes de criança dels pares i les mares que acudien als espais. L'adult continuava sent central i els drets i les necessitats dels infants quedaven desplaçats.
- En les coordinacions del nostre equip i les que fèiem amb altres professionals del territori s'hi analitzaven més les dificultats de l'adult que allò que l'infant necessitava; és a dir, pensàvem com podíem ajudar el pare i la mare a resoldre les seves dificultats, en lloc de pensar què necessitava l'infant i què li podíem oferir, des d'oferir reforç a la família fins a donar recursos alternatius que no passaven necessàriament pels seus progenitors.
- La posada en marxa del Programa EF va coincidir amb la implementació del Pla educatiu d'entorn (PEE) i del Pla d'inclusió social de Badia del Vallès (PLINC). Els objectius del PEE es resumeixen a implicar tota la comunitat en l'acció educadora. Els del Pla d'inclusió social de Badia del Vallès són treballar contra l'exclusió social, integrant en totes les polítiques, programes i accions els eixos següents: transversalitat, enfocament dinàmic, perspectiva comunitària, polítiques sensibles a la diversitat, promoció de l'autonomia, coresponsabilitat i participació, i un enfocament multidimensional, proactiu i orientat a les causes. Teòricament el nostre Programa recollia tots aquells eixos, i, en especial, l'enfocament dinàmic, segons el qual s'entenen les situacions de les persones com a situacions canviants (qualsevol persona viu permanentment en processos dinàmics) i es consideren les persones (i els grups) com a protagonistes de processos i subjectes de canvis; és a dir, no se les etiqueta segons diagnòstics estàtics. Però l'avaluació va manifestar que, tot i aquest pressupòsit, en les coordinacions amb altres professionals seguíem parlant de famílies desestructurades, disfuncionals, monoparentals, etc., com a categories estàtiques i incapacitadores. Una mostra d'això eren les demandes contínues dels professionals del municipi perquè creéssim grups especialitzats en funció del tipus de famílies, amb la convicció d'aquests professionals que s'estaven desatenent problemàtiques importants.
- La transversalitat s'entenia només en la derivació de casos. Costava integrar els principis del treball amb famílies i infància en la resta d'accions que es feien al municipi. No hi havia una estratègia comuna entre els diferents serveis del municipi que atenien les famílies.
- *Perspectiva comunitària* significa que 'la comunitat és un recurs més en les intervencions'. Aquesta premissa estava molt clara en la ment del professional, però la realitat manifestava que les necessitats dels infants i les famílies –i el fet de donar-hi resposta– no eren una qüestió important per a tots aquells ciutadans que no tenien fills. A això calia afegir-hi que les famílies que tenien infants més grans de sis anys continuaven buscant solucions derivant la seva

responsabilitat en els professionals, independentment que haguessin estat usuaris o no dels EF. D'altra banda, les famílies usuàries continuaven rebent missatges d'altres familiars, amics o veïns que els pressionava per fer accions que no respectaven les necessitats dels seus infants (deixar-los plorar durant hores, donar-los una "bufetada a temps", portar-los a fer activitats extraescolars...); per tant la comunitat continuava sense actuar com a agent de canvi.

El projecte EF havia estat un bon punt d'inici, però si volíem anar més enllà havíem de sortir d'aquest marc i dissenyar un programa amb polítiques, projectes i accions destinats a tota la comunitat. No ens podíem limitar a ser un bolet, havíem de caminar cap a un programa que ajudés a minimitzar la prevalença de les necessitats dels adults de la societat actual i col·loqués les necessitats dels infants –no els seus capricis– en el centre de les polítiques que es dissenyen. .

22.5. El segon plantejament: dels espais familiars al treball comunitari amb els nens i les famílies

Per aconseguir aquest nou repte necessitàvem un eix vertebrador que guiés les nostres actuacions en tots els àmbits i que fos clar, senzill de transmetre i operatiu. Aquest eix el vàrem trobar en el concepte de bon *tracte infantil*⁶⁵ de Jorge Barudy i Marjorie Dantagnan.⁶⁶ El que vam fer és redissenyar el Programa d'acompanyament en la maternitat i paternitat seguint l'equació que ells proposen:

$$\text{Bon tracte infantil} = \text{recursos comunitaris} \times \text{competències parentals} \times \text{resiliència} \\ \text{Necessitats de l'infant} \times \text{factors contextuals}$$

Ens va ser molt útil perquè ens va permetre visibilitzar clarament l'objectiu final de la nostra intervenció: un bon tracte per a tots els infants de Badia. Entenem, tal com expliquen els autors, que el desenvolupament sa dels infants és la conseqüència del predomini d'experiències de bon tracte en la seva vida. Garantir aquests bons tractes no sols correspon als pares, sinó que són també el resultat dels recursos que una comunitat posa al servei dels progenitors per garantir la satisfacció de les

65. BARUDY, Jorge; DANTAGNAN, Marjorie. *Los buenos tratos a la infancia. Parentalidad, apego y resiliencia*. Barcelona: Gedisa, 2005.

66. Abans d'incorporar el concepte de bon tracte infantil, el nostre cos teòric es basava en les referències següents: Odent, pel que fa a embaràs, part i alletament; Bowlby, Winnicott, Brazelton i Gutman, quant al vincle i puerperi; Broffenbrenner, en relació amb el model ecològic en les relacions individu-entorn (fonamental en el nostre enfocament), i Erikson, Wagner, Fèlix López i Viquer, pel que fa a l'optimització evolutiva i el desenvolupament òptim. La incorporació del concepte proposat per Barudy i Dantagnan ens permet trobar un fil conductor coherent per al cos teòric.

necessitats infantils i el respecte als seus drets, així com la promoció, el suport i la rehabilitació de les funcions parentals.

Per assegurar que això es pogués donar calia:

- Definir clarament quines són les necessitats dels infants i com donar-hi resposta en funció de l'edat. Això s'havia de fer a tots els àmbits (famílies, infants, professionals i resta de la comunitat) per garantir que aquestes estiguessin cobertes i implicar tots els agents del territori i responsabilitzar-los-en. En aquest sentit, era important treballar el concepte de necessitats i diferenciar-lo d'etapes evolutives. No tots els infants assoleixen les mateixes fites evolutives, però tots han de tenir les seves necessitats cobertes. Aquesta diferenciació era bàsica, d'una banda, de cara a les famílies per ajudar-les a comprendre millor el seu paper, de l'altra, perquè és important per al nostre equip tenir-ho present per saber què podem demanar a les famílies i en què les hem d'acompanyar, i perquè la resta de professionals del territori compreguessin millor quina era la nostra tasca, i allunyar-nos dels prejudicis que etiqueten aquests projectes com a casal on les famílies aprenen a cantar cançons, les mares donen el pit i poca cosa més.
- Centrar-se en les competències parentals i classificar-les en quatre grans blocs segons les indicacions de Barudy i Dantagnan: vincle, empatia, models de criança i xarxa social. Parlar de competències ens permet pensar en què podem oferir a aquella persona perquè cobreixi les necessitats del seu infant i evitar caure en el parany de categoritzar tot tipus de famílies (monoparentals, disfuncionals, desestructurades...), que sovint ens fa confondre. Ara pensem en la persona o persones que es fan càrrec de l'infant, i analitzem quines competències tenen per saber si hem d'acompanyar, assessorar, intervenir o derivar.
- Oferir des de la comunitat recursos a les famílies perquè no estiguin soles ni aïllades en la criança dels seus fills i filles; però també perquè els infants tenen drets i aquests s'han de garantir no sols des de la família, sinó també des dels diferents agents i institucions de la societat a què pertanyen.
- Introduir el concepte de resiliència i la seva importància en la pràctica quotidiana dels professionals i en el discurs de les famílies.

Aquests principis guien el funcionament del que, actualment, és el Programa de família i petita infància.

22.6. El nou Programa de família i petita infància de Badia del Vallès

La finalitat del Programa de família i primera infància és desenvolupar les polítiques, els programes i les accions que fomentin el bon tracte infantil en el territori. Els objectius són ambiciosos perquè estan pensats per treballar-los amb tota la comunitat, però creiem que són realistes quant a la temporalització (fins al 2020) i als projectes i les accions que se'n desprenen per assolir els resultats esperats. Els objectius generals d'aquest Programa són:

1. Promoure la parentalitat sana i amb bons tractes. Entenem que, perquè hi hagi una bona parentalitat, cal que els pares o cuidadors de l'infant tinguin bones competències, enteses com a capacitat per vincular-se, empatia, bons models de criança i xarxa social.
2. Promoure la cultura d'infància al territori. Definir en l'àmbit comunitari (famílies, adolescents i infants) què entenem per *infant*, quines són les seves necessitats en cada etapa evolutiva, com donar-hi resposta i com acompanyar les famílies perquè ho puguin fer. El nostre equip només intervé directament en la primera infància, però ens va semblar convenient definir les necessitats de l'infant des que neix fins a l'adolescència, per enfocar adequadament el treball que es fa amb totes les famílies. No oblidem que un punt clau és que treballar amb elles és un mitjà per aconseguir un bon tracte envers l'infant; per tant, hem de saber què necessita en cada moment per conèixer quin ha de ser el paper o la funció dels progenitors o referent principal.
3. Propiciar la creació de serveis per a les famílies dintre de la comunitat. Dissenyar, portar a terme i mantenir espais i accions dintre de la comunitat per donar resposta a les necessitats de les famílies i dels seus infants. Tal com s'ha explicat en l'objectiu anterior, les polítiques que es posen en marxa i els programes que es dissenyen es basen sempre en allò que els nens i nenes necessiten en funció de la seva edat.

Cadascun dels objectius generals es concreta en objectius específics i en les accions que s'han de dur a terme per aconseguir-los. S'ha d'assenyalar que aquest disseny té dues particularitats: la primera és que l'avaluació i els indicadors es fan d'acord amb els objectius; la segona és que una acció pot estar inclosa en un sol objectiu o en més d'un. Per exemple, els EF són una acció que respon als tres objectius, mentre que el protocol d'infància i adolescència en risc és una acció específica de l'objectiu general 2.

Les accions principals que fa l'equip de família i primera infància per assolir aquest Programa són:

- a. Espais familiars. Continuen sent una peça fonamental per assolir la nostra finalitat, ja que la primera infància és una etapa especialment crítica tant pel que fa al desenvolupament assolit com pel que fa a l'aprenentatge i la consolidació d'unes bones competències parentals. Són espais de prevenció i detecció de possibles situacions no desitjades, però sobretot són programes de promoció dels drets de la infància i de les seves famílies. L'estructura bàsica continua sent pràcticament la mateixa, però s'hi han introduït algunes modificacions:
- Preparat: s'han introduït sessions específiques amb els pares sense les mares. Es pretén donar eines a aquest col·lectiu, ja que a Badia té dificultats per implicar-se en la criança dels seus nadons.
 - "Aprent dels petits": és un espai, dins les llars, en què els pares i les mares no estan tota l'estona amb els infants, a diferència de la resta de grups d'EF. Això ha estat possible gràcies a la col·laboració de les llars del municipi que accepten que fem la sessió a les seves instal·lacions i que els infants entrin una hora més tard a l'aula. D'aquesta manera hem aconseguit accedir a famílies que no ens coneixien, compartir el nostre projecte amb les llars i tenir un espai de reflexió privilegiat amb les famílies que facilita passar de la intuïció i la vivència a l'aprenentatge conscient del perquè fem les coses.
 - Servei d'assessorament individual per a les famílies: és un espai en què s'assessora les famílies en les dificultats que tenen en la criança dels seus fills i filles. Al principi era fins que els nens i nenes tenien sis anys, però vàrem considerar adient oferir aquest suport fins als setze anys. La idea és acompanyar totes aquelles persones que en algun moment de la criança se senten perdudes i necessiten un suport individual i continuat que no se'ls pot oferir ni des de l'escola ni des de l'àmbit de salut mental. Es treballa sempre només amb els adults per dues raons: primer, per apoderar els pares i mares a partir de les seves capacitats, ja que són ells qui resolen la situació amb el seu fill o filla, i, segon, per evitar que l'infant visqui com un problema seu les dificultats que tenen els seus pares per educar-lo.
 - Pati de la mainada: espai de joc per a famílies amb infants d'un a sis anys que es fa a les tardes. Consisteix a treballar el vincle a través del joc. Està ubicat a una de les llars del municipi i és un recurs en què la població participa molt. L'any passat s'hi van inscriure més de 200 famílies, el 60% de les quals van assistir a més de la meitat de les sessions.
 - La resta de serveis que configuren els EF (postpart, doula consultora de lactància materna, espais de criança i espai nadó) es continuen oferint amb la mateixa estructura que abans, llevat de l'espai nadó, ja que ens ha semblat més adient incloure-hi el massatge infantil. D'aquesta manera, en lloc de fer un curs puntual de cinc sessions, els pares i les mares

assistents el fan durant vuit mesos, cosa que facilita que s'integri en la seva vida quotidiana. Això ens sembla important perquè el massatge infantil és una eina molt bona perquè les famílies aprenguin a escoltar el seu infant i a parlar-hi, hi empatitzin i puguin llegir les seves necessitats.

b. Protocol d'infància i adolescència en situació de risc: la Llei de drets i oportunitats de la infància i l'adolescència de Catalunya especifica clarament que s'ha de vetllar per tots els infants, però sovint quan parlem d'infància només parlem d'infància en risc. En aquest sentit la fita és aconseguir que el protocol inclogui les necessitats de tots els infants i no sols les respostes per a aquells que ja estan en una situació difícil. Per no perdre de vista aquesta missió es va decidir que el protocol es coordinaria conjuntament entre els serveis socials i l'àrea de família i primera infància. D'aquesta manera es treballa amb tots els professionals a partir d'una visió més àmplia, enfocada als drets i no a les carències. Hem de dir que això no hagués estat possible sense el suport, la implicació i el coneixement aportats per les educadores i treballadores socials dels serveis socials i de la resta de professionals que ara per ara estan elaborant el protocol.

c. Badia Educa. El proverbi africà "Es necessita tot un poble per educar un infant" és conegut per tothom, però qui forma part d'aquest poble? I quin és el seu paper? Aquestes qüestions no sempre són fàcils de respondre. Badia Educa va començar fa tres anys, i pretén ser un lloc de trobada on la comunitat, el poble, es pugui trobar i reflexionar al voltant d'aquestes preguntes. Vam començar amb un grup motor al qual podia assistir tothom que ho volgués, tingués fills o no. En la primera fase hem comptat amb el lideratge de M. Jesús Comelles i hem circumscrit el debat a una pregunta: com poder ajudar els nostres infants a desenvolupar la seva autonomia? Aquesta primera etapa ha finalitzat amb la impressió de la guia *Sabeu tot el que puc fer?*, que han rebut totes les famílies del municipi amb infants i joves de zero a setze anys. Durant tot el procés s'han organitzat diverses activitats al municipi per donar a conèixer la feina feta i convidar més persones a participar-hi. Amb el grup consolidat el procés continua amb tres objectius ben diferents:

1. Aconseguir que la guia es converteixi en un manual utilitzat tant per les famílies com pels professionals perquè el municipi vagi assolint un discurs comú sobre com potenciar l'autonomia dels infants.
2. Obrir un procés participatiu de cara als infants i els adolescents perquè ells també siguin part integrant del grup i s'escolti la seva veu.
3. Continuar reflexionant sobre temes que ens semblen vitals per als nostres infants i adolescents. En aquest cas dedicarem els propers dos anys a

aquestes preguntes, entre moltes altres que segurament aniran sorgint: per què és tan important el temps de lleure? Què significa un temps de lleure de qualitat? Quan són necessaris els adults en el lleure infantil i quan no?

- d. Congrés de Famílies Festa de les famílies. Aquesta activitat fa anys que es fa a Badia; el que ha anat canviant és la seva estructura. Inicialment, eren xerrades, tallers i taules rodones per debatre i reflexionar al voltant d'un tema en concret amb les famílies i els professionals. Quan els EF vam començar a funcionar vam creure convenient canviar el format perquè no tenia gaire aflluència de públic i creïem que les famílies necessitaven espais on gaudir tots junts, més que espais d'aprenentatge formal. D'aquesta manera el Congrés va passar a ser la Festa de les Famílies i es va decidir fer-la el dissabte per facilitar que, a més de les mares, hi poguessin venir també els pares que entre setmana treballen fins tard. Aquest nou format va ser un èxit i tant adults com grans van manifestar la seva satisfacció per aquesta actuació. En segon lloc, l'any passat, i a petició de les famílies, vam tornar a incloure-hi xerrades i debats durant la setmana sense renunciar a la festa del dissabte. Aquest format més formal que havia fracassat en el passat ara funciona per una senzilla raó: la proposta prové dels participants, no dels tècnics. D'altra banda, cal esmentar que és una activitat en què s'intenta que participi tota la població, des de les parades del mercat fins a les àvies i avis del casal, passant per les actuacions dels infants i adolescents.
- e. Cultura d'infància i adolescència. Un dels objectius del Programa és que la comunitat tingui clar què és un infant i quines són les seves necessitats. D'aquesta manera, es pretén aconseguir aquella utopia que té en compte els infants en totes les propostes que es facin al municipi i que en valora la participació. Són molts els passos que s'han de fer per arribar a la fita i això seria impossible si el projecte no es compartís amb els professionals d'altres àmbits que integren l'Àrea d'Acció Social i Cultural de l'Ajuntament a la qual pertanyem. Així, des de l'àmbit dels infants i adolescents, es fan accions específiques per definir amb ells què vol dir cultura d'infància i adolescència. I des de l'àmbit de la família i la primera infància, les actuacions es destinen a consensuar amb els professionals del territori quines són les necessitats i els drets dels infants i com garantir-los en la pràctica quotidiana.
- f. Polítiques d'infància de l'Ajuntament. Aquest Programa no hagués estat possible sense el suport polític. Se'ns va fer una demanda ambiciosa, però també se'ns va donar llibertat per treballar i confiança en el projecte, cosa que es reflecteix en el fet que durant cinc anys hem seguit treballant-hi, tot i que es trigarà anys a veure'n els resultats. Aquest suport també s'ha vist reflectit en les apostes polítiques que ha fet el Consistori per la defensa dels drets dels

infants i la capacitat de les famílies com a responsables dels seus fills i filles; veiem alguns exemples d'aquesta implicació: quan l'Ajuntament no ofereix activitats extraescolars per a infants menors de tres anys sense els pares, o bé quan inclou els infants a totes les activitats a les quals les seves famílies són convidades, o bé quan en la matriculació de les llars no es prioritza la situació econòmica, sinó que treballin tant el pare com la mare. També a aquelles famílies que no treballen se les convida a assistir als espais. Aquestes decisions no sempre són acceptades per la ciutadania i per això s'agraeix encara més aquest suport.

22.7. El futur del Programa

Només fa tres anys que estem treballant amb aquest model i, tot i que la temporalització dels objectius és per al 2020, els resultats de les avaluacions anuals són força positius.

Durant aquest període s'ha atès el 80% de la població amb infants de zero a sis anys i el grau de satisfacció de les famílies assistents és molt alt. Les famílies se senten més capacitades i amb més recursos. Una mostra d'això és que es comencen a qüestionar discursos hegemònics, dels mitjans de comunicació o d'alguns professionals, que amb arguments dubtosos no respecten els drets dels infants. A més, cada cop hi ha més dones embarassades que busquen informació abans i que no volen viure la maternitat aïllades socialment, cosa que ens indica que els grups s'han convertit en un suport comunitari important. També han augmentat el nombre de mares que alleten i comença a disminuir el nombre de les que els matriculen a la llar amb només quatre mesos quan no hi ha imperatius laborals. Però sobretot les famílies comencen a entendre que els seus fills no els pertanyen i que la seva funció és acompanyar-los en el seu procés de creixement; i que en aquesta tasca no estan soles i poden comptar amb la resta de les famílies del grup i amb les professionals que hi treballen.

Canviar el concepte de treballar amb famílies per treballar les competències parentals de les persones que es fan càrrec del nen o nena ens ha permès: acompanyar i assessorar cada persona i intervenir-hi a partir dels seus recursos sense caure en el parany de l'estructura familiar; sortir de discursos estigmatitzadors que confonen el fet d'estar en risc d'exclusió social amb la capacitat de ser o no pare o mare, i, a la vegada, alertar d'aquells casos que no presenten indicadors socials però en els quals s'està desatenent l'infant, tal com succeeix en tots aquells casos en què les pautes de relació amb els fills o filles les marquen les necessitats de l'adult sense tenir gaire en compte les mancances de l'infant.

A més, en basar-nos en aquest concepte científic, senzill i fàcil de transmetre, també ens ha permès determinar amb la resta de professionals del territori què cal treballar amb les famílies i què és el que ens poden demanar. I, sobretot, aquest

model de Barudy i Dantagnan ens permet prioritzar el que necessita l'infant en aquelles situacions en què els pares no tenen unes competències mínimes, la qual cosa ens ajuda a defensar els drets d'aquests infants, que sovint estan condicionats al temps de recuperació dels seus progenitors, en lloc de fer-ho a la inversa.

I, per acabar, esmentem un altre aspecte positiu: centrar-nos en les necessitats que han de tenir cobertes tots els infants i les competències que han de tenir els seus responsables ens ha permès optimitzar recursos, perquè –com potser vam valorar en un determinat moment– no cal obrir un recurs per a cada circumstància social de les persones; tothom té dret a un bon tracte i pràcticament tots tenim la capacitat de donar-lo o aprendre a fer-ho, l'únic que cal és proporcionar els mitjans perquè les persones puguin assolir aquesta fita.

Encara queda molta feina per fer. Hem après que els nostres recursos donen suport a les famílies per establir un bon vincle, tot i que encara hi ha molta confusió en els models de criança que s'ofereixen, perquè costa identificar les necessitats de l'infant i d'evitar que es prioritzin les de l'adult. Aconseguir-ho és un procés llarg i dinàmic, però no estem soles perquè comptem amb el suport de l'Ajuntament i dels professionals i agents del territori, i, sobretot, amb el de les famílies i els infants.

Bibliografia

- AUCOUTURIER, B. *Los fantasmas de acción y la práctica psicomotriz*. Barcelona: Graó, 2004.
- BARUDY, J.; DANTAGNAN, M. *Los buenos tratos a la infancia. Parentalidad, apego y resiliencia*. Barcelona: Gedisa, 2005.
- BANDURA, A. *Aprendizaje Social*. Madrid: Espasa-Calpe, 1982.
- BRAZELTON, T. B.; CRAMER, B. G. *La relación más temprana: padres, bebés y el drama del apego inicial*. Barcelona: Paidós, 1990.
- BRAZELTON, T. B.; GREENSPAN, S. *Las necesidades básicas de la infancia. Lo que cada niño o niña precisa para vivir, crecer y aprender*. Barcelona: Graó, 2005.
- BRONFENBRENNER, U. *La ecología del desarrollo humano*. Barcelona: Paidós, 2002.
- CYRULNIK, B. *Los patitos feos. La resiliencia: una infancia infeliz no determina la vida*. Barcelona: Gedisa, 2001.
- DOLTÓ, F. *La causa de los niños*. Barcelona: Paidós, 1986.
- ERIKSON, E. *El ciclo vital completado*. Barcelona: Paidós Ibérica, 2000.
- FONT-MAYOLAS, S.; PLANES, M.; GRAS, M. E. *Els espais familiars de petita infància. Guia d'avaluació*. Barcelona: Diputació de Barcelona, Àrea de Presidència. Direcció de Comunicació, 2010.
- GÓMEZ, A.; VIGUER, P.; CANTERO, M. J. *Intervención temprana: desarrollo óptimo de 0 a 6 años*. Madrid: Pirámide, 2003.
- GONZÁLEZ, C. *Bésame mucho: como criar a tus hijos con amor*. Madrid: Temas de Hoy, 2011.

- GONZÁLEZ, Y. *Amar sin miedo a malcriar. La mirada a la infancia desde el respeto, el vínculo y la empatía*. Barcelona: Integral, 2010.
- JOVÉ, R. *Dormir sin lágrimas: dejarle llorar no es la solución*. Madrid: La Esfera de los Libros, 2007.
- LÓPEZ, F. *Necesidades en la infancia y la adolescencia: respuesta familiar, escolar y social*. Madrid: Pirámide, 2008.
- LÓPEZ, F.; ETXEBARRIA, I.; FUENTES, M. J.; ORTIZ, M. J. (coord.) *Desarrollo afectivo y social*. Madrid: Pirámide, 2008.
- ODENT, M. *El bebé es un mamífero*. Madrid: Mandala, 1990.
- RODRIGO, M. J.; PALACIOS, J. (coord.) *Familia y desarrollo humano*. Madrid: Alianza Editorial, 2010.
- TONUCCI, F., Frato. *La ciudad de los niños: un modo nuevo de pensar la ciudad*. Barcelona: Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 1998.
- WINNICOT, D. *Conversando con los padres*. Barcelona: Paidós, 1994.

**Comentari de la Sentència
núm. 565/2009, de 31 de juliol,
de la Sala Civil, Secció Primera,
del Tribunal Suprem: sobre el
retorn de l'infant o adolescent
desemparat a la família biològica**

Cristina Reyes Fernández

Jurista de la Direcció General d'Atenció a la Infància
i l'Adolescència

23. Comentari de la Sentència núm. 565/2009, de 31 de juliol, de la Sala Civil, Secció Primera, del Tribunal Suprem: sobre el retorn de l'infant o adolescent desemparat a la família biològica

23.1. Presentació

L'interès superior de l'infant és un dels principis essencials del dret de la persona i la família i el recull la Convenció sobre els drets de l'infant de les Nacions Unides de 20 de novembre de 1989, que estableix que, en totes les accions que concerneixin la persona menor d'edat, les institucions públiques o privades de benestar social, els tribunals de justícia, les autoritats administratives o els òrgans legislatius han d'atendre el seu interès superior amb caràcter prioritari.

Si bé es tracta d'un concepte jurídic indeterminat –qüestió que en dificulta l'aplicació–, cal entendre'l com aquella situació més favorable per a l'infant entre totes les alternatives possibles, aquella valoració positiva del que li convé i que ha de guiar tant l'actuació administrativa com l'actuació judicial quan es tracti de decidir sobre el seu benestar. Per això cada cas s'ha de valorar individualment, atenent les circumstàncies i la situació de l'infant o adolescent.

Juntament amb l'interès superior del nen, la Convenció de les Nacions Unides reconeix com a principi fonamental el de reintegració familiar, entès com a dret de l'infant a no ser separat dels seus pares tret que les autoritats competents ho considerin necessari per protegir-lo, en situacions de desatenció greu o maltractament.

Ambdós principis es troben consagrats a més a més en la legislació estatal (Llei orgànica 1/1996, de 15 de gener, de protecció jurídica del menor) o en la nostra Llei d'infància (Llei 14/2010, de 27 de maig, dels drets i oportunitats en la infància i l'adolescència).

Aquest dret dels pares biològics a estar amb els seus fills se supedita al fi

preferent, l'infant, cosa que comporta que en determinats supòsits els dos principis puguin entrar en contradicció.

Aquí rau la importància de la Sentència 565/2009, de 31 de juliol, del Tribunal Suprem, objecte d'estudi, ja que fins a la data, quan ens trobàvem en un procediment d'impugnació judicial de mesures de desemparament, hi havia dos corrents jurisprudencials respecte a la valoració o no de les circumstàncies posteriors al desemparament d'un nen pensant en un retorn a la família biològica.

La Sala, doncs, no resol només el supòsit de fet objecte de controvèrsia judicial, sinó que unifica els dos corrents jurisprudencials respecte als quals s'havien posicionat les diferents audiències provincials i estableix uns criteris, unes directrius que cal aplicar en tots aquests supòsits; més concretament, resol la controvèrsia sobre si el jutge ha d'examinar les circumstàncies produïdes després de la declaració de desemparament per determinar la capacitat parental dels pares biològics i quina ponderació n'ha de fer en interès de l'infant.

Així mateix, i tot i que al present supòsit s'hi ha d'aplicar la normativa estatal (Codi civil espanyol i Llei orgànica 1/1996, de 15 de gener, de protecció jurídica del menor), els criteris fixats per l'alt tribunal s'han d'aplicar a tots els casos en què hi hagi una situació de desemparament i una oposició de la família d'origen que busca la revocació de la declaració i el retorn del fill al nucli familiar. Per tant, la Sentència i la doctrina que estableix es poden invocar amb independència de la regulació específica que puguin tenir les comunitats autònomes, com és el cas de Catalunya, en matèria d'infància.

Tot i que la Sentència és de l'any 2009, continua sent de plena actualitat, ja que s'invoca en nombrosos procediments i l'apliquen els diferents tribunals.

Ens situem en el marc d'un procediment judicial d'impugnació de mesures administratives instat per la mare biològica d'una nena nascuda el 13 d'abril de 2001, la tutela de la qual l'Administració –a través de l'organisme competent en matèria d'infància i adolescència– havia assumit el 2 d'abril de 2003. La nena era òrfena de pare des del 7 de juliol del mateix any.

Les raons que varen motivar el desemparament van ser la negligència en la cura de la nena, les condicions inadequades de l'habitatge, els conflictes de parella, la negativa a rebre el suport dels serveis socials i l'exercici de la prostitució per part de la mare davant del seu marit i la seva filla en una primera etapa.

L'Administració va promoure la constitució judicial d'un acolliment preadoptiu i va prohibir les visites de la mare, que en el moment d'oposar-se al desemparament convivia amb una nova parella i tenia un nou nadó respecte del qual no s'havia adoptat cap mesura de protecció. La mare es trobava en aquell moment adaptada i amb estabilitat familiar, tot i que amb dèficits cognitius i d'habilitats socials que requeririen l'ajuda dels serveis socials.

23.2. Antecedents i plantejament del recurs

a. La decisió del Jutjat de Primera Instància núm. 1 de Toledo

En data 1 de juliol de 2005 el Jutjat de Primera Instància núm. 1 de Toledo va dictar Interlocutòria per la qual desestimava la impugnació d'una mare a la declaració de desemparament i acolliment familiar preadoptiu de la seva filla, amb privació del dret de visites a la mare i l'àvia biològica.

El jutge va considerar que l'Administració competent havia acreditat les causes justificatives de l'assumpció de la tutela de la nena, ja que l'expedient administratiu contenia informes que revelaven que la mare exercia la prostitució davant el seu marit i la seva filla.

A més a més, i atenent entre altres l'informe de la pèrita psicòloga, es podia concloure que, tot i que havien canviat les circumstàncies de la mare biològica, adaptada socialment i amb estabilitat emocional malgrat que necessités ajuda d'altres persones i serveis socials, el manteniment de la situació d'integració social, escolar i familiar amb la família d'acollida, amb la qual vivia des que tenia dos anys, beneficiava la nena.

Contra aquesta Interlocutòria, la mare biològica va interposar-hi recurs d'apel·lació davant l'Audiència Provincial de Toledo.

b. La decisió de la Sala Primera de l'Audiència Provincial de Toledo

En data 21 de novembre de 2006 la Sala Primera de l'Audiència Provincial de Toledo dicta Sentència en què revoca la decisió del Jutjat de Primera Instància i declara que no hi ha causa per mantenir el desemparament i, per tant, l'acolliment familiar preadoptiu de la nena, sens perjudici de la col·laboració dels serveis socials pertinents.

Així, i tot i que l'Audiència declara que el desemparament inicial estava justificat, considera que l'Administració no va intentar per tots els mitjans reconduir la situació cap al retorn de la nena a la família biològica. Al contrari: va declarar la situació com a irreversible, per la qual cosa va proposar amb una urgència innecessària la cerca d'una parella per formalitzar un acolliment quan, tot i que existien problemes econòmics i desatenció, aquests no eren tan greus per privar la mare del contacte amb la seva filla, tenint en compte que actualment la mare ha tingut una nova filla i no consta cap mesura de protecció envers aquesta.

c. El plantejament del recurs

La Junta de Comunitats de Castella - la Manxa planteja el recurs i el basa en els motius següents:

- i. La infracció de la normativa aplicable en la resolució de la qüestió objecte del procés, ja que la Sentència impugnada vulnera el principi recollit en l'article 172.4 del Codi civil i en l'article 2 de la Llei orgànica 1/1996, en la Convenció sobre els drets de l'infant de les Nacions Unides de 20 de novembre de 1989, ratificada per Espanya el 30 de novembre de 1990, i en la Carta europea dels drets de l'infant, aprovada pel Parlament Europeu mitjançant la Resolució A3-0772/92, ja que no prioritza l'interès superior de la nena per damunt de qualsevol altre.
- ii. La seva resolució té interès cassacional perquè s'oposa a la doctrina jurisprudencial del Tribunal Suprem i resol punts sobre els quals hi ha jurisprudència contradictòria de les audiències provincials: un primer grup de resolucions d'audiències provincials estimen com a prioritat el retorn de l'infant a la seva família biològica tenint en compte les circumstàncies del moment en què s'enjudicia i no les del moment en què va ser declarat el desemparament, i un segon grup adopta la postura del Tribunal Suprem, ja que prioritza l'interès del nen per sobre del retorn a la seva família biològica i considera que les circumstàncies que cal tenir en compte són fonamentalment les que van motivar l'adopció de la mesura de protecció, amb independència de canvis posteriors.

El ministeri fiscal va donar suport als motius de cassació.

L'alt tribunal admet els motius d'impugnació al·legats per la representació processal de l'Administració, estretament relacionats, i centra la controvèrsia al voltant de dues qüestions:

- a) Si és procedent o no que el jutge, en examinar la impugnació de la declaració de desemparament emesa per l'Administració, tingui en compte el canvi de circumstàncies que s'ha produït amb posterioritat a aquesta, per determinar si els pares –en aquest cas la mare– es troben en condicions d'assumir novament la pàtria potestat.
- b) Com s'ha de ponderar l'interès superior de l'infant en relació amb l'existència d'un canvi de circumstàncies que puguin justificar la possibilitat del retorn d'un infant o adolescent a la seva família biològica.

23.3. Pronunciament del Tribunal Suprem: l'establiment de doctrina

En relació amb la primera de les qüestions objecte de controvèrsia, hi havia en aquell moment dues postures en les diferents audiències provincials:

La primera és que el jutge, en el moment d'estudiar el desemparament i de cara a determinar si la intervenció administrativa ha estat o no ajustada a dret, s'ha d'atendre exclusivament a les circumstàncies que concorrien en el moment en què es va produir el desemparament i no a fets posteriors.

Hi ha una altra línia jurisprudencial que considera que el jutge, en un procediment d'impugnació de mesures de protecció, ha de tenir en compte la modificació de les circumstàncies familiars posteriors al moment de la declaració de desemparament amb independència que en un principi la declaració fos procedent.

Doncs bé, per resoldre aquesta primera qüestió, el Tribunal Suprem, per evitar que la formalitat i el rigor processal d'un procediment civil ordinari puguin perjudicar l'infant o adolescent tutelat, declara la prevalença de l'interès d'aquest com a principi prioritari en els procediments judicials en matèria de protecció a la infància i l'adolescència. La Sala a més puntualitza que aquest rigor formal menor ha estat admès pel Tribunal Constitucional.

És a dir: si bé es cert que, per mantenir la seguretat jurídica en el procés civil regeix –amb alguna excepció– el principi de perpetuació de l'acció (*perpetuatio actionis*), recollit en l'article 413 de la Llei 1/2000, de 7 de gener, d'enjudiciament civil, l'interès de l'infant en aquests tipus de procediment preval en l'adopció i la revisió jurisdiccional de les mesures de control, en consonància amb els tractats internacionals ratificats per Espanya.

El Tribunal conclou que, en examinar la impugnació de la declaració de desemparament de l'Administració, s'han de tenir en compte les circumstàncies produïdes amb posterioritat al moment en què es va produir el desemparament a fi de determinar si els progenitors són aptes per assumir novament la pàtria potestat.

Respecte a la segona de les qüestions objecte de debat, la ponderació de l'interès de l'infant o *favor minoris* en relació amb el retorn a la família biològica, es constata que hi ha sentències que donen una rellevància preponderant a l'evolució positiva dels pares i consideren la reinserció a la família com la directriu que cal seguir. El Tribunal Suprem i part de la jurisprudència de les audiències provincials consideren que l'evolució positiva dels pares o el desig de fer de pares, no és suficient sinó que sempre s'ha d'atendre l'interès del nen o nena i s'ha de tenir en compte la seva situació.

Per resoldre aquesta segona qüestió el raonament que fa la Sala Primera del Tribunal Suprem és:

El principi de reintegrament de l'infant a la família biològica està recollit al Codi civil i es consagra en el pla internacional (Declaració de l'Assemblea General de les Nacions Unides de 3 de desembre de 1986, Convenció sobre els drets de l'infant de les Nacions Unides de 20 de novembre de 1989) i també constitucional a partir de la Sentència 298/1993 de 18 d'octubre, del Tribunal Suprem.

El compliment d'aquest principi exigeix atendre l'interès de l'infant. El legislador atribueix una jerarquia al deure de perseguir l'interès del nen o nena, ja que aquesta directriu es formula amb un sintagma de caràcter absolut (s'ha de buscar sempre) mentre que la directriu sobre la reintegració familiar es formula amb caràcter relatiu (s'ha de procurar) i se subordina expressament a l'interès del nen o nena (sempre que no sigui contrari al seu interès).

Per tant, el dret dels pares biològics no és reconegut com a principi absolut quan es tracta d'adoptar mesures de protecció respecte d'un infant o adolescent desemparat i no té caràcter preponderant, sinó que s'ha de subordinar a la finalitat que s'ha d'atendre amb caràcter preferent, és a dir: l'interès de l'infant. L'adequació a l'interès del nen o nena ha de ser el punt de partida i el principi en què s'ha de fonamentar tota activitat en pro de la seva protecció i les mesures que s'apliquin han de ser les que resultin més favorables per al seu desenvolupament físic i intel·lectual i la seva integració social.

Per tant, les mesures adoptades a favor de l'infant o adolescent han d'intentar buscar el retorn a la família biològica, sempre que no hi hagin altres mesures que li siguin més favorables.

Per això, tal com declara a continuació la Sala, per resoldre el retorn de l'infant desemparat a la família biològica, "no n'hi ha prou amb una evolució positiva dels pares biològics ni amb la seva intenció de desenvolupar correctament les seves responsabilitats parentals, sinó que cal que aquesta evolució, objectivament i amb independència de les deficiències personals o d'altres tipus, sigui suficient per restablir la unitat familiar en condicions que eliminin el risc de desemparament de l'infant i compensin el seu interès a mantenir la situació d'acolliment familiar en què es troba tenint en compte, entre altres circumstàncies, el temps transcorregut a la família d'acollida, si la seva integració en l'entorn i en la família és satisfactòria, si hi ha vincles afectius entre l'infant i la família d'acollida, si obté en la família d'acollida els mitjans necessaris per al seu desenvolupament físic i psíquic, si es mantenen referències parentals de l'infant i la família biològica i si el retorn a l'entorn familiar biològic li pot comportar riscos psíquics rellevants".

23.4. Aplicació al cas concret i valoració final

L'establiment per part de l'alt tribunal d'una doctrina unificada respecte de les dues qüestions plantejades (valoració per part del jutge de circumstàncies posteriors al desemparament i ponderació de l'interès de l'infant) i la seva aplicació al cas objecte

d'impugnació, porten irremeiablement al Tribunal a estimar el recurs cassacional i a deixar sense efecte ni valor la Sentència de l'Audiència Provincial de Toledo, atès, entre altres qüestions, que:

- Tant la Interlocutòria dictada pel Jutjat de Primera Instància núm. 1 de Toledo en data 1 de juliol de 2005 com la Sentència dictada per l'Audiència Provincial de Toledo en data 21 de novembre de 2006 estableixen que l'assumpció de la tutela automàtica per part de l'Administració va estar justificada.
- D'acord amb la pericial psicològica practicada a la mare, aquesta pateix dèficits en habilitats socials i no té recursos per educar la seva filla, per la qual cosa necessita l'ajuda dels serveis socials. Hi ha, però, el risc que aquesta ajuda sigui insuficient atesos els antecedents de la mare biològica (va refusar l'ajuda de familiars i els serveis socials).
- La intenció de la mare d'assumir la seva responsabilitat parental i d'atendre la filla en les seves noves circumstàncies familiars (l'estabilitat personal i laboral) no és suficient per garantir que el retorn a la família biològica sigui adequat i compensi l'interès de la nena.
- Les circumstàncies concorrents no permeten afirmar que es compensi l'interès de la nena. L'informe pericial estableix que, per l'edat de la nena, pel temps transcorregut en la família d'acollida, per la seva integració satisfactòria i per l'absència aparent de referències parentals respecte a la mare biològica registrades en l'exploració, el fet de ser reintegrada a la família d'origen li podria comportar el risc d'un desajustament psicològic.

Així, si bé és cert que hi ha una evolució positiva en la situació de la mare biològica, no és prou rellevant per eliminar el risc de desemparament en un futur si es procedís a restablir la unitat familiar.

I és que, tal com raona el Tribunal, com que un dels factors de l'evolució positiva de la mare és el fet circumstancial de la seva vida en parella, no s'eliminaria el risc de desemparament si s'acordés el retorn de la nena a la seva família d'origen, i més tenint en compte que la seva integració a la família d'acollida és plenament satisfactòria en tots els aspectes.

És a dir, l'alt tribunal considera que el fet que la mare hagi refet la seva vida i tingui un altre fill respecte del qual l'Administració no ha considerat fer cap intervenció no comporta que el desemparament de la primera filla es pugui considerar improcedent, atès que l'Audiència Provincial de Toledo no va tenir en compte la incidència que el retorn podia tenir en la personalitat de la nena i en el seu futur, atès el temps transcorregut i l'èxit de la seva estada amb la família d'acollida (cinc anys amb els pares acollidors).

És clar que, atès el canvi de la situació de la mare biològica vers l'interès de la filla i en aplicació de la doctrina que estableix el Tribunal Suprem, l'Audiència Provincial va anteposar l'interès de la mare biològica, ja que no va valorar si el retorn

assegurava a la nena un desenvolupament equilibrat des dels punts de vista físic, psicològic i/o afectiu.

En definitiva, tot i que el principi de reinserció en la pròpia família es troba consagrat tant en la normativa estatal i autonòmica d'aplicació com en els convenis internacionals ratificats per Espanya, la solució més adequada per a l'infant o adolescent no sempre és afavorir-ne el reintegrament a la família biològica, tal com va succeir en el cas objecte d'estudi: sempre i en cada cas ha de prevaler l'interès de l'infant.

La reincidència en el Programa de mediació i reparació de menors en justícia juvenil

Manel Capdevila Capdevila

Responsable de recerca

Marta Ferrer Puig

Cap de l'Àrea d'Investigació i Formació Social i Criminològica del Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada

24. La reincidència en el Programa de mediació i reparació de menors en justícia juvenil

24.1. Presentació

Aquest estudi vol aportar dades empíriques sobre el funcionament de la mediació penal juvenil a Catalunya. La mesura de mediació i reparació en els menors d'edat es revela com una de les més eficients per restaurar la pau social en l'entorn de la víctima i en l'infractor juvenil que ha comès un fet delictiu. Aquesta reparació té la virtut de fer-se dins de la comunitat sense que representi un trencament en el vincle que se suposa que ha d'unir-ne els membres.

L'estudi se centra a mesurar un dels indicadors –no hauria de ser l'únic– que ens pot servir per avaluar aquesta eficàcia del Programa: la reincidència, entesa com la comissió de nous fets delictius produïts un cop ha finalitzat el Programa. No sols es limita a donar dades, sinó que també proposa eines i formula propostes de millora raonades que haurien d'ajudar en les decisions de les polítiques públiques relacionades amb una funció social tan delicada i sensible com és la política penal juvenil.

Aquest article fa referència a *La reincidència en el Programa de mediació i reparació de menors* publicat pel Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada (CEJFE) en el seu Catàleg d'investigacions.⁶⁷ Aquest organisme autònom, adscrit al Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, desenvolupa activitats de formació especialitzada i d'investigació. En concret, l'Àrea d'Investigació i Formació Social i Criminològica (AIFSC), on els autors d'aquest estudi desenvolupen la seva tasca, dona suport als professionals de tot l'àmbit d'execució penal: centres penitenciaris, programes i mesures a la comunitat, atenció a la víctima i justícia juvenil, mitjançant la seva oferta de formació especialitzada i la recerca encaminada cap a la millora d'aquests serveis finalistes.

En aquest context, l'any 2010 vam rebre l'encàrrec del Servei de Mediació i Assessorament Tècnic de l'àmbit de la justícia juvenil d'actualitzar la taxa de reincidència en el delicte dels menors i joves atesos en el Programa de mediació i reparació (MRM). Concretament, l'estudi recull resultats sobre els joves que van

67. <<http://www.gencat.cat/justicia/investigacions>>.

seguir un programa de mediació i/o reparació durant l'any 2008. A aquests joves se'ls ha seguit fins al 30 de juny de 2011 per saber si han tornat a estar en contacte amb els serveis d'execució penal, tant de menors com d'adults, com a conseqüència de la comissió d'un nou delictes. En total han estat 2.022 joves d'edats compreses entre 14 i 21 anys.

Ens centrarem en els resultats que ens descriuen: 1) el perfil del jove que fa un Programa d'MRM; 2) el perfil de les víctimes; 3) les característiques del Programa d'MRM; 4) la reincidència i les seves característiques, i 5) el perfil del reincident. Finalment s'exposaran algunes de les conclusions principals que es deriven de l'estudi.

El Programa d'MRM té com a marc teòric de referència el paradigma de la denominada justícia restaurativa⁶⁸ en alternativa o com a complement de la justícia retributiva clàssica. Segons la recomanació del Consell d'Europa, Rec (2010):⁶⁹ "La justícia restaurativa inclou aproximacions i programes basats en unes quantes suposicions subjacents: a) que la resposta al delictes hauria de reparar tant com fos possible el mal patit per la víctima; b) que caldria convèncer els infractors que el seu comportament no és acceptable i que ha tingut conseqüències reals per a la víctima i la comunitat; c) que els infractors poden acceptar la seva responsabilitat pel delictes comès i haurien de fer-ho; d) que les víctimes haurien de tenir l'oportunitat d'expressar les seves necessitats i participar en el determini del millor camí perquè el delinqüent les repari, i e) que la comunitat té la responsabilitat de contribuir a aquest procés".

El Programa d'MRM s'insereix dins d'un model de justícia juvenil que veu els menors o joves com a subjectes amb capacitat per afrontar la responsabilitat de les pròpies accions, i a qui és necessari confrontar amb les normes socials, tot respectant-ne els drets i les garanties. Es tracta d'un model que promou iniciatives per una justícia dialogant, reparadora i responsabilitzadora.

24.2. Resultats

■ El perfil del jove del Programa d'MRM

Els joves que participen en el Programa d'MRM són majoritàriament nois (80,5%) que inicien el Programa amb una edat mitjana de setze anys, que són fonamentalment de nacionalitat espanyola (76,4%), que han finalitzat com a

68. Per a informació general sobre el tema vegeu:

- ZEHR, H. *The Little Book of Restorative Justice*. Intercourse, PA: Good Books, 2002.

- JOHNSTON, G.; VAN NESS, D. W. (ed.) *60922699 Handbook of Restorative Justice*. UK: Willan Publishing, 2007.

69. *Recommendation CM/Rec(2010)1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe Probation Rules*.

mínim l'educació primària i que majoritàriament (84,3%) tenen una ocupació diària: o bé treballen o bé estudien.

Pel que fa al perfil criminològic, la mitjana d'edat quan van cometre el delicte és de 15,6 anys. Com a trets més comuns destaquem que no tenen antecedents (73,3%), han comès un sol fet delictiu en la causa actual (78,8%), que correspon a la categoria de delicte –i no de falta– (73,9%). Per al 57,9% dels joves serà l'única causa que figurarà al seu expedient. Les tipologies dels delictes que han comès es reparteixen proporcionalment entre delictes contra les persones (36,3%), contra la propietat (35,8%) i d'altres (21,8%). El 45,0% dels fets delictius són violents. El fet delictiu es comet principalment, de manera majoritària, amb un grup d'iguals menors d'edat (52,8%).

■ El perfil de les víctimes

Les víctimes que participen en un procés d'MRM són, majoritàriament, víctimes úniques (80%), de sexe masculí (61%) i normalment conegudes pel seu agressor (51,9%). No hi ha un perfil clar per edats (el 29,9% són menors, el 33,9% són adults, i en un 36,2% no consta o és una víctima jurídica). Quan la víctima és menor, trobem que ha patit més sovint delictes contra les persones (el 64,4% enfront del 36,2% de les víctimes més grans d'edat). Quelcom semblant passa amb la variable gènere: les víctimes dones pateixen més sovint delictes contra les persones (el 51,7% enfront del 42,9% de les víctimes homes). En delictes contra la propietat, en canvi, hi ha més proporció de víctimes homes (el 37,7% enfront del 30,9% de dones). En la tipologia delictiva contra les persones hi ha una proporció superior de víctimes conegudes (el 64,5% enfront del 24,6% que són víctimes desconegudes per l'infractor). El 33,8% de les víctimes són víctimes jurídiques (serveis públics, empreses, etc.).

■ Les característiques del Programa d'MRM

El Programa d'MRM triga a iniciar-se una mitjana de quatre mesos i la seva durada mitjana (d'ençà que es dona d'alta fins que es finalitza) és de 2,6 mesos. En un 80,3% dels casos els mediadors avaluen la mediació finalitzada positivament, mentre que un 19,7% de les finalitzades obtenen una avaluació negativa i per tant caldrà fer posteriorment una proposta d'intervenció nova en el menor a les instàncies judicials, a partir d'un informe d'assessorament tècnic. Hi ha alguns subgrups de joves que hem trobat més sobrerrepresentats entre els que finalitzen negativament una mediació: són els grups de joves que no tenen cap formació escolar (no han finalitzat ni la primària), que actualment no estan matriculats a res, que no fan cap activitat (ni formativa ni laboral), que tenen

antecedents, que ja són majors d'edat a l'inici del Programa d'MRM, que han comès un delictes contra les persones, que aquest delictes és un delictes violent, que van cometre el delictes sols o amb mésgrans de divuit anys, i també hi ha el cas dels joves estrangers, que poden complir diverses de les característiques anteriors.

■ La reincidència i les seves característiques

La taxa de reincidència general pel Programa d'MRM és del 26,1%, és a dir, tres de cada quatre joves que han seguit una mediació no tornaran a reincidir. No obstant això, aquesta taxa pot variar molt en funció de les variables estudiades.

La taxa de reincidència ha augmentat respecte de les altres dues maneres de mesurar que teníem recollides fins a aquest moment (any 2004: 12,7%, any 2010: 23,6%).⁷⁰ No podem concloure, des de les variables estudiades, que això sigui degut al fet que el Programa atengui actualment perfils de joves amb més risc de reincidència. És veritat que en aquests anys ha augmentat el percentatge de joves amb característiques vinculades habitualment a una reincidència més gran: per exemple, en els darrers anys trobem més joves estrangers (el 8,1% de la taxa de 2004 enfront del 23,6% de la taxa de 2011) o més joves amb antecedents (el 21,6% de la taxa de 2004 enfront del 26,7% de la taxa de 2011) o que entren més joves al Programa, als catorze anys (el 15,8% de la taxa de 2004 enfront del 19,3% de la taxa de 2011) o joves amb resultat negatiu del Programa d'MRM (el 14,0% de la taxa de 2004 enfront del 19,7% de la taxa de 2011). Però, per contra, també s'ha produït una disminució en altres característiques vinculades a una reincidència més gran: per exemple, hi ha menys joves que han comès delictes contra la propietat (el 69,4% de la taxa de 2004 enfront del 35,8% de la taxa de 2011) o han disminuït els homes (el 87,2% de la taxa de 2004 enfront del 80,5% de la taxa de 2011).

Respecte al temps que triguen a reincidir, un de cada dos reincidents ho haurà fet abans dels sis mesos i tres de cada quatre, abans de finalitzar el primer any de seguiment. Aquest període d'un any de seguiment esdevé clau per evitar noves entrades al sistema.

El 86,6% dels joves reincidents han comès la primera reincidència quan encara eren menors i, consegüentment, s'ha intervingut des de l'àmbit de justícia juvenil i gairebé el 80% no han passat al sistema de justícia d'adults. Del total dels joves reincidents del Programa d'MRM, un 11,7% ha passat per la presó

70. Estudi 2004: CAPDEVILA, M.; FERRER, M.; LUQUE, E. *La reincidència en el delictes en la justícia de menors*. Barcelona. CEJFE. Col·lecció Justícia i Societat núm. 26.

Estudi 2010: CORBALÁN, M.; MORENO, M. A. *La reincidència en los programas de mediación en justícia juvenil*. Universitat Internacional de Catalunya. Pendent de publicació.

durant el temps de seguiment, si bé no necessàriament en la primera reincidència (fruit d'aquesta primera reincidència ingressen a la presó el 4,2% dels joves). La resposta més habitual que reben els joves en la primera reincidència és un assessorament tècnic (sense cap altra intervenció, el 25,0%) o una llibertat vigilada (22,2%). Un nou Programa d'MRM representa la tercera intervenció proposada (19,3%) per a aquests joves.

■ El perfil del reincident

Entre els reincidents hi trobem més homes, residents a Barcelona, sense cap tipus d'estudis bàsics assolits, que no treballen, més joves en el moment de cometre el delictes, amb antecedents delictius i que han tingut un resultat negatiu en el Programa d'MRM, normalment causat per l'actitud del menor.

■ Conclusions i recomanacions

Atès que l'augment de la taxa de reincidència del Programa d'MRM no es pot explicar des de les variables controlades per un canvi de perfil dels joves en el sentit que s'hagi endurit aquest perfil, recomanem que els propers estudis que vulguin aprofundir en la causalitat d'aquests canvis ho facin des d'una anàlisi qualitativa i prospectiva d'una mostra representativa de la població objecte d'estudi i tenint en compte variables que poden ser molt rellevants (fracassos en intervencions anteriors, la implicació i el suport de la família, l'estil educatiu dels pares, la relació amb els iguals, etc.).⁷¹

El Programa d'MRM, amb el seu disseny actual, s'ha mostrat com una resposta efectiva per als joves que han infringit per primera vegada i per als joves amb trajectòries delictives curtes (un o dos antecedents). Recomanem mantenir el Programa per a la majoria dels joves amb antecedents, ja que és una resposta que es demostra vàlida si es té en compte el nombre de causes anteriors acumulades.

En els darrers anys s'han anat incorporant més joves estrangers al Programa d'MRM. Recomanem que la variable estrangeria no es consideri mai per si sola com a variable de risc, sinó que la proposta d'aplicació del Programa tingui en

71. En aquest sentit, fem nostres les dues recomanacions més generals fetes al *Llibre blanc de la mediació a Catalunya* (2010:637). La recomanació 16 determina que caldria "sistematitzar, amb criteris consensuats, la implementació de la investigació i les avaluacions externes dels programes de mediació". La recomanació 17 estableix: "s'ha de dissenyar i implementar un sistema específic de recollida de dades sobre l'impacte de la mediació en el sistema penal". És important que es diferenciï entre el registre pensat per a la gestió del servei i un altre de més adequat justament per ser utilitzat en treballs d'investigació o d'avaluació.

compte, com en el cas dels nacionals, les variables vinculades a la reincidència.

Cal tenir una cura especial en l'aplicació del Programa d'MRM amb joves que no tinguin cap tipus d'estudis. També amb els més joves (catorze anys). Ambdues variables es corresponen amb taxes de reincidència molt elevades. Proposem que s'estudiïn intervencions complementàries des del mateix Programa (utilitzar la reparació, activitats educatives, etc.) i implicar la xarxa social més enllà de la intervenció des de l'àmbit penal.

Bibliografia

- ANDREWS, D. A.; BONTA, J. *The Psychology of criminal conduct*. Cincinnati (OH): Anderson Publishing, 2003.
- Àrea de Planificació i Projectes Estratègics. Secretaria de Serveis Penitenciaris, Rehabilitació i Justícia Juvenil (2010). Descriptors estadístics de Justícia Juvenil (desembre de 2010). Butlletí mensual. Data de publicació: 25/1/2011. Butlletí intern.
- Butlletí d'estadística bàsica núm. 11. Publicació semestral. Desembre de 2009. (Edició en PDF.) [En línia.]
<http://www20.gencat.cat/docs/Justicia/Documents/ARXIUS/butlleti_serveis_penitenciaris_desembre2009.pdf>.
- Butlletí d'estadística bàsica núm. 9. Publicació semestral. Desembre de 2008. (Edició en PDF.) [En línia.]
<http://www20.gencat.cat/docs/Justicia/Documents/ARXIUS/BEA_anual%20SSPRJ%202008%20%282%29.pdf>.
- ÀREA D'INVESTIGACIÓ SOCIAL I CRIMINOLÒGICA (CEJFE). *Actualització de la taxa de reincidència dels joves sotmesos a mesures de llibertat vigilada i internament en centre*. CEJFE. (Edició en PDF.) [En línia.] <<http://www.gencat.cat/justicia/investigacions>>.
- Taxes de reincidència 2006 de justícia juvenil. 2007.
- Taxes de reincidència 2007 de justícia juvenil. 2008.
- Taxes de reincidència 2008 de justícia juvenil. 2009.
- Taxes de reincidència 2009 de justícia juvenil. 2010.
- Taxes de reincidència 2010 de justícia juvenil. 2011.
- BONTA, J.; ANDREWS, D. A. *Risk-Need-Responsivity Model for Offender Assessment and Rehabilitation*. Ottawa: Public Safety Canada. 2007. [En línia.] <http://www.publicsafety.gc.ca/res/cor/rep/risk_need_200706-eng.aspx>.
- CAPDEVILA, M.; FERRER, M.; LUQUE, E. *La reincidència en el delictes en la justícia de menors*. Barcelona: CEJFE, 2005. (Col·lecció Justícia i Societat núm. 26.)
- COMUNITAT DE MEDIADORS PENALS DE JUSTÍCIA JUVENIL. *La mediació penal juvenil: què n'opinen les parts implicades?* CEJFE, 2008. (Edició en PDF.) [En línia.] <<http://www20.gencat.cat/docs/Justicia/Documents/ARXIUS/>

- MediadorsJJ_2008_producte.pdf>.
- COMUNITAT DE MEDIADORS PENALS DE JUSTÍCIA JUVENIL. *Valoració de la mediació penal juvenil per part de víctimes i infractors*. CEJFE, 2010. (Edició en PDF.) [En línia.] <http://www20.gencat.cat/docs/Justicia/Documents/ARXIUS/mediacio_penal_juvenil_pc5.pdf>.
- CASANOVAS, P.; DÍAZ, L.; MAGRE, J.; POBLET, M. (coord.) *Materials del Llibre blanc de la mediació a Catalunya*. Barcelona: CEJFE, 2009. (Col·lecció Justícia i Societat núm. 32.)
- CORBALÁN, M.; MORENO, M. A. *La reincidencia en los programas de mediación en justicia juvenil*. Universitat Internacional de Catalunya, 2011. Estudi inèdit.
- DAPENA, J.; MARTÍN, J. (coord.) *Avaluació de l'aplicació de l'experiència pilot de mediació i reparació en la jurisdicció penal ordinària*. CEJFE, 2006. (Edició en PDF.) [En línia.] <www.gencat.cat/justicia/investigacions>.
- DIEGO ESPUNY, F. "La intervención con menores infractores". A: *Justicia con menores, menores infractores y menores víctimas*. Cuenca: Ediciones de la Universidad de Castilla - La Mancha, 2000.
- JOHNSTON, G.; VAN NESS, D. W. (editors) *Handbook of Restorative Justice*. UK: Willan Publishing, 2007.
- MACIAS PRIETO, C.; HOMPANERA GONZÁLEZ, M. J. *La mediació penal en l'àmbit del menor i la seva incidència a Catalunya*. CEJFE, 2004. (Edició en PDF.) [En línia.] <<http://www.gencat.cat/justicia/investigacions>>.
- Manual del usuario de SPSS Statistics Base 17.0. Chicago, 2007. IL: SPSS Inc.
- Recommendation CM/Rec(2010)1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe Probation Rules.
- SERVEI DE MEDIACIÓ I ASSESSORAMENT TÈCNIC. *Document sobre la no-intervenció en el marc de l'article 27.4 de la Llei 5/2000*. Direcció General d'Execució Penal a la Comunitat i Justícia Juvenil. Departament de Justícia, octubre de 2011. (Document intern.)
- Aplicació de la intervenció mínima (no-intervenció) en la delinqüència d'ocasió*. Maig de 2011. (Document intern.)
- SORIA VERDE, M. A.; GUILLAMAT RUBIO, A. [et al.] *Mediació penal adulta i reincidència. El grau de satisfacció dels infractors i les víctimes*. CEJFE, 2007. (Edició en PDF.) [En línia.] <<http://www.gencat.cat/justicia/investigacions>>.
- DIVERSOS AUTORS. *El llibre blanc de la mediació a Catalunya (capítol 10: Justícia reparadora. Mediació penal per a adults i juvenil)*. 2010. [En línia.] <<http://www.llibreblanccmediacio.com/>>.
- ZEHR, H. *The Little Book of Restorative Justice*. Intercourse, PA. Good Books, 2002.

La intervenció en els menors més petits de catorze anys que tenen comportaments que es considerarien delictes si fossin més grans

Joan Mayoral i Simón

Subdirector general d'Atenció a la Infància i l'Adolescència

Alba Muro i Marquina

Psicòloga de la Direcció General d'Atenció a la Infància i
l'Adolescència

25. La intervenció en els menors de 14 anys que tenen comportaments que es considerarien delictes si fossin més grans

“Il piú sicuro ma piú difficil mezzo di prevenire i delitti si é di perfezionare l'educazione.”

Cesare Beccaria. Dei delitti i delle pene. 1764⁷²

25.1. Introducció

El tractament dels infants i adolescents més petits de catorze anys que tenen comportaments que es considerarien delictes si haguessin estat comesos per una persona adulta o més gran de catorze anys és una de les preocupacions que es manifesten en la Llei 14/2010, de 27 de maig, dels drets i les oportunitats en la infància i l'adolescència (LDOIA).

L'entrada en vigor de la Llei orgànica 5/2000, de 12 de gener, de responsabilitat penal del menor, va suposar l'exclusió del sistema de justícia penal juvenil dels menors més petits de catorze anys i la seva remissió al sistema de protecció. Però el sistema de protecció no estava preparat per intervenir davant d'aquesta realitat i així ho varen posar de manifest diversos autors i institucions, com el Defensor del Poble, que l'any següent a l'entrada en vigor de la Llei orgànica 5/2000 constatava que “les noves realitats sociofamiliars en les quals es veuen implicats els menors de catorze anys que cometen actes delictius, posen de manifest que els mecanismes que fins al moment preveu l'ordenament jurídic en matèria de protecció esdevenen ineficaços per fer front a les necessitats d'aquests menors”.⁷³

72. “El mitjà més segur però més difícil de prevenir els delictes és perfeccionar l'educació.” Cesare Beccaria. *Tractat dels delictes i les penes*. 1764.

73. Informe sobre el primer año de vigencia de la Ley reguladora de la responsabilidad penal de los menores, setembre de 2002, pàg. 549.

Per això, la LDOIA articula la intervenció en relació amb aquests menors més petits de catorze anys que quan cometen infraccions penals queden exclosos del sistema de justícia penal juvenil i són derivats al sistema de protecció. En aquests casos, la LDOIA obliga a donar “resposta a la problemàtica complexa que planteja la remissió que els articles 3, 7, 9, 18, 27 i 33 de la Llei orgànica 5/2000, de 12 de gener, reguladora de la responsabilitat penal dels menors (LRPM), fan a les normes civils sobre protecció dels infants i els adolescents” (preàmbul).

Concretament, és la Direcció General d’Atenció a la Infància i l’Adolescència (DGAIA) qui, mitjançant un “equip tècnic” (article 154.2), ha de portar a terme aquesta intervenció juntament amb “l’elaboració d’un estudi psicològic i social de l’infant o l’adolescent a partir de les circumstàncies que constin en el testimoni que hagi remès el fiscal” (preàmbul) i “valorar la possibilitat d’efectuar una activitat mediadora amb la víctima” (article 154.2).

Els objectius d’aquest article són els següents:

- Fer palesa la realitat de les conductes comeses per menors més petits de catorze anys que serien constitutives de delicte si fossin més grans d’aquesta edat.
- Valorar si és necessària una intervenció específica no sancionadora per evitar la consolidació de comportaments antisocials i una carrera delictiva arribada la majoria d’edat.
- Revisar determinats aspectes relacionats amb la valoració i l’activitat mediadora que preveuen els articles 153 i 154 de la LDOIA (presumpció d’innocència, responsabilitat civil).

Cal deixar clar des del principi que en aquest article no es planteja sancionar els menors més petits de catorze anys. Per tant, tampoc és l’objectiu d’aquestes línies reflexionar sobre la necessitat o conveniència de rebaixar la minoria d’edat penal per sota dels catorze anys i ampliar la franja actual d’intervenció de la justícia juvenil. Es proposa debatre sobre com s’ha de donar compliment adequat a les previsions de la Llei orgànica 5/2000 i de la LDOIA, i si hi ha d’haver o no protocols i mecanismes específics d’intervenció (responsabilització, mediació, conscienciació, reparació...) per als menors més petits de catorze anys infractors i les seves famílies dins del sistema de protecció, i incorporar-hi les necessitats i els drets de la víctima.

25.2. Antecedents

El tractament dels delictes comesos per infants i adolescents ha variat amb el temps. Aquesta evolució abasta des de la determinació del que és delicte en cada època fins al model de justícia de menors d’edat prevalent en cada època. Pel que fa a aquest

article, analitzarem únicament l'evolució de la determinació de l'edat i les seves conseqüències en la intervenció.

Inicialment, en el dret penal clàssic del segle XIX, els menors més petits de set anys eren exclosos de la justícia penal, mentre que als infants i adolescents més grans de set anys el tribunal els feia una valoració de la seva capacitat de discerniment (article 23 del Codi penal de 1822). Si hi havia consciència dels seus actes, els menors més grans de set anys eren sotmesos a les mateixes regles que els adults, i es considerava l'edat només en l'atenuació de les penes.

Posteriorment, el Codi penal de 1848 considerava exclosos de responsabilitat penal els menors més petits de nou anys, i als menors més grans de nou anys i fins als quinze anys se'ls sotmetien a una valoració sobre la seva capacitat de discerniment.

A principis del segle XX, s'estableix un límit superior per exigir responsabilitat penal, primer als quinze anys i, posteriorment, als setze anys. Durant aquest període, la normativa reguladora dels tribunals tutelars de menors (1948) no establia cap límit inferior per determinar l'edat dels menors que quedaven inclosos dins el seu àmbit subjectiu d'actuació. Establia la seva competència per conèixer dels menors més petits de setze anys infractors sense fixar una edat mínima. D'aquests menors, el percentatge de més petits de catorze anys en els expedients tramitats per infraccions penals pels tribunals tutelars de menors era força important, tal com es recull en les memòries d'aquests tribunals.⁷⁴

Més properament, la Llei orgànica 4/1992, de 5 de juny, reguladora de la competència i el procediment dels jutjats de menors, va establir l'aplicació de la justícia penal juvenil als menors més grans de dotze anys i més petits de setze. Els més petits de dotze anys eren posats a disposició de l'Administració encarregada de la protecció de menors.

Finalment, la Llei orgànica 5/2000, de 12 de gener, reguladora de la responsabilitat penal dels menors, actualment vigent, estableix la seva aplicació a les persones més grans de catorze anys i més petites de divuit.

A partir de l'any 2001, les infraccions comeses pels menors més petits de catorze anys varen passar a ser competència de la DGAIA a Catalunya, però des de llavors no s'ha desenvolupat cap programa d'intervenció específic davant del fet delictiu dels menors més petits de catorze anys per reprovar-lo i prevenir la reincidència en l'activitat delictiva, ni s'ha desenvolupat cap actuació per atendre les necessitats i els drets de les víctimes.

Per tant, des de la Llei orgànica 5/2000, el grup de menors més petits de dotze i tretze anys infractors (que suposaven un 30% de les intervencions)⁷⁵ ha quedat fora del sistema d'intervenció penal, però no per això ha deixat d'existir.

74. Per exemple, en la Memòria del Tribunal Tutelar de Menors de Pamplona de l'any 1928, els menors més petits de catorze anys representaven el 63,2% de tots els fets delictius tramitats pel Tribunal, dels quals prop d'un 70% ho eren per delictes o faltes contra el patrimoni.

75. Font: García Pérez, 2008. Segons les fonts, l'àmbit territorial o els tipus delictius, aquest percentatge pot oscil·lar entre el 30 i el 50%.

25.3. És necessària una intervenció educativa en els menors més petits de catorze anys?

Creiem que els delictes comesos per menors més petits de catorze anys requereixen una intervenció educativa immediata i intensa per evitar la reincidència delictiva dintre de l'activitat de protecció, però diferent de la típicament protectora.

Els estudis que hi ha sobre aquesta matèria (Bernuz, 2006 i 2007) reclamen "(...) una adaptació de les pràctiques administratives i socials a una situació que, en qualsevol cas, reclama urgentment una resposta. Atesa la importància que té una intervenció educativa realitzada a temps en la prevenció de la reincidència, sobretot de comportaments violents, s'hauria d'apostar per respostes que, com la justícia reparadora, afavoreixin la responsabilització i la conscienciació del menor sobre les conseqüències dels seus actes".

Els arguments que justificarien la necessitat d'una intervenció educativa no sancionadora en els delictes comesos per menors més petits de catorze anys serien:

1. La intervenció administrativa protectora, centrada en la intervenció davant una possible situació de desemparament, és necessària, però no ha de ser l'única.

En primer lloc, perquè el canvi legal per rebaixar el límit de catorze anys no ha vingut acompanyat pel canvi de les circumstàncies ni la forma d'intervenir de les institucions de protecció a la infància. La realitat actual és que el sistema de protecció treballa amb esquemes clàssics de desprotecció de la infància (maltractament, abandó familiar...) (Bernuz, 2007).

Com assenyala Garrido Genovés (I Jornades Internacionals sobre Menors i Joves amb Responsabilitat Penal, diversos autors, 2005), els menors més petits de catorze anys que delinqueixen "estan al marge del sistema de justícia juvenil, però al mateix temps són impossibles de manejar dins el sistema d'atenció primària o dels serveis socials primaris, i estem veient que no tenim resposta per a ells".

Per tant, els instruments de valoració i els programes d'intervenció utilitzats pel sistema de protecció no s'adapten a les característiques i a la problemàtica dels menors més petits de catorze anys infractors (diversos autors, 2009).

En segon lloc, la intervenció administrativa protectora només s'aplica a un percentatge molt baix dels menors més petits de catorze anys infractors. Concretament, en aquells casos en què presenten indicadors o factors de risc o desemparament greus (diversos autors, 2009).

Les memòries de la Fiscalia General de l'Estat (FGE) recullen reiteradament l'absència general de solucions per part dels sistemes de protecció i la preocupació per "la necessitat perquè la intervenció posterior des de l'àmbit de

protecció tingui un caràcter real" (Memòria de l'FGE de l'any 2011, pàg. 1107).

D'altra banda, hi ha menors més petits de catorze anys que han comès un delictes però que no necessàriament es troben en situació de desprotecció (Bernuz, 2006), per la qual cosa no són objecte d'intervenció per part de l'entitat competent en matèria de protecció. En aquest sentit, no podem oblidar (Germán, 2009) que, tot i que tradicionalment el concepte de menor infractor ha anat associat al procedent de barris o zones desfavorides, alguns estudis en el País Basc apunten que la "majoria dels menors que infringeixen la llei a la Comunitat Autònoma del País Basc procedeix de famílies normalitzades".

2. Davant la comissió d'un delictes, la declaració d'impunitat i l'absència de resposta poden afavorir en el menor de catorze anys una actitud de desconfiança davant d'un sistema incoherent perquè educa els infants en valors de responsabilitat i responsabilització sobre els seus fets, però quan han comès un delictes no hi ha cap resposta (Bernuz, 2007).

En aquest sentit, la memòria de l'FGE de l'any 2008 (pàg. 831 a la 833) valora que aquesta mancança genera "una perillosa sensació d'impunitat en no existir una resposta adequada per als menors d'aquestes edats afectats per una problemàtica social greu, davant la falta de previsió que s'ha tingut per adequar els recursos de protecció", situació que provoca que hi hagi menors "que quan compleixen els catorze anys comptin amb un gran nombre de denúncies sobre les seves espatlles i amb la sensació que 'no passa res' per cometre delictes". Això comporta que "els menors, encoratjats per la total impunitat dels fets il·lícits que perpetren, vagin adquirint una llarga trajectòria delictiva, que obstaculitza la resocialització i la reeducació que es pretén aconseguir com a objectiu quan se'ls imposen mesures una vegada assolits els catorze anys".

Per tant, sembla convenient que el menor de catorze anys i el seu grup d'iguals percebin una resposta davant de la infracció de la llei penal amb l'objectiu últim de la prevenció.

3. Una part dels menors més petits de catorze anys infractors necessiten una intervenció educativa per evitar la consolidació d'una carrera delictiva.

Precisament, la criminologia avala la idea que els menors que comencen a delinquir a una edat molt primerenca són els que tenen el pitjor dels pronòstics i els que necessiten una intervenció més immediata (Bernuz, 2006).

En aquesta mateixa direcció apunten les recomanacions del Consell d'Europa núm. 20 de l'any 2000 sobre la necessitat d'una intervenció psicosocial precoç en la prevenció de la criminalitat, dirigida especialment a prevenir els comportaments delictius d'aquells nens que estan en risc de persistir en l'activitat delictiva.

Consideracions semblants ja es recollien en l'informe del Consell Fiscal sobre l'Avantprojecte de llei orgànica de responsabilitat penal del menor quan valorava que "el fet de no poder intervenir amb eficàcia davant dels primers indicadors seriosos d'aproximació al delicte de qui és encara nen o preadolescent, dificulta de manera considerable una actuació posterior davant un adolescent ja iniciat en aquests supòsits especialment greus o de multireincidència".

Per tant, si els nens i nenes amb poca edat que delinqueixen tenen més risc de continuar delinquant que els seus homòlegs de més edat (Vázquez, 2003) i de progressar cap a una delinqüència habitual, és crucial una intervenció precoç quan es produeixen els primers fets delictius.

4. Actualment la víctima i les seves necessitats i drets estan totalment oblidats.

S'ha de donar visibilitat a la víctima. Amb la intervenció s'ha de respondre a les necessitats educatives del menors més petit de catorze anys que ha comès un delicte, però també s'han d'atendre les necessitats de la víctima, que actualment queda totalment desamparada i que moltes vegades és també un menor d'edat. Per tant, és necessari establir mecanismes perquè, voluntàriament, el menor més petit de catorze anys pugui reparar el dany causat i la víctima pugui veure satisfet el seu dret a rebre una disculpa i una acció reparadora. Aquesta activitat mediatra o conciliadora amb la víctima ha de tenir sempre en compte la capacitat de raonament i comprensió d'aquests infants i adolescents per participar en aquest procés, especialment en el cas dels menors més petits de dotze anys.

5. Intervenir davant de la delinqüència dels menors més petits de catorze anys suposa ordenar els recursos econòmics i personals d'una manera més eficient per aconseguir una millor relació cost-benefici o cost-efectivitat, i disminuir conductes antisocials futures mitjançant una intervenció preventiva precoç de cost inferior a les intervencions protectora o coercitiva posteriors i la possible pèrdua de persones adultes productives per a la societat.

Contra aquestes raons també es poden plantejar argumentacions que cal analitzar. Amb aquesta finalitat –malgrat que ja he deixat clar que la qüestió objecte de discussió en aquest document no és la necessitat d'intervenció del sistema penal sancionador, sinó la necessitat d'intervenció educativa no sancionadora– és interessant valorar els arguments que varen dur a deixar fora del sistema penal els menors més petits de catorze anys.

L'exposició de motius de la Llei orgànica 5/2000 justificava així establir el límit mínim en els catorze anys: "(...) partint de la convicció que les infraccions comeses pels nens menors d'aquesta edat són en general irrellevants i que, en els escassos supòsits que les infraccions poguessin produir alarma social, són suficients per donar-los una resposta igualment adequada en àmbits

familiar i assistencial civil, sense necessitat de la intervenció de l'aparell judicial sancionador de l'Estat".

Per tant, fent extensió d'aquests arguments, es podria justificar la no-necessitat d'una intervenció específica per dues raons:

a. Els fets comesos pels menors més petits de catorze anys són irrellevants.

El cert és que els estudis existents basats en dades i no sols en percepcions no indiquen menys gravetat dels delictes comesos pels menors més petits de catorze anys.

Els estudis destaquen que es tracta de "comportaments fonamentalment violents" i que "els subjectes de menys edat són els més violents, ja que el comportament violent és un dels millors indicadors per explicar una conducta delictiva posterior". Per això, "és el fet de manifestar un comportament violent (amb més o menys intensitat) el que es converteix en l'aspecte més important i el que legitima la necessitat d'intervenir-hi al més aviat possible" (Bernuz, 2006).

En aquesta mateixa línia, altres autors (Herrero, 2008) consideren poc ajustades a la realitat les afirmacions sobre l'escassa gravetat i la irrellevància dels delictes comesos per menors més petits de catorze anys, perquè les xifres no les acompanyen. Així, per exemple, respecte a les dades de l'any 1996, de 3.663 menors més petits de catorze anys detinguts, 495 ho varen ser per robatoris amb violència i intimidació; 187, per lesions; 124, per delictes contra la llibertat sexual, i 189, per delictes contra la salut pública (Herrero, 2008).

Especialment, el quadre següent (Rechea, 2000) exemplifica aquest aspecte, ja que compara la gravetat dels fets sobre la població i mostra estudiada:

Delictes i faltes	12 i 13 anys	14 i 15 anys	16 i 17 anys	De 18 a 20 anys
Molt greus	20 (2,8%)	37 (2,3%)	79 (2,2%)	61 (1,1%)
Greus	394 (54,5%)	939 (58,5%)	1.785 (49%)	2.679 (50,1%)
Menys greus	32 (4,4%)	48 (3%)	166 (4,6%)	293 (5,5%)
Lleus	277 (38,3%)	582 (36,2%)	1.580 (43,8%)	2.315 (43,3%)
TOTAL	723 (100%)	1.606 (100%)	3.610 (100%)	5.349 (100%)

En definitiva, les dades indiquen que els menors més petits de catorze anys delinqueixen menys que els més grans d'aquesta edat, però quan ho fan, proporcionalment, la gravetat dels fets és igual o fins i tot superior a la dels joves de setze a vint anys.

b. Quan els menors més petits de catorze anys delinqueixen poden tenir una resposta adequada en els àmbits familiar i assistencial.

Evidentment, alguns fets lleus poden obtenir una resposta adequada en l'àmbit familiar, però això no implica que no sigui necessari el suport als pares per fer front a les conductes dels seus fills, i que en molts supòsits calgui una intervenció educativa i/o terapèutica tant amb el menor més petit de catorze anys com amb el seu entorn.

Pel que fa a l'àmbit assistencial o de serveis socials, precisament, és el que plantejem en aquest document: una intervenció específica des del sistema de protecció que actualment no s'està oferint.

Per tant, valorant en conjunt tant les argumentacions a favor com en contra, creiem que val la pena seguir les indicacions dels estudis (Bernuz, 2006) que consideren que s'ha de donar una resposta adequada i educativa als menors més petits de catorze anys que cometen delictes que sigui diferent de la judicial, però també que sigui diferent de la típicament protectora.

25.4. És compatible una intervenció educativa en menors més petits de catorze anys amb la presumpció d'innocència i el respecte a les garanties processals?

L'exclusió dels menors més petits de catorze anys del sistema de justícia penal juvenil implica que no hi ha cap procediment incriminadori amb les garanties pròpies d'un procediment penal. Aquesta desjudicialització de la intervenció educativa en els menors més petits de catorze anys pot plantejar dubtes pel que fa a si aquesta intervenció respecta les seves garanties processals i els seus drets.

La desjudicialització de la intervenció que té aspectes positius no ha de comportar l'oblit que el menor més petit de catorze anys ha de ser considerat subjecte de drets. Per tant, és necessari no caure en l'error de confondre la flexibilitat amb l'arbitrarietat o amb la manca de garanties. La intervenció administrativa s'ha d'adaptar a les necessitats de cada infant o adolescent, però també ha d'estar subjecte als principis d'objectivitat i legalitat.

La remissió al sistema de protecció no pot suposar l'absència de procediment i garanties respecte al menor més petit de catorze anys i la seva consideració com a objecte d'una protecció paternalista no subjecta a cap procediment reglat, ni a cap control ni garantia. La remissió al sistema de protecció ha d'implicar la subjecció de tota l'actuació administrativa a la legalitat i a les garanties del procediment administratiu en què és essencial la participació de l'infant o adolescent que la LDOIA garanteix. Per això, en primer lloc, cal que la intervenció policial sigui, tant com sigui possible, suficientment clarificadora de la realitat dels fets i de les circumstàncies que envolten la seva comissió i del grau de participació del menor

més petit de catorze anys. Una possible manca de claredat sobre els fets i la seva realitat també pot perjudicar la delimitació de la condició de víctima.⁷⁶

Tampoc podem oblidar que no es tracta de posar una sanció ni una pena. Per aquest motiu, totes les actuacions i estratègies de la intervenció educativa han de comptar amb la voluntarietat del menor més petit de catorze anys i els seus representants legals, i únicament en els supòsits en què la situació comporti un possible desemparament de l'infant o de l'adolescent pot haver-hi una actuació administrativa coercitiva per executar aquesta declaració, actuació subjecta –com en la resta de casos– a les garanties d'un procediment administratiu contradictori i al control judicial posterior (Llei 30/1992 i article 106 i següents de la LDOIA).

Finalment, davant l'absència de pena i sanció, la reparació d'un dany i perjudici tampoc es pot considerar susceptible de vulnerar el dret a la presumpció d'innocència, com ja han declarat reiteradament el Tribunal Constitucional (sentències núm. 72/1991, de 8 d'abril; núm. 257/1993, de 20 de juliol, i 367/1993, de 13 de desembre) i el Tribunal Suprem (Sala Civil, sentències núm. 556/1998, de 12 de juny, i núm. 265/2004, de 5 d'abril), que només considera aplicable el principi de presumpció d'innocència a normes repressives, punitives o sancionadores i no a la reparació i compensació a la víctima del dany que ha patit.

25.5. Intervenció actual i anàlisi d'altres comunitats autònomes

La Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència intervé en els menors més petits de catorze anys que cometen delictes, però actualment ho fa exclusivament derivant la informació als serveis socials bàsics i/o als equips d'atenció a la infància i l'adolescència (EAIA) perquè valorin si hi ha una possible situació de desemparament (maltractament, negligència...), però no es fa ni es demana cap intervenció educativa referent al fet delictiu. Per tant, no fa cap actuació de mediació i reparació ni cap altra intervenció ordenada i protocolaritzada que incideixi sobre el comportament delictiu del menor més petit de catorze anys.

Aquesta és la situació pràcticament en la totalitat de comunitats autònomes, tot i que algunes (com Castella - la Manxa) possibiliten que el servei de protecció de menors pugui derivar alguns casos als serveis de justícia juvenil (Bernuz, 2008).

Una excepció és Aragó, i més concretament Saragossa, on hi ha una intervenció específica per part d'un equip d'atenció educativa a menors més petits de catorze anys (EMCA) creat l'any 2002 i format per educadors socials.

Aquest projecte (que es pot consultar íntegrament per Internet a la pàgina web de l'Institut Aragonès de Serveis Socials, IASS, del Govern d'Aragó) es fonamenta en els principis següents:

76. En aquesta mateixa línia s'expressava en el seu informe de l'any 2003 el Defensor del Poble Andalús sota l'epígraf: "*Menores de 14 años y responsabilidad penal: inimputabilidad o impunidad*".

- Derivació: la remissió per part de la fiscalia estableix l'encàrrec social d'intervenció de resocialització i de detecció, i d'atendre els factors de risc de l'entorn familiar i social.
- Oportunitat: l'agilitat en la derivació i la intervenció ràpida en el menor i la seva família incrementen les possibilitats de solució mitjançant la reparació en relació amb la víctima i faciliten que el menor d'edat reconegui el dany causat.
- Voluntarietat: és necessària la voluntarietat del menor d'edat i la seva família.
- Intervenció en el propi medi del menor.
- Reprovació social: tant el menor com la seva família han d'entendre les raons per les quals la societat tipifica com a falta o delictes la conducta duta pel menor d'edat i han d'adoptar les mesures adequades per no repetir els fets.
- Reparació i conciliació: entès com un dret tant del menor d'edat a reparar el dany causat com de la víctima a rebre disculpes i una reparació.
- Adaptació educativa al fet infractor i valoració de les circumstàncies del menor: l'actuació educativa s'ha de fonamentar en la major o menor gravetat de la infracció i reincidència del menor d'edat i en els factors de risc o protecció de conflicte social detectats.
- Devolució social: tant la víctima com la societat tenen dret a conèixer les actuacions educatives que l'Administració pública porta a terme en relació amb els menors més petits de catorze anys infractors.

La resposta davant del menor més petit de catorze anys infractor es concreta en programes educatius, que són: amonestació, conciliació, reparació a la víctima, reparació a la societat (compromís amb la víctima de realitzar determinades accions en benefici de la comunitat), pensament prosocial (treball sobre les diferents formes de resolució dels problemes i conflictes sense violència o agressivitat), protocol d'acord familiar, tractament ambulatori, orientació familiar, habilitats cognitives i socials, intervenció educativa continuada i acció de prevenció terciària a demanda.

25.6. Anàlisi sobre les dades existents

En aquest tema ens trobem davant de la manca de dades fiables. A les deficiències que hi ha sobre l'evolució de la delinqüència a l'Estat espanyol i a la inexistència de dades sobre victimització en general, s'hi afegeix l'oblit total en les estadístiques de les conductes comeses pels menors més petits de catorze anys des de la seva exclusió del sistema de justícia penal i la diferència previsible entre el nombre de conductes reals i el de conductes que arriben al coneixement policial o de la fiscalia.

Les dades de què podem disposar sobre els menors d'edat infractors indiquen un clar descens de la quantitat d'infraccions a partir de l'any 2000 (data en què es va produir la reforma legislativa que els exclouia de la justícia penal juvenil). Aquest descens (molt més acusat que la disminució que hi ha hagut en la delinqüència dels més joves

de 18 anys) és per a alguns (Bernuz, 2006) un clar indicador que “després de l’entrada en vigor de la Llei orgànica 5/2000, les forces i els cossos de seguretat deixen de controlar tan fèrriment l’activitat dels menors de catorze anys per prestar atenció als més grans d’aquesta edat”, per als quals sí que hi ha una resposta penal. Així, en la *Infància en xifres 2009* (Ministeri de Sanitat i Política Social), podem comprovar com l’entrada en vigor de la Llei orgànica 5/2000 va venir acompanyada d’un descens en les detencions de menors més petits de catorze anys,⁷⁷ que varen passar de 2.785, l’any 2000, a 971, l’any 2002.

Quant a Catalunya, les dades més significatives que fins aquest moment hem pogut trobar són les que es recullen en la Memòria de la Fiscalia General de l’Estat de l’any 2011 (que fa referència a dades de l’any 2010):

Diligències preliminars	Incoades durant l’any	Arxivades per edat del menor de 14 anys
Barcelona	9.329	906 (9,71%)
Tarragona	1.539	200 (13%)
Lleida	631	76 (12,04%)
Girona	1.378	69 (5%)

Aquestes són les xifres (1.251) que haurien de servir de punt de partida per valorar el volum de la intervenció que es planteja. També cal fer una precisió important a aquestes xifres: fan referència al nombre de diligències, no al nombre de menors més petits de catorze anys infractors, que necessàriament han de ser menys en la mesura que un menor de catorze anys pot haver comès més d’una infracció penal.

En qualsevol cas, en aquest tema ens trobem –com sovint passa amb les dades sobre la infància– davant d’una falta important d’informació que contribueix a la invisibilitat d’aquests menors d’edat que es troben en conflicte social. Per tant, la proposta que incorpora aquest document també ha de procurar donar resposta a aquesta mancança i informació desagregada, una resposta longitudinal (des que es comet la primera infracció fins a arribar a la majoria d’edat) i que estigui connectada amb la informació del sistema de protecció.

Una primera aproximació a la dimensió de la problemàtica que ens ocupa s’ha fet durant el primer semestre de l’any 2012, analitzant la informació rebuda per la DGAIA i complementant-la amb dades facilitades pel cos de Mossos d’Esquadra. Després de l’anàlisi dels 260 atestats de la província de Barcelona comunicats a la DGAIA, on hi havia almenys un menor més petit de catorze anys implicat com a presumpte autor d’un fet il·lícit, es poden extreure les dades següents en relació amb els denunciats:

- Segons el gènere, un 30% són noies i un 70% són nois.
- Segons l’edat, un 63% tenen tretze anys, un 24% tenen dotze anys i un 13%

77. Total de detinguts pel cos de la Policia Nacional, la Guàrdia Civil i la Policia Autònoma Basca.

són més petits. L'infant més petit té set anys en el moment dels fets.

- Segons l'origen, un 59% són espanyols, un 14% sud-americans, un 13% marroquins, i un 9% romanesos.
- Segons el territori on resideixen, la meitat de la mostra està ubicada a Barcelona ciutat, Badalona, Santa Coloma de Gramenet, l'Hospitalet de Llobregat i el Baix Llobregat.
- En relació amb la rellevància dels fets, cal ressaltar que un 62% són faltes i un 38% són constitutius de delictes segons el Codi penal.
- Quant a la tipologia delictiva, s'observa que el 31% són furts, el 23% lesions, el 15% danys, i el 9% robatoris amb violència o intimidació.
- Atenent les circumstàncies del fet, un 46% ocorre al carrer i un 26% a l'entorn de l'escola, un 70% ho realitzen en grup amb altres menors d'edat, i un 20% ho fan sols.

D'altra banda, pel que fa a la victimologia, s'observa que no hi ha diferències significatives quant al gènere, però sí en relació amb l'edat, ja que el 70% de les víctimes són menors d'edat.

Finalment, s'ha analitzat la reiteració de denúncies durant el temps d'estudi i s'ha observat que un 10% ha repetit aquest tipus de conducta i el contacte previ o posterior amb la DGAIA, amb la qual cosa s'obté que un 18% havia tingut un contacte previ a la denúncia amb la DGAIA (consta un expedient al Sini@) i només un 18% va generar una intervenció per part de la DGAIA com a conseqüència d'aquest fet.

25.7. La qüestió de la responsabilitat civil

No causar dany a les altres persones és un dels fonaments bàsics del dret i de la nostra civilització. D'aquest principi bàsic deriva la necessitat d'establir sistemes de reparació o compensació de danys.

Des de la perspectiva de la reparació a la víctima és un fet transcendental saber legalment com pot ser indemnitzada davant dels danys comesos pels menors més petits de catorze anys quan no hi hagi una reparació voluntària.

Aquesta matèria requereix ser objecte, per si sola, d'un estudi doctrinal profund que s'escapa de l'àbast d'aquest article, per la qual cosa ens centrarem a respondre de la forma més entenedora possible les qüestions bàsiques que es plantegen i que podríem concretar en les preguntes següents: la víctima d'un presumpte delictes comès per un menor més petit de catorze anys pot demanar responsabilitat civil? N'és responsable civilment el menor de catorze anys? En són responsables els seus progenitors? Com s'ha d'exigir aquesta responsabilitat? Quan en pot ser responsable l'Administració pública i com s'ha d'exigir aquesta responsabilitat?

Respecte a la primera qüestió, la resposta és que sí, la víctima pot demanar

responsabilitat civil pels fets delictius comesos pels menors més petits de catorze anys. En aquest sentit, ja la Circular de la Fiscalia General de l'Estat 1/2000, de 18 de desembre, assenyala que, en els casos de fets comesos per menors més petits de catorze anys, "els perjudicats han d'exercitar l'acció civil contra aquests menors i els seus representants davant la jurisdicció civil. No obstant això, quan l'acció tendeixi a exigir la responsabilitat de l'Administració amb fonament en la responsabilitat patrimonial de les entitats públiques competents en matèria de protecció de menors derivada dels actes dels menors a càrrec seu, el coneixement d'aquestes pretensions és competència de la jurisdicció contenciosa administrativa".

Quant a la segona, no hi ha una determinació clara de la capacitat de culpa dels menors d'edat. Evidentment, la legislació penal determina que els menors més petits de catorze anys no tenen capacitat per ser culpables penalment, però la qüestió és determinar si poden ser culpables civilment i, per tant, responsables civilment dels danys i perjudicis causats, per aplicació de l'article 1902 del Codi civil estatal.⁷⁸

La Llei civil espanyola no determina una edat per sota de la qual se sigui incapaç de culpa civil a diferència d'altres països (per exemple, set anys, com a criteri general, en el cas d'Alemanya). Davant d'aquest silenci legal, el Tribunal Suprem no ha resolt amb claredat aquesta qüestió, si bé amb caràcter general s'entén que no poden ser culpables civilment els menors més petits de sis o set anys i que sí que hi ha aquesta possibilitat en els menors més petits de dotze o tretze anys.

En aquest sentit, citem la Sentència núm. 41/2012, de 19 de gener, de la Secció Setzena de l'Audiència Provincial de Barcelona, que considera dos menors més petits de dotze anys amb capacitat de culpabilitat civil.⁷⁹

Respecte a la tercera qüestió, l'article 1903⁸⁰ del Codi civil estatal estableix la

78. Article 1902 del Codi civil: "qui per acció o omissió causa dany a un altre i hi intervingui culpa o negligència, està obligat a reparar el dany causat".

79. "... El règim vigent a Espanya es limita a establir que la imputabilitat del dany exigeix ja sigui la capacitat de culpa —pròpia dels adults— o si més no la capacitat de discerniment per comprendre l'abast dels propis actes, és a dir, una mínima maduresa intel·lectual i volitiva.

... Sens dubte aquesta capacitat de discerniment (capacitat natural) es pressuposa als menors d'edat des que compleixen els 14 anys, ja que des d'aquest moment se'ls consideren responsables penalment i civilment dels fets que puguin cometre... I, respecte dels menors d'aquesta edat però majors de 7 anys, s'ha de valorar —segons convingui la doctrina— cas per cas la concurrència de l'expressada mínima maduresa."

80. Article 1903 del Codi civil: "L'obligació que imposa l'article anterior és exigible no sols pels actes o omissions propis, sinó pels de les persones de qui s'ha de respondre.

"Els pares són responsables dels danys causats pels fills que estiguin sota la seva guarda.

"Els tutors ho són dels perjudicis causats pels menors o incapacitats que estan sota la seva autoritat i habiten en companyia.

"Les persones o entitats que siguin titulars d'un centre docent d'ensenyament no superior han de respondre pels danys i perjudicis que causin els seus alumnes menors d'edat durant els períodes de temps en què aquests es trobin sota el control o vigilància del professorat del centre, desenvolupant activitats escolars o extraescolars i complementàries.

"La responsabilitat de què tracta aquest article cessa quan les persones que s'hi esmenten provin que van emprar tota la diligència d'un bon pare de família per prevenir el dany".

responsabilitat dels pares pels danys causats pels fills que es troben sota la seva guarda, la dels tutors pels danys ocasionats pels seus pupils i la dels titulars dels centres docents d'ensenyança no superior pels danys i perjudicis causats pels seus alumnes. Aquesta responsabilitat ha estat considerada majoritàriament pel Tribunal Suprem directament i objectivament –és a dir, sense subjecció a la necessitat de concurrència de culpa o negligència–, segons la qual, quan un fill menor d'edat ocasiona danys a un tercer, els seus pares en són responsables amb independència de si hi ha culpa o negligència per part seva, i si generalment no s'ha admès cap prova que els pares varen actuar amb la diligència deguda.

En els supòsits de separació, nul·litat o divorci, ha de respondre el progenitor que tingui a càrrec seu el menor en el moment dels fets. La responsabilitat que preveu l'article 1903 del Codi civil estatal no es pot estendre, segons prescriu la doctrina, a altres parents (per exemple, als avis pels fets comesos pels néts), sens perjudici de poder acudir a la via de l'article 1902 i demostrar l'existència de culpa o negligència d'aquests altres parents.

Així, en la pràctica, els progenitors són qui assumeixen la responsabilitat pels fets comesos pels seus fills, fora del cas que els menors més petit de catorze anys es trobin sota el control o vigilància d'un centre docent o sota la tutela de l'Administració.

En resum, la víctima es pot dirigir tant contra el menor més petit de catorze anys causant del dany com contra els seus progenitors, tutors o guardadors, de manera conjunta, directa i solidària. La via per exercir aquesta reclamació és la jurisdicció civil, mitjançant el procés declaratiu (judici ordinari o judici verbal) que correspongui segons la quantia de la reclamació.

Una excepció important a la regla anterior la constitueix la responsabilitat de "les persones o entitats que siguin titulars d'un centre docent d'ensenyança no superior", que, segons l'article 1903 del Codi civil estatal, responen "dels danys i perjudicis que causin els seus alumnes menors d'edat durant els períodes de temps en què aquests es trobin sota el control o vigilància del professorat del centre, desenvolupant activitats escolars o extraescolars i complementàries". En aquest cas, si el centre és públic, la responsabilitat es pot exigir per la via de la responsabilitat patrimonial pel funcionament del servei públic en via administrativa. La jurisdicció competent, en principi, és la contenciosa administrativa. En el cas de centres docents privats, la responsabilitat de l'entitat titular es pot exigir, igual que en el cas dels progenitors, davant la jurisdicció civil.

Finalment, l'Administració pública també pot ser responsable civil dels danys i perjudicis comesos pels menors més petits de catorze anys quan en tingui la tutela per haver estat declarat el seu desemparament. En aquest cas, la via per exigir aquesta responsabilitat és, igual que en els centres docents públics, l'administrativa i, si escau, el recurs posterior s'ha d'interposar davant la jurisdicció contenciosa administrativa.

No cal dir que, en l'exercici d'aquestes reclamacions, la víctima pot tenir accés al dret a la justícia gratuïta si compleix els requisits establerts per accedir-hi.

25.8. Epíleg

La intervenció amb els menors més petits de catorze anys que tenen comportaments que serien constitutius de delictes si fossin més grans d'aquesta edat, suposa un repte per a tot el sistema de protecció a la infància i l'adolescència de Catalunya.

Creiem que és necessari intervenir davant els primers indicadors seriosos d'aproximació de l'infant o l'adolescent al delictes. Tanmateix, tenim el deure de donar compliment a les obligacions que estableixen la Llei orgànica 5/200 i la Llei 14/2010, especialment quant a la valoració i la previsió d'una activitat mediatadora amb la víctima per part d'un equip tècnic depenent de la DGAIA.

La intervenció –que ha de comptar amb la col·laboració i suport dels pares o tutors– ha de fomentar el respecte i el desenvolupament dels valors fonamentals per a la convivència, ha de ser adequada i proporcionada als fets comesos i ha d'atendre les necessitats i drets de la víctima.

Aquesta intervenció específica no ha d'excloure la valoració de la possible existència d'una situació de desprotecció ni el treball per part dels serveis socials bàsics i els EAIA, sinó que l'ha de complementar.

Pensem que la millor opció és dissenyar estratègies específiques d'intervenció, mediació i reparació que desenvolupi un equip específic –a crear amb caràcter experimental– que complementi la tasca de la resta de serveis i equips del sistema de protecció i que en garanteixi el seguiment i avaluació per comprovar si suposen una millora real en l'àmbit personal de l'infant o l'adolescent, de la seva família, de les seves relacions amb el barri, l'escola i la població.

El desenvolupament d'aquestes estratègies des del sistema de protecció només podrà tenir èxit si aconseguim comptar amb la participació i la implicació tots els professionals, entitats i departaments que treballen o tenen relació amb els infants en risc, i molt específicament de les fiscalies de menors, del Departament d'Interior, del Departament de Justícia i del Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya.

Marc normatiu

■ Llei orgànica 5/2000, de 12 de gener, reguladora de la responsabilitat penal dels menors

Article 3. Règim dels menors de catorze anys

“Quan l'autor dels fets esmentats en els articles anteriors sigui menor de catorze anys, no se li exigeix responsabilitat d'acord amb aquesta Llei, sinó que se li ha d'aplicar el que disposen les normes sobre protecció de menors que preveuen el Codi civil i altres disposicions vigents. El ministeri fiscal ha de remetre a l'entitat pública de protecció de menors testimoni de les actuacions que consideri que

calen respecte al menor, a fi de valorar-ne la situació, i l'entitat esmentada ha de promoure les mesures de protecció adequades a les circumstàncies conforme amb el que disposa la Llei orgànica 1/1996, de 15 de gener."

■ **Reial decret 1774/2004, de 30 de juliol, pel qual s'aprova el Reglament de la Llei orgànica 5/2000, de 12 de gener, reguladora de la responsabilitat penal dels menors**

Article 8. Competència funcional

[...]

"6. Quan de conformitat amb la Llei orgànica 5/2000, de 12 de gener, reguladora de la responsabilitat penal dels menors, el jutge de menors o el ministeri fiscal remetin a l'entitat pública de protecció de menors testimoni de particulars sobre un menor de catorze anys, l'entitat pública esmentada és la competent per valorar la situació i decidir si s'ha d'adoptar alguna mesura, d'acord amb les normes del Codi civil i la legislació de protecció de menors."

■ **Llei 14/2010, de 27 de maig, dels drets i les oportunitats en la infància i l'adolescència**

Article 102.2. Són situacions de risc:

[...]

"g) La incapacitat o la impossibilitat dels progenitors o titulars de la tutela o de la guarda de controlar la conducta de l'infant o l'adolescent que provoqui un perill evident de fer-se mal o de perjudicar terceres persones."

[...]

Article 153. Coordinació interadministrativa

"Els sistemes de protecció i el sistema de justícia juvenil han de mantenir la coordinació deguda amb l'objecte d'assegurar la major efectivitat de l'acció desenvolupada per cadascun, simultàniament o successivament, sobre una mateixa persona menor."

Article 154. Menors de catorze anys que cometen infraccions penals

1. Quan el ministeri fiscal, en compliment del que estableix la legislació reguladora de la responsabilitat penal dels menors, trameti el testimoni de particulars per fets comesos per menors de catorze anys al departament competent en matèria de protecció dels infants i els adolescents, aquest ha de valorar la possibilitat que existeixi una situació de risc o desemparament i, si escau, ha de derivar o incoar el procediment corresponent.

2. Sens perjudici del que estableix l'apartat 1, s'ha de valorar la possibilitat d'efectuar una activitat mediatadora amb la víctima, i s'han de derivar, si escau, els particulars a l'equip tècnic del departament competent en matèria de protecció dels infants i els adolescents per portar a terme aquesta activitat”.

Bibliografia

- BERNUZ BENEITEZ, M. L.; FERNÁNDEZ MOLINA, E.; PÉREZ JIMÉNEZ, F. “El tratamiento institucional de los menores que cometen delitos antes de los 14 años”. *Revista Española de Investigación Criminológica*, núm. 4, 2006.
- BERNUZ BENEITEZ, M. L.; FERNÁNDEZ MOLINA, E.; PÉREZ JIMÉNEZ, F. “Menores de 14 años que cometen delitos”. *Boletín Criminológico*, núm. 97, 2007.
- D. A. I *Jornadas internacionales sobre menores y jóvenes con responsabilidad penal*. Comunidad de Madrid, 2005.
- D. A. *La intervención con los menores de edad en conflicto con la ley penal*. Instituto Aragonés de Servicios Sociales. Departamento de Servicios Sociales y Familia. Gobierno de Aragón, 2009.
- GARCÍA RUBIO, M. P. “La responsabilidad civil del menor infractor”. *Revista Jurídica Galega*, núm. 38, 2003.
- GARCÍA PÉREZ, O. (dir.); DÍEZ RIPOLLÉS, J. L.; PÉREZ JIMÉNEZ, F.; GARCÍA RUÍZ, S. *La delincuencia juvenil ante los juzgados de menores*. València: Tirant lo Blanch 2008.
- GERMÁN MANCEBO, I.; OCÁRIZ PASSEVANT, E. “Menores infractores/menores víctimas: hacia la ruptura del círculo victimal”. San Sebastián: Eguzkilore núm. 23, 2009.
- GUDÍN RODRÍGUEZ-MAGARIÑOS, F. “El juicio de adecuación causal de la conducta de los menores y la concurrencia de culpas”. *Revista Aranzadi Doctrinal*, núm. 5/2010, 2010.
- HERRERO HERRERO, C. *Delincuencia de menores. Tratamiento criminológico y jurídico*. Madrid: Dykinson, S.L. 2008.
- PAÑOS PÉREZ, A. *La responsabilidad civil de los padres por los daños causados por menores e incapacitados*. Atelier, 2010.
- PÉREZ JIMÉNEZ, F. *Menores infractores: estudio empírico de la respuesta penal*. València: Tirant lo Blanch 2006.
- RECHEA ALBEROLA, C.; FERNÁNDEZ MOLINA, E. *Impacto de la nueva Ley penal juvenil en Castilla - La Mancha*. Centro de Investigación en Criminología. Universidad de Castilla - La Mancha. Informe núm. 7, 2000. <<http://www.uclm.es/criminologia/pdf/072000.pdf>>.
- VÁZQUEZ GONZÁLEZ, C. *Delincuencia juvenil. Consideraciones penales y criminológicas*. Madrid: Colex, 2003.

Adolescències en una societat de bombolles

José Leal Rubio

Psicòleg clínic i psicoanalista i consultor
i supervisor d'institucions i equips

26. Adolescències en una societat de bombolles

Els canvis vertiginosos que s'estan produint en les societats europees i, d'alguna manera, a la resta del món, ens obliguen a ser especialment cauts en les nostres afirmacions sobre les característiques i els comportaments dels subjectes i els grups. Per això el meu acostament actual a un tema tan ampli com és l'adolescència pretén ser obert i plural, i per aquest motiu he utilitzat en el títol d'aquest treball el terme *adolescències*, per assenyalar la conveniència de fugir d'afirmacions excessivament àmplies i simplificadores en aquests moments de complexitat tan alta dels fenòmens psicosocials, i l'adolescència n'és un.

Podem dir que l'adolescència és una clara construcció social i que, al contrari que la pubertat, no sempre ha existit com a etapa reconeguda per explicar el desenvolupament de l'ésser humà. No és el cas de la pubertat, que ve determinada per canvis biològics evidents i importants als quals acompanyen respostes emocionals. Els canvis biològics esmentats marquen el pas de nen a jove/adult amb capacitat per a la reproducció i, en etapes històriques anteriors, marcaven l'entrada clara al món del treball amb certa responsabilitat. Es pot dir que el terme pubertat està quedant limitat a la descripció dels processos biològics que porten aparellat un canvi important en el psiquisme i en la vida social.

Entenem per adolescència el temps que transcorre entre la infantesa i la maduresa. És un concepte difícil de definir actualment, així com el de joventut. Els ritus iniciàtics assenyalaven el pas dolorós sempre de la infantesa al món dels adults.

Però, cada vegada més, l'adolescència té més entitat per si mateixa i el pas al món adult és cada vegada més indefinit i és difícil saber quan es produeix.

I és que estem en moments de canvis profunds que afecten tots els àmbits de la vida: les relacions, la política, la societat, el treball, les institucions, etc.

Qualsevol intent d'afrontar en aquests moments qüestions referides a l'adolescència (i també a altres àmbits de la vida actual) implica una certa gosadia, i s'ha de fer, alhora, amb dosis altes d'incertesa i humilitat.

Com a construcció social que és, per entendre l'adolescència és necessari conèixer les característiques de la societat i la cultura en la qual viuen els adolescents. És una tasca àrdua en aquests moments de canvis tan tremends i exigeix, a més, que no quedem atrapats en la desesperança a què semblen portar els temps ni en una

nostàlgia de temps passats, riscos que sempre es poden córrer quan els adults parlem d'etapes ja viscudes.

D'entrada he posat de títol a aquest treball "Adolescències en una societat de bombolles". Per què dic una societat de bombolles? En poc temps ha quedat gairebé obsolet el concepte societat líquida, que tan reeixidament va definir Bauman, i gairebé es pot parlar d'una societat de característiques "gasoses" per la qualitat del temps actual, evanescent i efímer, i pels valors que l'acompanyen. És una societat on tot pot esclatar a la manera d'una bombolla: la bombolla immobiliària, la bombolla financera, la bombolla del benestar, la bombolla dels valors sòlids, la bombolla dels valors de la política com a element per al canvi, la bombolla de la immigració i la convivència, etc. Tot això porta a definir la fragilitat i la incertesa com a característiques del moment en què vivim.

26.1. Algunes característiques de la societat actual

És cada vegada més estesa la idea que els canvis socials en aquests moments són d'una intensitat extraordinària. Sociòlegs i filòsofs prestigiosos com Habermas, Sennet, Bauman i d'altres coincideixen a assenyalar que aquest és un moment marcat per una modificació substancial dels vincles interpersonals i per la inconsistència dels valors tradicionals que, afegeixo, servien com a elements contenidors de les ansietats pròpies de viure en societat.

Bauman, com ja he assenyalat, ho ha descrit amb èxit en dir que estem en el pas d'una societat sòlida a una societat líquida (concepte que ja gairebé queda llunyà i obsolet), marcada per l'hiperindividualisme i per la tornada a una societat neotribal. Aquest fet es pot veure amb molta precisió en el creixement de grups i bandes adolescents creades per la necessitat de trobar sentiments de pertinença i sostenidors davant la fragilitat del context.

Vivim en una societat de l'aparador, sobrecarregats amb un volum d'informacions impressionant en què la línia que separa el missatge vàlid del soroll de fons ha desaparegut. La tecnologia, o certs usos de la tecnologia, ha creat una societat d'usuaris més que de coneixedors. Una comunitat "de rebaixes", gairebé hem de començar a dir "de retalls", amb un desajust fort entre relació i comunicació. Internet i el telèfon mòbil proveeixen una comunicació ràpida i ubíqua però superficial, per la qual cosa ens creiem comunicats però sovint estem sols. Els diversos mitjans de comunicació proposen i valoren models d'identificació ambigus. Es tracta d'una societat apassionada alhora per la moda, les aparences i la superficialitat. El que importa és semblar i tenir o semblar que es té. Tots els productes culturals es creen per fer furor i envelleixen instantàniament. I és que, malgrat que tinc la voluntat expressa de fugir del pessimisme, no és possible escriure sobre l'adolescència en la societat actual sense assenyalar els efectes danyosos que sobre tots els subjectes, i molt especialment els joves, tenen els missatges contradictoris permanents en les

afirmacions dels adults que desdiuen avui amb fermesa el que ahir era una afirmació contundent.

L'augment d'integrismes de diferent signe (substituts en alguna mesura de les velles pràctiques religioses que han perdut valor com a contenidores d'ansietats), de la intransigència i de les pertinences excloents, s'ha de llegir, segons la meua opinió, com a afirmació reactiva davant inseguretats fortes i com una recerca de pertinences i identitats asseguradores, per a l'afirmació de la qual cosa no hi ha límits. El que vull dir és que el conjunt de valors i institucions que tenien com a funció la contenció de les ansietats (les noves formes de família, l'ocupació, la confiança en les institucions, etc.) han anat caient o modificant-se bruscament de manera preocupant.

Aquesta és, segons el meu criteri, una certa aproximació al context social en el qual es desenvolupa la vida i es produeix el creixement dels adolescents.

26.2. De la infantesa a l'adolescència

El primer gran pas en el desenvolupament psicosocial de l'ésser humà és aquell que va de cadell de l'espècie a subjecte psíquic, és a dir, social, que es produeix a l'entramat familiar, en aquesta estructura que Freud va anomenar la gènesi de la cultura. Aquest procés, tot i que és espontani, és d'una alta complexitat.

Aquest passatge es produeix prompte en l'entramat exclusiu del vincle mare-fill, sostingut al principi en una fantasia de complement de la qual ambdós són còmplices. Aquestes primeres mirades deixen unes empremtes importants en l'esdevenir del subjecte. El bebè se sentirà en tercer lloc en tota una sèrie de situacions que entren aviat en joc per iniciativa de la mare. Per exemple, el bebè molt aviat percep que part del llenguatge i de l'interès de la seva mare es dirigeix a ell i que part del llenguatge de la seva mare no el comprèn i va cap a un altre lloc. Un lloc aliè que encara està per definir però que sent que no pertany a ell ni sols a ella. I cada vegada que el bebè sent una cosa no relacionada ni amb ell ni amb ella, ja està modelant el lloc del pare, que després quedarà ocupat per funcions variables, funcions paternes o altres. Però la primera tasca per al bebè consisteix a percebre el que no és ell, que ell no ho representa tot per a la seva mare, que part de la càrrega psíquica de la seva mare va a un altre lloc, aquest lloc que no és ni ell ni ella i que modula el lloc de tercer. Aquest pas de la relació dual a un món on n'hi ha d'altres és d'una importància extraordinària.

El desenvolupament del subjecte està poblat de pèrdues i d'adquisicions. Les pèrdues, normalment, tenen la funció de facilitar una nova adquisició. L'establiment de límits és una part important del procés de socialització que s'estableix a través de l'educació; va de la renúncia als excrements mitjançant l'aprenentatge del control dels esfínters fins a la renúncia a la violència per aconseguir els desitjos. El nen, la nena, adquireix normes que li generen dolor per la renúncia i el tranquil·litzant en la mesura que l'incorporen a una societat regida per principis que ajuden a estar-hi. El conjunt de valors apresos i assolits en aquests primers anys configuren la identitat.

Aquesta és producte de diferents identificacions que es realitzen a través d'un procés complex. No sabem del tot com es duu a terme aquest procés d'elecció de trets entre tantes possibilitats com es presenten al subjecte, però sí que sabem que d'allà sorgeix la grandesa consistent en la singularitat de cada subjecte, que és semblant a uns, semblant a altres, però sempre diferent. Aquest procés de construcció de la identitat és intrapsíquic i necessàriament intersubjectiu.

Sabem que és en aquesta esfera de les identificacions on es troben algunes de les preocupacions més altes no sols del camp psíquic, sinó de qualsevol altre camp que conformi els avatars de la vida en comú. La reflexió i el debat identitari ocupen gran part dels debats actuals, i en l'adolescència és una de les preocupacions principals.

Aquest procés complex de socialització i construcció de la identitat és el més característic de l'espècie humana. Comença precoçment, amb el primer vincle, i exigeix grans esforços al llarg de la infantesa, però arriba a un punt de calma i adorm la inquietud, que no s'extingeix, sinó que queda latent fins a la pubertat. El concepte d'etapa de latència, molt preuat per la psicologia de l'evolució i de continguts psicodinàmics, s'hauria de revisar. Aparentment era un temps de treva que permet abocar les energies psíquiques cap al descobriment i l'aprenentatge més o menys reglats. Per fer-los possibles es requereix tranquil·litat personal, però també tranquil·litat del context. Les tensions de la societat actual, els canvis importants de valors, la incitació cada vegada més precoç al consum i el nombre cada vegada més gran d'estímuls excitants per als nens i nenes van esborrant l'assossec que permetia l'anomenat període de latència i que preparava per a l'eclosió puberal i per als processos psíquics que anuncien l'arribada de l'adolescència. No hi ha temps per desenvolupar més aquesta qüestió, però em sembla d'una importància cabdal.

La pubertat, el conjunt de canvis corporals visibles i invisibles, trenca amb fulgor la tranquil·litat que tenia el fins ara nen o nena i el porta a una estranyesa de si mateix. Aquesta estranyesa de si mateix va acompanyada d'enyorances.

La maduració física i intel·lectual facilitarà l'entrada a l'adolescència, que és, bàsicament, qüestionament i replantejament de tota l'etapa anterior. És un descobriment sorprès i sorprenent, d'una infinita lucidesa i d'un risc tremend, derivat dels efectes d'aquesta percepció precisa que les coses i el món són d'una altra manera que com els havia vist fins ara i com li havien explicat.

Utilitzant un vers de Miguel Hernández podem dir que a l'adolescència s'hi arriba "amb tres ferides: la de l'amor, la de la mort i la de la vida".

L'any 2005 un jove de vint anys anomenat Paolo Álvarez va guanyar un accésit del premi de poesia Adonáis amb el llibre titulat *Hoy cumplo 16 años*, un poemari esquinçador del dolorós trànsit o passatge de la infantesa a l'adolescència. Hi ha trossos com aquest: "*Con los pies descalzos y más blancos / corrí de dolor por el pasillo / y llegué precipitadamente al túnel / de la exaltada adolescencia... / Incluso un niño sabe que el dolor más hondo / es el dolor de dar un paso hacia delante. /*

Dejé los días blancos y lanzados, / los esplendorosos días de la niñez. / Hoy doy pasos más inciertos / que solo el fulgor de un recuerdo de la infancia consigue / adormecerme como a un niño cansado". Temps contradictori de desesperança, de solitud, de tristesa, d'ensorraments i d'exaltació.

Al magnífic llibre *Pa negre*, d'Emili Teixidor, l'adolescent que narra les històries conta així el seu descobriment adolescent (pàg. 381): "Però jo estava convençut del meu nou paper d'adult, d'orfe abandonat a les seves forces, i sabia que no podia deixar-me portar per cap enyor o tristesa. Que fer-se gran era això: trencar amb el passat i mirar endavant sense pietat i amb força, sense contemplacions, amb brutalitat si calia, perquè aquell món nou era dur i només admestia els més valents, els més intel·ligents o els més rics".

No són adolescències patològiques, les que apareixen en aquests textos, sinó una expressió molt sincera d'emocions que embarguen els protagonistes que, a la seva manera, viuen amb intensitat allò nou, en una recerca que té molts camins i molts avatars. Aquestes recerques adolescents tenen les seves formes i els seus acompanyaments diferents segons les cultures i el moment social.

26.3. Què és allò que defineix l'adolescència?

Com he assenyat anteriorment, l'adolescència és, contràriament a la pubertat, un procés cultural que consisteix en el pas de l'estatus de la infantesa al món dels adults. En cada moment històric té connotacions singulars subjectes també a les modalitats culturals.

Provoca sempre un trastocament i una desorganització de l'equilibri aconseguit en els últims anys de la infantesa. El reconeixement de l'entrada al món dels adults (capacitat reproductiva i responsabilitat moral més alta) es duia a terme mitjançant els ritus d'iniciació que marcaven socialment el temps d'entrada i sortida de la infantesa a l'adulthood. La seva funció és inscriure l'adolescent en el món dels adults i de les lleis, i col·locar-lo en un lloc reservat per a ell amb el consentiment dels pares i de la resta de la comunitat, que, en acceptar-lo, li donava un nou reconeixement i pertinença.

En la nostra cultura occidental, aquests ritus oficialitzats s'han anat perdent i són els mateixos adolescents, ara amb menys tutela social o sense, els qui busquen noves identifications i reconeixements i institueixen els seus propis ritus (amb menys acompanyament o tutela dels adults o sense), i sense l'entramat de rituals que introduïen un ordre imaginari i simbòlic.

Moltes de les expressions simptomatològiques dels joves s'han de llegir com a ritus iniciàtics deseparats; és el cas dels trastorns alimentaris (anorèxia, bulímia), els fenòmens preocupants associats a les bandes, la violència, el consum de tòxics (drogoaddicció), els actes compulsius de transformació de la imatge (decoracions corporals), etc.

La superació de la infantesa és també la modificació, en diferents maneres, de l'ordre familiar anterior, cosa que comporta un qüestionament dels pares i de les maneres amb les quals aquests van exercir la seva funció. Aquest qüestionament o modificació en les relacions és de doble direcció i comporta, encara dins de la normalitat, alguns malestars. La desvinculació de les influències dels pares consumeix un esforç molt alt del jo adolescent. És necessari i té el seu risc; si es fa bé, facilita la formació definitiva del subjecte i el lloc des del qual establirà la seva manera de relació futura. Però té el seu risc en la mesura que actualitza fallades en el procés de constitució del subjecte. Aquesta desvinculació dels objectes parentals internalitzats, carregats amb amor i odi, va acompanyada d'un sentiment profund de pèrdua i d'aïllament.

Hi ha tres dols específics de l'adolescent: per la pèrdua del seu cos infantil, per la renúncia al rol de nen i per la renúncia a la imatge idealitzada dels pares de la infantesa.

La necessitat de posar distàncies amb els pares porta l'adolescent cap a l'exterior i l'acció; aquesta és per a ell tan normal com el joc per al nen i no ha de ser motiu especial de preocupació. És una conducta típica, habitualment passatgera, benigna i està al servei del desenvolupament progressiu. En alguns subjectes pot quedar com un tret de caràcter per efecte de factors predisposants o situacions anteriors mal resoltes.

La modificació progressiva de la distància amb els pares, el desenvolupament intel·lectual, el seu esperit crític i les seves noves reflexions porta a un replantejament de les opcions morals rebudes en la infantesa i que van ser internalitzades per identificació amb les figures significatives. Ha de passar d'una moral heterònoma a una moral autònoma, que anirà construïnt amb allò rebut, amb les seves noves adquisicions, i haurà de fer-la pròpia i poder respondre'n. Aquest és un procés molt interessant i necessari, però, com tot creixement, no exempt de riscos. Aquests són més grans quan el procés d'internalització de les normes va ser fràgil o es va fer des de la submissió i l'excessiva por d'aquell que "imposava" la llei. El xoc amb la moral i les normes adultes no s'ha d'entendre, en general, com un rebuig del reconeixement de l'existència de normes, sinó com la recerca d'uns valors que no siguin imposats, sinó fets propis, poder inventar-se i modificar-se regles i no sols complir amb allò preestablert.

Aquests canvis o crisis propis de l'adolescència provoquen, en general, una crisi en els adults i molt especialment en els pares, que estableixen formes de tracte fins ara adequades i mecanismes ineficaços. És un temps de mutació en el subjecte i en els seus vincles, i com tot canvi al principi genera inquietuds i un sentiment de fragilitat. Françoise Doltó la compara a la fragilitat dels llamantols i les llagostes, que quan canvien de closca s'oculten per evitar ser agredits perquè no tenen defenses. Qualsevol ferida que rebin en aquella època queda com una empremta que tancarà la nova closca, però que no l'esborrarà.

Aquesta fragilitat els produeix un malestar que, sovint, és viscut d'una manera angoixant.

Els qui treballem amb joves no ens és difícil detectar que els àmbits familiar, social, educatiu, etc. són, de vegades, incapaços de contenir les crisis adolescents, expressen una incapacitat evident per abordar i canalitzar els conflictes. Això n'augmenta la tensió, juntament amb l'avorriment, la vivència d'incomprensió i el sentiment de desesperança.

El gran repte en l'adolescència és resituar-se al món, resituar els valors adquirits en la infantesa i fer-los propis creativament.

La durada o l'estat d'adolescència depèn de les exigències i les permissions tant internes com del context en el qual es desenvolupa.

Els adults han de prendre seriosament els adolescents i valorar la importància que té per a ells travessar acompanyats una etapa que és necessària però no fàcil.

Com diu Winnicott: "No es tracta de combatre la crisi de l'adolescència, ni de curar-la, ni d'abreujar-la, sinó més aviat es tracta d'acompanyar-la i, si sabéssim com, d'explotar-la perquè el subjecte n'obtingui el millor partit possible. En tot cas, cal acceptar-la, desdramatitzar-la i tenir paciència perquè el temps és el remei natural".

L'adult ha de relacionar-se amb l'adolescent disposat sempre a aprendre d'ell, no a ensenyar-lo; disposat a reconèixer-lo, no a buscar reconeixements. Des d'allà és possible embarcar-se en una experiència on aprendre i ensenyar sigui compartit i on els reconeixements mutus li facilitin trobar un lloc perquè el que té és de trànsit. Perdurar en aquest estat més del que sigui necessari és perillós, com ho és no recórrer-lo.

No és difícil trobar adolescents molt sols en el trànsit esmentat o en contextos altament perturbadors (condicions familiars, econòmiques, culturals, etc.) que acceleren exageradament la seva entrada en la crisi o els impedeixen un recorregut més o menys tranquil; això els exposa a una situació especial de risc del qual és de vegades molt difícil protegir-los.

La societat actual, marcada cada vegada més per uns nivells d'incertesa alts, ens planteja uns interrogants molt seriosos. Els mecanismes tendents a contenir les ansietats han quedat obsolets o estan en moments de turbulència. El desenvolupament i la inserció social de les persones estan garantits escassament i molt menys els d'aquelles persones que tenen una fragilitat més alta, anomenada també vulnerabilitat, o una experiència ja de vulneració. Tampoc no està garantit el desenvolupament social dels joves que senten perillar l'exercici de la seva autonomia per la dependència econòmica creixent dels seus pares en una societat que els estimula i exigeix cada vegada més consums de diferent signe.

El desenvolupament dels adolescents i joves està molt vinculat a la capacitat d'acceptar el suport dels adults. Una fragilització d'aquests comporta també la d'aquells.

Com he assenyalat al principi, estem confrontats a la necessitat urgent d'estudiar els fenòmens socials actuals i els efectes que estan tenint o tindran sobre tota la població, però especialment sobre aquella que té més necessitat de suport, i l'adolescència ho és.

La descripció anterior dels fenòmens adolescents està feta expressament des d'una perspectiva generalista i sense cap connotació psicopatològica. Ens queda el repte d'assenyalar algunes peculiaritats pròpies de l'etapa adolescent, sobretot pel que fa a subjectes amb una debilitat singular. La pobresa que afecta moltes famílies, les experiències de tracte inadequat durant la infantesa, les vivències migratòries tan sovint traumàtiques, les dificultats per a la inserció i la pertinença social per rebutjos de característiques del subjecte (condició social, origen, religió, trets ètnics, culturals, basats en prejudicis danyosos) poden portar molts subjectes al fracàs de les seves expectatives de desenvolupament i a incrementar els regs de marginalitat i exclusió, i també la recerca de pertinences empobridores i excloents. Aquestes condicions socials tan adverses afegeixen regs als propis de la mateixa evolució: la persistència en els sentiments d'abandonament i de pèrdues, l'aïllament, les tendències compulsives a l'acció, la vehemència en la realització dels desitjos, la consolidació anòmala de la tendència natural a la transgressió, l'atrapament en la seguretat fictícia de la banda com a suport a una identitat precària o de consums com a fals analgèsic davant del dolor, la utilització de violències de diferent signe, etc.

Necessitem generar solidaritats i vincles entre institucions i professionals per desenvolupar recursos per tractar els adolescents, basats en les seves necessitats i en les maneres que siguin suportables per a ells. Això vol dir desenvolupar un treball en xarxa que garanteixi les cures i els acompanyaments necessaris i singulars per a cada subjecte perquè, com que l'adolescència és un fenomen psicosocial compartit, el seu desenvolupament sempre és particular. Aquest convenciment té un fonament ètic que porta a estar obert a l'altre, a establir-hi vincles de reciprocitat basats en el respecte i l'acceptació de les seves característiques i de la seva biografia específica, reforçant allò que fa específicament humà cada subjecte. Així, quan sigui necessari, podrem allunyar-nos de maneres de tracte i de tractament que tan sovint s'han basat en la classificació i l'exercici del poder d'expert.

En la relació i el treball amb adolescents, aquesta experiència de respecte, reciprocitat i acompanyament en el seu desenvolupament té efectes altament importants en la consecució de l'objectiu, sempre necessari, de l'assumpció de responsabilitats, que és el nucli de l'ètica i, per extensió, de tot comportament moral.

Bibliografia

BAUMAN, Z. *Amor líquido. Acerca de la fragilidad de los vínculos humanos*. Madrid: Fondo de Cultura Económica, 2005.

CORTINA, A. *Ética de la razón cordial. Educar en la ciudadanía en el siglo XXI*. Oviedo: Ed. Nobel, 2007.

FREUD, S. *El malestar en la cultura*. Madrid: Biblioteca Nueva. Obras Completas, tomo VIII. 1999.

GARCÍA-TORNEL, S. [et al.] "El adolescente y su entorno en el siglo XXI. Instantánea de

- una década". *Cuadernos Faros*, núm. 5. Esplugues de Llobregat: Hospital Sant Joan de Déu, 2011.
- LEAL, J. "La relación en los cuidados y el trabajo en red en salud mental". A: Leal, J. i Escudero, A. *La continuidad de cuidados y el trabajo en red en salud mental*. Madrid: Aen, 2006.
- LEAL, J. "Salud mental y diversidad(es): trabajar en red". A: *Vertex. Rev. Argentina de Psiquiatría*. Vol. XVI. Buenos Aires, 2005.
- LEAL, J. "Adolescencias vulneradas: perspectivas éticas de la continuidad de cuidados". A: *Adolescencia: conflicto y decisión*. Institut Borja de Bioètica-Fundació Mapfre, 2008.
- SENNETT, R. *El respeto. Sobre la dignidad del hombre en el mundo de la desigualdad*. Buenos Aires: Anagrama, 2003.

La difícil lluita per l'eradicació de la mutilació genital femenina

Montse Sabaté

Jurista de la Direcció General d'Atenció a la Infància
i l'Adolescència

27. La difícil lluita per l'eradicació de la mutilació genital femenina

La mutilació genital femenina (d'ara endavant MGF) comprèn tots els procediments consistents en l'extirpació parcial o total dels genitals externs femenins, així com altres lesions dels òrgans genitals femenins per motius no mèdics. Hi ha quatre tipus de mutilació: la clitoridectomia (mutilació parcial o total del clítoris); l'excisió (mutilació del clítoris i dels llavis menors); la infibulació (mutilació total del clítoris, dels llavis menors, de la cara interior dels llavis majors i costura a continuació de la vulva fins deixar només una estreta obertura vaginal), i la introcisió (punció, perforacions o incisions del clítoris o dels llavis).⁸¹

Inicialment, els organismes de les Nacions Unides anomenaven la mutilació genital femenina circumcisió femenina o pràctiques tradicionals o costums perjudicials per a la salut de la dona i la nena.

En aquest article només apareix la forma mutilació genital femenina (d'ara endavant MGF) per ser explícit, nítid i inequívoc.

La mutilació es practica sobretot a les nenes i les adolescents en el període que va des de la infància fins als 15 anys. Constitueix una violació dels drets de les menors d'edat reconeguts en la Convenció sobre els drets de l'infant de les Nacions Unides.⁸³

27.1. Les Nacions Unides

Les Nacions Unides, des de 1950, s'oposen a la pràctica de l'MGF. En la dècada dels cinquanta, els diferents organismes de l'ONU demanen als estats membres que adoptin "immediatament totes les mesures necessàries per abolir progressivament [...] tots els costums que menyscabem la integritat física de la dona, i [...] la dignitat i el valor intrínsec de la persona humana que proclamen la Carta i la Declaració universal dels drets humans" (Resolució 445 C, XIV).⁹²

81. Nota descriptiva núm. 241, de febrer de 2012, de l'Organització Mundial de la Salut, i Resolució núm. 2008, de 24 de març de 2009, del Parlament Europeu.

82. Resolució núm. 2012, de 16 de juny de 2012, del Parlament Europeu.

83. 1. Informe A/53/354, de 10 de setembre de 1998, del secretari general de les Nacions Unides, relatiu a les pràctiques tradicionals o consuetudinàries que afecten la salut de la dona i la nena..

Aquesta Resolució és molt significativa per valorar la percepció que inicialment tenien els organismes de l'ONU sobre l'MGF i el tipus d'actuació que reclamaven dels estats membres. Les mesures eren únicament preventives i progressives, mai punitives, perquè entenien que l'MGF només menyscabava o perjudicava la integritat física de la dona, i es permetia amb l'esperança que, de mica en mica, s'anés eliminant la seva pràctica.

L'any 1989 s'aprova la Convenció sobre els drets de l'infant, que sanciona clarament l'MGF. Commina els estats a protegir l'infant contra tota mena de maltractaments de tipus físic, mental o sexual i a assegurar l'abolició de les pràctiques tradicionals perjudicials per a la salut dels infants.⁸⁴

La Convenció confereix relleu normatiu a l'MGF, però, tal com es veurà, ni els estats que la van signar la compleixen ni els organismes de les Nacions Unides han exigint als estats que l'apliquin plenament.

Quaranta anys després de les primeres actuacions, es constata que les recomanacions i les mesures dels estats membres havien estat del tot ineficaces. El Comitè per a l'Eliminació de la Discriminació contra la Dona, quan adopta l'any 1990 la Recomanació general núm. 14, sobre la circumcisió femenina, manifesta preocupació perquè l'MGF es continua practicant i afirma que persisteixen les pressions culturals, tradicionals i econòmiques que contribueixen a perpetuar-la. Malgrat la consternació mostrada, el Comitè, en la Recomanació general núm. 14 esmentada, continua apostant només per la prevenció.

Dos anys més tard, aquest organisme adverteix en la Recomanació general núm. 19 de 1992 que l'actitud de considerar la dona subordinada permet la perpetuació de pràctiques que suposen violència o coacció com l'MGF, i assevera que aquesta pràctica és una forma de dominació sobre la dona. L'efecte d'aquesta violència sobre la integritat física i mental de la dona és privar-la de l'exercici i del coneixement dels seus drets humans i llibertats fonamentals.

El Comitè continua fent manifestacions grandiloqüents: clarament afirma que l'MGF afecta l'exercici dels drets humans i les llibertats fonamentals, però, tot i constatar la perpetuació de l'MGF i la ineficàcia de les mesures que recomana any rere any, continua insistint únicament en la prevenció.⁸⁵

Més tard, a la Conferència Mundial dels Drets Humans, celebrada a Viena el juny de 1993, es declara la preocupació per les diverses formes de discriminació i violència a què continuen estant exposades totes les dones del món.

La Declaració i el Programa d'acció de Viena que s'aproven són importants perquè manifesten que "els drets humans de la dona i de la nena són part inalienable, integrant i indivisible dels drets humans universals". També declara que "la violència [...], en particular la derivada de perjudicis culturals, és incompatible amb la dignitat

84. Articles 19 i 24 de la Convenció sobre els drets de l'infant.

85. El Comitè, en la Recomanació general núm. 19 de 1992, reitera les mesures preventives de la Recomanació general núm. 14 de 1990.

i la vàlua de la persona humana i ha de ser eliminada. Això pot aconseguir-se amb mesures legislatives...". Insta els estats a intensificar esforços a favor de la protecció i la promoció dels drets humans de la dona i la nena.

Així mateix, valora d'essencials les mesures destinades a "eliminar la violència contra la dona en la vida pública i privada, i a eradicar els conflictes que puguin sorgir entre els drets de la dona i les conseqüències perjudicials de certes pràctiques tradicionals o costums".⁸⁶

La Declaració de Viena de 1993 és un pas valuós, ja que considera l'MGF una qüestió de drets humans i per primer cop es veu la nena com a subjecte de protecció i d'atenció. Cal subratllar que la mutilació genital es practica quan la dona és nena o adolescent.

La passivitat dels estats en complir les normes i la dels organismes de les Nacions Unides en exigir el seu compliment han fet que, fins aquest moment, la nena fos la gran oblidada, malgrat ser la gran protegida de la mutilació per la Convenció sobre els drets de l'infant de 1989, ja que en el seu article 24 obliga els estats a "assegurar l'abolició de les pràctiques tradicionals perjudicials per a la salut dels infants".

Un any més tard, es produeix un gran progrés: l'Assemblea General de les Nacions Unides aprova la Resolució 48/104, de 23 de febrer de 1994. Aquesta norma és d'importància vital, ja que marca un abans i un després, tant en la consideració de l'MGF com en la intensitat de les actuacions que cal emprendre per combatre-la. A més, utilitza per primer cop el terme mutilació genital femenina i concreta que és un acte de violència contra la dona. Destaca també que els estats han de condemnar la violència contra la dona i no invocar cap costum, tradició o consideració religiosa per eludir l'obligació de procurar eliminar-la, i els fa comprometre a castigar tot acte de violència contra la dona, ja siguin actes perpetuats per l'estat o per particulars, i a establir sancions penals en la legislació nacional. Determina també el conjunt d'actuacions i ajuts que l'estat ha de donar a les dones víctimes d'MGF, així com l'assistència especialitzada: serveis de rehabilitació física i psicològica, assessorament, programes socials i de salut i mesures de protecció.⁸⁷

L'estat també ha de promoure la formació i la capacitació adequades dels professionals (justícia i policia) que han d'executar les mesures de prevenció, investigació i càstig, així com adoptar mesures en l'àmbit de l'educació que fomentin l'educació en la igualtat entre homes i dones.⁸⁸

En definitiva, aquesta Resolució 48/104 constitueix una innovació en el tractament de l'MGF i en les actuacions que cal emprendre per eradicar-la i, al costat de les mesures preventives, prenen rellevància les mesures de promoció i d'atenció i les punitives.

També la Declaració i la Plataforma d'acció de Beijing, aprovades en la Conferència

86. A/CONF. 157/23, de 12 de juliol de 1993, de la Conferència Mundial de Drets Humans.

87. Articles 2 i 4.c), d) i g) de la Resolució 48/104, de 23 de febrer de 1994.

88. Article 4.i) i j) de la Resolució 48/104, de 23 de febrer de 1994.

Mundial sobre la Dona (Resolució de 15 de setembre de 1995), es reafirmen en considerar que els drets humans de les dones i les nenes són una part inalienable, integral i indivisible dels drets humans universals. Manifesten, a més, preocupació especial per la persistència de la discriminació contra la nena i la violació dels seus drets, i afirmen que les nenes que són mutilades poden patir danys greus per a la seva salut.

Cal dir que totes les mesures que impulsen els diferents organismes de les Nacions Unides estan especialment pensades per actuar en els estats membres on hi ha la pràctica ancestral de l'MGF. En aquest moment cal inquirir: quin grau de compliment de les mesures de les Nacions Unides fan els estats membres dels països europeus receptors de les comunitats emigrants d'aquests països?

27.2. La Unió Europea

La Resolució del Parlament Europeu de 18 de novembre de 1999, aprovada en el 10è Aniversari de la Convenció sobre els drets de l'infant de les Nacions Unides, és molt eloqüent.

En un esforç d'autocrítica lloable, el Parlament Europeu reconeix que tots els estats membres de la Unió Europea han ratificat la Convenció, però, malgrat la ratificació, els nens no són tinguts en compte en la majoria de polítiques, programes i legislació de la UE, i no sempre se'ls concedeix prioritat en les legislacions dels diferents estats membres de la Unió. Per aquest motiu insta els estats membres de la Unió Europea a aplicar estrictament la legislació vigent contra la mutilació genital femenina.

Quina legislació vigent van aplicar els estats membres de la UE el novembre de 1999? El Regne Unit, des de l'any 1985, té una legislació que prohibeix la mutilació.⁸⁹ L'Estat espanyol, cap. Aquest considerarà delictes la mutilació genital femenina l'any 2003.

La Unió Europea no pot ignorar més aquesta realitat i, el 2001, el Parlament Europeu dicta la Resolució núm. 2001, de 20 de setembre de 2001, en què s'exposen algunes consideracions interessants:

- Observa que a Europa es practiquen mutilacions genitals femenines a les comunitats d'immigrants dels estats membres i que en més de la meitat dels 25 o 30 països africans que les practiquen s'han promulgat lleis que les condemnen, però aquestes no s'apliquen.
- Valora que l'MGF és un acte de violència contra la dona que comporta una violació dels seus drets fonamentals, concretament la integritat personal i física i la salut mental, així com els seus drets sexuals i reproductius.

89. 7. Informe del secretari general A/53/354, de 10 de setembre de 1998, de les Nacions Unides.

- Condemna l'MGF practicada a les nenes, ja que constitueix una violació manifesta de la normativa internacional i nacional protectora de la infància i dels seus drets.

Tot i reconèixer el paper dissuasiu crucial de l'educació i la informació, el Parlament Europeu, en la Resolució núm. 2001, de 20 de setembre, exigeix als estats membres els punts següents:

- a) Que considerin delictes la mutilació genital femenina
- b) Que perseguixin, processin i castiguen penalment els residents que hagin comès el delictes de mutilació, encara que el delictes s'hagi comès fora de les seves fronteres (extraterritorialitat del delictes).
- c) Que aprovin mesures legislatives que atorguin als jutges o els fiscals la possibilitat d'adoptar mesures cautelars i preventives.
- d) Que adoptin normes administratives que obliguin els professionals de la salut, dels serveis socials i de l'educació a denunciar els casos en què tinguin coneixement d'una mutilació o del risc de patir-la. Aquesta comunicació no suposarà mai una violació del secret professional.
- e) Que prenguin mesures d'acció social que protegeixin les nenes i les adolescents i que no estigmatitzin les comunitats immigrants, i que siguin tant de caràcter preventiu (formació, educació i conscienciació de les comunitats en risc) com d'atenció (suport psicològic i mèdic, fins i tot si és possible un tractament mèdic reparador gratuït).
- f) Que els serveis d'immigració, en arribar al país d'acollida, han de comunicar a les persones que arriben les raons de la prohibició legal de l'MGF, les conseqüències penals i quines penes de presó pot comportar.
- g) Que elaborin guies per als professionals de la salut, de l'educació i dels serveis socials per informar els progenitors, si cal amb assistència d'intèrprets, sobre els perjudicis de l'MGF i sobre el fet que la seva pràctica constitueix un delictes.
- h) Que imparteixin sessions informatives als centres escolars sobre les conseqüències de l'MGF.

Aquestes mesures que estableix la Resolució núm. 2001, de 20 de setembre, a més de considerables, són fonamentals i realistes, si es desitja crear unes condicions millors per avançar realment en la supressió de la pràctica de l'MGF a Europa. El seu compliment s'ha anat exigint reiteradament als estats membres mitjançant resolucions posteriors.⁹⁰ Això vol dir que encara hi ha estats membres que es resisteixen, essencialment, a aplicar mesures legals específiques contra l'MGF que garanteixin l'adopció d'accions legals contra les persones que la practiquin.

90. Resolució núm. 2008, de 24 de març de 2009, i Resolució núm. 2012, d'11 de juny de 2012, del Parlament Europeu..

Cal esmentar també la Resolució núm. 2008, de 24 de març de 2009, per destacar algunes consideracions que representen un nou progrés respecte a les que estableix la Resolució núm. 2001, de 20 de setembre. En destaquen especialment les següents:

- a) Dóna suport a la iniciativa d'Europol de coordinar una reunió entre les forces policials europees per impulsar la lluita contra l'MGF, abordar les qüestions relacionades amb el baix percentatge de denúncies i la dificultat d'adoptar mesures eficaces per processar els autors dels delictes (Y.6).
- b) Exhorta els estats membres a quantificar el nombre de dones que han sofert mutilacions i les que estan en risc de patir-les en cada país europeu, ja que en molts països encara no hi ha dades disponibles ni sistemes d'harmonització de recollida de dades (Y.8).
- c) Demana a la Comissió que, en les seves negociacions i acords de cooperació amb els països afectats, inclogui una clàusula per eradicar l'MGF (Y.11).
- d) Insta a rebutjar amb convicció la pràctica de la punció alternativa i qualsevol altre tipus de medicació que es proposi com a solució de mediació entre la circumcisió femenina i el respecte de les tradicions identitàries, ja que només serviria per justificar i acceptar la pràctica de les mutilacions genitals femenines en el territori de la UE (Y.25).

27.3. L'Estat espanyol

La consideració de qualsevol mutilació genital femenina com a delicte per part de l'Estat espanyol s'aborda l'any 2003 amb la Llei orgànica 11/2003, de 29 de setembre, de mesures concretes en matèria de seguretat ciutadana, violència domèstica i integració social dels estrangers, que modifica l'article 149 del Codi penal. Segons l'exposició de motius d'aquesta norma, la reforma de l'article 149 del Codi penal es justifica concisament dient que l'MGF "és una pràctica que cal combatre amb la màxima fermesa".

Concretament, l'article 149.2 del Codi penal disposa que "el que causi a un altre una mutilació genital en qualsevol de les seves manifestacions s'ha de castigar amb la pena de presó de sis a dotze anys. Si la víctima fos menor o incapaç, s'ha d'aplicar la inhabilitació especial per a l'exercici de la pàtria potestat, tutela, curatela, guarda o acolliment per un temps de quatre a deu anys, si el jutge ho estima adequat a l'interès del menor incapaç". A més, cal destacar que aquest article només permet perseguir, processar i castigar quan el delicte s'ha comès en el territori de l'Estat espanyol. Així, doncs, el legislador espanyol, quan reforma el Codi penal, aplica parcialment la Resolució núm. 2001, de 20 de setembre, sobre les mutilacions genitals.

Quant a la persecució extraterritorial del delicte d'MGF que preveu la Resolució

esmentada, es compleix amb la promulgació de la Llei orgànica 3/2005, de 8 de juliol, de modificació de la Llei orgànica 6/1985, d'1 de juliol, en afegir l'epígraf g) a l'apartat 4 de l'article 23 d'aquesta última Llei. Concretament la Llei orgànica 3/2005, de 8 de juliol, declara la competència de la jurisdicció espanyola per conèixer els fets comesos per espanyols o estrangers fora del territori nacional susceptibles de tipificar-se, segons la llei penal espanyola, com a delictes relacionat amb la mutilació, sempre que els responsables es trobin a Espanya.

L'exposició de motius d'aquesta Llei és contundent i comença afirmant que "l'MGF constitueix un greu atemptat contra els drets humans (...). La mutilació dels òrgans genitals de les nenes i les joves ha de considerar-se un tracte 'inhumà i degradant', inclòs, juntament amb la tortura, en les prohibicions de l'article 3 del Conveni europeu de Drets Humans". Tot seguit s'hi afegeix que "els estats membres de la Unió Europea s'han vist enfrontats a un fenomen d'exportació de la pràctica de mutilacions genitals femenines a causa de la immigració de persones procedents de països on aquestes pràctiques constitueixen un costum tradicional encara vigent".

Conclou que aquesta Llei possibilita la persecució extraterritorial de la pràctica de l'MGF quan la comissió del delictes es fa a l'estranger, tal com succeeix en la majoria dels casos, aprofitant viatges als països d'origen.

27.4. Catalunya

A Catalunya, uns mesos abans de la Resolució núm. 2001, de 20 de setembre, el Parlament de Catalunya, en l'àmbit de les seves competències, aprova la Resolució 832/VI, de 20 de juny de 2001, sobre l'adopció de mesures contra la pràctica de mutilacions rituals genitals femenines, i insta el Govern de la Generalitat a adoptar mesures preventives i assistencials en els àmbits de la salut, de l'educació i dels serveis socials.

En compliment de la Resolució 832/VI, el juny de 2002 s'aprova el Protocol de prevenció de les mutilacions genitals femenines, adreçat als professionals de la salut, els serveis socials d'atenció primària, els centres escolars, els cossos de seguretat i les associacions que treballen en la prevenció. Aquest protocol es va completar el desembre del 2007, d'acord amb les modificacions legals adoptades els anys 2003 i 2005 a l'Estat espanyol.

Posteriorment, el Parlament aprova la Llei 5/2008, de 24 d'abril, del dret de les dones a eradicar la violència masclista, que té especialment en compte les indicacions de les resolucions del Parlament Europeu. Estableix que l'MGF o el risc de patir-la és una forma de violència masclista, i inclou qualsevol procediment que impliqui o pugui implicar una eliminació total o parcial dels genitals o hi produeixin lesions, encara que hi hagi el consentiment exprés o tàcit de la dona. Reconeix

també drets a les dones víctimes d'MGF o en risc de patir-la, per exemple: dret a l'atenció sanitària especialitzada i a l'atenció i l'assistència jurídiques.⁹¹ A més, insta el Govern de la Generalitat de Catalunya a adoptar, entre altres, les mesures següents:

- a) Promoure la mediació comunitària en les famílies si hi ha risc de mutilacions i procurar que participin en la negociació persones expertes, persones de les comunitats afectades i els serveis socials de primària.
- b) Comptar amb mecanismes sanitaris d'intervenció quirúrgica per poder afrontar la demanda de les dones que vulguin revertir els efectes de la mutilació i amb suport psicològic, familiar i comunitari.

En els casos de risc per a la salut de les menors d'edat, l'equip professional ha de poder comptar amb mitjans que els possibiliti fer la intervenció quirúrgica.⁹²

Així, doncs, Catalunya va ser pionera en l'abordatge de l'MGF quan, l'any 2002, va elaborar un protocol d'actuacions específic. Ara, Catalunya també n'és capdavantera, ja que compta amb la Llei 14/2010, de 27 de maig, dels drets i les oportunitats en la infància i l'adolescència, norma específica que empara amb mesures de prevenció, d'atenció i protecció les nenes i les adolescents víctimes d'MGF o amb risc de patir-la.

27.5. Prevenció, atenció i protecció públiques de la mutilació genital femenina a Catalunya

Quines actuacions de prevenció, atenció i protecció poden aplicar els diferents poders públics per fer efectius els drets que les diferents lleis reconeixen a les menors d'edat residents o que es trobin eventualment a Catalunya?

Hi ha dos supòsits: menors d'edat víctimes d'MGF o en situació de risc de patir-la.

A. Menors d'edat víctimes de mutilació

A.1. Nena o adolescent que arriba mutilada procedent d'un país on la legislació prohibeix la mutilació.

Un cop el professional de la salut ha diagnosticat la mutilació, aquest emet l'informe mèdic i el comunicat judicial, i ho transmet al jutjat o a la fiscalia i a la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència (d'ara endavant DGAIA).

91. Articles 2 i 4 en relació amb l'article 5.4.d) de la Llei 5/2008, de 24 d'abril, del dret de les dones a eradicar la violència masclista.

92. Article 75 de la Llei 5/2008, de 24 d'abril, del dret de les dones a eradicar la violència masclista.

En els casos en què els professionals dels serveis socials o d'educació o la policia sospiten que hi ha hagut mutilació, cal que el professional de la salut explori la nena i, un cop confirmada la mutilació, aquest ha d'emetre l'informe mèdic i el comunicat judicial, i comunicar-ho al jutjat o a la fiscalia i a la DGAIA. A més, cadascun d'aquests professionals (serveis socials, d'educació i policia) han d'emetre informes o diligències, i informar-ne el jutjat o la fiscalia i la DGAIA.

Si hi ha indicis de la comissió del delictes d'MGF, la DGAIA ho ha de denunciar al jutjat, sol·licitar la incoació de les diligències i demanar l'adopció de determinades mesures cautelars, com ara la prohibició de sortir del territori, la retirada del passaport o la prohibició d'expedir-ne un de nou i la comunicació a l'ambaixada o al consolat.⁹³

D'altra banda, l'Administració de la Generalitat ha de personar-se en el procediment penal com a acusació particular si la DGAIA és tutora de la menor d'edat víctima d'un possible delictes, o exercir l'acció popular si no ha assumit les funcions tutelars.⁹⁴

Un cop el jutge ha posat en coneixement de la fiscalia el cas perquè emeti l'informe preceptiu, aquesta ha de demanar al jutjat l'adopció de les mesures cautelars esmentades anteriorment.

Quant al jutjat, aquest ha de perseguir, processar i castigar penalment la persona que ha comès per acció o omissió la mutilació, sempre que l'autor/a es trobi a Catalunya, perquè el delictes extraterritorial constitueix un delictes tant en el país d'origen com en el país de residència. També ha d'adoptar les mesures cautelars que consideri adequades a favor de la nena i que impossibilitin el seu retorn al país d'origen. Pel que fa als possibles autors del delictes d'MGF, les mesures han de garantir la permanència dels autors en el territori perquè estiguin a disposició del jutjat.

Així mateix, la DGAIA, en coordinació amb els professionals dels serveis socials, de la salut i de l'educació, ha de promoure que la nena o l'adolescent víctima de mutilació rebi suport social i educatiu i ajut per a la recuperació física i psicològica, i, si escau, cal revertir també la mutilació.⁹⁵ També ha de prioritzar la permanència de la nena o l'adolescent en el seu nucli familiar; per tant, malgrat la possible comissió

93. Article 158 del Codi civil; article 236-3.1 de la Llei 25/2010, del 29 de juliol, del llibre segon del Codi civil de Catalunya, relatiu a la persona i la família, i articles 13, 544 bis i 544 ter de la Llei d'enjudiciament criminal; Interlocutòria de 26 de març de 2012, del Jutjat d'Instrucció núm. 4 de Sabadell.

94. Articles 76.5 i 91 de la Llei 14/2010, de 27 de maig, dels drets i les oportunitats en la infància i l'adolescència.

95. Articles 76.4, 82, 89 i 97 de la Llei 14/2010, de 27 de maig, dels drets i les oportunitats en la infància i l'adolescència, i 75.d) de la Llei 5/2008, de 24 d'abril, del dret de les dones a eradicar la violència masclista.

del delictes, si els progenitors donen compliment a les mesures d'atenció i protecció que adoptin els diferents organismes de l'Administració, podrà mantenir-se en el nucli familiar i no caldrà separar-la de la família d'origen. Si la nena o l'adolescent hagués de ser-ne separada, la DGAIA hauria de declarar preventivament el seu desemparament, assumir-ne les funcions tutelars i acordar una mesura protectora.⁹⁶

- A.2. Nena o adolescent que resideix a Catalunya i és mutilada després d'un viatge al país d'origen on la legislació permet la mutilació.

La mutilació que s'ha practicat a la nena o l'adolescent fora del territori de Catalunya és un delictes extraterritorial que cal que sigui perseguit, processat i castigat per la justícia sempre que la persona culpable es trobi a Catalunya, ja que la menor d'edat té fixada la seva residència, quan viatja, a Catalunya.

Les actuacions els diferents poders públics cal que dugin a terme són les mateixes que s'han explicat a l'epígraf A.1.

- A.3. Nena o adolescent que arriba mutilada a Catalunya procedent d'un país on la legislació permet la mutilació.

En aquest cas la mutilació practicada a la menor d'edat en el seu país d'origen no la pot perseguir, ni processar ni castigar la jurisdicció espanyola, perquè en el seu país d'origen no és delictes i perquè la nena és una nouvinguda encara no resident al territori de l'Estat.

La circumstància en què la menor d'edat sigui una nouvinguda a l'Estat exclou l'aplicació de la persecució extraterritorial de la mutilació que preveu la Llei orgànica 3/2005, de 8 de juliol.

Un cop el professional de la salut ha diagnosticat la mutilació, aquest emet l'informe mèdic i ho comunica a la DGAIA.

En els casos en què els professionals de serveis socials o d'educació o la policia sospiten que hi ha hagut mutilació, cal que el professional de la salut explori la nena. Un cop confirmada la mutilació, ha d'emetre l'informe mèdic i fer-lo arribar a la DGAIA.

A més, cadascun d'aquests professionals (serveis socials, d'educació i policia) han d'emetre un informe o diligències i ho han de comunicar a la fiscalia i a la DGAIA.

La DGAIA, coordinadament amb els professionals de serveis socials, de salut i d'educació, han de promoure que la menor d'edat víctima de mutilació rebí el suport social i educatiu i pugui fer la recuperació física i psicològica i, si escau, revertir la mutilació.⁹⁷

96. Articles 110 i 120 de la Llei 14/2010.

97. Articles 76.4, 82, 89 i 97 de la Llei 14/2010, de 27 de maig, dels drets i les oportunitats en la infància i l'adolescència, i 75.d) de la Llei 5/2008, de 24 d'abril, del dret de les dones a eradicar la violència masculista.

B. Menors d'edat en risc de patir mutilació

Són indicadors de risc les nenes o les adolescents que són filles de mares mutilades o tenen germanes mutilades, i aquelles els progenitors de les quals tenen intenció de portar-les de viatge al país d'origen on hi sigui habitual la pràctica de mutilació, o els casos en què els progenitors es neguen a signar el compromís informat de salut de no practicar la mutilació a les filles, o bé signen el compromís però sense convicció i se sospita que la nena o l'adolescent no retornarà a Catalunya.

La identificació d'indicadors de risc de patir mutilació que facin els professionals de la salut, dels serveis socials, d'educació o dels cossos policials donarà lloc a la intervenció socioeducativa dels serveis socials en col·laboració i coordinació amb la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència.⁹⁸

Si el viatge de la menor d'edat està previst que es faci en menys d'un mes i la DGAIA valora que hi ha situació de risc de patir MGF, ho ha de comunicar al jutjat, sol·licitar la incoació de les diligències i demanar l'adopció de determinades mesures cautelars, com ara la prohibició de sortir del territori, la retirada del passaport o la prohibició d'expedir-ne un de nou i la comunicació a l'ambaixada o al consolat.⁹⁹

També la fiscalia, un cop el jutge li hagi traslladat les actuacions perquè emeti l'informe preceptiu, ha de demanar al jutjat l'adopció de les mesures cautelars. Aquest acordarà les que estimi necessàries per impedir el viatge de la nena o l'adolescent i per protegir-la.¹⁰⁰

Finalment, la DGAIA, en coordinació amb els professionals de serveis socials, de la salut i de l'educació, ha de promoure que la menor d'edat en situació de risc continuï rebent les mesures preventives d'atenció social i educativa.¹⁰¹

98. Articles 76, 102, 103 i 104 en relació amb l'article 100 de la Llei 14/2010, de 27 de maig, dels drets i les oportunitats en la infància i l'adolescència.

99. Article 76.3 de la Llei 14/2010, de 27 de maig, dels drets i les oportunitats en la infància i l'adolescència; Interlocutòria de 26 de juny de 2008, del Jutjat núm. 2 de Barcelona; Interlocutòria de 27 de gener de 2011, del Jutjat núm. 5 de Vilanova i la Geltrú; Interlocutòria de 4 de maig de 2012, del Jutjat núm. 2 d'Olot.

100. Articles 236-3 i 13 de la Llei 25/2010, del 29 de juliol, del llibre segon del Codi civil de Catalunya; articles 544 bis i 544 ter de la Llei d'enjudiciament criminal; Interlocutòria de 26 de juny de 2008, del Jutjat núm. 2 de Barcelona; Interlocutòria de 27 de gener de 2011, del Jutjat núm. 5 de Vilanova i la Geltrú; Interlocutòria de 4 de maig de 2012, del Jutjat núm. 2 d'Olot.

101. Articles 76.2, 102.2.h), 103 i 104 de la Llei 14/2010, de 27 de maig, dels drets i les oportunitats en la infància i l'adolescència.

27.6. Conclusions

Catalunya té normes jurídiques específiques que s'adeqüen escrupolosament a les convencions i a les recomanacions i les resolucions de les Nacions Unides i de la Unió Europea. Però, si disposa de mesures preventives, d'atenció i de protecció, per què es fa tan difícil l'eliminació de la mutilació genital femenina?

La resposta l'ofereixen la Resolució núm. 2008, de 24 de març de 2009, la Resolució núm. 2012, de 16 de juny de 2012 (ambdues del Parlament Europeu) i l'Informe del secretari general de les Nacions Unides de 5 de desembre de 2011. Les observacions fetes pel Parlament Europeu són traslladables a Catalunya i penso que cal tenir-les en compte.

El Parlament proposa assegurar sistemes d'informació de recollida de dades per quantificar la població de nenes i dones mutilades o en risc de patir mutilacions, cosa que permetria aplicar amb eficàcia les mesures de prevenció, atenció i protecció, atès que els experts estimen que les xifres no es corresponen amb la realitat. També suggereix consolidar l'aplicació de les disposicions jurídiques i de les mesures preventives, d'atenció i protecció mitjançant la difusió àmplia, és a dir, amb campanyes o programes de formació, capacitat i conscienciació adreçats als professionals implicats en la detecció, la prevenció, l'atenció, la protecció i la persecució (salut, serveis socials, educació, Administració de justícia i cossos de seguretat). Així mateix, estableix que és necessari el suport a la societat civil i, en particular, a les organitzacions de dones que treballen en les seves comunitats per eliminar la mutilació genital femenina.

A més, considero essencial incorporar explícitament la mutilació genital femenina en els programes educatius dels centres escolars que promouen l'educació en la igualtat i tolerància zero contra la violència envers les nenes adreçats als nois i noies.

Finalment, crec que, a més de rebre l'atenció especial de caràcter sanitari que permeti la recuperació física i psicològica de la víctima, cal promoure com a mesura dissuasiva el tractament mèdic reparador per revertir la mutilació practicada a les menors d'edat.

Les mares amb dificultats per tenir cura dels seus infants. Vincle afectiu i criança

**Marta Sadurní i Brugué
Gemma Sadurní i Brugué
Marc Pérez i Burriel
Roc Masiques i Illa**

Laboratori del Vincle Afectiu i Desenvolupament Humà
Universitat de Girona

28. Les mares amb dificultats per tenir cura dels seus infants. Vincle afectiu i criança

28.1. Introducció

El Laboratori de Vincle Afectiu i Desenvolupament Humà és un grup de recerca del Departament de Psicologia de la Universitat de Girona format per investigadors de la Universitat i per tècnics professionals d'equips de salut mental, així com per tècnics o directius dels equips de protecció a la infància i l'adolescència. El nostre treball d'investigació és fruit de l'interès que hem mantingut en els darrers anys en relació amb la importància que tenen els vincles afectius i la qualitat de la relació pares-fills per a la salut mental i el desenvolupament de les persones. Els nostres estudis anteriors i el nostre treball –uns com a tècnics d'equips d'atenció a la infància i l'adolescència (d'ara endavant EAIA) o centres d'acollida de la Direcció General d'Atenció a la Infància i l'Adolescència (d'ara endavant DGAIA), altres com a investigadors i/o terapeutes– ens han mostrat fins a quin punt aquesta relació afectiva pot veure's alterada en condicions d'estrès i d'instabilitat emocional o social.

El nostre sistema de protecció a la infància ha iniciat notables polítiques socials dirigides a protegir els menors de possibles situacions de risc de maltractament. Tanmateix, aquesta protecció, que demana moltes vegades declarar la situació de desemparament del menor i la retirada de la tutela, no succeeix sense incórrer en nous riscos. D'una banda, la mare que ha perdut el seu infant, ni que sigui temporalment, pot, en la seva aflicció, desorganitzar-se encara més –tal com tècnics i psicòlegs hem observat en moltes ocasions–, desorganització que ha arribat, en casos malaurats, a intents de suïcidi. D'altra banda, si bé s'intenta sempre que la guarda dels nens i nenes quedi en la família extensa, això no sempre és possible, i en un nombre elevat de casos l'infant ha d'intentar establir els seus vincles afectius de manera temporal amb altres persones, com poden ser educadors de centres o famílies d'acollida. Aquesta temporalitat de la persona de referència, sigui a causa dels torns de treball en el cas de centres o del retorn amb la família biològica o el pas a la família preadoptiva, en el cas de les famílies d'acollida, pot ser també, com múltiples estudis científics ja han exposat, una important font patogènica per al desenvolupament socioafectiu de l'infant.

D'altra banda, quan tenim presents casos de maltractaments i la necessitat de retirar l'infant de la cura d'un pare o d'una mare, solem pensar en els casos dramàtics en què hi ha hagut abusos o maltractaments físics greus. Tanmateix, exceptuant aquests casos greus, ens trobem amb un ampli ventall de graus i tipologies de maltractament. Un notable nombre dels maltractaments detectats pels nostres sistemes de protecció, ho són per negligència cap a l'infant sense que hi hagi abús físic ni crueta psíquica. D'altres ho són per danys que la mare s'infringeix a si mateixa, per exemple, ingerir drogues mentre està gestant i posar, per tant, en perill la vida o el desenvolupament sa de l'infant.

La separació de la mare i el fill té, en un principi, en les nostres polítiques de protecció a la infància, un caràcter temporal. S'intenta protegir l'infant mentre es procura que millorin les condicions de vida de la dona, la seva fragilitat emocional i les seves competències maternes, de manera que aquesta pugui oferir una situació estable i sense risc al nen. Tanmateix, aquesta és una tasca molt difícil que pot conduir a canvis no esperats, a la separació definitiva de la mare i el seu fill. En aquest cas, l'acolliment en centre o família (extensa o aliena) pot donar lloc, si supera més de dos anys de durada, a una altra mesura com ara un acollimnet permanent o preadoptiu.

També es pot produir, sobretot en casos d'infants petits, que la mare millori però que ho faci en un temps massa llarg, de manera que el nen ja ha format un fort aferrament amb una altra dona que li fa de mare substituïda. Llavors, els tècnics tindran la tasca difícil de decidir si produir una nova separació afectiva tornant l'infant a la seva mare (tenint en compte que, en molts casos, l'infant ja no reconeix afectivament aquesta dona com a mare pròpia) o deixar-lo amb la nova família i comunicar a la mare que, malgrat els esforços realitzats, ha perdut definitivament la possibilitat de recuperar el seu fill.

La psicologia científica fa temps que alerta sobre la importància de la qualitat dels aferraments, així com el potencial patogènic de les separacions i les pèrdues. Conscient d'aquesta problemàtica que afecta un nombre creixent d'infants i adolescents, el Laboratori de Vincle Afectiu de la Universitat de Girona ha engegat una línia de recerca permanent que té com a objectiu comprendre els factors externs i interns que porten determinats pares i mares a posar en perill la salut física i mental del seu infant. Aquesta comprensió ha de permetre un aprofundiment en els objectius, els mètodes i les tècniques amb base científica que cal plantejar en els programes de protecció i intervenció adreçats a aquestes mares i pares i els seus fills.

La nostra línia d'estudi s'ha iniciat amb una anàlisi descriptiva de dotze mares a qui s'ha retirat la tutela del seu fill o filla menor de cinc anys (Sadurní Brugué, G., 2009; Sadurní Brugué, M.; Sadurní Brugué, G.; Pérez Burriel, M.; Pi, M. T.; Casellas, S., 2009). Sabem, per estudis científics anteriors, que les mares a qui s'ha retirat la custòdia del seu fill tenen en comú la presència de múltiples factors de risc de maltractament (Larrieu, Heller, Smyke, Zeanah, 2008), i que aquesta acumulació de factors de risc s'ha associat amb la reincidència de maltractament i la pèrdua

permanent de la custòdia del nen o nena (Either, Couture i Lecharite, 2004). No obstant això, els estudis no ens diuen quins són els factors que solen coincidir ni, molt menys, quina és la importància de cada un d'aquests factors. D'altra banda, els factors de risc que es constaten solen fer referència a comportaments de la mare o el pare, com ara prostitució, toxicomanies, violència familiar, etc. (per exemple: Casas, 1998; Flaquer, 2005; Hertfelder, 2006; Petrus i altres, 2005). Però la pregunta més important és, òbviament, què ha portat a aquesta dona o a aquest home a caure en una situació semblant. I si aquests motius, que solen romandre ocults, són els veritables factors de risc.

La nostra recerca, a part de recollir dades sobre la situació i les característiques d'aquestes mares, és a dir, sobre els factors de risc que tots coneixem, ha analitzat: a) la qualitat de les experiències de maternalització o paternalització que han tingut aquestes dones en la seva pròpia infantesa, b) l'organització del seu psiquisme respecte a aquestes experiències, c) la possible existència de traumes no resolts, i d) el patró de vincle afectiu que empren aquestes mares amb els seus fills i amb les persones a qui volen estimar o de qui volen ser estimades (es pot consultar un informe sobre tots els resultats de la recerca a Sadurní Brugué, M., i altres, 2011).

L'objectiu d'estudiar el patró del vincle afectiu que aquestes dones poden oferir al seu fill o filla és degut al fet que pot ser un factor important tant a l'hora de prendre una decisió en relació amb la tutela de l'infant com a l'hora de plantejar un programa de recuperabilitat del seu potencial matern. Ara bé, quan es parla de vincle afectiu, estem segurs que utilitzem aquest concepte d'acord amb allò que Bowlby, pare de la teoria del vincle afectiu, va exposar? I, en segon lloc, quina relació hi ha entre el patró de vincle afectiu i les competències maternes? En aquest article intentem respondre de forma breu a aquestes qüestions i comentar alguns dels resultats del nostre estudi.

28.2. El concepte d'aferrament o vincle afectiu

És un fet que el concepte de família ha anat canviant els darrers anys. Hem passat d'un model de família tradicional a un model de família diferent i plural en les formes. Les societats postindustrials han incorporat canvis econòmics, polítics, educatius i culturals que han afectat el concepte de família que es tenia en altres moments històrics (Flaquer, 2005). Però, malgrat els canvis que les societats i les formes familiars poden experimentar, els psicòlegs evolutius alerten que el benestar de l'infant és degut a una sèrie de factors que romanen estables al pas del temps i que són de caire universal més que no pas cultural (Sadurní, 2007, 2011). Un d'aquests factors és la necessitat primordial que té l'infant de sentir que els progenitors –independentment de quin tipus de família estableixen– són capaços de protegir-lo i fer-lo sentir segur.

Des de sempre la psicologia científica ha insistit en el fet que les relacions de

l'infant amb les seves figures de criança eren de màxima importància per a la salut física i mental i per a un desenvolupament òptim de la persona. Els estudis de la primera meitat del segle XX donaven molta importància a la relació mare-infant que s'establia a través de l'alletament matern, però des de l'impacte dels estudis etològics de Konrad Lorenz i Harlow a la dècada dels anys cinquanta, ja va quedar clar que la necessitat primordial bàsica de la majoria de mamífers era el contacte físic i sentir-se protegit per la mare, per sobre de la funció nutritiva. A partir d'aquests descobriments importants es va anar desenvolupant un cos d'idees científic que posava la necessitat d'aferrament de les cries a la figura o figures de criança¹⁰² com la base del desenvolupament de l'estructura psíquica i emocional dels organismes mamífers, en particular dels primats humans i no humans.

Tot i que el treball dels etòlegs i altres científics (com Freud i Melanie Klein, des de la psicoanàlisi, per exemple) ja havien desenvolupat un cos d'idees sobre la importància de l'aferrament o vincles afectius, fou John Bowlby (1907-1990), considerat el pare de la teoria de l'aferrament o vincle afectiu (apego en castellà, *attachment* en anglès) qui va desenvolupar científicament aquest concepte a finals dels anys seixanta, i va mostrar com la relació afectiva que el nen establia amb la mare¹⁰³ o el principal cuidador tenia un clar impacte en el seu desenvolupament. La tasca essencial en els primers anys de vida, segons l'autor, és aconseguir la creació d'un vincle afectiu de base segura entre l'infant i la mare o el principal cuidador.

El vincle afectiu es manifesta, segons Bowlby, com una tendència a cercar i provocar la proximitat d'una altra persona. L'autor sosté que els infants vénen al món equipats de forma innata amb una sèrie de comportaments anomenats d'aferrament, la finalitat dels quals és garantir la proximitat i les cures bàsiques dels principals cuidadors. Els adults, al seu torn, se senten, en circumstàncies naturals, impel·lits a actuar davant les demandes de l'infant.

Durant el primer any de vida, l'organisme infantil va organitzant tot un sistema de senyals, com el plor, les vocalitzacions, els somriures, la demanda de contacte físic, entre altres conductes, per aconseguir l'atenció i la cura d'un adult específic. Aquest sistema s'activa cada cop que l'infant es troba malament, percep perill o necessita l'atenció de l'adult. És la resposta que l'adult dóna a aquestes demandes, la que és fonamental per al desenvolupament sa de l'infant. Cada trobada amb la figura d'aferrament proporciona al nen una representació interna de com són les relacions afectives i socials. Aquesta representació interna, que es va crear i

102. La figura de criança primordial és, en la majoria de circumstàncies previstes per la naturalesa, la mare biològica. Tot i així, en la major part de mamífers no humans, el paper del progenitor masculí té un rol important, així com les anomenades *allowmothers*, figures maternes subsidiàries que ajuden la mare en la seva tasca de criança. Vegeu Schore (2005) per a una revisió d'aquest concepte.

103. A partir d'ara, quan fem el mot mare ens referirem a la figura principal d'aferrament, que pot ser el pare o la figura materna substituïda de la mare biològica, com la mare d'acollida o d'adopció, l'àvia o qui es faci càrrec de manera principal i continuada de la cura i de l'educació de l'infant.

consolidant amb el pas del temps i a través del tipus d'interacció que s'estableix entre l'infant i les figures d'aferrament, és coneguda com el model operatiu intern de relació afectiva o vincle afectiu (MOI). És a partir d'aquest model intern que les persones, des de petites, construïm les nostres relacions afectives.

La teoria del vincle afectiu desenvolupada per aquest autor en la seva trilogia *Attachment and Loss* (1969, 1973, 1980) planteja, doncs, la necessitat universal que té, tant l'espècie humana com altres espècies animals, de formar aferraments afectius amb altres congèneres, en particular amb els progenitors. Aquesta tendència té un valor de supervivència i es desenvolupa en circumstàncies normals quan el pare o la mare respon de manera positiva a les demandes de seguretat de l'infant.

Tanmateix, cal destacar que el vincle afectiu també es produeix en circumstàncies anòmales, quan el pare o la mare no ofereixen seguretat a la demanda de protecció del fill o filla. En aquests casos, es desenvolupa igualment un vincle afectiu, per bé que es caracteritza per ser un vincle insegur o desorganitzat.

28.3. La relació mare-fill com a base de la salut mental: principi de la teoria de John Bowlby

John Bowlby va començar el seu treball com a educador en un internat per a joves amb problemes de conducta social. La seva preocupació per aquests nois el varen portar a analitzar les seves històries de vida i a constatar que totes tenien un punt en comú: la separació, per diferents motius, de la mare.

Afí a les idees de Lorenz i Harlow sobre la importància biològica de l'aferrament i alhora molt proper a les idees de Freud sobre les primeres relacions afectives i el seu impacte en la salut mental de les persones, Bowlby va continuar les seves observacions sobre les repercussions que tenen les separacions afectives a la infantesa a través del treball del psicòleg James Robertson. La majoria dels infants observats per Robertson es trobaven entre el seu segon o tercer any de vida i van romandre separats de les seves mares per espai de diverses setmanes o, fins i tot, mesos, en un context hospitalari o en un internat. És a dir, en ambients en què no hi havia una figura materna substitutiva estable.

Fins a aquell moment, tot i que era obvi que els infants manifestassin dolor i aflicció en separar-se de la mare, la majoria dels professionals relativitzava la importància d'aquesta separació com a font principal d'aquest patiment. A més, consideraven que l'infant es recuperava d'aquesta pèrdua al cap d'uns dies si se li donaven distraccions o un ambient adequat. Per a Robertson i Bowlby, en canvi, la pèrdua de la figura materna (d'aferrament) no sols era la variable essencial –encara que no l'única– del comportament de l'infant, sinó que, fins i tot quan les circumstàncies que l'envoltaven li eren favorables, la pena i l'aflicció per l'absència de la mare continuava, si bé podia no ser percebuda o manifestar-se a través d'altres formes.

Convençut que l'absència de la mare era un fet o experiència potencialment patògena o traumàtica per a l'evolució de la personalitat, Bowlby va continuar les seves observacions sobre les reaccions dels infants quan són separats de les mares i les va publicar en diferents articles (Robertson, Bowlby, 1952; Bowlby, 1953; Robertson, 1953).

Els estudis de Robertson i Bowlby van mostrar de manera empírica les fases per les quals passen els infants quan són separats de la mare per un tercer. Aquestes fases són conegudes avui dia com a fase de protesta, fase de desesperança i fase d'aparent desaferrament. A la fase de protesta, que segueix a la retirada o separació de la mare, l'infant manifesta el seu rebuig a aquesta situació plorant, cridant a la mare, volent marxar del lloc on l'han portat, rebutjant les persones que l'han d'acollir i el menjar o les joguines que vénen d'aquestes, etc. Aquesta fase pot durar unes hores, dies o setmanes, depenent de l'edat de l'infant, el tipus d'aferrament que mantenia amb la mare i la capacitat de les figures substitutives de calmar-lo.

Aquesta fase dóna lloc a una forma més subtil de dolor: la desesperança. Té lloc quan l'infant comença a adonar-se que els seus plors, crits i demandes no faran tornar la mare. Llavors ve el plor silenciós, que alterna amb moments d'aparent calma, els comportaments regressius, el no voler segons quin tipus d'aliment, l'intent d'aferrar-se intensament a un cuidador o, al contrari, a tendir a l'aïllament, etc.

Finalment, es manifesta el desaferrament. En aquesta fase, l'infant sembla fer un esforç d'adaptació a la seva nova realitat i intenta reorientar el seu sistema afectiu cap a altres persones. Això darrer s'ha d'entendre, diu Bowlby, com un refús a la mare com a objecte d'amor, refús que pot ser temporal o permanent depenent de la llargada de la separació, de l'edat de l'infant en el moment d'aquesta i de la qualitat afectiva que tingués aquesta relació. El desaferrament és el resultat d'una repressió dels sentiments del nen cap a la mare, sentiments que li causen massa dolor per romandre actius i, alhora, de la necessitat que té el sistema de vincle afectiu de trobar una figura substitutiva a qui adreçar la seva necessitat intrínseca d'aferrament. Però, fins i tot quan l'infant no troba aquesta persona, actua en aquesta fase com si hagués oblidat la mare i els seus lligams familiars. Podem observar, per exemple, en un centre o una família d'acollida, un infant que juga, riu amb els altres nens i nenes, coopera i deixa de tenir problemes amb el menjar o a l'hora d'anar a dormir. Tot i que podria semblar que l'infant està bé, aquest tipus de comportament, segons Bowlby, només indica l'activació de mecanismes de defensa que poden derivar en una pertorbació del procés de desenvolupament i salut mental d'aquest infant.

La formació de processos defensius, evidentment, dependrà també de com s'hagi gestionat la separació i de si les persones que atenen l'infant durant la separació de la mare ja eren figures d'aferrament subsidiàries. Cal tenir en compte que allò important no és el parentiu, sinó la qualitat del vincle establert. Per exemple, en el cas que l'infant vagi a casa d'uns tiets, el factor de protecció no és que siguin família extensa de la mare o pare, sinó que l'infant els reconegui com a figures amb qui, prèviament, ja havia establert un aferrament.

El 1950, l'Organització Mundial de la Salut va encomanar a Bowlby una tasca d'assessorament sobre els infants sense llar. El treball que va presentar com a informe final de les seves reflexions contenia ja un dels principis primordials de la seva teoria i que el mateix Bowlby expressa d'aquesta manera: "Considerem essencial per a la salut mental que el bebè i l'infant de pocs anys tinguin la vivència d'una relació càlida, íntima i continuada amb la mare (o substitut matern permanent) en la qual tots dos trobin satisfacció i goig" (Bowlby, 1969, de la traducció al castellà de 1998, pàg. 20).

L'amor del pare i de la mare o d'altres figures d'aferrament és la base que permet construir una personalitat resilient i fer front a les dificultats de la vida. Ara bé, les experiències adverses de la vida també poden tenir efectes negatius que facin trontollar aquest sistema intern de seguretat. Per exemple, Bowlby ja assenyala que les experiències de ser rebutjat (a l'escola o en les relacions d'amistat o amor a l'adolescència), junt amb les separacions o pèrdues definitives de persones estimades a la vida adolescent i adulta, són potser les que més poden pertorbar la nostra personalitat, encara que s'hagi construït sobre la base d'un aferrament segur.

També cal anotar que, en cas de separació, la qualitat del vincle afectiu que s'hagués establert amb la mare, l'edat de l'infant (i per tant la fase de formació del sistema de vinculació en què es trobi) i la potencialitat de formar un vincle segur estable amb les noves figures d'aferrament, són factors importants de protecció contra la formació d'aquests processos defensius esmentats anteriorment i que poden actuar com a salvaguarda de la salut mental de l'infant.

28.4. Les competències parentals que formen vincles afectius de base segura

Per aconseguir que l'infant desenvolupi un model intern de vinculació que transmeti seguretat, la comunicació entre mare i fill (o pare i fill) ha de tenir unes característiques determinades. En primer lloc, la mare ha de mostrar sensibilitat a l'hora de captar i interpretar de manera adequada els senyals comunicatius no verbals que expressa l'infant, així com el seu estat d'excitació. Un cop ho ha captat, la mare ha de poder regular l'estat i respondre a les necessitats del nen o la nena (per exemple, ha de poder calmar el fill si plora, o donar-li una interacció positiva adient si està en estat d'alerta). L'atenció a les necessitats s'ha de fer però, dins un marc de comunicació afectiva entre la mare i el fill. Els senyals que envia la mare a l'infant en forma de somriure, expressió afectuosa, joia d'estar amb ell, gust pel contacte físic etc., són una part important de les competències maternes. De la mateixa manera la mare ha de tenir un nivell acceptable de tolerància a l'ansietat o frustració, fent que els propis desitjos o necessitats (per exemple, de dormir, de sortir, etc.) no interfereixin en les necessitats bàsiques del seu infant.

Tal com les neurociències de l'afectivitat han sostingut, una de les funcions més

importants de la relació afectiva mare-fill és la d'ajudar a regular el sistema nerviós central i autonòmic de l'infant (Schore, 1994, 2000). Aquesta regulació va tenint lloc a mesura que la mare i el fill interactuaven, és a dir: mentre la mare alimenta, banya, fa dormir, juga o es comunica amb el seu infant. Atenta a l'estat del l'infant, la mare procura estar en "ressonància afectiva" amb la seva cria i així amplifica el seu estat de curiositat i vitalitat quan el nen o nena manifesta que està despert i amb ganes d'interactuar o atenua els estímuls i el ritme de la interacció si el bebè es mostra cansat (Sadurní, 2011). Aquest procés de regulació dels estats afectius és, segons la teoria del vincle afectiu, el pilar de la construcció d'un vincle afectiu de base segura i de les emocions que seran associades als pilars de la resiliència que aquest infant podrà mostrar en situacions d'estrès i canvi a la vida.

Els estudis prou coneguts de Trevarthen (1979, 2001, 2004) en línia amb la teoria de l'aferrament, mostren també com a través de l'intercanvi de vocalitzacions i de ritmes prosòdics, de mirades i de gestos expressius que involucren el cos de l'altre, mare i fill entren en una sintonia interactiva que té com a efecte l'emergència dels llaços afectius.

Tot i que l'emoció és inicialment regulada pels altres –i precisament a causa d'aquest fet–, a mesura que es desenvolupa el nen o nena, serà cada cop més competent en la capacitat d'autoregulació afectiva, depenent d'aquestes primeres experiències de regulació afectiva que li ha proporcionat la mare. Tanmateix, la pròpia predisposició biològica (el temperament) també és important per entendre que hi ha nens que seran més difícils o fàcils de regular. Després de diverses controvèrsies, els científics semblen haver-se posat d'acord a admetre que el temperament no té una influència en el sistema de vincle que s'està desenvolupant, però sí que és un factor que interactua amb les capacitats de regulació afectiva que presenta la mare o el cuidador principal. Així, per exemple, un infant amb un temperament difícil que tingui una mare amb poques competències reguladores, tindrà moltes més dificultats per arribar a una regulació emocional.

Les competències maternes (i paternes), que són necessàries per mantenir un vincle afectiu que proporcioni benestar i seguretat, no són pas diferents en l'edat adolescent: una mare ha de poder ser sensible a les emocions que el noi o noia expressi i saber interpretar-les adequadament. Ha de continuar tenint la capacitat de control de la pròpia ansietat (evitant que la seva por que pugui passar alguna cosa al seu fill el privi de poder sortir, d'explorar el món, posem per cas), ha de continuar mostrant el seu afecte (encara que no sigui agafant l'adolescent a coll!) i ha de ser motivadora i compartir amb el seu fill el gust per l'exploració de coses noves, d'aprenentatges i coneixements que la vida els vagi deparant.

Bowlby també adverteix que, en casos d'estrès, de malaltia, de dolor emocional, de canvis angoixants a la vida, o el mateix desequilibri que porta fer-se gran, a vegades, fan que es tornin a activar les conductes pròpies del sistema de vincle afectiu (plor, més necessitat de contacte físic, més demanda d'atenció, etc.). La forma en què els pares o altres figures de vincle responguin a aquestes demandes

serà important per a la continuïtat o no d'una estructura de personalitat sana i d'un vincle afectiu de base segura.

28.5. Classificació dels patrons de vincle afectiu a la infància

Mary Ainsworth (1913-1999) va treballar amb John Bowlby amb l'objectiu de construir un sistema d'observació i un mètode precís per avaluar el patró emergent del sistema de vincle en petits infants, així com les competències maternes de les mares. Ainsworth va iniciar les seves observacions d'interacció mare-infant en contextos naturals a Uganda, Kampala i Baltimore i va anar desenvolupant una prova anomenada prova de la situació estranya (*the strange situation*) (Ainsworth, Blehar, Waters, Walls, 1978). Es tracta d'un procés de laboratori en el qual es provoca de manera experimental la inseguretat de l'infant de forma que es pugui observar com aquest activa els comportaments de vinculació afectiva i com respon la mare a aquests comportaments. Aquesta inseguretat es produeix en introduir el nen o nena en una habitació desconeguda en la qual entra també una persona que l'infant no coneix. En rebre una consigna de l'investigador la mare marxa de l'habitació i l'infant es queda sol amb el desconegut. Llavors la mare torna i s'observa la reacció d'ambdós i la qualitat de la retrobada. En un nou episodi, la mare torna a marxar i deixa el seu infant aquest cop completament sol. I altra cop s'observa com reacciona l'infant davant el retorn de la progenitora.

Observant les reaccions de l'infant a aquestes separacions, Mary Ainsworth va qualificar l'organització emergent del sistema de vinculació afectiva de l'infant cap a la mare com a segura (B), evitativa (A) o ambivalent/resistent (C). Cada una d'aquestes formes d'organització se subdivideixen en subcategories que representen variants dins una resposta global (1974-1978).

Mary Main i Judith Salomon (1986) van desenvolupar una quarta categoria del comportament de l'infant: el vincle afectiu desorganitzat o desorientat. Diferents estudis han mostrat com aquest sistema de vinculació està relacionat amb el maltractament i/o la pèrdua de la figura materna en la infantesa, així com amb situacions de violència familiar i separacions d'altres figures importants de vinculació. Darrerament també s'ha relacionat aquest patró amb casos d'infants que tenen mares amb problemes clínics com trastorns depressius, bipolars o de dissociació, o pares que no han resolt una pèrdua o situació traumàtica (Ainsworth, Eichberg, 1991). Una hipòtesi possible és que el conflicte interior que pateixen aquests infants davant la dificultat per esbrinar les reaccions de la mare, fa que es produeixi una ruptura temporal en l'organització del sistema d'aferrament. La ment, en aquestes condicions d'estrès elevat i conflicte interior, no pot decidir-se per un sistema o altre d'organització del sistema de vincle afectiu, i per això es diu que aquest sistema es pot classificar com a desorientat o desorganitzat.

En situacions d'estrès, els nivells de concentració de l'hormona anomenada

cortisol augmenten. Se n'ha estudiat la concentració mesurada a través de la presència en saliva i s'ha pogut observar que els infants que han estat valorats a la prova de la situació estranya amb un patró de vincle desorganitzat, tenen uns nivells d'aquesta hormona superior als observats en altres infants (Hertsgaard, Gunnar, Erikson, Nachmías, 1995). Aquestes recerques semblen suportar la hipòtesi que els infants amb sistemes de vinculació desorganitzats són menys capaços d'afrontar o manejar la seva aflicció que els infants de les altres categories.

Tal com apunta Lacasa (2004), les persones que s'han criat en institucions tenen moltes possibilitats de desenvolupar un patró de vincle desorganitzat o desorientat, no sols perquè han patit la separació o altres situacions traumàtiques relacionades amb les seves figures de vinculació en edats primerenques, sinó perquè la inestabilitat amb les noves figures de referència fa que els resulti difícil organitzar el seu patró intern de vinculació.

La prova de la situació estranya és la prova emprada per excel·lència per avaluar el tipus de relació afectiva que s'està generant entre un infant de poca edat i la seva mare. Tanmateix, està limitada a infants no més grans de dos anys. Per poder analitzar el patró de vincle afectiu en infants més grans o en adolescents i adults, s'han elaborat altres proves que compten, també, amb criteris científics ben establerts.

28.6. Les mares amb dificultats per tenir cura dels seus infants

En els apartats anteriors, hem exposat les característiques maternes susceptibles de desenvolupar un vincle segur en l'infant, però no totes les mares presenten aquestes característiques. Hi ha mares (i pares) que tenen dificultats greus per respondre a les necessitats dels seus infants.

Dix (1991), que ha treballat amb mares que han maltractat els seus infants, destaca la poca capacitat d'aquestes dones per donar prioritat als objectius, necessitats o desitjos de l'infant quan aquests interfereixen amb les pròpies motivacions o plans. L'habilitat per identificar les emocions dels infants (per exemple no confonent una expressió de por amb una altre d'enuig) i saber-hi respondre de forma adequada també presenta mancances. Les mares que han maltractat l'infant o que tenen un alt risc de fer-ho, solen cometre errors en la identificació de les emocions i necessitats dels seus fills i sovint també les perceben de manera distorsionada, per exemple, molt més positives o negatives de les que en realitat l'infant està expressant. La dificultat per identificar i respondre de manera adequada a les emocions dels infants s'ha relacionat, de vegades, com el mateix autor apunta, amb un baix nivell de desenvolupament de la capacitat d'empatia. La reacció negativa davant les emocions de l'infant (per exemple, refusant l'infant o enfadant-se molt davant el plor o altra manifestació emocional que elles considerin adversa) podria

suggerir que les interpreten com a emocions dirigides a elles més que no pas, simplement, emocions que indiquen necessitats bàsiques del nen. Una altra característica de les mares i els pares hostils és la tendència a atribuir significats inapropiats a les demandes de l'infant. Per exemple, no consolar un bebè que plora perquè consideren que l'infant ho fa per cridar l'atenció o pegar un infant perquè interpreten que "no sempre pot sortir-se amb la seva" i pensen que cal deixar-ho clar com més aviat millor. El desconeixement del procés evolutiu dels nens que solen tenir, a més, aquests tipus de pares, fa que aquestes atribucions negatives tinguin efectes més adversos que els que podríem trobar en uns pares simplement desorientats per llibres o biaixos culturals.

L'experiència de ser criat per una persona ansiosa i inestable que no respon de forma adequada a les demandes de l'infant, com hem dit, pot portar a un desenvolupament de la personalitat amb alts components d'ansietat o de temor i d'inseguretat. Els infants que han tingut pares emocionalment accessibles desenvolupen models de si mateixos com a competents i estimables i models dels altres com a persones amb qui es pot confiar i de qui poden esperar ser estimats. Per contra, els infants que han tingut progenitors inconsistents, que els han rebutjat o que els han demanat una implicació excessiva en els propis problemes o necessitats, desenvolupen models de si mateixos com a incompetents i indignes de ser estimats i models dels altres com a persones poc fiables i amb poca capacitat de fer res que els pugui servir de consol, protecció o ajuda. La teoria de l'aferrament (attachment) ens diu que aquestes persones, al seu torn, quan es converteixen en pares, tendeixen a repetir les pautes de comportament i les formes d'interacció que han viscut amb els seus progenitors. Les formes de relació afectiva, sustenta Bowlby, tendeixen a transmetre's d'una generació a l'altra. Pel motiu esmentat més amunt, és important estudiar quines experiències de maternalització i paternalització es reben durant la infantesa, l'estat de salut mental o processos defensius que ha generat la ment de l'adult respecte a les experiències de criança viscudes i el patró de vincle afectiu que s'ha desenvolupat.

28.7. El nostre estudi. Objectius, disseny metodològic, primers resultats i propostes a debatre

Aquesta recerca es va iniciar per fer una anàlisi des de la perspectiva del vincle afectiu d'una mostra de mares a qui s'havia retirat la tutela del seu fill menor de cinc anys. Vam dissenyar cinc estudis amb els objectius següents:

- 1. Estudi 1:** descripció de les condicions de vida actuals i factors de risc que presenten aquestes mares i que han motivat la retirada de la tutela del fill.
- 2. Estudi 2:** anàlisi del tipus d'experiències d'amor i vincle afectiu que han rebut aquestes mares durant la seva pròpia infantesa.

- 3. Estudi 3:** exploració dels mecanismes de defensa i processos mentals d'aquestes mares en relació amb les experiències de vincle afectiu viscudes.
- 4. Estudi 4:** classificació del model operatiu intern del sistema de vincle afectiu de les mares.
- 5. Estudi 5:** estudi de la presència de traumes no resoltos en la mostra de mares analitzada.

Els subjectes que constitueixen la mostra de tots els estudis són mares que es trobaven en situació d'estudi per part de l'equip tècnic del centre d'acollida llar infantil Nostra Senyora de la Misericòrdia de Girona per presumpte maltractament del seu infant sota la seva guarda i custòdia. De tot el conjunt possible de casos, hem centrat aquest treball en l'estudi de les mares amb fills més petits de cinc anys. Cap altre criteri de selecció fou tingut en compte, llevat que el subjecte fos dona i mare d'un infant menor de cinc anys tutelat per la DGAIA. En conseqüència, totes les dones de la mostra tenien en comú la resolució de desemparament del seu infant, l'assumpció de la tutela per part de la DGAIA i l'ingrés de l'infant en un centre d'acollida. Es va acordar fer la recerca amb una primera mostra constituïda per les dotze primeres dones que complissin aquests requisits.

La metodologia per a cada estudi correspon a un disseny mixt, atès que es recullen tant dades quantitatives com dades qualitatives. Per a l'estudi 1 es va utilitzar l'inventari extret de la base de dades de característiques familiars, personals i de context social en la seva versió per a mares i pares amb fills tutelats per la DGAIA, instrument elaborat pel nostre equip. Per a la resta dels estudis es va emprar l'entrevista de recerca Adult Attachment Interview Protocol (AAI) (George, Kaplan, Main, 1984, 1985, 1996) i el sistema de codificació d'aquesta entrevista en la seva darrera versió (Main, Goldwyn, Hesse, 2002).

Tant la recollida de les dades bàsiques mitjançant l'inventari com l'entrevista de vincle per a adults van ser fetes per l'equip tècnic del centre d'acollida llar infantil Nostra Senyora de la Misericòrdia. A la primera entrevista, el paper del tècnic era donar informació de la situació i calmar, en la mesura que fos possible, l'angoixa de la mare o pare davant del fet. Depenent de cada cas, es començaven a recollir dades a través de l'inventari de dades. L'entrevista de valoració del sistema de vincle adult (AAI) se solia passar a la segona reunió abans que els tècnics coneguessin més detalls de la història de la mateixa mare.

L'entrevista Adult Attachment Interview, la feia un dels membres de l'equip tècnic, el referent del cas. Totes les entrevistes es van enregistrar per poder-les escoltar posteriorment i fer-ne la transcripció. Les transcripcions, les van portar a terme becaris del Laboratori de Vincle Afectiu que havien estat instruïts en el sistema de transcripció de l'AAI. Els codificadors de l'AAI eren membres del Laboratori (Marta Sadurní i Maite Pi) degudament acreditats per Mary Main i Erik Hesse.

S'informava a les mares que les respostes donades a l'entrevista serien analitzades i formarien part d'un estudi que tenia per objectiu conèixer amb més profunditat les

experiències que havien viscut de petites i l'efecte que havien tingut sobre elles. Es va assegurar la confidencialitat de les dades. L'equip tècnic que feia l'entrevista era conscient que l'objectiu de l'AAI era analitzar les possibles dificultats que tenien aquestes mares en els seus vincles afectius amb l'objectiu d'ajudar-les i que l'entrevista no es podia utilitzar amb finalitats pericials ni es podia sustentar la resolució del cas d'acord amb els resultats.

Les mares també eren informades que l'entrevista podia resultar dolorosa en remoure records i vivències, i es va assegurar a totes elles la possibilitat de tenir diverses sessions terapèutiques amb una psicòloga del Laboratori de Vínclle Afectiu sense cap cost en el cas que ho consideressin necessari.

Per raons d'espai només presentem en aquest article els estudis 2 i 4. Es pot fer una lectura dels estudis complets, així com dels instruments emprats, a l'informe de recerca presentat a la DGAIA amb el títol *Anàlisi del model intern de vínclle afectiu en una mostra de mares amb infants tutelats per la DGAIA* (Sadurní Brugué, G.; Sadurní Brugué, M.; Pérez Burriel, M.; Masiques Illa, R., 2012).

Estudi 2. Anàlisi de les experiències d'amor i vínclle afectiu rebudes a la infantesa

L'establiment d'un vínclle afectiu es basa, tal com hem anat ressenyant, en la capacitat de donar seguretat i protecció a l'infant. L'organisme infantil cerca un sistema d'aferrament amb els adults que tenen cura d'ell i que mostren les competències que hem esmentat i està preparat per iniciar-lo. Tanmateix, les experiències de cura i protecció que pot rebre un infant no estan preprogramades en el sistema adult, de forma que la seva resposta a les demandes infantils pot ser molt variada. Quines són les experiències que afecten de forma decisiva el sistema de vínclle? Mary Main (Main, Goldwyn, Hesse, 2002) classifica el comportament parental vers el fill a través de sis categories (escales de l'experiència de criança): amor, rebuig, implicació o inversió de rols, negligència, pressió i abús. Cada una d'aquestes presenta uns indicadors i és mesurable en un sistema de puntuació que va de l'1 al 9.

A tall d'exemple, alguns dels indicadors de l'escala d'amor parental es poden consultar en el quadre següent:

1. Memòries d'amor físic (ex.: haver estat abraçat, bressolat, pujat a coll o a la falda, haver rebut petons, etc.) En especial, en resposta a moments en què l'infant se sentia trist o necessitava consol.
2. Memòries de gaudi i proximitat física (ex.: llegir contes junts, pujar al llit dels pares per llegir o fer broma, explicar contes per anar a dormir, etc.).
3. Memòries de moments especials amb el pare i la mare (ex.: records d'haver gaudit junts mentre la mare cuinava i el petit l'ajudava, d'haver compartit el gaudi d'un partit, d'un viatge, de fer volar un estel, etc.).
4. Records d'haver estat capaç d'anar cap al pare o la mare quan es necessitava ajuda o consol.

5. Records de cura i protecció que impliquen tendresa i afecte quan s'estava malalt.
6. Memòries d'haver fet alguna cosa "que no estava prou bé" per la qual l'infant esperava ser castigat i renyat i, per contra, el pare o la mare se n'havia preocupat, havia intentat entendre les seves raons i, al capdavant, havia estat comprensiu i afectuós (sense que això impliqués deixar fer a l'infant allò que ell volia).
7. Records d'haver tingut por a la nit o en altres circumstàncies i de veure que els pares l'havien anat a consolar.

Quadre 1. Mostra d'indicadors de l'escala d'amor parental (Main, Goldwyn, Hesse, 2002).

Evidentment els records que una persona té de la seva infantesa s'han de poder sustentar en exemples clars.

Les experiències de rebuig que un infant pot tenir dels seus pares o figures de vinculació es poden observar a través d'indicadors molt diferents. En aquest cas, l'infant rep poques expressions d'afecte físic, els intents d'apropar-se als progenitors són rebutjats o ridiculitzats. Potser sense ser-ne conscients, els pares transmeten al fill que els fa nosa i que estan cansats d'haver de cuidar-se'n. Els moments de dolor o tristesa de l'infant o adolescent són minimitzats pels pares que envien el senyal, directe o indirecte, que cal ser fort a la vida, i no dependre tant dels altres. En alguns casos els pares poden arribar fins i tot a enfadar-se quan l'infant s'ha fet mal, té problemes o necessita la seva ajuda. Les amenaces, ja siguin serioses o en broma com ara "Si segueixes així t'internarem", són freqüents en aquests tipus de pares. Un exemple de les entrevistes analitzades podria ser aquest: *"Recuerdo que de pequeña me hacía el pipí en la cama y tenía que esconder las cosas porque ella se enfadaba conmigo. Me daba miedo, mi madre"*.

Altres pares en canvi, en lloc de voler la llunyania del fill, busquen una implicació excessiva. En certa manera, pensen que els fills els han de cuidar a ells, i fan una inversió de rols que danya el sistema de seguretat de l'infant. En alguns casos el progenitor busca l'infant com a substitut del cònjuge, no en el sentit que cerca una satisfacció eròtica –que seria una situació d'abús–, sinó que, a falta d'un company adult apropiat, el pare o la mare busca el suport en el fill o filla i li explica tots els seus problemes íntims, sense adonar-se de l'edat de l'infant ni de l'impacte que pot tenir aquesta sobreimplicació per al seu sistema en formació. En tots aquests casos, el progenitor utilitza el sistema de vincle per mantenir l'atenció i la companyia del nen o nena. Aquí entrarien també tots aquells pares i mares que es queixen que els infants "són massa" per a ells, que no poden conduir-los, i cerquen altres persones que els cuidin, o els pares que sovint recriminen al fill que no fa res per ells, que els deixa sols, que no se senten estimats, etc., la qual cosa provoca sentiments de culpa en l'infant o adolescent que busca formes de complaure aquest pare o mare fins a l'extrem de posar-se ell en un segon lloc. Un exemple és el següent: *"Mi abuela era muy protectora conmigo... No me dejaba salir para que no me pasara nada. Bueno, algunas veces, con mis amigas, pero a las nueve ya tenía que estar en casa"* (entrevista de l'estudi).

La negligència és entesa dins la teoria del vincle afectiu de manera relativament diferent de com l'entendem els professionals de protecció a la infància. No fa referència, per exemple, a si l'infant va descuidat o no va a l'escola, sinó que es mesura a través de la dedicació que el pare dona al seu fill. És a dir, els pares que negligeixen els seus infants són pares que, tot i ser a casa, desatenen sistemàticament els seus fills. Potser perquè prefereixen dedicar el seu temps a activitats de lleure i quan arriben a casa l'infant ja dorm, o perquè realment siguin addictes al treball (tot i que només es valora si el pare no és conscient de la situació o no busca formes complementàries d'estar amb el seu fill). De vegades, la negligència és el resultat d'una malaltia mental o d'una mare que realment va sobrecarregada. Sigui com sigui, es donen situacions en les quals les demandes de l'infant no són ateses. Potser plora a la nit i ningú s'aixeca a consolar-lo, potser passa el seu temps lliure sol, al carrer o aïllat en una habitació sense que ningú requereixi la seva presència. Potser, com el petit fragment que reproduïm, la mare simplement s'oblida que existeixen: *"No había tenido mucha relación con mi madre cuando era pequeña. Me cuidaba más mi padre. Yo estaba en un centro en el que entraba los lunes y salía los viernes. La vi una vez y no la volví a ver hasta hace poco, ahora, de mayor"*.

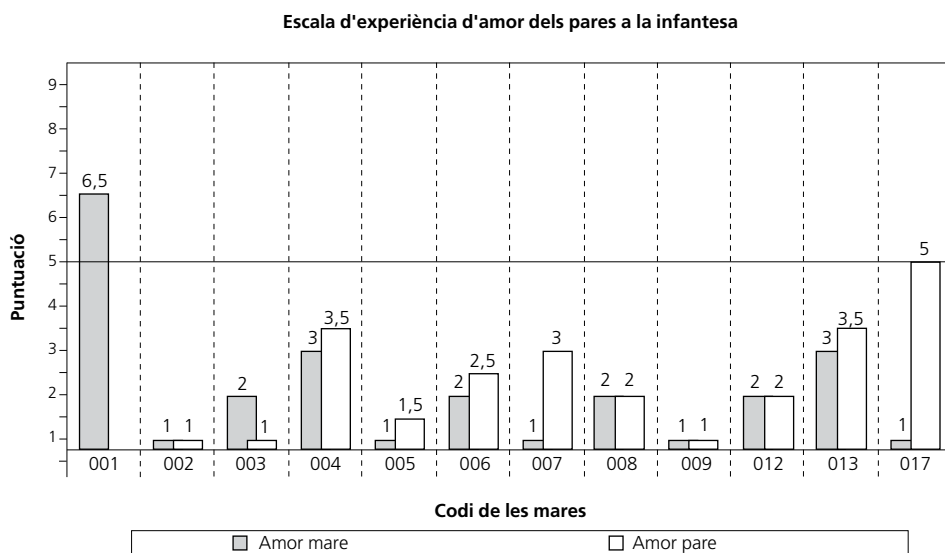
Una altra de les formes de mesurar negativament l'amor és pressionar l'infant perquè aconsegueixi reptes, no importa de quina mena. Poden ser premis o medalles, bones notes acadèmiques, o pot ser el desig que l'infant se sàpiga cuidar, sigui "espavilat" i independent, porti la casa, ajudi en el negoci familiar, etc. Aquí el que compta no és la necessitat, de vegades social, cultural o econòmica, que l'infant ajudi, sinó que la conseqüència de no fer-ho –o no tenir les notes o els èxits esperats– implica una retirada de l'amor del pare o de la mare.

• Resultats de l'estudi 2

A continuació presentem els resultats obtinguts per les dones del nostre estudi referents a les experiències d'amor i de vincle afectiu que han tingut amb els respectius pares i mares. Es van estudiar també les experiències d'amor d'altres possibles figures d'aferrament com germans més grans, avis i àvies o figures subsidiàries com educadors de centre en el cas que el subjecte hagués citat alguna d'aquestes figures com a persona de criança complementària o substitutiva.

- Puntuacions de l'escala d'experiència d'amor dels pares a la infantesa
Per poder interpretar les dades de les taules, recordem que totes les escales d'experiència puntuen entre 1 i 9. Les puntuacions d'1 a 3 es consideren molt baixes, molt per sota de la mitjana de la població. A partir de 4 fins a 5 serien puntuacions límits, present en alguns sectors de la població normal. La puntuació 5 és la que pot rebre una població normal, i per sobre d'aquesta els valors ja es consideren alts. Així, per exemple, una persona que rebés una puntuació d'1 a l'escala d'amor maternal ens indicaria que l'amor i la qualitat de la relació afectiva que ha rebut de la mare és pràcticament nul·la, mentre

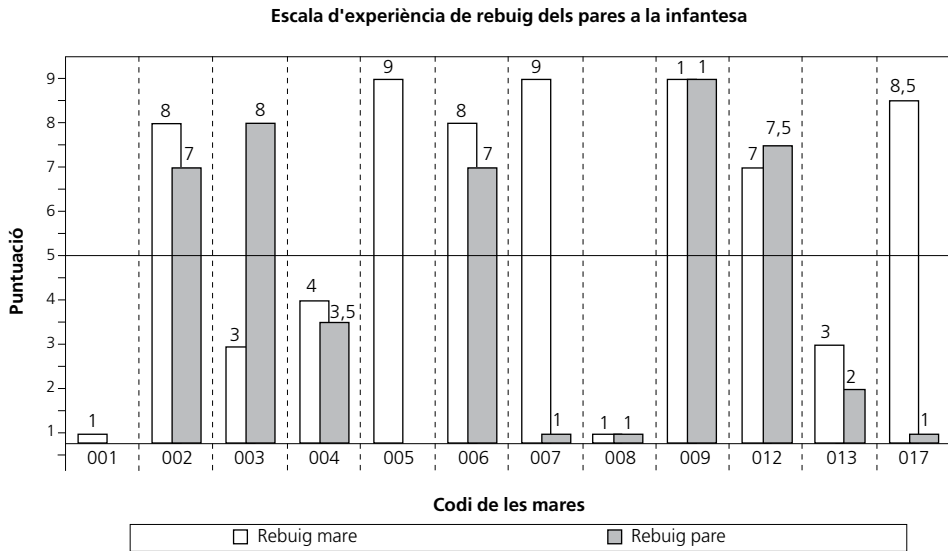
que si rebés un 9, voldria dir que ha tingut unes experiències d'amor matern indubtables i una alta qualitat de vincle afectiu. Si l'exemple el posem en la puntuació obtinguda de rebuig, podríem dir que una puntuació d'1 ens indica que el subjecte no ha tingut cap o gairebé cap experiència d'aquesta mena, mentre que una puntuació de 9 ens diu que el nivell de rebuig que ha tingut el subjecte quan era infant era tan alt que es podria parlar de crueltat emocional.

Els resultats ens mostren que les dones del present estudi han rebut escasses –per no dir, en alguns casos, nul·les– experiències d'amor a la infantesa. Tot i ser puntuacions molt baixes, la mitjana d'amor rebut per les pròpies mares és fins i tot més baixa que la rebuda pels pares. Tanmateix, ambdues puntuacions se situen a uns nivells extrems de falta d'amor. Si bé no s'observa en el gràfic presentat, cal destacar que, en la mostra estudiada, altres figures d'afferrament, com àvies o germans, tenen una puntuació més alta que els mateixos progenitors (de mitjana 1,20 més alta respecte a la mateixa mesura en les mares, i 1,63 més alta respecte als pares). Tampoc, en aquest cas, la mesura mitjana d'amor mitjana arriba a la de la població estandarditzada, que se situaria al voltant d'una puntuació de 5.

- Puntuacions de l'escala d'experiència de rebuig dels pares a la infantesa
Aquesta escala mesura fins a quin punt el pare o la mare han rebutjat l'infant o han minimitzat la seva necessitat d'afecte, cura i protecció. Puntua els esforços parentals per accelerar la independència de l'infant vers ells i, en general, els comportaments que impliquen que l'infant no pot esperar dependre del sistema parental. A l'extrem baix de l'escala ens podem trobar amb pares

que enfatitzen la independència del fill o lilla, la necessitat de saber solucionar les coses per un mateix. A la puntuació mitjana trobem pares freds, inexpressius, que tracten que el fill o filla deixi de plorar amb mètodes diversos, de voler anar a coll o qualsevol altre senyal d'activació del vincle afectiu. A l'extrem alt de l'escala ens trobem amb exemples greus de rebuig cap al nen o nena o al sistema de vincle que impliquen un nivell de maltractament psíquic.

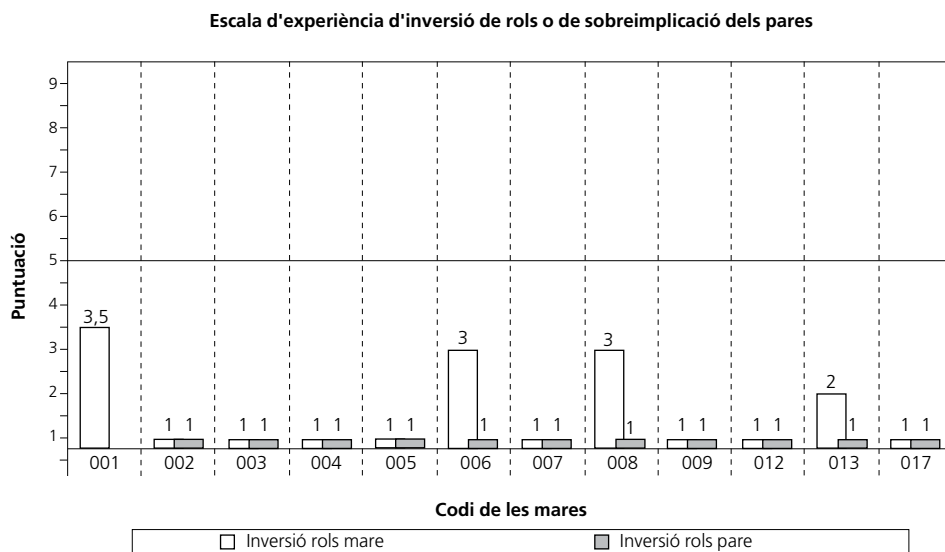
La mitjana de rebuig és més alta en les mares que en els pares. Tanmateix, més que en la mitjana, cal fixar-se en el fet que hi ha vuit casos, per tant més del 50% de la mostra, que puntuen de manera extrema en aquesta escala i es poden qualificar de maltracte emocional greu. Algunes d'aquestes mares han rebut aquesta cruesa per part de tots dos progenitors. El subjecte 5 no ha puntuat en relació amb el pare, atès que a l'entrevista no hi ha prou dades per fer-ne la valoració. En relació amb altres possibles figures d'aferrament estudiades, el rebuig per a totes les dones se situa en un nivell més baix.

- Puntuacions de l'escala d'experiència d'inversió de rols o de sobreimplicació dels pares a la infantesa

Aquesta escala mesura el grau en què el progenitor es converteix a si mateix en objecte de l'atenció de l'infant i l'involucra en la seva pròpia cura física o psicològica, deixant entendre que la presència del nen o nena és necessària per al manteniment del seu propi sentit de benestar.

En el punt baix de l'escala, el progenitor o progenitora només és lleugerament incompetent o bé és un xic sobreprotector, però en rares ocasions requereix la presència de l'infant en el sentit que aquest s'involucri en el seu

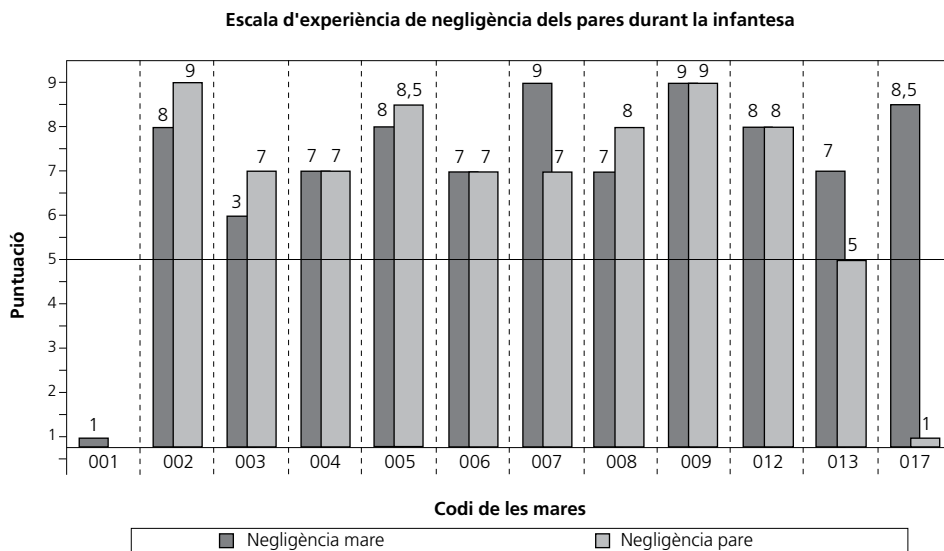
benestar. En el punt mitjà, el progenitor es pot considerar incompetent o inadequat, o bé és l'infant qui sent una certa responsabilitat implícita vers el progenitor, o aquest li deixa clar que li ha de fer companyia o l'ha d'atendre d'alguna manera. Tanmateix, el progenitor o progenitora és encara parental en altres formes, no hi ha una inversió de rols real, i no demana una atenció constant. Aquest punt mitjà té a veure, en alguns casos, amb límits acceptables per algunes cultures. En el punt alt de l'escala hi ha una inversió de rols o demandes extremes d'involucrament i atenció. El nen se sent responsable del benestar físic i/o psicològic del progenitor. Aquest pot utilitzar formes que sedueixen l'infant i el mantenen enganxat a ell sense que a l'infant li sigui possible iniciar un desenvolupament autònom. En els extrems de la puntuació, el progenitor o la progenitora pot veure l'infant com un cònjuge i buscar-hi una relació sexual o sexualitzada.

Pels resultats obtinguts en aquesta taula, no sembla que els pares que busquen la paternalització o maternalització dels fills, que es fan constantment les víctimes i que necessiten el fill o filla per al seu propi benestar emocional, siguin representatius de les dones del nostre estudi. Sembla, per referència a les altres taules, que el perfil de pare i mare que han tingut aquestes donses és un perfil de progenitor fred i distant, rebutjador i/o desatent en extrem a les seves necessitats, més que no pas un pare o mare caòtic, immadur i amb necessitat de l'afecte del fill.

- Puntuacions de l'escala d'experiència de negligència dels pares durant la infantesa (*neglecting*)

Es refereix al progenitor que està desatent, preocupat o ocupat amb altres coses, encara que pugui estar físicament disponible; també, al progenitor psicològicament inaccessible, no involucrat. No es considera negligència si el progenitor està fora de casa per raons de treball, tot i que es pot avaluar com a desamor si aquesta desatenció és mantinguda i intensa i no intenta compensar-la en altres moments.

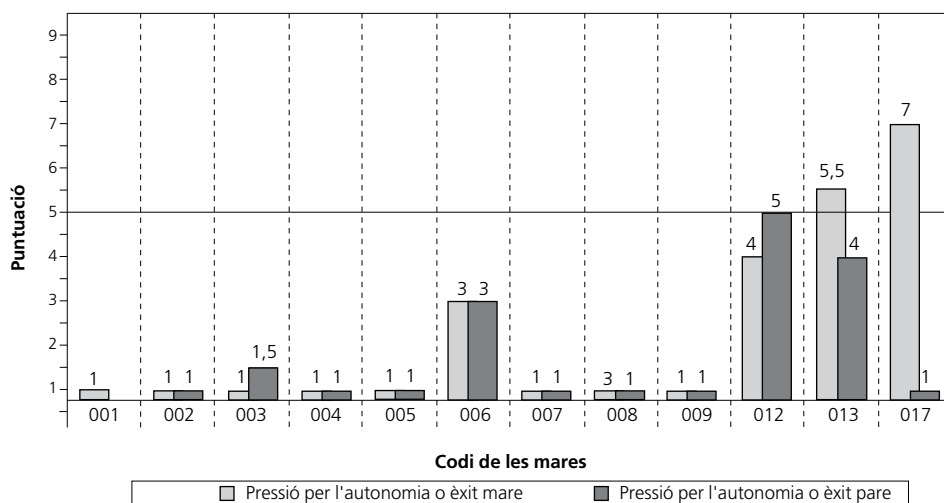

Les puntuacions de negligència obtingudes tant per part de la mare com del pare són extremes. Recordem que negligència, en l'escala que estem emprant, no fa referència a descuidar les necessitats físiques o higièniques dels infants, sinó a no estar amb ells quan potencialment hi podrien estar. De les dotze mares estudiades, onze puntuen per sobre de 7 en l'escala de negligència. Per tant, ens trobem amb una mostra de mares que han rebut atenció escassa per part del pare i la mare.

- Puntuacions de l'escala d'experiència de pressió dels pares per l'èxit en el treball o estudis (*pressured to achieve*)
Aquesta escala valora el grau en què l'infant ha estat pressionat per assolir un cert estatus particular o una certa posició, o bé pressionat per tenir èxits, ja sigui en l'esport, la música, el rendiment acadèmic, etc. A l'extrem inferior de l'escala, el progenitor pot haver estat preocupat per les qualificacions acadèmiques o similars i haver incomodat el nen o nena, però en un grau que no està lluny d'allò raonable. També qualifiquen en l'extrem baix de l'escala aquells progenitors que necessiten el treball de l'infant per poder sobreviure, sempre que no hi hagi indicis que el nen o nena, si no ho fes, seria castigat o

amençat de deixar-lo d'estimar. En el punt mitjà de l'escala, l'infant està començant a ser pressionat per aconseguir amb les seves activitats un estatus millor per a la família o per satisfer els sentiments de valor del progenitor. A l'extrem alt de l'escala, la relació es manté sobre la base de l'èxit obtingut pel nen o nena. L'infant és pressionat de forma tal que es posa en risc la seva salut física i/o mental.

Escala d'experiència de pressió dels pares per l'autonomia o l'èxit en el treball o estudis

Finalment, pel que fa a aquesta l'escala, on es fa l'estimació de la pressió dels pares perquè l'infant sigui més autònom o independent del que hauria de ser per l'edat, per l'exigència de treball o per aconseguir un rendiment que destaquï, sembla que els resultats obtinguts es mantenen en l'extrem baix de l'escala, a excepció del subjecte 017, la qual cosa és coherent amb el tipus de pares desatents en extrem que hem trobat.

Estudi 4: classificació del model operatiu intern del sistema de vincle afectiu de les mares

Tan interessant és poder conèixer la qualitat de les experiències que les mares del nostre estudi han rebut a la seva infantesa, com l'estat de la seva ment actual respecte a aquestes experiències. La literatura científica ens diu que no hi ha una relació causal entre haver rebut experiències negatives o d'abús a la infantesa i la capacitat d'establir un vincle de base segur a l'edat adulta. De fet, en el sistema de classificació del vincle afectiu, hi ha una categoria per a totes aquelles persones que, havent viscut situacions de falta d'amor a la infantesa, han desenvolupat un model de vincle afectiu intern autònom i una salut mental sana. Són les persones que, amb una altra terminologia, anomenaríem resilients. Per tant, encara que els resultats de

la nostra primera anàlisi ens ha mostrat que els nostres subjectes han patit negligència i rebuig per part dels seus pares d'una cruessa molt alta, i, al mateix temps, experiències d'afecte escasses o nul·les, això no vol dir que no hagin pogut reeixir i desenvolupar-se d'una manera sana.

L'anàlisi en profunditat de l'entrevista de vincle afectiu adult feta a les mares (AAI) permet la classificació del patró o model operatiu intern de vincle afectiu a partir del qual les persones estableixen les seves relacions. Hi ha tres classificacions possibles que, al seu torn, se subdivideixen en subpatrons de l'escala global tal com es detalla a continuació:

1. Sistema de vincle afectiu segur o autònom (F).
2. Sistema de vincle afectiu insegur evitatiu o descartant (Ds).
3. Sistema de vincle afectiu insegur preocupat o enutjat (E).

1. El patró de vincle segur o autònom de la ment (F)

Les persones que tenen un patró intern de vincle afectiu basat en la seguretat i la confiança en els altres (F) poden viure el present de manera relativament autònoma de les seves experiències d'aferrament passades. Durant l'entrevista presenten una forma de respondre coherent i de col·laboració. Són persones que valoren les experiències d'aferrament fins i tot si les seves han estat negatives, i són capaces de ser objectives respecte a aquestes experiències i la seva influència. Aquests subjectes solen recordar la infància, o fan un esforç consistent per fer-ho, i ponderen o contextualitzen les possibles experiències negatives o les reconeixen obertament. Els interlocutors, més enllà de la reserva natural davant temes íntims, semblen capaços de parlar de les seves experiències sense intentar idealitzar-les, sense minimitzar els fets passats i els seus efectes en si mateixos i en la seva vida, i sense mostrar un enuig o ràbia actius cap als progenitors o altres persones amb qui han mantingut o estant mantenint una relació afectiva.

El vincle segur prototípic (F3) admet certes variacions. Per exemple, hi ha persones que, tot i que es classifiquen com a segures, tenen certa tendència a protegir-se o a mantenir-se reservades en relació amb les experiències afectives, si bé les valoren i són capaces d'oferir protecció i una base segura per als altres (F1 i F2). Altres porten el seu aferrament a les persones estimades a un nivell que pot semblar de dependència als ulls foranis o mantenen certs conflictes interns no acabats de resoldre amb les seves figures de criança (F4 i F5). Malgrat això, tant uns com altres participen de les qualitats bàsiques de les persones segures o autònomes.

2. El patró de vincle evitatiu o descartant (Ds)

En termes generals, una entrevista classificada com a evitatiu o descartant (Ds) indica que el sistema de vincle afectiu és insegur i que la persona intenta

protegir-se o mantenir-se al marge d'experiències afectives. Des del punt de vista intern, es pot dir que el subjecte està utilitzant estratègies de desviació o desactivació de memòries personals que podrien ser doloroses, bé argumentant que no pot recordar la seva infantesa, bé idealitzant un o tots dos progenitors. En cas que pugui reportar algun record negatiu de la seva vida, la persona sol insistir a no haver estat afectada per aquest succés o successos. Al llarg de l'entrevista es pot valorar la incoherència entre allò que ens vol transmetre la persona i els fets que l'investigador va recollint. Per exemple, costa d'acceptar, per part de l'entrevistador, que les experiències explicades no hagin tingut cap efecte en la vida o personalitat de la persona, tal com aquesta insisteix a repetir. En alguns casos, hi pot haver una forta devaluació i menyspreu vers determinades figures de vincle o cap als aferraments i relacions afectives en general.

Pel que fa a les subclassificacions del perfil Ds, les persones classificades com a Ds1 presenten l'extrem més clar de l'evitació, els Ds2 són despectius i derogants respecte a les persones de vinculació o als vincles afectius en general, i els Ds3 poden manifestar algun sentiment, si bé s'esforcen de seguida a negar-ho, a fer-se els forts o a tornar a presentacions positives de la seva vida. Finalment, la tipologia Ds4 es presenta en rares ocasions en població normalitzada i sol correspondre a persones que, per evitar patiments intensos, poden arribar a apartar els propis fills d'activitats o amics en un intent de protegir-se de l'ansietat que la imaginació de la possible "mort" del fill o filla els comporta.

3. El patró de vincle preocupat o enutjat (E)

Una transcripció classificada com a insegura o preocupada, o enutjada o preocupada (E), revela un patró de vincle afectiu insegur que es caracteritza bé per continuar en conflicte permanent amb les experiències i figures d'aferrament del passat, bé per mantenir-se "perduda" en els records. Les persones que presenten aquest patró de sistema de vincle, fan una entrevista confusa, llarga i que sol contenir molts passatges irrellevants. En alguns textos, la preocupació extrema pels sentiments, per allò que va passar o que encara està passant, porta a una dificultat a l'hora de precisar què es vol dir realment. El subjecte perd el fil narratiu de manera repetida. El pensament sembla oscil·lar entre els records bons i dolents dels progenitors. Algunes persones classificades com a E mostren fúria, rencor i enuig per fets passats fa molts anys (E2), altres, en canvi, tendeixen a mostrar-se més difuses i perdudes en els records (E1). Finalment, la subcategoria E3 (una tipologia molt rara en mostres no clíniques) revela un subjecte que presenta buits de memòria traumàtics per espais de temps determinats, no està segur de si el que ha viscut és real o ha estat un somni, sol relatar somnis terrorífics i deixa que la persona que l'entrevista pensi que alguna cosa molt greu li ha passat sense que pugui saber exactament què.

- La classificació CC
Algunes vegades, una entrevista no es pot classificar del tot en cap dels patrons de vincle generals exposats més amunt i ha d'estar categoritzada en més d'un sistema. Per exemple, una entrevista pot semblar en alguns passatges evitativa i en altres greument enutjada. Aquesta ambivalència es produeix en un grau que no permet al jutge decantar-se cap a una classificació o una altra. En aquest cas es resol que la persona no es pot classificar (CC) en un patró o un altre sinó en diversos al mateix temps. Aquesta valoració és rara en poblacions normals, mentre que es pot trobar en percentatges més alts quan estudiem població clínica (Hesse, 1996). Es considera que els subjectes classificats com a CC pertanyen a la tipologia de vincles insegurs amb possibilitats de trastorn clínic.
- El sistema mental desorganitzat (U/d) per traumes no resolts
Una quarta tipologia és reservada per al sistema de vinculació no resolt o desorganitzat o desorientat (U/d). Aquesta desorganització del sistema de vincle sol observar-se en persones que no han resolt un trauma respecte a pèrdues i situacions d'abús viscudes. En aquest cas, aquesta classificació de no resolt s'imposa a les tres categories principals (F, Ds o E). Tot i que en aquest article mostrem el percentatge de mares del nostre estudi que han rebut aquesta classificació, no entrem a detallar els paràmetres de classificació i els detalls dels resultats, atès que aquesta part constitueix un dels estudis no presentats en aquest escrit.
- **Resultats de l'estudi 4**
El resultat del nostre estudi pel que fa al sistema de vincle intern que defineix la forma d'operar quant a relacions afectives de les mares que hem estudiat, es pot consultar a la taula següent:

Codi mare	Patró general del sistema de vincle i subclassificació	Presència de traumes no resolts (U/d) i classificació CC
001	Ds/Ds2/E1	Ud/CC/Ds2/E1
002	E/E2/E1/Ds3a	Ud/CC/E/E2/E1/Ds3a
003	D/Ds/Ds2/Ds3a/E1	Ud/CC/Ds/Ds2/Ds3a/E1
004	Ds3b/ E/E1/	CC/Ds3b/E1
005	Ds/Ds1	Ds/Ds1
006	Ds/Ds4/E1	Ud/CC/Ds4/E1
007	Ds/Ds2/Ds3	Ud/Ds2/Ds3
008	E/E1/Ds3b/	Ud/E/E1/Ds3b
009	Ds/Ds1	Ud/Ds/Ds1
010	E/E1/Ds3	CC/E/E1/Ds3
011	Ds/ /Ds2/ Ds3	Ds/ Ds2/ Ds3
012	E/E2/	Ud/E2/

Taula 1. Classificació global i subperfils del sistema operatiu intern de vincle dels subjectes de l'estudi.

Aquests resultats ens indiquen que:

1. El 100% de les mares (dotze) tenen un patró de vincle afectiu insegur. Cap d'elles es pot classificar com a segura (F).
2. El 66% (vuit) presenten com a patró predominant el patró evitatiu (Ds). D'aquestes, dues (16,6%) presenten un perfil evitatiu en extrem (Ds1). Les altres sis mares (50%) combinen el patró evitatiu amb el patró preocupat o enutjat (E) i, per tant, entren a la categoria CC.
3. El 33% (quatre) entren dins la categoria global de vincle evitatiu, en un subperfil caracteritzat per la devaluació i el menyspreu d'un o d'ambdós progenitors o del vincles afectius en general (Ds2).
4. Un altre 33% de mares (quatre) presenten com a patró dominant el patró de vincle afectiu preocupat o enutjat (E). D'aquestes només una té un patró de vincle afectiu enutjat (E2) com a perfil clar. Les tres restants combinen el patró E amb l'oposat, el Ds, i per tant entren a la categoria de CC.
5. De les dotze mares estudiades, el 66,6% presenten un estat de la ment desorganitzat per un trauma no resolt, ja sigui per dols o pèrdues afectives o per abús o maltractament.

Allò, però, més inesperat de l'estudi, és que hi ha set mares –un 58%– a qui hem hagut d'assignar el perfil CC, la qual cosa vol dir que presenten combinacions de perfils i de subperfils dispars o contraposats entre si. Això ens porta a la hipòtesi que, en consonància amb la revisió de la literatura científica, ens trobem amb subjectes que podrien patir algun tipus de trastorn o patologia mental (Hesse, 1996).

Si comparem la nostra mostra amb l'estudi de metaanàlisi que van elaborar Van Ijzendoorn i Bakermans-Kranenburg (1996), i que serveix de referència a moltes recerques, podem constatar que, en una mostra de 584 mares no clíniques, no van trobar cap subjecte CC (Sadurní i altres, 2009, 2010).

Codi Mare	Segur / Autònom (Free-Autonomous: F)					Descartants (Dismissing: DS)				Enutjat-Preocupat (Entangled-Preoccupied: E)			Vincle amb Traumes o Dols No Resolts (Unresolved: U)	Vincle Incassificable (Cannot Classify: CC)
	F1	F2	F3	F4	F5	Ds1	Ds2	Ds3	Ds4	E1	E2	E3		
001													U/d	CC
002														
003														
008														
006														
012														
004														
007														
017														
009														
013														
005														
Freqüències	0					11				8			8	7
Percentatges	0%					92%				67%			67%	58%
Van Ijzendoorn y Bakermans-Kranenburg*	58%					24%				18%			20%	◆

*Van Ijzendoorn y Bakermans-Kranenburg (1996) - [Metaanàlisi 584 mares no clíniques]. - Mares amb patrons CC / Ds / E

◆ La categoria CC o *vincle inclassificable* apareix rarament en subjectes de població no clínica

Taula 2. Distribució del patró de vincle afectiu en el grup de dotze mares estudiat. Comparació dels resultats de l'estudi 4 amb la metaanàlisi de Van Ijzendoorn i Bakermans-Kranenburg (1996).

28.8. Discussió

El maltractament infantil és un problema de gravetat. Annie E. Casey Foundation (2001) ressaltava que el risc de morir a causa d'una negligència o abús és més alt a la franja de zero a tres anys que en qualsevol altra edat. A més, el maltractament rebut a la infantesa incrementa el risc de problemes psíquics a l'adolescència i augmenta el risc de trastorns mentals a l'edat adulta com l'abús de substàncies i altres (Brown, Cohen, Johnson, Smiles, 1999). Molts dels pares que maltracten comparteixen una sèrie de factors de risc ben coneguts com la inestabilitat emocional i econòmica, la dificultat per trobar feina, els pocs recursos educatius, l'abús de substàncies, l'absència de suport social i una infància difícil. Les mares que han format part d'aquesta recerca compartien aquestes característiques comunes.

L'anàlisi fet amb la metodologia d'entrevista i sistema de codificació de l'Adult Attachment Interview (AAI) ens ha revelat altres característiques no tan visibles d'aquestes dones. Per exemple, pel que fa al segon estudi de la nostra recerca presentat en aquest article, els nostres resultats mostren que totes elles han rebut experiències d'amor escasses durant la seva infantesa, tant per part de mare com

de pare. Aquest fet, que podríem donar per suposat, ha estat argumentat de manera científica i amb dades numèriques en el present treball. Així hem pogut donar puntuació a l'amor rebut i constatar que la majoria se situen en valors extrems de falta d'amor. Algunes d'elles han rebut certes experiències de suport i amor de terceres persones, àvies o germans, sense que aquests valors arribin a una puntuació que es pugui considerar normativa. Cal també destacar que, en el cas de dones criades en situació d'acolliment institucional, no hi figura cap record d'amor que pugui ser atribuïble a una figura materna substitutiva.

A la manca d'amor hem d'afegir-hi la puntuació alta obtinguda en la mesura de les experiències de rebuig i negligència que, en alguns casos, arriba a extrems tan alts que es pot parlar de crueltat emocional. El perfil de mares i pares que han tingut la majoria d'aquestes dones destaca per la seva distància i fredor emocional, així com per haver negligit de manera greu i repetida el tracte amb els seus fills i filles. En canvi, la inversió de rols no sol ser característica de les experiències de criança d'aquestes dones, fet que s'haurà de continuar investigant amb mostres de subjectes més nombroses.

Aquests primers resultats, ressenyats en els paràgrafs anteriors, ens han de portar a reflexionar que la manca d'amor i les pràctiques parentals de rebuig i negligència semblen haver deixat una empremta greu en el desenvolupament d'aquestes dones i en la seva capacitat de tenir cura tant dels propis fills com de si mateixes.

Un altre punt a debatre és que aquestes dades ens haurien de servir a l'hora de fer propostes de família extensa. Els instruments de mesura i anàlisi utilitzats en la nostra recerca permeten saber amb poc marge d'error quin tipus de mare o pare han tingut els subjectes que estem valorant, així com la seva capacitat afectiva, de manera que ens podria resultar molt útil a l'hora de ponderar la proposta de si un avi o àvia es pot fer càrrec de l'acolliment del seu nét o néta. Seria molt interessant que els tècnics poguessin fer una entrevista AAI a aquests avis –pares dels progenitors de l'infant retirat– com a part del seu estudi de mesura habitual. D'una banda, a l'efecte de recerca, podríem tenir una mostra empírica i científica sobre si aquesta transmissió intergeneracional dels sistemes de vincle afectiu és sustentada per les dades científiques o no. I molt més enllà de la recerca, ens permetria saber l'estat de la ment i el potencial de vincle afectiu actual d'aquests avis a qui estem a punt o dubtem de donar la guarda i custòdia dels néts. Aquest darrer punt és important perquè, tot i que l'entrevista AAI feta a la mare o el pare biològic ens aporta dades de com han estat aquests avis per la infantesa dels progenitors, també és cert que les persones poden canviar al llarg de la vida i reorganitzar el seu sistema d'aferrament i que, per tant, podria ser que aquestes persones hagin millorat al llarg de la vida la seva capacitat d'oferir una relació afectiva de base prou segura, cosa que caldria analitzar en futurs estudis.

Respecte al patró de sistema de vincle afectiu intern que mostren aquestes mares i que ha constituït el nostre estudi número 4, és molt significatiu que cap

mare de les que hem avaluat tingui un patró de vincle afectiu de base segura. Es podria pensar que això és lògic tenint en compte les dures experiències d'infantesa que han rebut; tanmateix, el fet que s'hagin patit abusos o maltractaments a la infantesa no té per què anar lligat necessàriament a un vincle no segur. Hi ha persones que són segures malgrat haver viscut una infantesa d'aquest tipus. Però allò més remarcable és que el 58% de la mostra han estat classificats com a CC, és a dir, no classificables. Aquest és un patró anòmal de vinculació, que vol dir que la persona no té una forma determinada de relacionar-se afectivament, sinó que té característiques tant d'un tipus de patró com d'un altre. En el nostre cas sembla que la combinació Ds/E és la més preponderant. Ja hem fet notar a l'apartat de resultats que la combinació Ds/E és una combinació que s'ha trobat en mostres clíniques (Allen, Hauser i Borman-Spurrell, 1996) i, per tant, caldria preguntar-se per l'estat de salut mental de moltes d'aquestes mares. Investigacions futures del Laboratori tindran en compte aquest fet per incorporar alguna prova que estableixi si es pot determinar la presència de trastorns clínics en mares o pares que han maltractat el seu fill. Cal recordar aquí que un 67% de les mares han estat valorades també com a subjectes amb un trauma per abús o pèrdua encara no resolt. Caldria també, doncs, valorar si presenten simptomatologia associada al trastorn per estrès posttraumàtic. Aquesta és una dada rellevant que caldrà estudiar amb més detall, atès que diferents treballs científics relacionen aquest tipus de desorganització per trauma amb un comportament anòmal de les persones, comportament que pot ser font de temor per als fills i que pot comportar el desenvolupament d'un patró de vincle afectiu, al seu torn desorganitzat (Schuengel, Bakermans-Kranenburg, Van Ijzendoorn, 1999).

Els resultats dels estudis presentats tenen una limitació important basada en el nombre escàs de subjectes analitzats. Caldrà esperar a tenir una mostra més àmplia de pares o mares per veure si aquests resultats permeten pensar si el model operatiu intern de vincle afectiu de les persones adultes es pot considerar un factor de risc en relació amb la qualitat de les funcions parentals i la possibilitat de maltractament. Els resultats sobre la forma de processar el pensament, la capacitat de consciència reflexiva i el tipus de mecanismes de defensa emprats per aquestes mares (resultats que presentarem en altres articles) ens poden ajudar a entendre millor les dificultats que aquestes persones presenten a l'hora d'enfocar la seva maternitat o paternitat i la seva pròpia vida.

Finalment, cal dir que el fet que aquestes mares no puguin oferir un vincle segur al seu fill no vol dir que no siguin recuperables com a mares. Cal poder generar programes de recuperabilitat de les seves competències maternes que s'ajustin al seu perfil i que tinguin en compte el coneixement que generi l'estudi en profunditat de les seves característiques.

Bibliografia

- AINSWORTH, M. D. S.; BELL, S. M., i STAYTON, D. J. "Infant-mother attachment and social development: 'socialisation' as a product of reciprocal responsiveness to signals". A: Richards, P. M. M. (ed.). *The integration of a child into a social world*. New York: Cambridge University Press, 1974, pàg. 99-136.
- AINSWORTH, M. D. S.; BLEHAR, M. C.; WATERS, E., i WALL, S. *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Nova Jersey; Nova York; Londres: Distribuït per Wiley, 1978.
- AINSWORTH, M. D. S.; EICHBERG, C.G. "Effects on infant-mother attachment of mother & acutes unresolved loss of an attachment figure or other traumatic experience". A: MARRIS, P.; STEVENSON-HINDE, J.; PARKES, C. (ed.) *Attachment across the Life Cycle*. Nova York: Routledge, 1991, pàg. 160-183.
- ALLEN, J. P.; HAUSER, S. T., i BORMAN-SPURRELL, E. "Attachment theory as a framework for understanding sequelae of severe adolescent psychopathology: An 11- year follow-up-study". *Journal of Consulting & Clinical Psychology*, 64 (2) (1996), pàg. 254-263.
- ANNIE, E. *Child Maltreatment Data Snapshot*. Publication 2011-01. Casey Foundation, 2011. <<http://www.childtrends.org>>.
- BOWLBY, J. *Child care and the growth of love [Cuidado maternal y amor, traducció de M. Montero]* (1972 2a ed.) Mèxic, D. F.: Fondo de Cultura Económica, 1953.
- BOWLBY, J. *Attachment and loss*. Vol. 1: *Attachment*. Nova York: Basic Books, 1969. [Versió castellana: *El Vínculo afectivo*. Barcelona: Paidós, 1993].
- BOWLBY, J. *Attachment and loss*. Vol. 2: *Separation: Anxiety and anger*. Nova York: Basic Books, 1973. [Versió castellana: *El Apego y la pérdida*. Barcelona: Paidós, 1985].
- BOWLBY, J. *Attachment and loss*. Vol. 3: *Loss: Sadness and depression*. Nova York: Basic Books, 1980. [Versió castellana: *La pérdida: tristeza y depresión*. Barcelona: Paidós, 1993].
- BROWN, J.; COHEN, P.; JOHNSON, J., i SMAILES, E. "Child abuse and neglect: Specificity of effects on adolescent and young adult depression and suicidality". *Journal of American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 38, (1999), pàg. 190-196.
- CASAS, F. *Infancia: perspectivas psicosociales*. Barcelona: Paidós, 1998.
- DIX, T. "The affective organization of parenting: Adaptive and maladaptive processes". *Psychological Bulletin*, 110(1), (1991), pàg. 3-25. doi:10.1037/0033-2909.110.1.3.
- ETHIER, L. S.; COUTURE, G., i LACHARITÉ, C. "Risk factors associated with the chronicity of high potential for child abuse and neglect". *Journal of Family Violence*, 19(1), (2004), pàg. 13-24. doi:10.1007/s10896-009-9293-9.

- FLAQUER, LI. "Les Polítiques de suport i d'atenció a les famílies". A: Diversos autors. Informe 2004. *Infància, famílies i canvi social a Catalunya*. Vol. 1. Barcelona: CIIMU, 2005.
- FONAGY, P.; STEELE, H.; STEELE, M. "Maternal representations of attachment during pregnancy predict the organization of infant-mother attachment at one year of age". *Child Development*, 62(5) (1991), pàg. 891-905.
- GEORGE, C.; KAPLAN, N.; MAIN, M. *The attachment interview for adults*. Berkeley: Department of Psychology, University of California, 1996 [Manuscrit no publicat].
- HERTFELDER, E. (coordinador) *Informe de la família en Espanya*. Madrid: Instituto de Política Familiar, 2006.
- HERTSGAARD, L.; GUNNAR, M.; ERIKSON, M. F.; NACHMIAS, M. "Adrenocortical responses to the strange situation in infants with disorganized/disoriented attachment relationship". *Child Development*, 66 (1995), pàg. 1100-1106.
- LACASA, F. "Madres adolescentes tuteladas por la administración: un estudio piloto". 2004 [Ponència no publicada].
- LARRIEU, J. A.; HELLER, S. S.; SMYKE, A. T.; ZEANA, C. H. "Predictors of permanent loss of custody for mothers of infants and toddlers in foster care". *Infant Mental Health Journal*, 29(1), (2008). 48-60. doi:10.1002/imhj.20165.
- MAIN, M.; SOLOMON, J. "Procedures for identifying infants as disorganized/disoriented during the Ainsworth Strange Situation". A: Greenberg, M. T.; Cicchetti, D.; Cummings, M. E. (ed.) *Attachment in the preschool years: Theory, research and intervention*. Chicago: University Chicago Press, 1990, pàg. 121-160.
- MAIN, M.; GOLDWYN, R.; HESSE, E. *Adult attachment scoring and classification systems*. Versió 7.1. Berkeley: University of California, 2002.
- PETRUS, A. [et al.] "Infància en situació de risc social". A: Diversos autors. Informe 2004. *Infància, famílies i canvi social a Catalunya*. Vol. 2. Barcelona: CIIMU, 2005 [Manuscrit no publicat].
- ROBERTSON, J. A. *Two-Year-Old Goes to Hospital: A Scientific Film Record* (Film). Concord Film Council, Nacton. 1953.
- ROBERTSON, J.; BOWLBY, J. "Responses of young children to separation from their mothers". *Courrier Centre Internationale Enfance*, 2: 131-42. 1952.
- SADURNÍ BRUGUÉ, G. *Anàlisi de la qualitat del potencial de vincle afectiu en una mostra de mares amb infants tutelats per la DGAIA*. Universitat de Girona, 2009 [Presentació no publicada del diploma d'estudis avançats].
- SADURNÍ BRUGUÉ, M. "Aportaciones y limitaciones de la ciencia cognitiva a la psicología del desarrollo". A: Lozares Colina, C. (ed.) *Interacción, redes sociales y ciencias cognitivas*. Barcelona: Comares, 2007, pàg. 195-220.
- SADURNÍ BRUGUÉ, M. *Vincle afectiu i desenvolupament humà*. Barcelona: UOC, 2011.
- SADURNÍ BRUGUÉ, M.; SADURNÍ BRUGUÉ, G.; PÉREZ BURRIEL, M.; PI, M. T. *Evaluación del patrón de apego en una muestra de madres con múltiples factores de riesgo de maltrato*. X Congreso Estatal de Infancia Maltratada, Sevilla. 4-6 de noviembre de 2010.

- SADURNÍ BRUGUÉ, M.; SADURNÍ BRUGUÉ, G.; PÉREZ BURRIEL, M.; PI, M. T.; CASELLAS, S. *Assessment mental representation of attachment in a sample of mothers with baby children in tutelage administration*. International Attachment Conference. Fundació Ferran Angulo, Barcelona, 2-4 d'octubre de 2009.
- SADURNÍ BRUGUÉ, G.; SADURNÍ BRUGUÉ, M.; PÉREZ BURRIEL, M.; MASQUES ILLA, R. *Anàlisi del model intern de vincle afectiu en una mostra de mares amb infants tutelats per la DGAIA. Informe de recerca*. Universitat de Girona i Direcció General d'Atenció a la Infància i Adolescència (DGAIA), 2012 [Document no publicat].
- SCHORE, A. N. *Affect regulation and the origin of the self: The neurobiology of emotional development*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 1994.
- SCHORE, A. N. "Attachment and the regulation of the right brain". *Attachment & Human Development*, 2(1) (2000), pàg. 23-47.
- SCHORE, A. N. "Elephant breakdown. Social trauma: early disruption of attachment can affect the physiology, behaviour and culture of animals and humans over generations". *Nature*, 433, 807 (2005).
- SCHUENGEL, C., BAKERMANS-KRANENBURG, M. J.; VAN IJENDOORN, M. H. "Frightening maternal behavior linking unresolved loss and disorganized infant attachment". *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 67(1) (1999), pàg. 54-63.
- TREVARTHEN, C. "Communication and cooperation in early infancy. A description of primary intersubjectivity". A: Bullowa, M. (ed.). *Before speech: The beginning of human communication*. Londres: Cambridge University Press, 1979, pàg. 321-347.
- TREVARTHEN, C. "Brain development". A: Gregory, R. L. (ed.) *Oxford Companion to the Mind* (2a ed.). Oxford, Nova York: Oxford University Press, 2004, pàg. 116-127.
- TREVARTHEN, C. "The neurobiology of early communication: Intersubjective regulations in human brain development". A: Kalverboer, A. F.; Gramsbergen, A. (ed.) A: *Handbook on Brain and Behavior in Human Development*. Dordrecht, The Netherlands: Kluwer, 2001. pàg. 841-882.
- VAN IJENDOORN, M. H.; BAKERMANS-KRANENBURG, M. J. "Attachment representations in mothers, fathers, adolescents, and clinical groups: A meta-analytic search for normative data". *Journal of Consulting & Clinical Psychology*: 64 (1): 84-21 (1996).
- WARD, M. J.; CARLSON, E. A. "Associations among adult attachment representations, maternal sensitivity, and infant-mother attachment in a sample of adolescent mothers". *Child Development*, 66(1) (1995), pàg. 69-79.

Generalitat de Catalunya
**Departament de Benestar Social
i Família**